TERMINO-LOGIJA

ISSN 1392-267X

19

TERMINOLOGY
ТЕРМИНОЛОГИЯ

Lietuvių kalbos
institutas
Vilnius

Vyriausioji redaktorė
Albina Auksoriūtė
Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai

Redaktorių kolegija:
Sergiusz Grinev-Griniewicz
Balstogės universitetas, humanitariniai mokslai
Angelė Kaulakienė
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai
Valentīna Skujiņa
Latvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai
Algirdas Smilgevičius
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, technologijos mokslai
Algirdas Petras Stabinis
Vilniaus universitetas, fiziniai mokslai
Sergej Šelov
Rusijos mokslų akademijos V. Vinogradovo rusų kalbos institutas, filologijos mokslai
Rasuolė Vladarskienė
Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai
Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas, humanitariniai mokslai

Sekretorė
Jolanta Gaivenytė-Butler
Lietuvių kalbos institutas

Straipsniai recenzuojami dviejų recenzentų.

Lietuvių kalbos institutas
Terminologijos centras
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Tel./faksas +370 5 2347200
E. paštas terminologai@lki.lt
www.lki.lt
© Lietuvių kalbos institutas, 2012

Turinys

TERMINOLOGIJA IR DABARTIS
TERMINOLOGY AND THE PRESENT
ТЕРМИНОЛОГИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Christian Galinski, Blanca Stella Giraldo Pérez 6
Content interoperability as a prerequisite for re-using and re-purposing items of structured content as learning objects in eLearning – Seen under a standardisation perspective

Klaus-Dirk Schmitz 33
Using international standards for terminology exchange

Marek Weber 39
Multi-word patterns in the corpus of Information and Communication Technology. Terminological bundles in the genre – 'Textbooks in ICT'

Erika Rimkutė 54
Automatinis švietimo ir mokslo terminų nustatymas lingvistiniais metodais

Nijolė Bliūdžiuvienė 70
Dokumentinės komunikacijos lietuviškieji terminologiniai ištekliai

Rasuolė Vladarskienė 83
Metaforiniai ekonomikos terminai

TERMINOLOGIJOS ISTORIJA
HISTORY OF TERMINOLOGY
ИСТОРИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ

Linda Kurmiņa 94
Methods of plant name formation used in the works by Jānis Ilsters

Palmira Zemlevičiūtė 105
Morfologiniai anatomijos terminų variantai XVI–XVIII a. lietuvių leksikografijoje

Aušra Rimkutė 125
1883–1916 metų katekizmų religinių vietų pavadinimai

Alvydas Umbrasas 143
Rankraštinio teisės terminų žodyno (1920 m.) lietuviški dvižodžiai terminai

Solvita Labanauskienė 173
Janio Endzelyno terminologinės įžvalgos

Robertas Stunžinas 184
Ūkinių pastatų liaudies terminija

PASTABOS, SVARSTYMAI, SIŪLYMAI
REMARKS, CONSIDERATIONS, SUGGESTIONS
ЗАМЕЧАНИЯ, ОБСУЖДЕНИЯ, ПРЕДЛОЖЕНИЯ
Terminas prie termino. VIII (Jonas Klimavičius) 200

RECENZIJOS, APŽVALGOS, INFORMACIJA, BIBLIOGRAFIJA
REVIEWS, SURVEYS, INFORMATIONS, BIBLIOGRAPHIES
РЕЦЕНЗИИ, ОБЗОРЫ, ИНФОРМАЦИЯ, БИБЛИОГРАФИЯ

Terminotic applications in the Republic of Moldova (Inga Druţă, Gabriela Şaganean) 224

YouCat: lietuviškas jaunimo katekizmas (Aušra Rimkutė) 234

О Третьем Международном симпозиуме Терминология и знание (Сергей Шелов, Алексей Цумарев) 241

Tarptautinė mokslinė konferencija Kalbos gramatinė ir leksinė sistema, jos funkcionalumas ir normatyvumas (Solvita Labanauskienė) 247

Robertas Stunžinas. Statybos liaudies terminai: daktaro disertacija (Solvita Labanauskienė) 252

Disertacija apie Tautos Atgimimo laikų lietuviškų katekizmų religijos terminus (Stasys Keinys) 255

Naujausi lietuviški terminų žodynai (Jolanta Gaivenytė-Butler) 263

Nurodymai autoriams 267
Guidelines for contributors 268
Требования к авторам 269

TERMINOLOGIJA IR DABARTIS

Content interoperability as a prerequisite for re-using and re-purposing items of structured content as learning objects in eLearning – Seen under a standardisation perspective

CHRISTIAN GALINSKI, BLANCA STELLA GIRALDO PÉREZ
Infoterm

KEYWORDS: structured content and unstructured content, verbal and non-verbal representations, appellations, morphology and morphemes, phraseology and phrasemes, collocations and multi-word terms, high complexity learning objects (HC-LO) and low complexity learning objects (LC-LO), language for general purposes (LGP) and language for special purposes (LSP), persons with disabilities (PwD) and assistive technologies, standards and standardization, certification, data models and data modelling, federated repositories, quality and interoperability requirements

1. STRUCTURED CONTENT

"Content" here is seen as ***structured content*** at the level of lexical semantics comprising linguistic and non-linguistic representations of concepts (understood in science theory as a kind of "immaterial objects"). These representations can be designative (such as designations in terminology: comprising terms, symbols and appellations) or descriptive (such as various kinds of definitions, explanations or non-verbal representations), or hybrid. So far non-verbal designations and representations of concepts as well as appellations (i.e. proper names representing individual concepts) have been underrepresented in terminology theory and methodology. But they can be very important for designing learning objects (LO) in certain domains or fields of application – not to mention for language learning and translation.

Equally important for designing multilingual, multimodal and multipurpose LO are

a) ***similarities*** of LGP and LSP entries:

- The designative representation of the entry (LGP lemma or LSP term) may be one word, a compound word or a multiword entity;
- The verbal designative representation may be supplemented by a non-verbal designative representation (e.g. gesture, mimics, Blis-

symbolics[1] etc.), or – if required – even be replaced by it (e.g. graphical or other non-verbal symbol);

- Each entry representing one concept has a unique entry identifier (which may for instance point to occurrences in text corpora);
  - In LSP entries each designative representation should have its own item identifier, which among others would make it possible to trace conceptual change over time,
  - In LGP entries each *meaning* of a designative representation should have its own item identifier, which makes multilingual entries possible,
  - In analogy to *term autonomy* in terminology, *representation autonomy* applies to LSP and LGP as well as to non-verbal representations,
  - Descriptive representations LGP (including explanations, contexts etc.) can be treated in analogy to those in LSP (explanations, contexts etc.), but exclude definitions in the strict sense,
  - There may be additional fields for notes, examples, sources etc.
- A verbal designative representation representing both a LGP as well as a LSP concept may have – depending on the degree of quasi-synonymy – to be covered by two entries, with proper cross-references.

b) ***pronunciations*** of verbal items of entities of structured content, which should be foreseen in any entry at least potentially.

c) ***non-verbal designative representations and non-verbal descriptive representations***, which should be foreseen in any entry at least potentially, because they may be – depending on the domain or field of application – equally important to verbal ones and sometimes even preferred representations.

d) ***components of entities of structured content***, such as the morphemes of verbal designative representations or elements of a definition, explanation, context etc. They should be marked / tagged in order to facilitate cross-referencing or re-using as another LO (for instance prefixes and suffixes in medical nomenclature).

e) ***larger entities of structured content***, such as idioms, LGP collocations or LSP phrasemes, as well as metaphors, which can be formally treated similar to verbal designative representations in LGP (with proper cross-references to the relevant elements of the respective entity). At this

[1] Blissymbolics is an ideographic writing system for cognitively impaired persons. Each of the several hundred basic symbols represents a concept, which can be composed together to generate new symbols that represent new concepts. Blissymbols do not correspond at all to the sounds of any spoken language.

level, the further refined differentiation of the above is necessary in corpus linguistics, but probably not for LO. It may also be of minor importance, whether the meaning is non-compositional or compositional. There are tools in corpus linguistics to identify and extract also such larger entities of structured content.

f) the provision of placeholder fields or links to the respective ***designative representations for PwD***, such as in Braille, sign language or Bliss-symbolics.

Structured content resources at the level of lexical semantics so far were seen as mainly comprising lexicographical data, terminological data and other kinds of concept representations, including a few non-verbal ones, such as visual symbols (e.g. public symbols). But there may be also acoustic / audible symbols, haptic / tactile symbols, and others, which, in terminology management could occur as ***designations*** or even ***concept descriptions*** (such as non-verbal representations (ISO 10241-1:2011)). There may be further information – and the respective data categories – required for a systematic approach in managing structured content at large.

In the light of the above, we can differentiate the kinds of structured content at the level of lexical semantics as follows:

- Lexicographical data, such as:
  - word entities (including compounds etc.),
  - morphemes (morphology),
  - collocations, metaphors;
- Terminologies and similar kinds of language resources and other content resources, such as:
  - nomenclatures, taxonomies, typologies, glossaries, vocabularies etc.,
  - terminological morphemes (morphology),
  - terminological phrasemes (phraseology),
  - proper names of all sorts as used for instance as items in different kinds of directories,
  - graphical symbols and other non-verbal designations,
  - (product) properties, characteristics, attributes etc.;
- Thesauri, classification schemes (ISO/DIS 22274:2011), keywords and other kinds of documentation languages (or controlled vocabularies);
- Encyclopaedic (knowledge) entries, covering among others:
  - knowledge-enriched terminological entries,

- (explained) proper names and other kinds of data closely related to proper names;
- Ontologies, topic maps and other kinds of knowledge-structuring systems.

Like in terminology, any of the other kinds of structured content listed above may have

- (one or more) phonetical representations, sign language representations etc.;
- graphical and other non-verbal designative representations as well as non-verbal descriptive representations (some in addition to a verbal representation, others created as non-verbal representations independent from verbal ones).

Non-verbal kinds of structured content are particularly meaningful in applications like eLearning and of vital importance in the communication:

- with and among PwD (directly or through ICT devices functioning as *assistive technologies*),
- between PwD and the devices they use, and
- among these devices.

Traffic sign designers are calling the elements of traffic signs "morphology" (in analogy to morphemes in linguistics). The same could be applied to other non-verbal designative representations. There have already been developed search methods to look for whole pictures / graphical representations by means of individual elements contained in them. The following figure shows an example for the "morphology" of graphical symbols (in this case a traffic sign):

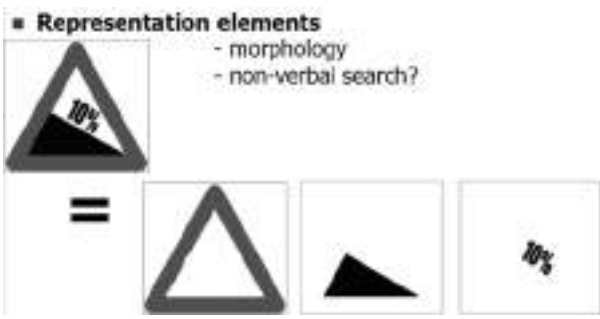

(from Schmitz' Presentation at TSTT 2006[2]; see Schmitz 2006)

[2] 3rd International Conference on Terminology, Standardization and Technology Transfer (TSTT 2006), Beijing, China, 25-26 August 2006

In certain domains (e.g. in biological nomenclatures) there are even examples for non-verbal descriptive representations replacing lengthy definitions or other concept descriptions, which could be useful also for eLearning purposes:

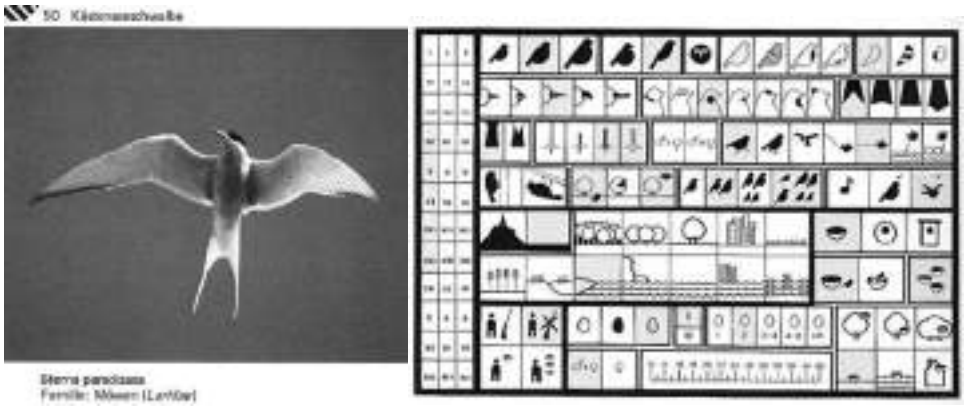

(from Gonnissen and Mornie 1983, bird no 50)

It only needs a comparatively short legend with explanations for the symbols (in several languages) and the graphical representation is easily understood by experts, students or hobby ornithologists alike.

All of the above kinds of structured content are becoming more and more digitally accessible today (as eContent – increasingly also through mobile devices) and may

- occur in digital texts (such as in technical documentation, scientific-technical writing etc.),
- be combined with each other or embedded in each other,
- have similar linguistic elements (letters, sounds, morphemes etc.) or different ones (such as non-verbal representations),
- form complex content items,
- need to be *integrated* or made *interoperable* with others in certain applications.

At present, however, most of the existing repositories of structured content are not consistent within a repository and sometimes even contradictory between different repositories. Mostly, they are not based on proper metadata and data modelling methods, and therefore not integrable, not reliable and full of deficiencies. This is inacceptable for instance in applications, which support PwD, particularly in our aging societies,

where more and more people have – sometimes multiple – impairments. It further does not allow their efficient use for eLearning purposes – which again is disadvantaging PwD.

In contrast to structured content, a corpus can be described as ***unstructured content***, namely "a body of naturally occurring language" (McEnery, Xiao, Tono 2006), thereby distinguishing a corpus from word lists, dictionaries, databases. Similarly a speech corpus (or spoken corpus) is a repository of speech audio files (and text transcriptions). These definitions are insufficient when it comes to non-linguistic elements in texts (such as in technical documentation) and with respect to elements of non-verbal communication (such as gestures, mimics etc.) necessarily accompanying spoken data in real life.

If we look, where the items of structured content can be found, we recognize that most of them are not developed as a goal in itself, but are necessary elements of non-structured content, such as text corpora, speech corpora, etc. Therefore, the relation between structured content and corpora – especially with a view to making structured content occurring in non-structured content productive for instance for eLearning in the form of LO – should be further investigated. Today, the biggest corpus in the world is the Internet. However, in most cases it needs texts of assured quality for extracting LO – which is a challenge for classifying and quality rating of texts and tagging them appropriately.

2. STANDARDIZATION ISSUES REFERRING TO STRUCTURED CONTENT

Standards documents today do not only comprise ***technical standards*** in the traditional sense, but also standards for terminology, testing, products, processes, services, interfaces, data etc. Some are basic standards that have a wide-ranging coverage or contain general provisions for one particular field, others are methodology standards. The standardized terminology of a given field can be considered as basic standard. The methodology standards concerning the principles and methods of terminology work and terminology standardization consequently are basic for all terminology work and terminology standardization / unification in standardization at large and beyond. Furthermore, the types of standards mentioned above only refer to some common types, and they are not mutually exclusive; for instance, a particular *product standard* may also be

regarded as a *testing standard* if it provides *test methods* for characteristics of the product in question. As content today is necessary for nearly everything in science and technology, content related standards can fall under any of the above-mentioned types of standards.

According to ISO/IEC Guide 2:2001 ***standardization*** is an activity for establishing, with regard to *actual or potential problems*, provisions for *common and repeated use*, aimed at the *achievement of the optimum degree of order in a given context*. In particular, the activity consists of the processes of formulating, issuing and implementing standards. Important benefits of standardization are improvement of the *suitability of products, processes and services for their intended purposes*, *prevention of barriers to trade* and *facilitation of technological cooperation*. The preparation of standards is based on ***consensus***, which is a *general agreement*, characterized by the *absence of sustained opposition to substantial issues* by any important part of the *concerned interests* and by a *process that involves seeking to take into account the views of all parties* (namely industry, research, public administration, consumers) concerned and to *reconcile any conflicting arguments*.

Standardization endeavours are governed by highly systemic approaches. In particular, methodology standards are aiming at generic solutions, which are appropriate in different applications, too. This also applies to methodology standards concerning structured content, such as standards for transcription and transliteration, data models, interchange formats, source identifiers (ISO 12615:2004) not to mention project management. It also applies to some kinds of standardized structured content itself, such as languages codes (ISO 639 series), script codes (ISO 15924:2004) and country codes (ISO 3166 series). In recent years aspects of interoperability of structured content have become a major issue in many fields. Therefore, standards concerning data quality, data administration, content management and workflows are increasingly becoming imperative.

There are several technical committees dealing with various – more or less generic – aspects of content interoperability, for instance:

- ISO/TC 37 *Terminology and other language and content resources*
- ISO/IEC-JTC 1/SC 32 *Data management and interchange* (especially its WG 2 *MetaData*);
- ISO/IEC-JTC 1/SC 36 *Information technology for learning, education and training;*

- ISO/TC 184 *Automation systems and integration* (especially its SC 4 *Industrial data*);
- ISO/TC 46 *Information and documentation.*

The standards developed by these committees do not yet take into account the specific requirements of eLearning with respect to content interoperability of entities of structured content at the level of lexical semantics.

ISO/TC 37 was the first committee to take ***multilinguality*** fully into account (in fact as one of the basic principles of all its standardization efforts, which is concept-oriented, i.e. language-independent = multilingual from the outset) – other technical committees have followed suit, but often they are not sufficiently respecting this principle in practice. Today even lexicography has taken a turn towards concept-orientation (=multilinguality), as can be seen from the products of several dictionary publishers and large-scale online dictionaries accessible on the Internet. This should also apply to learning objects (LO) at the level of lexical semantics.

Given the fact that content interoperability can only be achieved on the basis of commonly accepted rules, viz. international standards, there is a need for cooperation and coordination of the most important standardizing activities with respect to content interoperability. New standardizing activities for various aspects of content interoperability

- are driven by technical developments in the direction of web-based cooperative / participatory content creation through ICT (in the form of social networks, cooperation platforms, mobile communication etc.) on the one hand;
- will have a big impact on the various kinds of content and knowledge management (especially in eApplications, such as eLearning, eAccessibility&eInclusion, eHealth, multilingual product data management in eBusiness etc.) on the other hand.

So far the standardization efforts in ISO/TC 37 *Terminology and other language and content resources* with respect to structured content focused on methodology standards related to

- ***Data categories*** (not quite identical with metadata) used in the conceptual design of the entries of structured content;
- ***Data models*** and ***data modelling methods***;

- ***Metamodels*** to make competing data models interoperable;
- Applications of the above;

and to some extent on standardizing those kinds of content, which are of relevance to the TC.

If ontologies in the meaning of knowledge representation are included, the above-mentioned metamodels need to be extended towards ***meta-ontologies*** and even a ***meta ontology language*** (ISO/CD 17347:2012), in order to provide the possibility to make ontologies interoperable. In this connection an ontology is seen as a "formal, explicit specification of a shared conceptualisation" (Gruber, June 1993), which represents a shared vocabulary and taxonomy that models a domain – that is, the definition of concepts and other information objects, as well as their properties and relations. An ***ontology language*** – different from mere knowledge representation – provides a metamodel for such formal, explicit specifications of a shared conceptualisation.

Nearly all TCs in ISO and IEC standardize the most important terms and definitions of their respective domain or subject. Some also standardize other kinds of language and content resources.

3. VOLUMES OF STRUCTURED CONTENT: TERMINOLOGY AND OTHER LANGUAGE AND CONTENT RESOURCES

According to ELRA (European Language Resource Association) ***language resources*** are:

- text corpora,
- speech corpora,
- (lexicographical data and) terminologies.

In a recent article (Galinski, Reineke 2011), an attempt was made to quantify the volumes of lexicographical and terminological entries in an ever increasing number of domains or subjects. The lexis of LGP in the highly developed languages may comprise up to 500,000 lexemes (including a considerable share of terminology). However, the total number of scientific-technical concepts across all domains or subjects may well comprise ~100–150 million. The number of identifiable chemical substances alone has passed the 60 million mark in 2011. In the light of these figures

- Content interoperability is a prerequisite for avoiding a huge duplication of efforts;
- The ISO/TC 37 approach is becoming more and more essential;

- New approaches and methods need to be developed and existing ones adapted;
- Most of the present tools to manage terminologies are insufficient;
- The necessity for standardization – especially with respect to standards-based quality – will increase.

This is particularly important with respect to the fact that many or most terminological entries (or other items of structured content) are potential LO in eLearning.

In the above figures ***proper names and other kinds of appellations*** are not included, although in eLearning they are indispensable data (representing individual concepts). Depending on the language (or script) and the application area, they may

- Have different (similar or not similar) language versions;
- Be pronounced differently in different languages;
- Have to be transcribed into different writing systems;
- Have to be "translated" into some languages;
- Be subject to special legal conditions (such as trade marks).

The volumes of existing proper names and other kinds of appellations are uncountable – there may be several hundred million. Even here non-verbal representations may occur, such as graphical logos etc.

4. NEED FOR FEDERATED REPOSITORIES OF LEARNING OBJECTS DERIVED FROM STRUCTURED CONTENT

Counting all items of structured content at the level of lexical semantics as outlined above, which at least potentially could become LO, we may well arrive at a figure of several hundred million items. Kelly Washbourne of Kent State University once stated with regret "There is unfortunately no cure for terminology; you can only hope to manage it." This statement also applies to most kinds of structured content – not only to the linguistic ones – and especially to LO at the level of lexical semantics. Therefore, we have to extend traditional methods and tools towards new approaches, which facilitate the efficient management of the quantities and quality of structured content.

Management comprises methods, tools, processes and cooperation & coordination, as well as control mechanisms and control tools. Only if all of these are standards-based, there is a chance for enhanced interoperability of structured content developed and maintained in content repositories.

Not least for the sake of getting more ***(federated) repositories of structured content*** developed and maintained under ***quality requirements***, the situation outlined above calls for more

- methodology standards,
- content management standards,
- workflow standards (particularly with respect to web-based cooperative / participatory development of structured content),
- quality assurance standards (e.g. ISO/TS 8000-1:2011),
- database technology standards,
- standards-based verification, validation and certification schemes / tools.

Federation of repositories of structured content can have several dimensions. In a more static and passive way a repository can automatically "inform" other repositories of any modifications, which then trigger processes of dealing with these modifications. In a more dynamic way the modification of a given repository is either directly implemented in federated repositories – of course after proper validation – or the affected item in another repository draws on the modifications in the repository from where they emerged.

EXAMPLE: a display field in a product data repository reading "LENGTH 5.4 cm" is composed of the three elements:

- the metadata LENGTH for products, such as a nail or screw, having a length measured in cm;
  this metadata LENGTH has a metadata ID and a description in a metadata repository (being an authority file) – it cannot be confused with LENGTH for micro-products measured in nanometres or large products measured in metres;
- the variable value 5.4 (which, if in inch would be 2.13);
- the unit "cm", which is taken from another metadata repository (being an authority file) having its ID and a description, which may also cover conversion routines into the respective unit of the imperial system, namely "inch".

Most of the standardized structured content in ISO and IEC could theoretically become high-quality LO. Some kinds of structured content, such as basic ***terminology***, ***coding systems*** (e.g. for names of countries, currencies, languages or safety symbols), ***graphical symbols*** etc. are so

important that the content items themselves are internationally standardized. In the ISO/CDB (***ISO Concept DataBase***) the following standardized content is included:

- Terminology,
- Codes,
- Graphical symbols.

It had been intended to include also:

- Quantities and units,
- Data categories (metadata),
- Product classification data,
- Product property data,
- Chemical information,
- Communication tools for certain PwD, such as Blissymbols, sign language content items (incl. sign language notation) etc.

The International Standard ISO 10241-1:2011 *Terminological entries in standards – Part 1: General requirements and examples of presentation* was developed by ISO/TC 37 with a view to include also other types of standardized structured content in the ISO/CDB. It is based on the International Standards ISO 704:2009, ISO 860:2007 and ISO 15188:2001. For terminology standardization in ISO and IEC the International Standard ISO 10241-1 is mandatory. It is not only referred to in the ISO/IEC Directives, but also applied by many terminology standardizing or harmonizing organizations in the world.

With a view to future needs of *adopting* individual standardized terminological entries, the International Standard ISO 10241-2:2012 *Terminological entries in standards – Part 2: Adoption of standardized terminological entries* has been developed. This standard will be a milestone in the direction of making standardized structured content more interoperable – also in cooperative / participatory environments.

5. LEARNING OBJECTS DERIVED FROM STRUCTURED CONTENT

According to ISO/IEC 2382-36:2008 (36.05.01) a **learning resource** is an "entity that can be referenced and used for **learning**, education and **training**". In this contribution a learning object (LO) at the level of lexical semantics is the smallest possible learning resource (LR). According

to the learning object metadata (LOM) standard (IEEE 1484-12.1:2002, 3.6) a "***learning object*** [For this Standard] is defined as any entity, digital or non-digital, that may be used for learning, education or training". This contribution focuses on digital entities of structured content at the level of lexical semantics taken as LO.

The metadata (data elements) of the LOM standard, are grouped into 9 categories:

a) The *General* category is grouping the general information that describes the learning object as a whole.

b) The *Lifecycle* category is grouping the features related to the history and current state of this learning object and those who have affected this learning object during its evolution.

c) The *Meta-Metadata* category is grouping information about the metadata instance itself (rather than the learning object that the metadata instance describes).

d) The *Technical* category is grouping the technical requirements and technical characteristics of the learning object.

e) The *Educational* category is grouping the educational and pedagogic characteristics of the learning object.

f) The *Rights* category is grouping the intellectual property rights and conditions of use for the learning object.

g) The *Relation* category is grouping features that define the relationship between the learning object and other related learning objects.

h) The *Annotation* category provides comments on the educational use of the learning object and provides information on when and by whom the comments were created.

i) The *Classification* category describes this learning object in relation to a particular classification system.

Collectively, these categories form the LOM v1.0 Base Schema. The Classification category may be used to provide certain types of extensions to the LOM v1.0 Base Schema, as any classification system can be referenced.

IEEE 1484-12.1:2002 does not define how a learning technology system represents or uses a metadata instance for a learning object.

The following reflections are the outcome of a small study group on flashcards for learning Japanese vocabulary (focused on Sinojapanese characters *kanji* but covering also examples of kanji-combinations and phrases). The question was: how could they be made multilingual and used by modern devices – if possible, including mobile devices.

It was found that

- Kanji flashcards are ***high complexity learning objects*** (HC-LO) i.e. a combination of information which can be taken from several other ***low complexity learning objects*** (LC-LO);
- It needs links between LO at field level – even from parts of a given field, if necessary;
- The emerging data model must be multilingual from the outset in order to allow for cooperative / participatory development and maintenance of such LO;
- A connection to text corpora would increase the capability to extract vocabulary examples, usage examples etc. in a systematic way;
- The information of any LO is centred around a ***core element***, which can be used for browsing in texts or databases for identifying and extracting further information.

In general it was felt that a system for developing and maintaining LO of that kind could be based on the International Standards of ISO/TC 37. However, the ISO/TC 37 methodology would need some extensions, if applied to LO derived from structured content.

In any case, a kanji flashcard as shown below is a HC-LO which can be constructed of two or more LC-LO depending of the need. Whether HC-LO or LC-LO, their core elements can serve as a link to text corpora, which would allow to further add usage information, such as collocations, contexts / co-texts, metaphors, on one hand, and develop exercises, test questions, etc. from these contexts / co-texts in a systematic way on the other hand.

In the following figure, a flashcard for learning Sino-Japanese characters *kanji* can be decomposed into a number of HC-LO or LC-LO. Kanji flashcards have proven to tremendously increase the speed of learning kanji as well as the effectiveness of their memorization. A kanji LO by its very nature is always a HC-LO, as it may

- Have one or more "Chinese readings" *onyomi*, depending on at which period in history the kanji in question was introduced, from which region in China, and with which meaning (not to mention that the Japanese may have added different meanings in the course of time);
- Have one or more "Japanese readings" *kunyomi*, taking the kunyomi for the Chinese character as such or as a stem adding (one or

more) endings (mostly flexion elements or particles turning the stem into an adjective or adverb etc.), the result of which sometimes can be considered as a regular derivate, however, frequently also as idiomatic;
- Be combined with other kanji to form binoms, trinoms etc.

Any onyomi or kunyomi LO (some of which semantically overlap) for a kanji LO again can be taken as a HC-LO, if they have different meanings (each at a level of lower complexity).

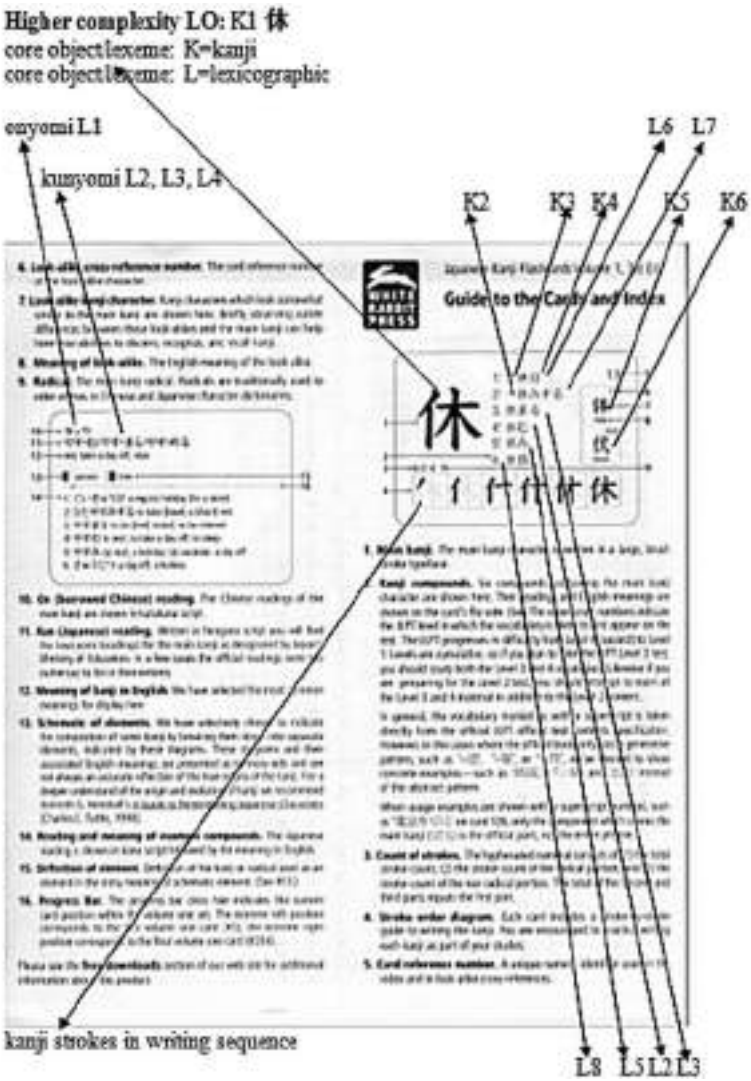

(from Hodges and Okazaki s.a.)

In the figure above, the onyomi *kyû* (as L1 for K1 休) may carry any meaning of the kunyomi readings, but *kyû* can only be used for the kanji, if it occurs in kanji-combinations (or – which is an exception – if the kanji stands alone as an abbreviation). *Kyû* as LO would only make sense, if a learner wants to learn all kanji having the onyomi *kyû* for some reason or other. There are many kanji, where the onyomi represents one or more concepts and, therefore, each kanji+onyomi can be taken as a LO.

L2 休む *yasumu*, L3 休まる *yasumaru*, L4 休める *yasumeru,* L5 休み *yasumi* represent different – though semantically related – Japanese readings *kunyomi* of the kanji in question, which beyond their derived nature have an idiomatic meaning qualifying each of them as individual LC-LO of their own. However, if a LO of this kind has more than one meaning, any of these represents in principle a LC-LO. 休 in kunyomi readings only stands for the stem *yasu*. However, there are other stems read *yasu* with a different meaning written by different kanji, such as 安 in *yasui* 安い, which could lead the learner to other kanji LO having the Japanese reading *yasu*.

L6 定休日 *teikyûbi*, L7 一休みする *hitoyasumi suru* and L8 休日 *kyûjitsu* represent the meaning of compounds of kanji (binoms, trinoms etc. having or not having endings) with onyomi, kunyomi or mixed reading. Thus, the core element of the HC-LO K1 (休 kyû) of this kanji flashcard can

- be combined with two or more other kanji to form lexicographical LO, such as L6 *teikyûbi*, L7 *hitoyasumi suru* and L8 *kyûjitsu*. If any of them has more than one meaning, they would have to be taken as two or more LOs;
- point to other kanji HC-O, such as K2 一, K3 定, K4 日;
- be linked to look-alike kanji, such as K5 体 and K6 伏 or other kanji of historic or other relevance.

Any LO of the kinds mentioned above should have foreseen a placeholder slot for:

- pronunciation (or pronunciations, because there may be two or more; if there are homophones, pointers should lead to the respective LO);
- sign language and other kinds of AAC (alternative and augmented communication) means.

The highly complicated Japanese language and script has been chosen to illustrate the method of composing and decomposing LO at the level of lexical semantics. Taking Japanese, a complicated language with a com-

plicated script, as a basis for designing the data models of LO for a LO repository at the level of lexical semantics has advantages. It may make it easier to deal with phenomena in the world of non-linguistic symbols, such as in the figure below.

In some countries there are even variants of the same traffic sign, depending where it is used in terms of position on the road or whether as a traditional traffic sign or in a variable message sign (VMS) (Galinski 2011).

Most of Japanese kanji occur – often with irregular readings – in appellations, i.e. proper names of people, places, organizations, buildings and other objects. Especially in languages with non-Latin writing systems the correct writing and reading of proper names is often posing great difficulties to the learner. Not to mention the correct sorting of names in such writing systems. Flying over Siberia to China one can read on the flight monitor the Chinese name for Novosibirsk starting with 新*xin*, which means 'new', translating the name element *novo* into Chinese. The rest of the name sibirsk=Siberia is transcribed by Chinese characters. Thus, proper names may have to be transcribed or (partly or fully) "translated". In any case proper names – equally to terminological and lexicographical entities – can be important LO and can be treated with the same approach outlined above.

The approach of ISO/TC 37 can serve as a model for all kinds of structured content. But as already mentioned above, the *Data Category Registry for language resources* (DCR) (ISO 12620:2009) of ISO/TC 37 should and in fact can be extended towards other kinds of structured content beyond lexicographical and terminological data, as well as towards new eApplication needs, such as for eLearning and eAccessibility / eInclusion purposes.

For those, who are frightened by the complexity, there may be a – not so novel, but in reality rarely applied – way out: federation of resources

of structured content. Applying the philosophy of Dublin Core, a certain stratum of data categories (being the same for different kinds of structured content) should be standardized and implemented in any resource thus guaranteeing content interoperability. The full degree of complexity is not implemented in one super-resource, but distributed over several resources of different kinds of structured content. This way of ensuring content interoperability having the re-purposing of entities of structured content in mind still needs further investigation.

6. FUTURE STANDARDIZATION NEEDS

In the light of the above, ISO/DCR may need additional data categories. ISO/DCR today contains the basic and many extended data categories for terminological and lexicographical data. The ***terminological data model*** as well as the ***lexicographical data model*** is based on them. The use of data categories (not quite the same as *metadata* or *data elements*) seems to be highly appropriate for structured content in general and for LO at the level of lexical semantics in particular.

Besides, data categories can be distinguished into ***primary data categories*** and ***secondary data categories*** (ISO 10241-1:2011) (or even tertiary data categories). Primary data categories refer to core data, such as term, definition etc. Secondary data categories refer among others to attributes, such as preferred, admitted or deprecated (term). Tertiary data categories refer to additional information (if they are not regarded as secondary data categories), such as those referring to the elements of the source reference of terminological data (applicable also to other kind of structured content) as outlined in ISO 12615:2004 *Bibliographic references and source identifiers for terminology work*.

Primary data categories according to ISO 10241-1 adapted to LO are (compared to Table 1 in the Annex 1):

- entry number – unique for the LO database entry;
- (metadata category:) designative representation of structured content → i.e. terms, covering also synonyms, homonyms etc. to be extended towards any kind of designative representation of structured content, each of which should have its own entity ID, thus extending term autonomy towards representation autonomy;
- (metadata category:) descriptive representation of structured content → i.e. definitions, explanations, contexts etc. to be extended

towards any kind of descriptive representation of structured content including non-verbal descriptive representations;
- (metadata category:) example → if necessary to be split up into different types of example;
- (metadata category:) note → if necessary to be split up into different types of note;
- (metadata category:) source → if necessary to be split up into different types of source and their respective conditions for use.

If the entity of designative representation of structured content is verbal, the repeatability by language applies, as well as the repeatability within language in case of synonyms (each of which also should get its own entity ID). If the entity of designative representation of structured content is non-verbal, the repeatability by field of use / application applies. There may also be a kind of repeatability within the field of use / application (such as speed limit road signs depending on their location alongside the road or in the middle of a highway in some countries, or road signs of same meaning differing in various states of the USA). There are variations of sign language within the same sign language as well as of Blissymbols.

The above shows that repeatability should be according to the "community of use" (viz. *locale* in localization) rather than according to language. Of course the *community of use* can also be a language community, but the repeatability by and within locales provides more flexibility to cover all the phenomena encountered in structured content.

7. CONCLUSIONS

Over the last 10 years the limitations of ***semantic interoperability*** under a computer science perspective have become obvious. In addition to technical (i.e. hardware- and software-related) and organizational interoperability, semantic interoperability should comprise syntactic, conceptual and *pragmatic interoperability*. ***Content interoperability*** provides an even broader and generic approach with respect to the communicative representations of information and knowledge – it also takes full-fledged re-usability and re-purposability of entities of different kinds of structured content into account (Galinski, Van Isacker 2010). Re-purposability may comprise for instance the adaptation of existing terminological entries

- as learning objects (LO) in eLearning or
- for being used by persons with disabilities (PwD) for general communication and of course also for learning purposes.

International Standards for content interoperability are the prerequisite for:

- avoiding a huge duplication of efforts,
- developing methods (incl. certification) and devices to assure content quality,
- introducing content interoperability into educational and training schemes,
- enabling many eApplications to re-use and re-purpose existing structured content extensively.

Increasingly, all kinds of structured content should be re-usable and re-purposable across system platforms. In addition, more and more web-based cooperative and distributed methods for content development should be implemented in cooperation with interrelated fields under an integrative approach. In this connection the intensified use of mobile technologies will have a huge impact: eContent is becoming mContent (mobile content).

In the course of these developments, it would be worthwhile to develop ***stronger methodological and system design relations*** between ***content resource management*** and ***corpus linguistics*** in order to make better use of

- existing and future corpora with improved features e.g. for extracting individual items of structured content in a systematic way (also taking the occurrence frequencies depending on domain, level / register and application into account so that the extraction of learning objects in context would be improved);
- items of structured content in existing and future repositories for the sake of improving the processing of corpora for additional new purposes such as didactics;
- existing and emerging methods as well as tools in fields, which so far show a low degree of methodological interrelation and integration, for the sake of mutual benefits;
- systematically (and by participatory efforts) created and maintained learning objects in particular for CLIL (content and language integrated learning).

Efforts in standardization (and cooperation in standardization) should be stepped up. The proper integration of AAC requirements in the data modelling of structured content would benefit not only those in society, who need it most urgently, but ultimately everybody. This requires a stronger emphasis on pertinent assistive technologies in ICT-related education and training as early as possible.

Participants at the ICCHP 2010[3] Conference confirmed that existing training and formal studies are not sufficient – even if certified under given certification / attestation systems – with respect to the skills and qualifications necessary for becoming familiar with the issues involved in global content interoperability and particular in eAccessibility&eInclusion. The "Recommendation on software and content development principles 2010" (see Annex 2) was formulated in a special workshop at ICCHP 2010 and thereafter endorsed by several technical committees in the field of standardization, and in 2012 by the Management Group (MoU/MG) of the ITU-ISO-IEC-UN/ECE Memorandum of Understanding concerning eBusiness standardization.

REFERENCES

Galinski Ch. 2011: A sign equals thousand words. Consistency of traffic / road signs and verbal messages. – *Infrastructure and safety in a collaborative world. Road traffic safety*. Evangelos Bekiaris, Marion Wiethoff, Evangelia Gaitanidou eds., Heidelberg, Dordrecht, London, New York: Springer, 263–284.

Galinski Ch., Reineke D. 2011: Vor uns die Terminologieflut. – *eDITion* 2/2011, 8–12.

Galinski Ch., Van Isacker K. 2010: Standards-based Content Resources: A Prerequisite for Content Integration and Content Interoperability. – *Computers helping people with special needs. 12th International Conference, ICCHP 2010, Vienna, Austria, July 2010. Proceedings*, Part I., K. Miesenberger e.a. (eds.), Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 573–579.

Gonnissen L., Mornie G. 1983: *Bestimmen und erkennen leicht gemacht. Vögel. Die wichtigsten heimischen Arten* [Birds of Europe], translated from French by Sieglinde Summerer and Gerda Kurz, Zürich/Köln: Benziger Verlag.

Gruber T. R., June 1993: A translation approach to portable ontology specifications (PDF). *Knowledge Acquisition* 5 (2), 199–220. – http://tomgruber.org/writing/ontolingua-kaj-1993.pdf.

Hodges M., Okazaki T. *Japanese kanji flashcards*. Series 2, volume 1, Tokyo: White Rabbit Press, s.a.

Kitazawa T., Windhab R., Galinski Ch. 2007: *Untersuchung von Flashcardsystemen (elektronische Lernkarteien) für CALL (computergestützten Spracherwerb) und CASPLL (computergestützten Fachsprachenerwerb) auf Anfängerniveau. Mit dem Schwerpunkt auf Japanisch-Lernen zum Erwerb einer hohen lexikalischen Sprachkompetenz – ohne das langfristige Ziel einer mehrsprachigen Flashcard-Lernplattform zu vernachlässigen.*

McEnery T., Xiao R., Tono Y. 2006: *Corpus-based Language Studies: An Advanced Resource Book*, London/New York: Routledge.

Schmitz K.-D. 2006: Data modeling: From terminology to other multilingual structured content. – *TSTT 2006. International Conference on Terminology, Standardization and Technology Transfer. Proceedings. Beijing, China, 2006-08-25/26*. Yuli Wang, Yu Wang, Ye Tian (eds.), Beijing: Encyclopedia of China Publishing House.

[3] 12th International conference on computers helping people with special needs (ICCHP 2010), Vienna, Austria, July 2010

REFERENCED STANDARDS

ISO/IEC Guide 2:2004 *Standardization and related activities – General vocabulary*.
ISO 639 (series) *Codes for the representation of names of languages*.
ISO/IEC 2382-36:2008 *Information technology – Vocabulary* – Part 36: *Learning, education and training*.
ISO 3166 (series) *Codes for the representation of names of countries and their subdivisions*.
ISO/TS 8000-1:2011 *Data quality* – Part 1: *Overview*.
ISO 10241-1:2011 *Terminological entries in standards* – Part 1: *General requirements and examples of presentation*.
ISO 10241-2:2012 *Terminological entries in standards* – Part 2: *Adoption of standardized terminological entries*.
ISO 12615:2004 *Bibliographic references and source identifiers for terminology work*.
ISO 12620:2009 *Terminology and other language and content resources – Specification of data categories and management of a Data Category Registry for language resources*.
ISO 15924:2004 *Information and documentation – Codes for the representation of names of scripts*.
ISO/CD 17347:2012 *Ontology Integration and Interoperability (OntoIOp)* – Part 1: *The Distributed Ontology Language (DOL)*.
ISO/DIS 22274:2011 *Systems to manage terminology, knowledge and content – Concept-related aspects for developing and internationalizing classification systems*.
IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers, Inc.). LOM standard 1484.12.1-2002 *Draft Standard for Learning Object Metadata*.

TURINIO SĄVEIKUMO BŪTINYBĖ NAUDOJANT STRUKTŪRIZUOTO TURINIO VIENETUS KAIP ELEKTRONINIO MOKYMOSI OBJEKTUS PAKARTOTINAI AR PAGAL KITOKIĄ PASKIRTĮ

Daugėja internetinių turinio platformų, siūlančių vartotojams vieną ar daugelį išteklių, bet vis dar trūksta teorinio ir metodologinio tokios veiklos pagrindimo, mažai atsižvelgiama į geriausias turinio sąveikumo užtikrinimo patirtis. Tokių platformų skaičius augs ir toliau, nes vis daugiau išteklių kuriama ir naudojama taikant nepakankamai veiksmingus metodus. Kad būtų užtikrinta turinio kokybė, o pirmiausiai patikimumas, reikalingas įvairių priemonių derinimas (standartai, informacinės ir komunikacinės technologijos, sertifikavimas ir kt.).

Elektroniniam mokymuisi svarbus skirtumas tarp bendrosios kalbos (angl. LGP) ir specialiosios kalbos (angl. LSP). Tam, kad būtų galima sukurti daugiakalbius, daugiamodalinius, daugelio paskirčių mokymosi objektų duomenų modelius, leksinės semantikos lygmeniu būtina tobulinti ribotas dabartinių duomenų bazių galimybes. Reikėtų daugiau dėmesio skirti:

a) duomenų bazėse pateikiamų bendrosios kalbos ir specialiosios kalbos įrašų panašumui;

b) duomenų bazių įrašų žodinių elementų tarimo nuorodoms;

c) pateikimui nežodinių žymenų ir atvaizdų, kurie, atsižvelgiant į taikymo sritį, gali būti tokie pat svarbūs kaip žodiniai žymenys ir net labiau už juos pageidautini;

d) leksinių vienetų dėmenims, pavyzdžiui, morfologiniams elementams;

e) didesniems leksiniams vienetams, pavyzdžiui, bendrosios kalbos kolokacijoms ar specialiosios kalbos frazemoms;

f) neįgaliųjų komunikacinėms reikmėms.

Straipsnyje pateikiami argumentai dėl žemiau išvardytų dalykų būtinumo:

- standartų, kuriuose būtų pateikti pasaulinio turinio sąveikumo užtikrinimo reikalavimai ir gairės, įskaitant elektroniniam mokymuisi keliamus reikalavimus;

- koordinuotos strategijos, skatinančios tokių standartų taikymą (pavyzdžiui, pasitelkiant sertifikavimą);
- priemonių, užtikrinančių standartų laikymąsi plėtojant sistemas.

Šie standartai ir priemonės galėtų padėti suvaldyti jau dabar daugiau ar mažiau chaotišką turinio plėtrą (sukeliančią didžiulį veiklos dubliavimą) ar bent jau leistų aiškiai išskirti patikimo turinio saugyklas.

Gauta 2012-03-20

Christian Galinski
International Information Centre for Terminology (Infoterm)
Gymnasiumstrasse 50, 1190 Vienna, Austria
E-mail cgalinski@infoterm.org

Blanca Stella Giraldo Pérez
International Information Centre for Terminology (Infoterm)
Gymnasiumstrasse 50, 1190 Vienna, Austria
E-mail blancaese@gmail.com

ANNEX 1

Table 1 — Overview of data categories of a standardized terminological entry in accordance with ISO 10241-1

Primary data categories[a]		**Secondary data categories**[b] (including administrative data and usage information)
Name	**Mandatory/optional; repeatable/non-repeatable**	
entry number ...	Mandatory; non-repeatable	—
term[c] (or string of five half-high dots "·····" or other slot holder sign, ...) in the order preferred term(s), admitted term(s), deprecated term(s)	Mandatory; repeatable	grammatical information in accordance with the rules of the standardizing body: e.g. gender, number, part of speech
		language code or script code, or both
		geographical use (e.g. country code)
		pronunciation
		normative status
letter symbol ...	Optional (unless the letter symbol is internationally standardized); repeatable	language code or script code, or both
		geographical use (e.g. country code)
		normative status
graphical symbol ...	Optional (unless the graphical symbol is internationally standardized); repeatable	geographical use (e.g. country code)
		normative status
definition ...	Mandatory (unless a non-verbal representation is used by convention within the respective domain or subject); non-repeatable	domain or subject, if necessary

Primary data categories[a]		**Secondary data categories**[b] (including administrative data and usage information)
Name	**Mandatory/optional; repeatable/non-repeatable**	
non-verbal representation ...	Mandatory (if exists – complementing a definition or used instead of a definition by convention within the respective domain or subject); non-repeatable	—
example ...	Optional; repeatable	—
note to entry (including note to term, letter symbol, graphical symbol, definition, context, non-verbal representation, example, a given language section of a multilingual terminological entry or the entire terminological entry) ...	Optional; repeatable	—
source of entire terminological entry (including source of term, letter symbol, graphical symbol, definition, context, non-verbal representation, example) or any language section of a multilingual terminological entry	Optional (unless the terminological entry or a language section of a multilingual terminological entry is taken from an external authoritative source); repeatable	additional information relating to the source, such as page number or clause number

[a] All primary data categories except the data category "entry number" are repeatable by language and, therefore, apply to multilingual standards. Additional rules for terminological entries in a multilingual terminology standard are given in Clause 7.

[b] All secondary data categories are optional except where they are crucial for disambiguation (...) and in cases where multilingual information is included in one terminological entry, in which case the primary data categories shall be complemented by a code for names of language in accordance with ISO 639, if necessary in combination with codes for names of countries in accordance with ISO 3166 or codes for names of scripts in accordance with ISO 15924.

[c] For simplicity, only "term" is specified in Table 1 although other verbal designations, such as any existing synonymous terms, variants, full forms, abbreviated forms, homographs, antonyms, as well as equivalent terms in other languages are included under this data category name.

ANNEX 2

RECOMMENDATION ON SOFTWARE AND CONTENT DEVELOPMENT PRINCIPLES 2010

Formulated at the ICCHP 2010 and endorsed by ISO/TC 37 and other technical committees

PURPOSE

This recommendation addresses decision makers in public as well as private frameworks, software developers, the content industry and developers of pertinent standards. Its purpose is to make aware that multilinguality, multimodality, eInclusion and eAccessibility need to be considered from the outset in software and content development, in order to avoid the need for additional or remedial engineering or redesign at the time of adaptation, which tend to be very costly and often prove to be impossible.

BACKGROUND

In software development, globalization[1], localization[2] and internationalization[3] have a particular meaning and application. In software localization they have been recognized as interdependent and of high importance from a strategic level down to the level of data modelling and content interoperability.

In 2005 the Management Group of the ITU-ISO-IEC-UN/ECE Memorandum of Understanding on eBusiness standardization adopted a statement (MoU/MG N0221), which defines as basic requirements for the development of fundamental methodology standards concerning semantic interoperability the fitness for

- multilinguality (covering also cultural diversity),
- multimodality and multimedia,

[1] **Globalization** refers to all of the business decisions and activities required to make an organization truly international in scope and outlook. G11N is the transformation of business, processes and products to support customers around the world, in whatever language, country, or culture they require.

[2] **Localization** is the process of modifying products or services to account for differences in distinct markets. Therefore, L10N is an integral part of G11N, and without it, other globalization efforts are likely to be ineffective. The interdependence of G11N and L10N has also been coined glocalization.

[3] **Internationalization** is the process of enabling a product at a technical level for localization. An internationalized product does not require remedial engineering or redesign at the time of localization. Instead, it has been designed and built from the outset to be easily adapted for a specific application after the engineering phase.

- eInclusion and eAccessibility,
- multi-channel presentations,

which have to be considered at the earliest stage of

- the software design process, and
- data modelling (including the definition of metadata),

and hereafter throughout all the iterative development cycles.

The above requirements are a prerequisite for global content integration and aggregation as well as content interoperability. Content interoperability is the capability of content to be combined with or embedded in other (types of) content items and to be extensively re-used as well as re-purposed for other kinds of eApplications. In order to achieve this capability, software must support these requirements from the outset. The same applies to the methods and tools of content management – including web content management.

RECOMMENDATION

Software should be developed and data models for content prepared in compliance with the above-mentioned requirements to facilitate the adaptation to different languages and cultures (localization) or new applications (re-purposing), the personalization for different individual preferences or needs, including those of persons with disabilities. These requirements should also be referenced in all pertinent standards.

Using international standards for terminology exchange

KLAUS-DIRK SCHMITZ
Cologne University of Applied Sciences

KEYWORDS: terminology management, terminology exchange, standards, data categories, TBX

1. MOTIVATION

The creation of high-quality terminology and professional terminology management are both time-consuming and cost-intensive activities. The access to and the reuse of already existing terminological resources can considerably reduce the effort for terminology work. These economic issues are in many cases the main arguments for the interest in terminology exchange.

But there are a lot of other reasons why terminology exchange is so important. Translation business activities between clients, language service providers and freelance translators require a transfer of terminological data in both directions. Companies provide terminology to support translation projects and translators return terminological resources they have updated during the translation job. And the consistent use of terminology in larger projects with several individual translators can only be guaranteed, if all persons involved will have access to the same terminological data resources; but different terminology management tools and individually designed terminology databases complicate the lossless and consistent exchange of terminological data.

A final important scenario for the exchange of terminological data is the migration of terminological data collections from one system to another. This may be necessary if a company or freelancer changes the tools provider and has to convert the terminology from the old terminology management system to the new tool, but also if terminological data are needed in other programs like content management systems or (rule-based) machine translation systems.

But a simple and easy terminology exchange in all these scenarios can be problematic, since the technical requirements for terminology manage-

ment (languages, data categories, data value sets) can be quite different depending on the needs of the respective user groups and the organizational environments.

2. REQUIREMENTS

Exchange routines between two specific terminology databases are typically developed individually, taking into account the existing import and export routines and formats of the two systems involved. It is also necessary to know the data models and the "semantics" of the data categories of both systems. If data exchange is needed between more than two systems, the number of necessary conversion routines will increase rapidly. That is why there is a strong demand for standardized exchange formats, where each of the participating terminology management systems has to provide only a feature for the import of data from the standardized exchange format and only a feature for the export into the standard exchange format.

One of the most famous and often provided formats is CSV (comma-separated values). This format separates information by commas or tabs and data records by returns or paragraph marks. Although individual data are usually separated from each other, the meaning and interpretation of the individual data is unclear and not explicitly laid down in the CSV format.

Fig. 1: Data from a MultiTerm 2011 termbase exported in CSV format

```
60 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:07:26 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:07:26
  → Atraumatische·Klemme.jpg → Allgemeinchirurgie|Gefäßchirurgie→vorläufig
  → Atraumatische·Klemme → J.·Spiegel→2011-02-24T18:07:26 → J.·Spiegel
  → 2011-02-24T18:07:26 → sub→f. → sg. → bevorzugt→Der·überschüssige·
Ureter·wird·durch·atraumatische·Klemmen·gefasst·und·abgetrennt.→Die·
atraumatische·Klemme·dient·zur·Gewebepräparation,·aber·auch·zum·Fassen·von·
Gefäßen·beim·Anlegen·einer·Ligatur.· → vorläufig→Atraumatic·clamp→J.·
spiegel → 2011-02-24T18:07:26 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:07:26 → sg.→sub
  → bevorzugt→US|UK→The·catheter·should·be·clamped·with·an·atraumatic·clamp·
between·the·catheter·exit·site·and·the·damaged·area·when·damage·occurs·and·must·
remain·clamped·during·repair.→An·atraumatic·clamp·is·a·surgical·instrument·
designed·to·compress·a·structure,·such·as·a·blood·vessel·or·a·cut·end·of·the·
intestine·.·Atraumatic·clamps·are·used·to·stop·bleeding·from·the·cut·vessels·and·
are·designed·not·to·damage·the·arterial·wall.→vorläufig→2.3.2→J.·Spiegel
  → 2011-02-24T18:07:26 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:07:26 → ¶
61 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:08:02 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:21:47
  → Atraumatische·Nadel.jpg→Allgemeinchirurgie → vorläufig→Atraumatische·
Nadel→J.·Spiegel→2011-02-24T18:08:02 → J.·Spiegel→2011-02-24T18:08:02 → sub
  → f. → sg.→bevorzugt→Die·atraumatische·Nadel·besitzt·im·Schaft·eine·
axiale·Bohrung,·in·die·der·Faden·eingebracht·wird.→Die·atraumatische·Nadel·
zählt·zu·den·chirurgischen·Nadeln·und·dient·zur·Gewebevereinigung.·Im·Gegensatz·
zur·Öhrnadel·ist·bei·der·atraumatischen·Nadel·der·Faden·in·das·Nadelende·
```

The CSV format is often used to convert data to and from Excel spreadsheets. Sometimes you will find names of the columns specified in the first line of the exchange file, which allows inferences to be made about

the semantics of the following data. But this can only work if the structure of the terminological data is not too complex and if each record contains the same type and number of data; variable data (e.g. a different number of terms in several languages) will shift the columns and will make it impossible to interpret the data correctly.

Using markup languages such as XML (extensible markup language) circumvents exactly this problem. Each individual piece of information carries the semantic of its meaning in a so-called *tag*, and the grouping and allocation of each data item is uniquely defined by the XML structure.

Fig. 2: Data from a MultiTerm 2011 termbase exported in XML format


```
<concept>60</concept>¶
<transacGrp><transac type="origination">J. Spiegel</transac><date>2011-02-
24T18:07:26</date></transacGrp>¶
<transacGrp><transac type="modification">J. Spiegel</transac><date>2011-02-
24T18:07:26</date></transacGrp>¶
<descripGrp><descrip type="Abbildung">Atraumatische
Klemme.jpg</descrip><descripGrp><descrip type="Quelle"><xref
Ulink="http://www.dimeda.de/pdf/general/kap_13.pdf">http://www.dimeda.de/pdf/gen
eral/kap_13.pdf</xref></descrip><transacGrp><transac type="origination">J.
Spiegel</transac><date>2011-02-
22T17:32:35</date></transacGrp><transacGrp><transac type="modification">J.
Spiegel</transac><date>2011-02-22T17:32:35</date></transacGrp></descripGrp>¶
</descripGrp><descripGrp><descrip
type="Fachgebiet">Allgemeinchirurgie|Gefäßchirurgie</descrip></descripGrp>¶
<descripGrp><descrip type="Qualitätsstatus">vorläufig</descrip></descripGrp>¶
<languageGrp><language lang="DE" type="Deutsch"/>¶
<descripGrp><descrip type="Definition">Die atraumatische Klemme dient zur
Gewebepräparation, aber auch zum Fassen von Gefäßen beim Anlegen einer Ligatur.
</descrip>¶
```


Figure 2 shows the beginning of the CSV exchange file of Figure 1 in XML format, namely in the specific MultiTerm 2011 XML format used for the conversion of MultiTerm databases.

3. SOLUTION

We are now not far away from achieving a well-defined standardized exchange format. It is only necessary to standardize the markup in the angle brackets, the tags and the type attributes, to provide a so-called "blind exchange" between terminology databases. Blind means that you do not need to know the structure, the data categories, and their values in the originating and in the target termbase. This is exactly what the ISO 30042:2008 standard, specifying TBX (Term Base eXchange) attempts to accomplish. TBX is based on ISO 16642:2003, defining a terminological meta-model with several levels and structural elements for the

XML file, and on ISOCAT (www.isocat.org), specifying terminological data categories according to ISO 12620:2009. Figure 3 shows a simplified extract of a terminological entry in TBX representation.

Fig. 3: Simplified example of a TBX file

```
...
<text><body>
  <termEntry id='ID0000073578'>
    <descrip type='subjectField'>Materialbeschaffenheit</descrip>
    <langSet lang=de>
      <descrip type='definition'>Maß für die Lichtundurchlässigkeit</descrip>
      <ntig>
        <termGrp>
            <term>Opazität</term>
            <termNote type='partOfSpeech'>Substantiv</termNote>
            <termNote type='grammaticalGender'>f.</termNote>
        </termGrp>
      </ntig>
      ...
    </langSet>
    ...
  </termEntry>
  ...
</body></text>
```

TBX is specified as a single international standard, but one will recognize when consulting the document and the ISOcat website that there exist different variants of TBX. The standard itself defines something like a family of TBX-compatible formats, where TBX-Default supports the whole set of terminological data categories of the TBX family and TBX-Basic only uses a smaller subset of data categories in order to facilitate simpler import and export routines for specific user groups and less complex databases.

4. CHALLENGES

Although TBX is a well-defined ISO standard, two problems have to be mentioned which may extremely complicate the exchange of terminological data: a lacking strictness of TBX in some areas and the flexibility of modern terminology management systems.

Among others, TBX attempts to standardize the permissible instances of closed data categories, i.e. the values that can occur. This might work properly for certain data categories such as grammatical gender (gender = m / f / n), but is doomed to failure for a data category such as subject field, because there exists no (ideal) subject field classification

that is appropriate for all user needs and all areas of application. Therefore, a completely "blind" data exchange using TBX cannot be guaranteed for all data categories, since TBX cannot specify the possible values for data categories such as subject field.

Terminology management system should provide import and export interfaces supporting the TBX standard. Some system developers state explicitly that their software is able to import and export files according to the TBX format. However, this can only be true if the terminology management system has a fixed predetermined entry structure with preset data categories; only in this case the system developer will know the semantics of the data categories and can adequately represent them in TBX export files or interpret them in TBX import files. But if the terminology management systems requires / allows that the user specifies the data model and the data categories according to his specific needs (e.g. MultiTerm), or at least modifies a preset data modelling (e.g. crossTerm, qTerm or TermStar), the system developer will not be able to provide a clean TBX interface, because he cannot know the semantics of the user-defined data categories. To compensate cases like this, only two solutions (outside of TBX) are possible: either a specific mapping tool helps the user to map his own data categories to the standardized ISOcat categories, or the user creates his own terminology database on the basis of the standardized data categories in ISOcat directly from the beginning.

5. CONCLUSION

ISO/TC37, the international technical committee for the standardization of terminology, has developed and published several standards that directly relates to the exchange of terminological data (e.g. ISO 30042:2008 for TBX). But also other TC37 standards can be used for the selection of terminological data categories and for modelling terminology databases in order to facilitate and ensure the exchange of terminological data.

Since there are fundamental problems with modern terminology management systems with respect to the support of exchange formats such as TBX, the exchange issue has to be taken into account when designing a solution for terminology management for companies and freelancers. Wrong decisions and mistaken selections of data categories will hinder future exchange of terminological data and can only be repaired with great effort. ISO standards such as ISO 12620:2009 and ISO 26162:2012

as well as the Data Category Registry (www.isocat.org) will support users to design professional and state-of-the-art terminology management systems allowing for standard-based terminology interchange.

BIBLIOGRAPHY

ISO 12620:2009 *Terminology and other language and content resources – Specification of data categories and management of a Data Category Registry for language resources.* Geneva: ISO.

ISO 16642:2003 *Computer applications in terminology – Terminological markup framework.* Geneva: ISO.

ISO 26162:2012 *Systems to manage terminology, knowledge and content – Design, implementation and maintenance of terminology management systems.* Geneva: ISO.

ISO 30042:2008 *Systems to manage terminology, knowledge and content – TermBase eXchange (TBX).* Geneva: ISO.

Melby A. K., Schmitz K.-D., Wright S. E. 2001: Terminology Interchange. – *Handbook of Terminology Management,* Volume 2, Wright S. E., Budin G. (eds.), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 613–642.

Schmitz K.-D. 2004: Terminologiearbeit und Terminographie. – *Angewandte Linguistik – Ein Lehrbuc,* Knapp K. et al. (Hrsg.), Tübingen/Basel: Francke, 435–456.

Schmitz K.-D. 2008: Bedeutung von Normung und Terminologiearbeit für die Technische Dokumentation. – *Terminologiearbeit für Technische Dokumentation. (= tekom Schriften zur technischen Kommunikation 12)*; Hennig J., Tjarks-Sobhani M. (Hrsg.), Lübeck: Schmidt-Römhild, 11–17.

Schmitz K.-D., Straub D. 2010: *Successful Terminology Management in Companies – Practical tips and guidelines*, Stuttgart: TC and More.

TARPTAUTINIŲ STANDARTŲ NAUDOJIMAS TERMINOLOGIJOS MAINAMS

Kruopštus terminologijos darbas ir profesionali terminijos tvarkyba įmonėms ir laisvai samdomiems darbuotojams yra daug laiko ir išlaidų reikalaujanti veikla. Ją gerokai palengvintų prieiga prie esamų terminologinių išteklių ir jų panaudojimas. Klientų, vertimo paslaugas teikiančių įmonių ir vertėjų bendravimui ir bendradarbiavimui reikalingas duomenų perdavimas įvairiomis kryptimis. Skirtingos terminologijos tvarkybos sistemos ir nesuderinti, atskiri terminologinių išteklių duomenų modeliai gali trukdyti terminologinių duomenų mainams ar užkirsti jiems kelią.

ISO/TK37 – tarptautinis terminologijos ir kitų kalbos bei turinio išteklių standartizavimo technikos komitetas – parengė ir išleido keletą standartų, skirtų terminologinių duomenų mainams (pvz., TBX mainų formatui skirtas ISO 30042). Pasirenkant tinkamas terminologinių duomenų kategorijas ir modeliuojant terminologinių duomenų bazes, galima remtis ir kitais ISO/TK37 standartais, kurių taikymas palengvintų terminologinių duomenų importą ir eksportą iš kitų išteklių.

Straipsnyje kalbama apie bendruosius terminologinių duomenų mainų tikslus, principus ir problemas, supažindinama su tarptautiniais standartus, skirtais veiksmingus duomenų mainus užtikrinančioms terminologijos tvarkybos sistemoms kurti, aiškinamas TBX mainų formato taikymas.

Gauta 2012-11-18

Klaus-Dirk Schmitz
Cologne University of Applied Sciences
Institute of Translation and Multilingual Communication
Ubierring 48, 50678 Cologne, Germany
E-mail klaus.schmitz@fh-koeln.de

Multi-word patterns in the corpus of Information and Communication Technology. Terminological bundles in the genre – 'Textbooks in ICT'

MAREK WEBER
Bialystok University of Technology

KEYWORDS: corpus linguistics, Information and Communication Technology, lexical bundles, functional classification of lexical bundles, terminological bundles, lexical scrutiny

DATA FOR THE STUDY, THE CORPUS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY

Data for the study consists of an electronic corpus of the broad domain of Information and Communication Technology (ICT) an umbrella term that includes all technologies developed for the purposes of processing and the transfer of data. The texts were selected to represent a cross-section of the field of ICT. The texts were divided into seven categories which can be regarded as genres within the domain of ICT:

Genre 1: Professional articles in ICT;
Genre 2: Academic articles in ICT;
Genre 3: Technical documentation of software applications in ICT;
Genre 4: Technical documentation of ICT hardware;
Genre 5: Textbooks in ICT;
Genre 6: Technical documentation of programming languages and programming environments;
Genre 7: Technical documentation of network technologies.

The corpus contains a collection of **973** texts totaling almost 24 million words. The choice of data for a corpus is one of the most important concerns for the researcher as the corpus should be representative of the analyzed domain of use. As Douglas Biber suggests the quantity of texts is crucial for research in which the scholar concentrates on the text as the primary unit of scrutiny. A sufficient number of texts should be included in each genre to account for variation between categories and authors (Biber, 2006).

Table 1. Composition of the Information and Communication Technology corpus

Genre	Number of texts	Number of tokens (running words)
Professional articles	391	225551
Academic articles	95	1272001
Technical documentation of software applications in ICT	92	2472839
Technical documentation of ICT hardware	100	2471772
Textbooks	99	15315237
Technical documentation of programming languages and programming environments	90	1282175
Technical documentation of network technologies	106	725418
TOTAL	**973**	**23764993**

LEXICAL BUNDLE: THE TERM

Recurrent sequences of words which appear together more frequently than expected by chance are an important part of linguistic output. The term *lexical bundle* was first used by Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad and Edward Finegan in the now classic *Longman grammar of spoken and written English* to refer to multi-word combinations identified on the basis of the sole criterion of frequency (Biber et al. 1999) while Mike Scott calls them *word clusters* in the manual of the software application *WordSmith Tools* version 4 (1996) and *WordSmith Tools* version 5 (2010). The only consideration in identifying lexical bundles is their frequency. "Clusters are words which are found repeatedly together in each others' company, in sequence" (Scott 2010: 337). Scott points out that word clusters may involve semantic prosody i.e. the tendency for certain lexemes to co-occur with certain other lexemes (e.g. the tendency for *cause* to come with negative effects such as *accident, trouble*, etc.) (Scott 2010: 337).

Biber, Johansson, Leech, Conrad and Finegan define *lexical bundles* as recurrent expressions regardless of their structural properties, i.e. they are sequences of word forms that frequently co-occur in discourse and point out that shorter bundles are often incorporated into more than one longer lexical bundle (Biber et al. 1999). They also observe that in most cases lexical bundles do not form structural units and most of them are

not expressions that language users would recognize as idioms or other fixed lexical expressions. Biber, Johansson, Leech, Conrad and Finegan establish the following cut off thresholds for multi-word sequences to qualify as lexical bundles: they must occur in at least 10 times per million words and at least in five texts (Biber et al. 1999).

Biber notes that a surprising result of a frequency driven approach is that lexical bundles have two unexpected characteristics (Biber 2006: 134). Firstly, most of them are not idiomatic in meaning but the meanings are usually transparent from individual word-forms. Ken Hyland also points to the fact that most bundles are semantically transparent and "formally regular, providing the building blocks of coherent discourse" (Hyland 2008: 6).

Secondly, most bundles are not complete grammatical structures. Biber, Johansson, Leech, Conrad and Finegan observed that approximately 15 % of the lexical bundles in conversation formed complete structural units while only approximately 5 % of the lexical bundles in academic prose could be considered as complete phrases or clauses (Biber et al. 1999: 1000). A valuable finding into the syntactic nature of lexical bundles by Biber is that they are lexical units that frequently cut across grammatical structures, for example they can bridge two phrases or clauses in such a way that the last words of a bundle are the beginning parts of a second syntactic structure (Biber 2006: 135). Hyland also emphasizes that lexical bundles being identified solely on the basis of their frequency usually span structural units (Hyland 2008: 6).

A range of corpus studies have been devoted to the analysis of recurrent strings of uninterrupted word-forms and they demonstrate how important they are in various types of discourse as well as they show considerable variation of lexical bundles in different genres and registers (e.g. Biber 2006; Biber, Conrad, Cortes 2004; Hyland 2008; Scott, Tribble 2006; Gozdz-Roszkowski 2011).

METHODOLOGY USED IN THE STUDY

The decision was made to concentrate on the analysis of **4-word bundles** because on the one hand the frequencies of 4-word bundles are substantially higher than 5-word sequences and on the other hand they frequently contain 3-word strings and enable to identify more apparent patters and structures than 3-word expressions. Lists of 4-word bundles in each of the

seven ICT genres were generated using the *WordSmith Tools* v. 5.0 – the software package for searching patterns in corpora.

The following two cut-off points were set in this study: a minimum frequency of occurrence of 20 times per million words and another criterion that a bundle should occur in at least five texts. The process of applying the cut-off criteria required appropriate calculations in each of the seven files containing the list of bundles in a given genre. The calculations are described in the following steps:

1. Creating an additional column named "Frequency per million" in the spreadsheet obtained from the *WordSmith Tools* software.
2. Inserting the running words value into a free Excel spreadsheet cell within a given category.
3. Filling in the first cell of the "Frequency per million" column with the following formula:

$$\text{Freqency per million words} = \frac{\text{Frequency x 1 000 000}}{\text{Running words}}$$

4. Copying the formula to other cells by clicking on the right bottom corner of the filled-in cell and dragging in downwards to other cells.
5. Highlighting the "Number of texts" column.
6. Choosing the "Data" menu and selecting the field "Sort &Filter" in the sorting tool.
7. Choosing the descending sorting order.
8. Deleting all rows of the table, for which the values of the "Number of texts" field is lower than 5.
9. Highlighting the "Frequency per million" column.
10. Choosing the "Data" menu and selecting the field "Sort & Filter" in the sorting tool.
11. Choosing the descending sorting order.
12. Deleting all rows of the table, for which the values in the "Frequency per million" field are lower than 20.

1886 different bundles were found in the corpus after applying the above **cut-off criteria.** The total number of bundles identified in the entire data amounted to 197 553.

Table 2. Distribution of lexical bundles in ICT genres

Genre	The total number of bundles after applying cut-off criteria	Number of different bundles after applying cut-off criteria	% of running words in bundles
Professional articles	1057	**131**	1,8
Academic articles	5548	**120**	1,7
Software applications	44669	**403**	7,2
Hardware	55296	**672**	8,9
Textbooks	72483	**119**	1,9
Programming languages and programming environments	10984	**180**	3,4
Network technologies	7516	**261**	4,1
Total	197553	**1886**	

The percentage of running words in bundles was obtained by multiplying the number of total cases for a given genre by 4 (4-word bundles are analyzed) and dividing by the number of running words in a given genre and then multiplying by 100 % according to the formula:

$$\text{\% of total words in bundles} = \frac{\text{Number of total cases x 4}}{\text{Running words}} \text{ x 100\%}$$

In our view two parameters: the range of different bundles and the percentage of running words in bundles can be regarded as indicators of the degree to which a given genre is formulaic and repetitive in comparison to other genres. In other words the degree of formulaicity and repetitiveness of a genre can be measured by the range of different bundles employed in a genre and the percentage of running words in bundles.

The ICT genres can be divided into three groups according to the criterion of **formulaicity and repetitiveness**.

Genre 3 – 'technical documentation of software applications in ICT' and genre 4 – 'technical documentation of ICT hardware' are marked by high degrees of formulaicity and repetitiveness as they display comparable patterns by employing the biggest scope of different bundles (403 and 672 respectively) and the highest percentage of running words in bundles (7,2 % and 8,9 % respectively).

Figure 1: Genres with high degrees of formulaicity and repetitiveness

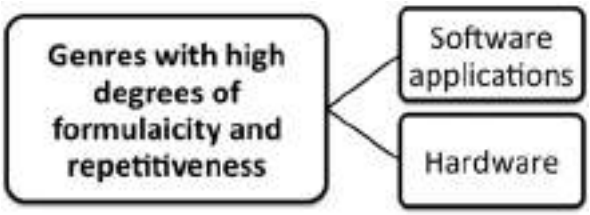

In contrast, genre 1 – 'professional articles in ICT', genre 2 – 'academic articles in ICT' and genre 5 – 'textbooks in ICT' are characterized by relatively low degrees of formulaicity and repetitiveness as they employ the lowest scope of different bundles (131, 120 and 119 respectively) and the lowest percentage of running words in bundles (1,8 %, 1,7 % and 1,9 % respectively).

The remaining two genres: genre 6 – 'technical documentation of programming languages and programming environments' and genre 7 – 'technical documentation of network technologies' form the third group with the values of both parameters in the middle of the range (numbers of different bundles: 180 and 261 respectively; percentage of running words in bundles 3,4 % and 4,1 % respectively).

However, it is worth bearing in mind that as Stanislaw Gozdz-Roszkowski rightly points out direct comparisons can only be safely made between genres with similar word counts. In order to account for that consideration the parameter *percentage of running words in bundles* is computed for each genre in such a way as to reflect the word counts of each of the subcorpora representing respective genres (Gozdz-Roszkowski 2011: 111).

FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF BUNDLES

A framework for the functional analysis of the bundles obtained in this corpus was established from Biber's (Biber 2006; Biber et al. 2004), Hyland's (2008) and Gozdz-Roszkowski's (2011) taxonomies.

Biber's (2006) classification resulted from the scrutiny of a broad corpus of spoken and written registers which covered among others such types of discourse as: casual conversations, class sessions tapes, classroom teaching, office hours, study groups, on-campus service encounters, textbooks, course packs, institutional texts (e.g. university catalogs, brochures).

The corpus in Hyland's (2008) study (size 3,5 million words) comprises research articles, PhD dissertations and MA/MSc theses from four disciplines: electrical engineering and microbiology from the applied and pure sciences, and business studies and applied linguistics from the social sciences.

Gozdz-Roszkowski (2011) analyzed a corpus of American Law containing over 5,5 million words and representing seven genres within American legal culture and education: academic articles, briefs, contracts, legislation, opinions, professional articles and textbooks.

Drawing upon the abovementioned taxonomies lexical bundles in ICT were functionally divided into three broad categories with respect to their meanings in the texts: **research-centered**, **text-centered** and **participant-centered**. Bundles grouped in the first category help writers to organize their activities and experiences in the domain of ICT. **Text-centered bundles** are employed to indicate the organization of the text and its meaning. Finally **participant-centered bundles** are used to signal different attitudes or assessments and they are focused on the writer or reader of the text.

Figure 2: Functional taxonomy of lexical bundles

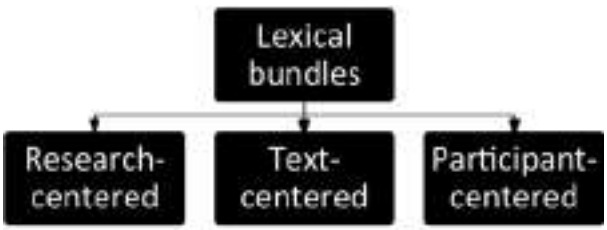

Each of the three major functional categories of lexical bundles was further subdivided into a number of subcategories.

Research-centered bundles include the following subcategories:

Quantity bundles (e.g. *one of the biggest; a large number of; one of the following; the number of elements*);

Time reference bundles (e.g. *at the time of; end of the year; the next few weeks; in the coming weeks*);

Place / direction reference bundles (e.g. *in the United States; of the main window; bottom of the window; in the status bar*);

Procedure bundles – used to describe diverse functions pertaining to ICT (e.g. *the use of the; the use of a*);

Topic indicator bundles – pertaining to the area of research (e.g. *proceedings of the IEEE; programming languages and systems; the drop down menu; the following configuration options*);

Multi-functional reference bundles – bundles which can be used as time / place / text reference (e.g. *the end of the; the start of the; the left of the; at the beginning of*);

Description bundles – specify characteristics of the following noun (e.g. *the complexity of the; the surface of the; the scope of the; the height of the*).

Text-centered bundles include the following subcategories:

Elaboration bundles – further elaborate on the analyzed topic and clarify it (e.g. *at the same time, as well as the, this means that the, in this case the*);

Transition bundles – provide additive or contrastive connections between portions of texts (e.g. *on the other hand, as opposed to the, in addition to the, in contrast to the*);

Framing attributes bundles – "situate arguments by specifying limiting conditions" (Hyland 2008: 14) for making claims or arguments (e.g. *in terms of the, in the context of, in the presence of, the contents of the*);

Conditions bundles – express conditions (e.g. *if you want to, if you do not, if you have a, if you have an*);

Results bundles – indicate logical links between elements in terms of cause and result relationships (e.g. *so that you can, as a result of, as a result the, as a function of*);

Structure markers bundles – are used to point to other parts of the text (e.g. *as shown in figure, as discussed in section, is shown in ex ample, later in this chapter*).

Participant-centered bundles include the following subcategories:

Engagement bundles – address readers directly; "actively address readers as participants in the unfolding discourse" (Hyland 2008: 18) (e.g. *do one of the, select the type of, is recommended that you, select one of the*);

Stance bundles – convey emotions, attitudes, value judgments and assessments; "provide a frame for the interpretation of the following proposition" (Biber, 2006: 139) (e.g. *it is necessary to, is no guarantee that, it is important to, it is not possible, it is possible to*);

Modality bundles – express that something is probable, permissible or necessary (e.g. *must be fulfilled a, can be used to, as can be seen, in which you can, may not be displayed, may be reproduced or, must accept any interference, interference that may cause, that may cause undesired*);

Prediction bundles – express the writer's prediction of some future action (e.g. *is expected to be, you will be prompted, will be displayed in, this will open the, will be asked to*).

Table 3 shows the numbers of bundles belonging to the three major functional categories in each genre.

Table 3: Distribution of lexical bundles across functional categories

	Research-centered	Text-centered	Participant-centered	Others
Professional articles	45	23	13	45
Academic articles	48	35	9	28
Software applications	123	55	122	83
Hardware	207	51	138	187
Textbooks	32	35	18	20
Programming languages and programming environments	39	39	26	62
Network technologies	91	24	11	91

Figure 3: Classification of research-centered bundles

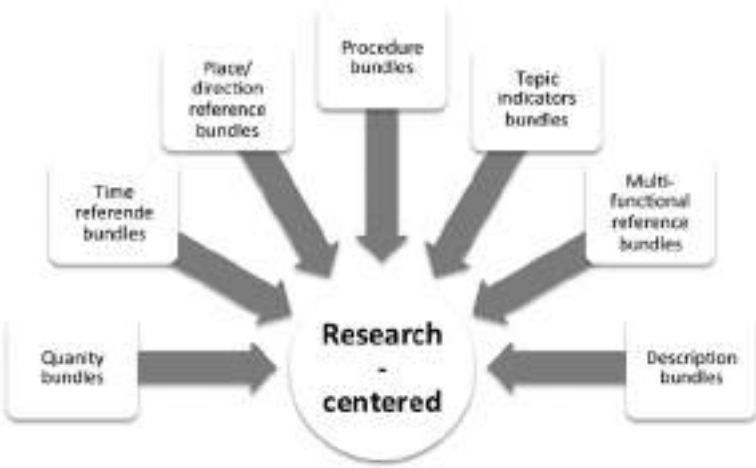

Table 4: Distribution of research-centered bundles across subcategories

RESEARCH - CENTERED							
No of genre	Quan-tity	Time reference	Place/direc-tion reference	Proce-dure	Topic indicator	Multifunction-al reference	Descrip-tion
1	4	7	4	0	27	3	0
2	7	0	3	1	34	0	3
3	4	1	63	0	40	8	7
4	3	11	33	2	154	0	4
5	4	0	4	1	16	3	4
6	6	0	2	1	15	3	12
7	6	0	5	2	73	2	3

TERMINOLOGICAL BUNDLES

Terminological bundles have been indentified as a subcategory of topic indicator bundles and defined as multi-word combinations which contain terms.

Figure 4: Distribution of terminological bundles across 7 ICT genres

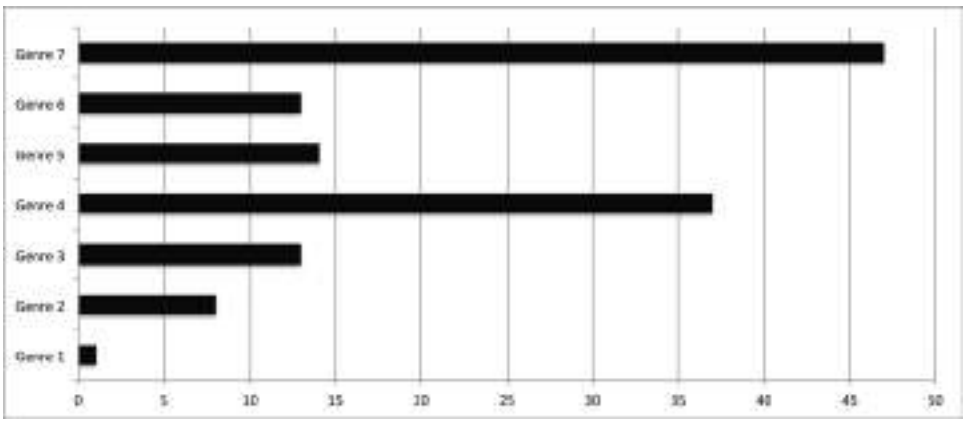

As Table 5 shows genre 7 – 'technical documentation of network technologies' contains the largest percentage (18 %) as well as the largest number of terminological bundles – 47. Such terminological density could be linked to the highly specialized domain specific nature of texts in genre 7. Disseminating highly specialized knowledge requires the recurrent usage of fixed and specialized multi-word combinations.

Table 5: Numbers and proportions of terminological bundles in ICT genres

Genre number	No of bundles in a genre	No of terminological bundles in a genre	Percentage of terminological bundles in a genre	Percentage of terminological bundles in the category RESEARCH - CENTERED
1	131	1	0.7	2.2
2	120	8	6.6	16.6
3	403	13	3.2	10.5
4	672	37	5.5	17.8
5	119	14	11.7	66.6
6	180	13	7.2	38.2
7	261	47	18.0	50.0

The second largest number of bundles is found in genre 4 – 'technical documentation of ICT hardware' amounting to 37. However, the proportion of all bundles belonging to the category of terminological bundles for genre 4 is relatively low – only 5,5 %. But it should be born in mind that genre 4 has by far the largest number of different bundles after applying cut-off criteria – 672 and the highest percentage of running words in bundles – 8,9 %.

The genre 5 – 'textbooks in ICT' has a relatively large proportion of terminological bundles – 11,7 %. Table 6 below contains terminological bundles identified in genre 5 – 'textbooks in ICT'.

Table 6: Terminological bundles identified in genre 5 – 'textbooks in ICT'

GENRE 5			
Bundle	Freq.	Number of texts	Freq. per Mil.
the **java io package**	345	12	22.53
the **java lang package**	322	9	21.02
import j**ava awt** import	336	15	21.94
public static final int	1306	21	85.27
static void main string	967	39	63.14
public static void main	952	40	62.16
public final static int	861	5	56.22
void main string args	846	36	55.24

GENRE 5			
int x int y	600	14	39.18
public instance methods public	539	5	35.19
import **java io** import	447	22	29.19
the number of **bytes**	433	38	28.27
the **java lang package**	322	9	21.02
x int y int	316	12	20.63

A substantial proportion of textbooks (52 %) concern various topics related to programming in a number of programming languages such as Java, C++, C#, Objective-C, PHP and others. This is reflected in the considerable number of terminological bundles in genre 5 which contain frequently occurring lines of code. For example, terminological bundles such as *STATIC VOID MAIN STRING* (967 occurrences in 39 texts; frequency per million 63,14), *PUBLIC STATIC VOID MAIN* (952 occurrences in 40 texts; frequency per million 62,16) and *VOID MAIN STRING ARGS* (846 occurrences in 36 texts; frequency per million 55,24) are all parts of programming code including the keyword *main*. The keyword *main* refers to the **main function** responsible for the high-level organization of the program's functionality. Functions, also referred to as methods, are sets of instructions used to operate on input data, e.g. mathematical calculations. In many programming languages, the main function is where a program starts execution. For example, Java programs start executing at the main function which has the following method heading: public static void main (String[] args). The main function is responsible for the high-level organization of the program's functionality. The keyword *void* means that the method has no return value. If the method returned an integer value then the keyword *int* would be used instead of *void*.

The following two terminological bundles *PUBLIC STATIC FINAL INT* (1306 occurrences in 21 texts; frequency per million 85,27) and *PUBLIC FINAL STATIC INT* (861 occurrences in 5 texts; frequency per million 56,22) are parts of lines of code in programming languages, e.g. Java. They define the type of functions to be applied. The keyword *public* means that the method is visible and can be called from objects of other types. The keyword *static* means that the method is associated with the class, not a specific instance (object) of that class. This means that it is possible to call a static method without creating an object of the class.

The bundle *INT X INT Y* occurs 600 times in 14 texts with the frequency per million words 39,18. The bundle represents a declaration of variables, the type of variables in this case is integer, or *int* in short. The set of integers is formed by the natural numbers (0, 1, 2, 3, ...) together with the negative natural numbers (–1, –2, –3, ...).

The frequent keyword *Java*, the name of a programming language, occurs in 6 bundles: *JAVA ENTERPRISE IN A* (653 occurrences in 5 texts; frequency per million 42,64); *IMPORT JAVA IO IMPORT* (447 occurrences in 22 texts; frequency per million 29,19); *THE JAVA IO PACKAGE* (345 occurrences in 12 texts; frequency per million 22,53); *IMPORT JAVA AWT IMPORT* (336 occurrences in 15 texts; frequency per million 21,94); *JAVA IO IMPORT JAVA* (328 occurrences in 20 texts; frequency per million 21,42) and *THE JAVA LANG PACKAGE* (322 occurrences in 9 texts; frequency per million 21,02).

Java gained popularity because of such characteristics as ease of use, cross-platform capabilities and security features. By using Java, one program can be run on many different platforms. This means that there is no need to put efforts on developing a different version of software for each platform. Java was designed to be easy to use and it is regarded as easier to write, compile, debug, run and learn than some other programming languages.

The abbreviation *AWT*, appearing in the bundle *IMPORT JAVA AWT IMPORT* stands for The Abstract Window Toolkit which is a platform-independent windowing, graphics, and user-interface toolkit.

The full name of *JAVA ENTERPRISE*, the sequence being part of the frequent bundle *JAVA ENTERPRISE IN A*, is Java Platform, Enterprise Edition. It denotes Oracle's enterprise Java computing platform which provides runtime environment for developing and running enterprise software, including network and web services, and other large-scale, scalable and secure network applications. The bundle is part of a longer 5-word formulaic expression (653 occurrences in 5 texts; frequency per million 42,64): *Java Enterprise in a Nutshell* as illustrated in the following example:

> **Sample 1**: Sun makes life even easier by supplying providers for many naming services. So while the service provider gets to spend lots of time implementing the javax.naming.spi interfaces, the client merely needs to provide a URL for the provider and the context factory class, and then use the naming service. For a lot more on JNDI, as well as related topics, you can pick up **Java Enterprise in a Nutshell**. [Genre 5 – 'textbooks in ICT']

The sequence *JAVA EDITOR*, part of the bundle *IN THE JAVA EDITOR* (75 occurrences in 5 texts; frequency per million 58,49) denotes a software tool designed to edit and compile programs written in Java as well as to execute them. The usage of the bundle is illustrated in the following example:

> **Sample 2:** In order to implement content assist, your editor's source viewer configuration must be configured to define accountant assistant. This is done in the **Java editor** example inside the JavaSourceViewerConfiguration.
>
> Spelling errors are displayed in the **Java editor** and corresponding Quick Fixes are available: You can make the dictionary also available to the content assist.
>
> Create your own code assist proposals similar to the ones proposed in the **Java editor**. Instantiate CompletionProposalCollector to get the same proposals as the Java editor, or subclass it to mix in your own proposals. [Genre 6 – 'technical documentation of programming languages and programming environments']

CONCLUSIONS

The results summarized in this work reveal substantial differences in the frequency of forms and functions of lexical bundles across respective genres of the language of Information and Communication Technology. The variations are reported in quantitative as well as qualitative terms. Quantitatively, Genre 3 – 'technical documentation of software applications in ICT' and genre 4 – 'technical documentation of ICT hardware' are most formulaic and repetitive. The other ICT genres employ considerably lower numbers of lexical bundles and lexical bundles account for markedly lower proportions of the total number of words. All 14 terminological bundles occurring in the genre textbooks which are the subject of scrutiny in the paper relate to various aspects of programming. This can be explained by the fact that a considerable percentage of textbooks (52 %) concern various topics in programming.

REFERENCES

Biber D. 2006: *University language: A corpus-based study of spoken and written registers*, Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Biber D., Conrad S., Cortes V. 2004: If you look at ...: Lexical bundles in university teaching and textbooks, *Applied Linguistics*, 25L, 371–405.

Biber D., Conrad S., Cortes V. 2003: Lexical bundles in speech and writing: an initial taxonomy. – *Corpus Linguistics by the Lune: A festschrift for Geoffrey Leech*, Wilson A., Rayson P. and McEnery T. (eds.), Frankfurt/Main: Peter Lang.

Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S. and Finegan E. (1999): *Longman grammar of spoken and written English*, Harlow: Pearson.

Hyland K. 2008: As can be seen: Lexical bundles and disciplinary variation. – *English for Specific Purposes* 27 (2008), 4–21.
Gozdz-Roszkowski S. 2011: *Patterns of linguistic variation in American legal English*, Frankfurt/Main: Peter Lang.
Gozdz-Roszkowski S. (ed.) 2011: *Explorations across languages and corpora*, PALC 2009, Frankfurt/Main: Peter Lang.
Scott M. 1996: *WordSmith Tools 4 manual*, Oxford University Press.
Scott M. 2010: *WordSmith Tools 5 manual*, Oxford University Press.
Scott M., Tribble C. 2006: *Textual patterns*, Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

DAUGIAŽODŽIAI MODELIAI INFORMACINIŲ IR KOMUNIKACINIŲ TECHNOLOGIJŲ TEKSTYNE. TERMINOLOGINĖS SAMPLAIKOS IKT VADOVĖLIUOSE

Pagrindinis straipsnio tikslas – informacinių ir komunikacinių technologijų (IKT) kalboje pasikartojančių tam tikrų lingvistinių modelių tyrimas pasinaudojant tekstynų lingvistikos naujovėmis.

Straipsnyje nagrinėjamos keturžodės samplaikos iš 24 milijonų žodžių IKT srities tekstyno, suskirstyto į 7 kategorijas (žanrus): profesiniai straipsniai, moksliniai straipsniai, programinės įrangos dokumentacija, aparatinės įrangos dokumentacija, vadovėliai, programavimo kalbų ir aplinkos dokumentacija ir tinklo technologijų dokumentacija.

Atliekant tyrimą buvo nutarta apsiriboti keturžodėmis samplaikomis. Naudojant modelių paieškos tekstynuose programų paketą *WordSmith Tools* v. 5.0 sudaryti kiekvieno iš septynių IKT srities tekstų žanrų keturžodžių samplaikų sąrašai. Pasirinktos dvejopos ribos: mažiausias samplaikos dažnumas turi būti 20 kartų milijonui žodžių ir samplaika turi būti rasta mažiausiai 5 tekstuose.

Pritaikius tokius apribojimus tekstyne rastos 1886 skirtingos samplaikos. Bendras duomenų rinkinyje nustatytų samplaikų skaičius – 197 553.

Pagal reikšmę tekste samplaikos suskirstytos į tris plačias funkcines kategorijas: orientuotas į tyrimus, į tekstą ir į dalyvį. Pirmai kategorijai priskirtos samplaikos toliau išskirstytos į keletą subkategorijų: kiekybės, laiko, vietos / krypties, procesų, temos, daugiafunkcių nuorodų, apibūdinimo. Terminologinės samplaikos buvo priskirtos temos rodiklio subkategorijai ir apibrėžtos kaip keliažodžiai junginiai, kuriuose yra terminų.

Straipsnyje nagrinėjamos terminologinės samplaikos, rastos IKT vadovėliuose. Didelė vadovėlių dalis (52 %) skirta įvairiems programavimo klausimams. Tai paaiškina faktą, kad visos 14 šio žanro terminologinių samplaikų susijusios su įvairiais programavimo aspektais.

Gauta 2012-10-30

Marek Weber
Bialystok University of Technology
ul. Wiejska 45A, Bialystok, Poland
E-mail 1234marek@interia.pl

Automatinis švietimo ir mokslo terminų nustatymas lingvistiniais metodais

ERIKA RIMKUTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

ESMINIAI ŽODŽIAI: tekstynas, švietimo ir mokslo terminai, lingvistiniai metodai, antraštinė forma, gramatinė forma

ĮVADAS

Tekstynų lingvistika ir kompiuterinė lingvistika Lietuvoje jau skaičiuoja antrą dešimtmetį – šios mokslo šakos pradžią galima sieti su Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centro (žr. http://tekstynas.vdu.lt) įsteigimu 1994 m. Parengta keletas tekstynų, automatinių kalbos analizės ir sintezės programų[1]. Vis dėlto tekstynų lingvistikos principai dar menkai taikomi terminologijoje ir terminografijoje.

2010 m. straipsnyje *Lietuvių kalbos terminų automatinio nustatymo galimybės* (Rimkutė 2010) apžvelgta, kiek tekstynai naudojami sudarant įvairius terminologijos darbus Lietuvoje. Lietuvių kalbos terminų galima rasti keliose tarptautinėse duomenų bazėse, terminų bankuose; nemažai parengta elektroninių terminynų ar duomenų bazių[2], bet visi lietuviški elektroniniai terminynai iš esmės yra sudaryti terminų žodynų pagrindu. Daugelis lietuviškų žodynų parengti remiantis gana nedideliais tekstų kiekiais, kalbine intuicija, taigi galima teigti, kad Lietuvoje vis dar vyrauja preskriptyvusis terminų gavimo ir aprašymo būdas.

Straipsnyje norima pristatyti švietimo ir mokslo terminams nustatyti ir aprašyti skirto projekto[3] rezultatus, susijusius su automatiniu terminų nu-

[1] Išsamų lituanistinių išteklių, parengtų iki 2011 m., sąvadą galite rasti http://sruoga.vdu.lt/lituanistiniai-skaitmeniai-istekliai/lituanistiniu-istekliu-sarasas.

[2] Nuorodos pateiktos minėtame straipsnyje.

[3] Tai Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas projektas *Švietimo ir mokslo terminų automatinis identifikavimas* (ŠIMTAI 2) (sutarties nr. LIT-2-44). Šio projekto svarbiausi tikslai: 1) sukurti ir išbandyti automatinio terminų atpažinimo lietuvių kalbos tekstyne metodologiją kaip naują terminijos tvarkybos instrumentą, 2) sukurti specialųjį švietimo ir mokslo tekstyną, 3) specialiojo tekstyno pagrindu parengti aiškinamąjį švietimo ir mokslo terminų žodyną ir šios srities ontologiją.

statymu, jų aprašymu. Automatiniam terminų nustatymui skirto projekto idėja kilo pastebėjus, kad esami norminamieji šaltiniai[4] yra gana neišsamūs, orientuoti į pačius bendriausius švietimo politikos terminus ir beveik nė kiek neapima mokslo politikos srities, juose nespėjama pateikti naujų, iš praktinio darbo kylančių terminų; terminų normintojai nespėja jų sunorminti. Tradicinis norminimas vis dėlto yra gana subjektyvus, todėl vartoseną ir normas reikia pagrįsti tekstynų lingvistikos metodais. Tad šiame straipsnyje bus rašoma apie Lietuvoje dar gana naują terminų atrankos ir analizės būdą, kuris galėtų gerokai palengvinti terminologų darbą, suteikti daugiau objektyvumo.

AUTOMATINIS TERMINŲ NUSTATYMAS

Norint automatiškai nustatyti ir apibrėžti tam tikros srities terminus, pasirinkta viena sritis – mokslas ir švietimas. Sukauptas 4 mln. žodžių apimties švietimo ir mokslo (toliau ŠM) tekstynas, kurį sudarant orientuotasi į dvi pagrindines temas: 1) mokslinius tyrimus ir 2) ugdymą. Iš mokslinių tyrimų srities daugiausia dėmesio skirta mokslinių tyrimų politikai ir aukštojo mokslo politikai. Iš ugdymo srities imtas povidurinis ugdymas, o didžiausias dėmesys skirtas aukštajam mokslui ir tęstiniam mokymui(si). Kaip papildoma sritis įtrauktas ir profesinis rengimas. Sudarant tekstyną siekta aprėpti įvairių žanrų ir tipų tekstus, pvz.: įstatymus, kitus aukščiausių valdžios institucijų politinius dokumentus (Lietuvos Respublikos Seimo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Lietuvos Respublikos Prezidento nutarimus, pareiškimus, Konstitucinio Teismo sprendimus ir kt.); strateginius dokumentus; įstatymų įgyvendinamuosius aktus; mokslo ir ugdymo politikos įgyvendinimo institucijų ir projektų dokumentus; mokslo ir studijų institucijų dokumentus; informacinius leidinius, srities būklės tyrimus, vertinimus, galimybių studijas; spaudos pranešimus, diskusijų medžiagą.

Turint reprezentatyvų, gerai subalansuotą tiriamosios srities tekstyną[5], galima automatiškai nustatyti terminus. Šiam tikslui dažniausiai naudoja-

[4] Galima paminėti Lietuvos Respublikos terminų banką, L. Jovaišos *Enciklopedinį edukologijos terminų žodyną* (2007), TESE tezaurą [žiūrėta 2012-05-20], prieiga per internetą: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/tese/pdf/teselt_005_alphabetic.pdf.

[5] Tekstynų reprezentatyvumas, dydis – vieni iš sudėtingiausių tekstynų lingvistikos klausimų. Manytina, kad ŠM tekstynas gana gerai reprezentuoja pasirinktą sritį. Labiau diskutuotina dėl jo dydžio, pvz., anglų–italų kalbų teisės tekstynas *Bononia Legal Corpus* (BOLC) yra maždaug 18 mln. žodžių dydžio (Rossini Favretti et al. 2001).

mi trejopi metodai: statistiniai, lingvistiniai ir hibridiniai statistinių bei lingvistinių metodų modeliai. Atlikti keli eksperimentai, kuriais siekta nustatyti tinkamiausius terminų nustatymo metodus. Išbandyti šie statistiniai metodai: 1) *WordSmith Tools* programos funkcija *Keyword Clusters*; 2) automatinio mokymosi metodas KEA; 3) kolokacijų išgavimo metodas naudojant įrankį LICE (plačiau žr. Grigonytė et al. 2011). Atlikus šiuos tyrimus, padaryta išvada, kad tinkamiausi lietuvių kalbai yra lingvistiniai metodai. Toliau trumpai paaiškinti šių metodų ypatumai.

Pagrindinis statistinių terminų nustatymo sistemų privalumas yra tas, kad joms nereikia didelių duomenų bazių su žmonių nurodytais terminų pavyzdžiais. Be to, jos yra nepriklausomos nuo kalbos. Statistinių sistemų pagrindinis veiklos principas remiasi tuo, kad dažnai kartu vartojami žodžiai yra susiję ir traktuotini kaip galimi terminai.

Lingvistiniai metodai dažniausiai remiasi morfologinėmis pažymomis, žodžių tvarka. Kad būtų galima pritaikyti lingvistinius metodus, reikalingi morfologiškai anotuoti tekstynai. Naudojant lingvistinius terminų nustatymo metodus, dažniausiai nustatoma, kokių gramatinių formų gali būti terminai. Nustatant gramatines formas, reikia atsižvelgti į kalbų ypatybes. Pavyzdžiui, analitinėms kalboms svarbu nustatyti terminų kalbos dalį. Lietuvių kalbos terminų kalbos dalis taip pat labai svarbi, bet reikia žinoti, ir kokių kitų gramatinių kategorijų informacija būtina automatiškai nustatant terminus. Pastebėta, kad lietuvių kalbai dar svarbios skaičiaus, linksnio kategorijos, o giminės kategorija, automatiškai nustatant terminus, nėra itin reikšminga[6].

Tyrinėtojų (pvz., Bowker 2002) nustatyta, kad beveik neįmanoma pritaikyti kitoms kalboms sukurtų terminus nustatančių įrankių, ypač tų, kurie naudoja lingvistinius metodus. Pavyzdžiui, tipiška anglų kalbos terminų struktūra yra bdv. + dkt., dkt. + dkt., o prancūzų kalbai būdingi modeliai yra dkt. + bdv., dkt. + prl. + dkt. Taigi norint taikyti lingvistinius terminų atpažinimo metodus, reikia sukurti programą, kurioje būtų atsižvelgta į tam tikros kalbos gramatinę sistemą.

Toliau šiame straipsnyje bus pristatyti bandymai automatiškai nustatyti lietuvių kalbos terminus naudojant lingvistinius metodus. Atkreiptinas

[6] Giminė tampa aktuali tais atvejais, kai atsiranda linksnių sinkretizmas, pvz., *mokslo darbuotojų*: automatinės morfologinės analizės programa formą *darbuotojų* atpažįsta ir kaip vyriškosios, ir kaip moteriškosios giminės daiktavardžio daugiskaitos kilmininką, todėl kaip antraštinę formą nurodo ir *mokslo darbuotojas*, ir *mokslo darbuotoja*. Kaip terminas turėtų būti pateikta vyriškosios giminės forma, t. y. *mokslo darbuotojas*.

dėmesys, kad galimiems terminams (toliau GT)[7] nustatyti naudota programa sukurta VDU Kompiuterinės lingvistikos centre. Šioje programoje naudotos lingvistinės taisyklės, kuriose nurodyta, kokių kalbos dalių junginiai ar žodžių formos analizuotini.

Kaip minėta, naudojant lingvistinius metodus, reikalingi morfologiškai anotuoti tekstynai, todėl pirmiausia sukauptas ŠM tekstynas buvo morfologiškai anotuotas naudojant VDU Kompiuterinės lingvistikos centre sukurtą morfologinį anotatorių[8]. Čia pateiktas automatiškai morfologiškai anotuoto teksto pavyzdys:

<word=”PROJEKTŲ” lemma=”projektas” type=”dktv vyr.gim dgsk K”>[9]
<space>
<word=”FINANSAVIMO” lemma=”finansavimas” type=”dktv vyr.gim vnsk K”>
<space>
<word=”SĄLYGŲ” lemma=”sąlyga” type=”dktv mot.gim dgsk K”>
<space>
<word=”APRAŠAS” lemma=”aprašas” type=”dktv vyr.gim vnsk V”>
<p>
<word=”I” lemma=”I” type=”rom skaič”>
<sep=”.”>
<space>
<word=”BENDROSIOS” lemma=”bendras” type=”bdvr teig nelygin.l įvardž mot.gim vnsk K”>
<space>
<word=”NUOSTATOS” lemma=”nuostata” type=”dktv mot.gim vnsk K”>[10]
<p>
<number=”1”>
<sep=”.”>
<space>
<number=”2007”>
<sep=”–”>

[7] Įvairius metodus naudojančios automatiškai terminus nustatančios programos dažniausiai atpažįsta galimus terminus, terminus kandidatus (žr. Zeller 2005), nors tarp automatiškai nustatytų žodžių ar junginių neretai pasitaiko visiškai neprasmingų žodžių samplaikų ar prasmingų netermininių žodžių junginių, pvz., kolokacijų. Iš šių žodžių ir junginių tikruosius terminus paprastai nustato tam tikros srities ekspertas.

[8] Išsamiau žr. http://tekstynas.vdu.lt/page.xhtml?id=morphological-annotator-how-to-use.

[9] *Word* nurodo konkrečią tekste pavartotą žodžio formą, *lemma* – antraštinę formą (lemą), *type* – išsamią morfologinę informaciją.

[10] Atkreiptinas dėmesys, kad morfologiškai anotuojama automatiškai, todėl pasitaiko ir klaidų, pvz., šiame pavyzdyje dėl linksnių sinkretizmo nurodyta netinkama forma: vietoj moteriškosios giminės daugiskaitos vardininko nurodytas moteriškosios giminės vienaskaitos kilmininkas. Išsamiau apie netikslumus, atsiradusius dėl morfologinio anotatoriaus specifikos, žr. skyrių *Automatinio terminų nustatymo problemos*.

<number="2013">
<space>
<word="m" lemma="m" type="sntrmp">
<sep="".">
<space>

Automatiškai GT nustatančios programos veikimo principą trumpai ir paprastai būtų galima nusakyti taip: analizuojamas morfologiškai sužymėtas tekstas, ieškoma susijusių žodžių grandinėlių. Pirmasis kriterijus – pagal sužymėtas teksto, sakinių skirtis atrinkti nepertrauktus žodžių junginius. Dalis teksto skirčių yra pažymėtos kaip skyrybos ženklai, kitos gali būti pažymėtos kaip HTML žymos, pvz., pastraipos žyma <p>, tarpo tarp žodžių žyma <space> ir pan. Toliau reikia parengti tam tikras lingvistines taisykles, kurios būtų pritaikytos programoje. Nustatant švietimo ir mokslo terminus, parengtos ir pritaikytos šios pagrindinės taisyklės[11]:

1. Analizuoti tik tie junginiai, kuriuose yra bent vienas daiktavardis. Jei GT yra dvižodis ar ilgesnis, tai kitos kalbos dalys, esančios tokiame junginyje, gali būti būdvardžiai ir dalyviai.
2. Analizuoti tik tie junginiai, kurių paskutinis žodis būtinai turi būti daiktavardis[12].
3. Dvižodžiuose GT neanalizuoti tikriniai daiktavardžiai, nes jie dažniausiai įeina į asmenų, įmonių, institucijų ir kt. pavadinimus, kurie nelaikytini srities terminais (nustatant ilgesnius terminus į GT terminų sąrašus įtraukti ir tikriniai daiktavardžiai).
4. Iš junginių išmesti skaitmenimis užrašyti skaičiai.
5. Neanalizuoti tie žodžiai ar junginiai, kuriuos sudaro bent vienas morfologinio anotatoriaus neatpažintas žodis. Tai dažniausiai užsienio kalbos intarpai, su klaidomis parašyti žodžiai, sutrumpėjusios žodžių formos[13].

Pritaikius tokias taisykles, buvo nustatyti GT, iš kurių ekspertas[14] atrinko ŠM terminus. Šie terminai analizuoti išsamiau, jų struktūra aprašyta skyriuje *Švietimo ir mokslo terminų struktūra*.

[11] Taisyklės yra universalios ir iš esmės tinka bet kurios srities terminams automatiškai nustatyti.

[12] Galima ir kitokia terminų struktūra, pvz., daiktavardis su prišlieta bendratimi, daiktavardis su prielinksnine konstrukcija. Šio tipo terminų nedaug, todėl jie neanalizuoti. Ateityje tęsiant tyrimą reikėtų paanalizuoti ir šiame straipsnyje neįtrauktas terminų struktūras.

[13] Pritaikius tam tikrus GT atrankos apribojimus, galima prarasti vertingos informacijos. Šiame tyrime neskaičiuota, kiek neatpažinta tikrųjų terminų. Naudojant automatinio terminų atpažinimo programas, reikia susitaikyti su tuo, kad dalis informacijos bus prarasta, bet automatiškai nustatyta informacija bus lengviau apdorojama, gauti junginiai bus gramatiškai taisyklingesni.

[14] Šio projekto ekspertas yra lituanistas Giedrius Viliūnas, turintis didelę pedagoginę, administracinę, vadybinę patirtį švietimo ir mokslo srityje.

TERMINŲ ATRANKA

Pritaikius ankstesniame skyriuje aprašytą metodą, programą ir joje naudojamas taisykles, buvo nustatyta apie 11 tūkst. GT, sudarytų nuo vieno iki penkiolikos žodžių[15]. Susidūrus su tokiu dideliu duomenų kiekiu, buvo pritaikyti keli atrankos kriterijai. Pirmas – terminų ilgis: atsižvelgus į bendrąsias terminų struktūros tendencijas, nuspręsta analizuoti ne ilgesnius nei septyniažodžius terminus. Antras kriterijus – terminų pavartojimo dažnumas. Pasirinkta toliau išsamiau analizuoti vienažodžius GT, kurie ŠM tekstyne pavartoti ne mažiau kaip 20 kartų; dvižodžius GT, kurie pavartoti ne mažiau kaip 10 kartų; trižodžius GT, pavartotus ne rečiau nei 8 kartus; keturžodžius GT, pavartotus bent 6 kartus; penkiažodžius GT, kurių dažnumas bent 4 kartai; šešiažodžius GT, pavartotus bent 3 kartus, ir septyniažodžius GT, kurių dažnumas ne mažesnis nei 2 kartai.

Automatiškai skaičiuojant GT pasirodymo dažnumą, remtasi žodžių antraštinėmis (žodyninėmis) formomis, t. y. lemomis. Pritaikius šiuos atrankos kriterijus nustatyti terminai tirti išsamiau (jų struktūra pristatyta kitame skyriuje).

Ekspertui peržiūrėjus pagal anksčiau minėtus kriterijus nustatytus GT, atrinkti tikrieji ŠM terminai. Jų pasiskirstymas pagal ilgį pateiktas 1 lentelėje.

1 lentelė. Švietimo ir mokslo terminų pasiskirstymas pagal ilgį

Terminus sudarančių žodžių skaičius	Terminų kiekis, skaičius	Terminų kiekis, %
1	155	19,87
2	474	60,77
3	125	16,03
4	22	2,82
5	4	0,51
Iš viso	780	100,00

[15] Čia pateikti keli ilgiausi rasti terminai: *aprašo punkte nurodytais atvejais fondo direktoriaus sudarytos komisijos sprendimu valstybės remiamos paskolos grąžinimas paskolos gavėjui* (15 žodžių; čia praleisti skaičiai, t. y. kelintas punktas); *kredito įstaigos sudarytoje valstybės remiamos paskolos sutartyje nurodytu paskolos gavėjo gyvenamosios vietos adresu* (13 žodžių); *universiteto studentų studijų įmokų mokėjimo tvarka mokslo metams nustatoma rektoriaus įsakymu* (11 žodžių). Akivaizdžiai matyti, kad šie teksto fragmentai negali būti laikomi galimais terminais.

Iš lentelės duomenų matyti, kad apie 97 % visų ŠM terminų sudaro iš 1–3 žodžių sudaryti terminai. Tarp šešiažodžių ir septyniažodžių GT švietimo ir mokslo terminų nerasta, todėl jie toliau neanalizuoti.

ŠVIETIMO IR MOKSLO TERMINŲ STRUKTŪRA

Šiame skyriuje išsamiai aprašyta automatiškai nustatytų ir eksperto atrinktų ŠM terminų struktūra, pateikti jų gramatiniai modeliai. Terminai aprašyti nuo trumpiausių, t. y. vienažodžių, iki ilgiausių, t. y. penkiažodžių.

1. Vienažodžiai terminai. Iš viso nustatyti 7635 vienažodžiai GT, iš jų 1311 tekstyne pavartota daugiau nei 20 kartų. Toliau išsamiau analizuoti tik šie žodžiai. Iš 1311 žodžių 155 galima laikyti ŠM terminais, t. y. apie 20 %. Dažniausiai tekstyne pavartoti šie ŠM terminai: *studentas* (4208[16]), *universitetas* (3959), *studijos* (1562), *mokslas* (1508), *sritis* (1403).

2. Dvižodžiai terminai. 4 mln. žodžių tekstyne rasti 145 468 dvižodžiai GT. Kaip rašyta anksčiau, toliau analizuoti tik tie dvižodžiai GT, kurių dažnumas ne mažesnis nei 10 kartų – tokių terminų rasta 4889. Peržiūrėjus GT, galutiniame ŠM terminų sąraše liko tik 474 dvižodžiai terminai ir jie sudaro didžiąją visų analizuojamų terminų dalį – daugiau nei du trečdalius (žr. 1 lentelę.). Dvižodžius terminus galima suskirstyti į tris tipus, atsižvelgiant į jų gramatines formas.

1) *dkt. K.* + *dkt.* tipo ŠM terminų yra 250, t. y. 52,7 % visų dvižodžių terminų.

Dažniausi šios struktūros ŠM terminai, pavartoti tekstyne, yra *studijų programa* (1432), *studijų pakopa* (306), *studijų kryptis* (303), *mokslo darbuotojas* (289), *studijų kokybė* (253).

2) *bdv.* + *dkt.*[17] junginiai sudaro 200 ŠM terminų (iš jų 42,2 % dvižodžių terminų). Dažniausi ŠM terminai yra *aukštoji mokykla* (2160), *moksliniai tyrimai* (918), *aukštasis mokslas* (730), *nuotolinis mokymas* (453), *profesinis mokymas* (403).

Bdv. + *dkt.* tipo junginiai laikomi GT tuo atveju, kai būdvardis su daiktavardžiu suderintas gimine, skaičiumi ir linksniu. Priešingu atveju gau-

[16] Skliaustuose nurodomas to termino dažnumas 4 mln. žodžių apimties ŠM tekstyne.

[17] Prie dvižodžių terminų modelių linksniai nenurodomi, nes būdvardžiai ir dalyviai derinami su daiktavardžiais, o daiktavardžiai paprastai būna vienaskaitos vardininko linksnio.

nami gramatiškai netaisyklingi[18] junginiai, pvz., *glaudesnis universitetų, svarbiausias teisės, svarbiausių mokymosi, geriausio metų,* arba junginys yra taisyklingas, nors dažnai nepilnas, ir tai nėra ŠM terminai, pvz., *didžiausias pasaulyje, dinamiškiausia pasaulyje, palanku studentams.*

3) *dlv.* + *dkt.* junginių kaip ŠM terminų yra tik 24, t. y. 5 %. Dažniausi ŠM terminai: *baigiamasis darbas* (162), *pasirenkamasis dalykas* (109), *suaugusiųjų*[19] *švietimas* (65), *grįžtamasis ryšys* (63), *taikomieji tyrimai* (45).

3. Trižodžiai terminai. Iš viso nustatytas 119 881 trižodis GT. Išsamiau analizuoti 2438 junginiai, kurių dažnumas tekstyne ne mažesnis kaip 8 kartai. ŠM terminų rasta 125, t. y. 16,03 % visų terminų. Dažniausi ŠM terminai: *aukštojo mokslo institucija* (251), *profesinio mokymo įstaiga* (205), *valstybės remiama paskola* (149), *bendrojo lavinimo mokykla* (147), *profesinio mokymo institucija* (77).

Trižodžiai ŠM terminai yra septynių gramatinių modelių. Tarp trižodžių ŠM terminų dažniausi *bdv. K.* + *dkt. K.* + *dkt.*[20] tipo junginiai (jie sudaro 48 % visų trižodžių terminų), pvz.: *aukštojo mokslo institucija* (251), *profesinio mokymo įstaiga* (205), *bendrojo lavinimo mokykla* (147).

Antri tarp trižodžių ŠM terminų pagal dažnumą yra *dkt. K.* + *dkt. K.* + *dkt.* tipo junginiai (24,8 %), pvz.: *studijų krypties reglamentas* (66), *studijų krypčių aprašas* (60), *valstybės mokslo institutas* (50).

Trečias pagal dažnumą struktūrinis trižodžių ŠM terminų modelis yra *bdv. V.* + *bdv. V.* + *dkt.* (12 %), pvz.: *nacionalinė kompleksinė programa* (69), *fundamentinis mokslinis tyrimas* (61), *pirminis profesinis mokymas* (52).

Toliau pagal dažnumą galima pateikti vos po kelis pavyzdžius, turinčius struktūrinius trižodžių ŠM terminų modelius: *dkt. K.* + *dlv. V.* + *dkt.* (4 %), pvz.: *valstybės remiama paskola* (149), *valstybės pripažinta kvalifikacija* (33), *valstybės finansuojamas studentas* (21); *dkt. K.* + *bdv. V.* + *dkt.* (4 %), pvz.: *užsienio aukštoji mokykla* (41), *kolegijos akademinė taryba* (32), *doktoranto mokslinis vadovas* (20); *dlv. V.* / *K.* + *dkt. K.* + *dkt.* (3,2 %), pvz.: *baigiamasis kvalifikacijos vertinimas* (36), *nemokama studijų vieta* (13), *taikomojo pobūdžio tyrimai* (13); *bdv. V.* +

[18] Gramatiškai taisyklingais junginiais šiame darbe laikomi tokie junginiai, kuriuose priklausomieji žodžiai suderinti su pagrindiniu, aiškūs sintaksiniai ryšiai tarp žodžių junginio dėmenų.

[19] Prie dalyvių įtraukti ir sudaiktavardėję dalyviai.

[20] Paskutinio daiktavardžio linksnis nenurodomas, nes jis dažniausiai yra vardininkas.

dlv. V. (arba K., jei dalyvis sudaiktavardėjęs) + *dkt.* (2,4 %), pvz.: *konkursinis mokomasis dalykas* (15), *neformalus suaugusiųjų mokymas* (13), *mokslinis tiriamasis darbas* (12); *dlv. V.* + *bdv. V.* + *dkt.* (1,6 %), pvz.: *taikomoji mokslinė veikla* (20), *užsakomieji moksliniai tyrimai* (8).

4. Keturžodžiai terminai. Iš viso rastas 77 961 keturžodis GT, daugiau nei 7 kartus pavartotų junginių – 760. Iš jų ekspertas nustatė 22 ŠM terminus (jie sudaro 2,82 % visų terminų). Patys dažniausi šioje terminų grupėje junginiai yra *mokslo ir studijų institucija* (568), *mokslo ir technologijų parkas* (62), *bendroji nacionalinė kompleksinė programa* (40), *darbo rinkos profesinis mokymas* (40).

ŠM tekstyne pavartoti keturžodžiai terminai yra devynių skirtingų gramatinių modelių. Kadangi keturžodžių terminų pavartota nedaug, todėl ir kiekvieną modelį iliustruoja vos po kelis ar tik po vieną pavyzdį. Čia pateikti pagal dažnumą sugrupuoti visi keturžodžių ŠM terminų struktūriniai modeliai ir nurodoma po vieną tą modelį iliustruojantį pavyzdį:

bdv. V. + *dkt. K.* + *dkt. K.* + *dkt.* (22,7 % visų keturžodžių terminų): *tarptautinė mokslo duomenų bazė* (13);

bdv. V. + *bdv. K.* + *dkt. K.* + *dkt.* (18,2 %): *bendrasis universitetinio lavinimo dalykas* (8);

bdv. K. + *dkt. K.* + *dlv. V.* + *dkt.* (13,6 %): *specialiųjų poreikių turintis mokinys* (8);

dkt. K. + *jng.* + *dkt. K.* + *dkt.* (13,6 %): *mokslo ir studijų institucija* (568);

bdv. K. + *dkt. K.* + *bdv. V.* + *dkt.* (9,1 %): *aukšto lygio moksliniai tyrimai* (18);

dlv. V. + *bdv. V.* + *dkt. K.* + *dkt.* (9,1 %): *pripažinta tarptautinė duomenų bazė* (11);

bdv. V. + *bdv. V.* + *bdv. V.* + *dkt.* (4,5 %): *bendroji nacionalinė kompleksinė programa* (40);

dkt. K. + *bdv. K.* + *dkt. K.* + *dkt.* (4,5 %): *valstybės mokslinių tyrimų įstaiga* (31);

dkt. K. + *dkt. K.* + *dkt. K.* + *dkt.* (4,5 %): *technologijos mokslų studijų sritis* (28);

5. Penkiažodžiai terminai. Nustatyti 49 768 penkiažodžiai GT, daugiau nei 5 kartus pavartotų junginių rasta 601, iš jų ŠM terminų - 4, t. y. 0,51 % visų terminų. Iš tokio nedidelio kiekio terminų sunku daryti apibendrinimus apie jų struktūrą, todėl terminai struktūriškai neskirstyti. Visi ŠM tekstyne pavartoti penkiažodžiai terminai: *moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra* (124), *moksliniai tyrimai ir technologinė plėtra* (67), *moksliniai tyrimai ir technologijų plėtra* (13), *aukšto lygio mokslinių tyrimų centras* (7).

6. Šešiažodžiai ir septyniažodžiai terminai. Jau minėta, kad tarp šešiažodžių ir septyniažodžių GT terminų nerasta nė vieno ŠM termino, nors iš viso nustatyti 30 298 šešiažodžiai GT (iš jų daugiau nei 3 kartus pavartotų junginių rasta 750) ir 17 815 septyniažodžių GT (iš jų daugiau nei 2 kartus pavartotų junginių rasta 2608).

ŠVIETIMO IR MOKSLO TERMINŲ PALYGINIMAS SU LIETUVOS RESPUBLIKOS TERMINŲ BANKO TERMINAIS

ŠM tekstyne pavartotus terminus galima palyginti su Lietuvos Respublikos terminų banke pateiktais aprobuotais švietimo ir mokslo terminais[21], jų yra 74. Šių terminų struktūra labai įvairi: nuo vienažodžių iki iš 18 žodžių sudarytų junginių. Labai ilgų terminų, sudarytų iš 15 ir 18 žodžių, rasta tik po vieną. Ilgiausias pateiktas terminas - *žemdirbių, miško savininkų, vietos veiklos grupių narių, kitų kaimo gyventojų ir jų konsultantų neformaliojo tęstinio profesinio mokymo programa.* Diskutuotina, ar programos pavadinimas laikytinas terminu.

Palyginus ŠM tekstyno ir Terminų banko švietimo ir mokslo terminų struktūrą, matyti, kad abiejuose šaltiniuose patys dažniausi vienažodžiai–trižodžiai terminai. Tiesa, Terminų banko vienažodžiai–trižodžiai terminai sudaro 86,5 %, o ŠM tekstyne pavartoti tokio paties ilgio terminai – 97 % (žr. 1 lentelę). Terminų banke keturžodžių terminų yra kiek daugiau nei pristatomame tekstyne, penkiažodžių nepavartota, iš 6, 7, 8 ir 9 žodžių sudarytų terminų Terminų banke vos po vieną ar du, iš 10 žodžių sudarytų terminų nėra, bet pateikti jau minėti iš 15 ir 18 žodžių sudaryti terminai (žr. 2 lentelę).

Abejotina dėl keleto Terminų banke pateiktų terminų priskyrimo švietimo ir mokslo sričiai, pvz., *lietuvis, pasaulio lietuvių bendruomenė, reemigracija, tautybė.* Iš gauto terminų sąrašo matyti, kad švietimo ir mokslo sritis nėra visiškai apimta, pvz., kaip profesinio ugdymo terminas pateiktas *traktorininkas*, bet nėra *kombainininko, virėjo, staliaus* ir pan., ypač trūksta mokslo politiką atspindinčių terminų. Taigi šiame straipsnyje aptariamo tyrimo metu nustatyti terminai turėtų bent šiek tiek užpildyti švietimo ir mokslo srities terminijos spragą.

[21] Aprobuotų švietimo ir mokslo srities terminų sąrašas 2010 m. gautas iš Valstybinės lietuvių kalbos komisijos. Lyginant tekstyno ir terminų banko duomenis remiamasi būtent šiuo sąrašu.

2 lentelė. Lietuvos Respublikos terminų banke pateiktų švietimo ir mokslo terminų pasiskirstymas pagal ilgį

Terminus sudarančių žodžių skaičius	Terminų kiekis, skaičius	Terminų kiekis, %
1	16	21,6
2	31	41,9
3	17	23,0
4	3	4,1
5	0	0
6	1	1,4
7	1	1,4
8	1	1,4
9	2	2,7
10	0	0
11	0	0
12	0	0
13	0	0
14	0	0
15	1	1,4
18	1	1,4
Iš viso	74	100

AUTOMATINIO TERMINŲ NUSTATYMO PROBLEMOS

Įvairiais metodais nustatant terminus, kyla dvi pagrindinės problemos: 1) kokiõs formos yra gramatiškai taisyklingi terminai, ypač tai aktualu nustatant antraštinę formą; 2) kaip atskirti bendrąsias frazes, bendruosius terminus nuo analizuojamos srities terminų. Su panašiomis problemomis susiduria ir kitų šalių mokslininkai (plg. Cabré Castellví et al 2001).

Dažniausiai antrą problemą galima išspręsti tik neautomatiškai, t. y. tos srities ekspertas turi peržiūrėti GT ir nustatyti, kurie terminai skiriami analizuojamai sričiai. Galima pritaikyti ir tam tikrus filtrus, t. y. sudaryti neanalizuotinų žodžių (angliškai *stop list*) sąrašą ir jį naudoti atmetant analizuojamos srities terminais negalinčius eiti žodžius. Toks filtravimas buvo pritaikytas ir šiame tyrime. Keletas pavyzdžių: ŠM terminais nelaikyti tie žodžiai ar junginiai, kurių paskutinis žodis yra laiką nurodantis

daiktavardis, pvz.: *metai, mėnuo, diena, savaitė, rytas, vakaras, sausis, vasaris, pirmadienis, antradienis* ir pan. Terminais nelaikytini matą reiškiantys žodžiai, pvz.: *milimetras, metras, centimetras, kilometras, mylia, gramas, kilogramas, tona*.

Galima atmesti junginius, kuriuose yra bendriesiems administraciniams terminams būdingų žodžių junginių, pvz.: *įstatymo straipsnio, įstatymo straipsnio dalyje, įstatymų nustatyta (tvarka), įsakymo punktu patvirtintu, teisės aktų nustatyta tvarka, respublikos vyriausybės, respublikos valstybės, nuostatų punktas, nutarimų punktas, ministro įsakymas, ministro nustatyta tvarka, ministro patvirtintas, ministro sudarytas*.

Bandant kuo tiksliau automatiškai atskirti ŠM terminus nuo bendrųjų, buvo sudaryti du lyginamieji tokios pačios apimties kaip ir ŠM tekstynas, t. y. 4 mln. žodžių, tekstynai. Pirmasis iš lyginamųjų tekstynų sudarytas iš įvairių žanrų ir stilių tekstų; jo sandara panaši į *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyną* (įeina publicistika, grožinė literatūra, administracinė literatūra, mokslinė literatūra). Antrasis lyginamasis tekstynas sudarytas iš administracinių tekstų, bet ne ŠM srities. Kelta prielaida, kad kuo terminas bendresnis, tuo jis dažniau vartojamas bendrajame ir (ar) administraciniame tekstyne, o kuo terminas specifiškesnis, tuo jis retesnis bendrajame ir (ar) administraciniame tekstyne. Ši hipotezė iš dalies pasitvirtino, pvz., ŠM sričiai būdingi terminai *judumas, kompetentingumas, nubyrėjimas, siekinys* nerasti lyginamuosiuose tekstynuose, o tokie terminai, kaip *studentas, universitetas, vadovėlis*, dažni ir ŠM, ir lyginamuosiuose tekstynuose. Šį tyrimą reikėtų tęsti, kad būtų galima pateikti patikimus duomenis apie tai, kiek kelių tekstynų lyginimas gali padėti bent iš dalies automatiškai atskirti bendruosius terminus nuo analizuojamos srities.

Toliau išsamiau bus aptarta pirmoji problema, t. y. kaip automatiškai nustatyti taisyklingą terminų (ypač keliažodžių) lemą, kaip į vieną lemą suvesti tekstyne skirtingomis kaitybinėmis formomis pavartotus žodžius ir junginius.

Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad ne visada lengva nustatyti antraštinę termino formą. Automatiškai nustatant lemą, pvz., junginio *aukštoji mokykla* gaunamas rezultatas *aukštas mokykla*. Tokia forma nurodyta dėl to, kad morfologinis anotatorius būdvardžiams kaip lemą nurodo nelyginamojo laipsnio vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko formą (išsamiau apie anotatoriaus specifiką žr. Zinkevičius 2000). Keliažodžių terminų lemoms

nustatyti labai padėtų sintaksinės analizės programa. Deja, realiai veikiančios sintaksinės analizės programos kol kas nėra[22]. Vadinasi, nustatant lemas reikalingos tam tikros papildomos taisyklės – šiuo atveju reikia nurodyti, kad jei lemą sudaro daiktavardis, tai su to daiktavardžio gimine turi būti suderintas būdvardis arba dalyvis; jei būdvardis arba dalyvis yra įvardžiuotiniai, ši kategorija turi būti išlaikyta ir lemoje.

Daug klausimų kyla dėl skaičiaus kategorijos, pvz., pirmasis termino *studentų atstovybė* dėmuo turi būti daugiskaitos formos, terminų *akademiniai įgūdžiai, auditorinės darbo valandos* visi dėmenys turi būti daugiskaitos formos, o terminų *fakulteto taryba, universiteto autonomija, bendrasis priėmimas, mokslinis leidinys* abu dėmenys yra vienaskaitos formos. Žinoma, žmogui nesunku nustatyti, kur reikalinga daugiskaitos, o kur vienaskaitos forma, bet tą padaryti automatiškai labai sudėtinga. Tiesa, tekstyne išryškėja, kad kai kurie žodžiai beveik visada vartojami tik daugiskaitos forma (pvz.: *asignavimai, duomenys, studijos, rūmai, žinios, pinigai, pareigos*).

Nustatyti tinkamą skaičiaus formą sunku ir dėl to, kad kai kurie žodžiai yra homonimai, pvz., *studija* (mokslo veikalas) ir *studijos* (studijavimas). Dėl šios priežasties automatiškai netinkamai nustatytos šių terminų lemos: *bakalauro studija, rezidentūros studija, magistro studija, dieninės studija, nuotolinės studija*. Kaip minėta, kai kurie daiktavardžiai dažniausiai vartojami tik daugiskaitos formos, nors žodyne kaip lema nurodyta vienaskaitos forma. Šis žodyninės informacijos ir realios vartosenos neatitikimas lėmė netaisyklingai nustatytas terminų *mokinio pasiekimas, švietimo resursas, praktinis gebėjimas, fizinis mokslas, akademinis užsiėmimas* lemas (turėtų būti: *mokinio pasiekimai, švietimo resursai, praktiniai gebėjimai, fiziniai mokslai, akademiniai užsiėmimai*).

Dar viena problema – *substantiva mobilia* daiktavardžiai, pvz.: *abiturientas – abiturientė, abonentas – abonentė*. Kadangi tekstyne buvo pavartotų tiek vyriškosios, tiek moteriškosios giminės formų, todėl automatiškai nurodytos abiejų giminių lemos. Kad kaip ŠM terminas būtų palikta tik vyriškosios giminės lema, reikėjo pritaikyti taisyklę, kuria remiantis vyriškosios ir moteriškosios giminės *substantiva mobilia* tipo daiktavardžiai suvesti į vyriškosios giminės lemą.

[22] Automatinės sintaksinės analizės srityje paminėtini D. Šveikauskienės 2009, E. Rimkutės 2006 darbai. Automatinės sintaksinės analizės programa kuriama VDU Kompiuterinės lingvistikos centre ir iš dalies jau taikoma analizuojant ŠM terminus.

Automatiškai nustatant lemas, kartais nurodoma netinkama žodžių tvarka, pvz., nurodytos tokios antraštinės formos: *tipų studija* (turi būti *studijų tipas*), *lygmens kvalifikacija* (turi būti *kvalifikacijų lygmuo*).

Dėl to, kad nustatant lemas nepritaikyta sintaksinė analizė, ne visada pažyminiai suderinami su pažymimuoju žodžiu, pvz., *tarptautinis (= tarptautinio) lygio mokslas*, ar atsiranda kitokių sintaksės pažeidimų, pvz.: *paskolų gyvenimo išlaidos* (= *paskola gyvenimo išlaidoms*).

Keblumų kyla ir nustatant terminų ribas, pvz., ar *dėstytojų ir mokslininkų kvalifikacijos bei kompetencijos atitiktis* yra vienas terminas, ar čia reikia skirti kelis terminus:

1) dėstytojų kvalifikacijos bei kompetencijos atitiktis,
2) mokslininkų kvalifikacijos bei kompetencijos atitiktis,
3) dėstytojų ir mokslininkų kvalifikacijos atitiktis,
4) dėstytojų ir mokslininkų kompetencijos atitiktis,
5) dėstytojų kvalifikacija,
6) mokslininkų kvalifikacija,
7) dėstytojų kompetencija,
8) mokytojų kompetencija,
9) kvalifikacijos atitiktis,
10) kompetencijos atitiktis.

Nustatant lemas ir apskritai atpažįstant terminus sunkumų kyla ir dėl morfologinio anotatoriaus specifikos, kai iš kelių galimų kalbos dalių ar gramatinių formų nustatoma netinkama. Pavyzdžiui, jei būdvardis su šalia esančiu daiktavardžiu suderintas gimine, linksniu ir skaičiumi, tai didelė tikimybė, kad toks junginys bus gramatiškai taisyklingas. Iš dviejų daiktavardžių sudaryti junginiai, kurių pirmasis dėmuo nėra kilmininko linksnio, ne visada gramatiškai taisyklingi. Juos reikia atidžiau peržiūrėti, taigi sugaišti daugiau laiko. Vadinasi, nuo to, kokia kalbos dalis nurodyta, priklauso, ar junginys pateks tarp GT, ar jis bus gramatiškai taisyklingas. Keletas šį klaidos tipą iliustruojančių pavyzdžių: *metinėms* (gali būti bdv. ir dkt., morfologinis anotatorius nurodė dkt.) *ataskaitoms; keliais* (gali būti įv. ir dkt., parinktas dkt.) *procentais; bendrais* (gali būti bdv. ir dkt., parinktas dkt.) *teiginiais; uždarus* (gali būti bdv. ir dkt., parinktas dkt.) *posėdžius*.

Dėl netinkamai nurodytos kalbos dalies, dėl to, kad žodžiai sintaksiškai neanalizuojami, iš pirmo žvilgsnio kaip gramatiškai netaisyklingas atrodo morfologiškai anotuotame tekstyne rastas junginys *žemiausias balas*, nes

pirmajam žodžiui nurodytos tokios žymos: bdv., aukšč. l., neįvardž., vyr. g., vns. V., antrajam: dkt., mot. g., dgs. G. ir kaip lema nurodyta *bala*. Taigi matyti, kad šiuo atveju blogai nustatyta daiktavardžio lema – turi būti *balas*. Vadinasi, anksčiau minėtas junginys yra gramatiškai taisyklingas.

Šiame skyriuje apžvelgti sunkumai, su kuriais dažniausiai susidurta automatiškai nustatant ŠM terminus. Apie šias problemas ir jų sprendimo būdus bus rašoma kituose darbuose.

IŠVADOS

Automatinio terminų nustatymo programą ir metodiką dar reikia tobulinti. Vis dėlto pirmieji rezultatai vertintini gana gerai. Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, automatinė analizė išryškina ne tik specifines, techninės, bet ir problemas, su kuriomis susiduria ir terminologai, pvz., skaičiaus kategorijos pasirinkimas.

Patobulinus morfologinį anotatorių, pritaikius automatinės sintaksės analizės programą, automatiškai terminus būtų galima nustatyti lengviau ir patikimiau.

Nepaisant kylančių sunkumų, automatiškai terminus nustatanti programa gerokai pagreitina GT nustatymo procesą. Kitas svarbus automatinio terminų nustatymo proceso privalumas – duomenų analizės objektyvumas.

Nustatyta, kad 97 % automatiškai atrinktų ir peržiūrėtų švietimo ir mokslo terminų ilgis yra 1–3 žodžių. Daugiausia dvižodžių terminų – jie sudaro beveik 61 % visų terminų.

Dažniausi švietimo ir mokslo terminų struktūriniai modeliai yra dkt. K. + dkt., bdv. + dkt., bdv. K. + dkt. K. + dkt., dkt. K. + dkt. K. + dkt. (gali būti įvairūs paskutinio daiktavardžio linksniai).

LITERATŪRA

Bowker L. 2002: *Computer-aided translation technology – a practical introduction*. University of Ottawa Press.

Cabré Castellví M. T., Estopà Bagot R., Palatresi J. V. 2001: Automatic term detection. A review of current systems. – *Recent Advances in Computational Terminology*, 53–88.

Grigonytė G., Rimkutė E., Utka A., Boizou L. 2011: Experiments on Lithuanian Term Extraction. – *Proceedings of the 18th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2011. NEALT Proceedings Series,* Vol. 11, 82–89.

Rimkutė E. 2006: *Morfologinio daugiareikšmiškumo ribojimas kompiuteriniame tekstyne.* Daktaro disertacija.

Rimkutė E. 2010: Lietuvių kalbos terminų automatinio nustatymo galimybės. – *Kalbų studijos* 16, 71–78.

Rossini Favretti R., Tamburini F., Martelli E. 2001: Words from Bononia Legal Corpus. – *International Journal of Corpus Linguistics,* special issue, 3–33.

Šveikauskienė D. 2009: *Kalbos vientisinių sakinių automatinė sintaksinė analizė.* Daktaro disertacija.

Zeller I. 2005: *Automatinis terminų atpažinimas ir apdorojimas.* Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas.

Zinkevičius V. 2000: Lemuoklis – morfologinei analizei. – *Darbai ir dienos* 24, 245–273.

AUTOMATIC IDENTIFICATION OF SCIENCE AND EDUCATION TERMS USING LINGUISTIC METHODS

The paper deals with possibilities and problems of automatic Lithuanian term extraction. Specifically, linguistic methods are discussed in the domain of Education and Science.

Other researchers have shown that it is almost impossible to have language-independent term extraction tools; this is especially true for tools which are based on linguistic rules. Therefore a linguistic term extraction tool should incorporate methods that would deal with a language's grammatical system. This paper presents a tool developed at the Centre of Computational Linguistics of Vytautas Magnus University that employs linguistic rules for extracting domain-specific terminology.

In order to extract domain-specific terms automatically, some preparatory work should be completed: compilation of domain-specific corpus (a corpus of four million words has been compiled for this research), morphological annotation of the corpus, formulation of appropriate linguistic rules, and creation of methodology for filtering out irrelevant word combinations.

The paper presents the linguistic rules that have been used for the extraction of Education and Science terms and the results of the extraction procedure. The identified terms are contrasted with approved terms in the Term Bank of the Republic of Lithuania.

Some specific problems of automatic term extraction are discussed in the paper, e.g. number and case agreement of terms in a multi word term.

Gauta 2012-05-17

Erika Rimkutė
Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52, LT-44248 Kaunas
E. paštas e.rimkute@hmf.vdu.lt

Dokumentinės komunikacijos lietuviškieji terminologiniai ištekliai

NIJOLĖ BLIŪDŽIUVIENĖ
Vilniaus universitetas

ESMINIAI ŽODŽIAI: dokumentinės komunikacijos terminija, terminų tvarkyba, terminų žodynai, terminų standartai, terminų duomenų bankai

Terminų tvarkybą ir norminimą lemia ne tik reikalingų įvardyti sąvokų gausumas, tam tikros srities išsivystymo lygis, bet ir istorinės, socialinės ir kultūrinės visuomenės raidos aplinkybės. Žvelgiant mokslo komunikacijos aspektu, sutvarkyta terminija suteikia galimybę vienodai suprasti konkrečius srities dalykus, vartoti taisyklingus, patogius, tikslius terminus ir rodo tam tikros srities brandą, kadangi terminai pavadina moksliškai pagrįstą sąvokų sistemą. Paprastai skiriama keletas pagrindinių terminų tvarkybos būdų – terminų žodynų rengimas ir leidyba; terminų standartizacija; terminų bankų bei duomenų bazių kūrimas, tekstinė terminų tvarkyba (Gaivenis, 2002: 63).

Dokumentine komunikacija laikytini visi fiksuotos informacijos sklaidos visuomenėje procesai ir būdai, kurie leidžia keistis dokumentais ir funkcionuoti žinioms. Jos sistemą sudaro įvairios mokslo disciplinos ir veiklos sritys, kuriose dokumentas, informacija ir komunikacija užima kertinę vietą, t. y. bibliotekininkystė, bibliografija, knygotyra, dokumentotyra, žurnalistika, leidyba, poligrafija, informacijos paieška, informacijos paslaugos ir kitos dokumentų sukūrimo, apdorojimo, sklaidos sritys, kurios užtikrina dokumentinės informacijos ryšius tarp siuntėjo ir vartotojo. Dokumentinės komunikacijos sistemoje svarbus dvipusis požiūris į dokumentą. Komunikacijos požiūriu dokumentas yra informacijos perdavimo priemonė, o vartotojas jį priima kaip informacijos šaltinį.

Straipsnio tikslas – išnagrinėti dokumentinės komunikacijos, kuri apima visas sritis, susijusias su dokumento sukūrimu, išleidimu, apdorojimu, saugojimu ir sklaida, terminų tvarkybą, nustatyti, kuriais būdais tvarkomi jos terminai ir aptarti pasiektus teminografijos rezultatus. Straipsnyje keliami uždaviniai: 1) išnagrinėti keturis dokumentinės komunikacijos

terminų tvarkybos būdus; 2) nustatyti ir sugrupuoti dokumentinės komunikacijos lietuviškųjų terminologinių išteklių normintojus ir kalbininkus; 3) išanalizuoti pagrindinius dokumentinės komunikacijos lietuviškuosius terminologinius išteklius, dėmesį telkiant į XX a. 9–10-to dešimtmečio terminų tvarkybą ir jos tęstinumą XXI a.

TEKSTINĖ DOKUMENTINĖS KOMUNIKACIJOS TERMINŲ TVARKYBA

Ankstyvųjų tekstinės dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos pavyzdžių randame 1918 m. išleistoje Vaclovo Biržiškos knygelėje *Apie knygas ir knygynėlius*. Autorius buvo patyręs bibliotekų ir bibliografijos žinovas, tačiau rašydamas minėtą knygelę susidūrė su tinkamų sąvokų lietuvių kalba stoka. Dalykinės lietuvių kalbos skurdumą lėmė ilgas lietuviškos spaudos draudimo laikotarpis ir menka bibliotekininkystės ir knygininkystės pažanga. Autorius turėjo sukurti daug iki tol lietuvių kalba nevartotų terminų. Jis įvardijo bibliotekininkystės sąvokas ir teikė jų apibrėžtis, saviškai sugrupavo knygynus (šį žodį vartojo bibliotekų prasme), o tai padėjo atskleisti sąvokų santykius ir parodyti terminų sistemiškumą. Iš viso V. Biržiška pavartojo per 40 lietuviškų bibliotekininkystės terminų.

Visuomenės veikėją, bibliografą, teisininką, publicistą, kultūros istoriką V. Biržišką pagrįstai galima laikyti vienos iš dokumentinės komunikacijos sričių – tekstinės terminų tvarkybos – pradininku. Autorius pirmasis įvardijo šios srities sąvokas ir ėmėsi kurti terminų lietuvių kalba sistemą. Praėjus dvidešimčiai metų Vincas Ruzgas bibliotekoms skirtame lietuviškame vadovėlyje pateikė bibliotekų veiklos terminus, kurie apėmė komplektavimą, fondo apsaugą ir kitas sritis (Ruzgas 1937).

Svarbesnių XX a. pab.–XXI a. tekstinės terminų tvarkybos pavyzdžių galima rasti mokomosiuose leidiniuose, kuriuose buvo pateikti terminų žodynėliai. Tvarkant knygotyros terminus svarbus Vandos Stonienės indėlis. Mokymo priemonėje ji ne tik išdėsto knygotyros pagrindus, bet ir apibrėžia knygos istorijos, knygos struktūros ir kitas sąvokas, atsisako netaisyklingų ir vartoja teiktinus terminus (Stonienė 1990). Didelio dėmesio sulaukusiame *Knygotyros* vadovėlyje (išleistos dvi laidos 2006 ir 2007 m.) taip pat yra Vilniaus universiteto profesorės V. Stonienės parengtas abėcėlinis aiškinamasis terminų žodynėlis (Stonienė 2006).

Vilniaus universiteto profesoriaus Osvaldo Janonio parengtas bibliografijos terminų žodynėlis kaip *Bibliografijos teorijos* mokomosios knygos (Janonis 2009: 165–201) priedas. Autorius pratarmėje rašo, kad lizdiniu būdu sudarytas žodynas yra skirtas tik mokomosioms reikmėms, todėl padės nau-

dotis mokomąja knyga ir geriau suvokti pateikiamą medžiagą. Jame pateikiami terminai parinkti iš lietuviškųjų ir užsieninių norminių terminologinių išteklių, tačiau nekeliamas tikslas atlikti terminų tvarkybos darbo.

Paminėtus svarbesnius tekstinės dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos rezultatus galima būtų papildyti verstiniais ir originaliais straipsniais, skelbiamais tęstiniuose mokslo leidiniuose *Knygotyra*, *Bibliotekininkystė*, *Bibliografija,* kuriuose nagrinėjami terminijos klausimai, arba atskirų straipsnių dalimis, skirtomis paaiškinti vieną ar kitą dalykinės srities sąvoką.

Vienas iš *Bibliotekininkystės* mokslo darbų tomų buvo skirtas vien tik „bibliotekininkystės, bibliografijos ir kai kurių kitų gimininingų mokslo sričių (pvz., knygotyros, informatikos, leidybos ar kt.) terminologijos ir terminijos būklės, terminijos raidos, tyrimo ir norminimo problemoms aptarti“ (Bibliotekininkystė 97 1998: 7). Jame buvo paskelbtas 21 straipsnis, kuriuose Estijos, Latvijos, Rusijos, Baltarusijos, Italijos ir Slovėnijos autoriai dalijosi terminų tvarkybos ir norminimo patirtimi, lietuvių autoriai nagrinėjo teorinius terminologijos klausimus, bibliotekininkystės, bibliografijos, knygotyros, dokumentotyros, bibliografinio aprašymo, fondų bei katalogų sudarymo ir informacijos paieškos terminijos istorijos, atskirų terminų atsiradimo, paplitimo ir sampratos dalykus.

Rengiantis vykdyti didelę terminų tvarkybos programą – leisti aiškinamąjį daugiakalbį bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyną – buvo parengta istoriografinė lietuviškų terminų raidos ir tvarkybos apžvalga (Ralytė, Rimša, 1989). Šios srities terminijos pradžią autoriai sieja su pirmųjų lietuviškų knygų pasirodymu. Darbas apie terminijos raidą ir tvarkybos organizavimą parašytas analitiniu principu, stengiantis kuo „objektyviau parodyti bibliotekininkystės terminologijos raidą – jos būklę, tendencijas, tvarkymo darbus ir problemas bei rezultatus“ (Ralytė, Rimša 1989: 19). Iki šiol tai vienintelis tokio pobūdžio dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos tiriamasis darbas.

DOKUMENTINĖS KOMUNIKACIJOS TERMINŲ ŽODYNŲ RENGIMAS IR LEIDYBA

Tarpukario Lietuvoje svarų terminografinį darbą atliko *Lietuviškosios enciklopedijos* rengėjas V. Biržiška, kuris kaip vyriausiasis enciklopedijos redaktorius darbą tęsė ir išeivijoje, rengdamas 37 tomų *Lietuvių enciklopediją*. Į šias enciklopedijas įtraukti straipsniai apie bibliotekininkystę ir bibliografiją, kuriuose pateikiamos pagrindinės šiuolaikinės ir istorinės dokumentinės komunikacijos sąvokos bei jų enciklopedinis aprašymas (Bliūdžiuvienė 1998: 147–150).

Pirmasis terminų žodynas pasirodė XX a. 6-ajame dešimtmetyje. Izidorius Kisinas buvo sumanęs žodyną rengti atskirais sąsiuviniais, vėliau juos apjungti ir išleisti lietuvišką aiškinamąjį verčiamąjį terminų žodyną. 1956 m. Lietuvos TSR Knygų rūmai išleido *Bibliotekinės ir bibliografinės terminologijos* žodyno pirmąjį sąsiuvinį (Kisinas 1956). Tai buvo dvikalbis (lietuvių rusų) aiškinamasis žodynas, kurio terminus patvirtino vartoti tuometinė Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos komisija. Žodyno sudarytojas – bibliotekininkas, bibliografas, vertėjas – daugiausiai pateikė terminų spaudinių rūšių, spaudinių aprašo, katalogų, fondų sąvokoms įvardyti ir jų apibrėžčių. Pabaigoje pridedamas rusų–lietuvių kalbų terminų žodynėlis tiems, kurie vartojo vieną ar kitą terminą rusų kalba, tačiau nežinojo jo atitikmens lietuvių kalba. Siekinys „sudaryti bendrinę bibliotekininkystės ir bibliografijos terminologiją“ (Kisinas 1956: 3) ir skelbti ją sąsiuviniais liko neįgyvendintas. Aiškinamojo verčiamojo žodyno pirmasis sąsiuvinis, kurį sudarė 261 kirčiuotas terminas, daugiau nei tris dešimtis metų buvo vienintelis nagrinėjamos srities terminijos leidinys.

XX a. 7-ajame–10-ajame dešimtmečiuose dokumentinės komunikacijos terminų žodynus rengė lituanistė Adelė Trečiokaitė. Juos leido Lietuvos informacijos institutas (ankstesnis pavadinimas Respublikinis mokslinės-techninės informacijos ir propagandos institutas, vėliau – Lietuvos mokslinės techninės informacijos ir techninės ekonominės analizės mokslinio tyrimo institutas, po Nepriklausomybės atkūrimo – Lietuvos informacijos institutas, kuris nustojo veikęs ir buvo išregistruotas 1998 m.). Per ketvirtį amžiaus institutas išleido tris A. Trečiokaitės sudarytus aiškinamuosius terminų žodynus su užsienio kalbų atitikmenimis.

1969 m. buvo išleistas *Informatikos terminų žodynas*, kuriame pateikti 755 besiformuojančios informatikos mokslo šakos bei gretimų dokumentinei komunikacijai sričių terminai. Įvade teigiama, kad žodyne „pateikti tik informatikai būdingi terminai, kitų mokslo sričių terminai vartojami informatikoje be pakeitimų bei joje įgiję platesnę arba naują reikšmę“ (Trečiokaitė 1969: 3). Visi terminai sukirčiuoti, pagrindiniai sąvokos ar reiškinio požymiai nusakomi trumpose apibrėžtyse. Žodyno pabaigoje pateikiamas rusų–lietuvių kalbų žodynėlis.

Plečiantis informacijos mokslams, vartosenoje atsiradus naujiems ir pakitus anksčiau vartotiems terminams, 1983 m. pasirodė A. Trečiokaitės sudarytas *Mokslinės ir techninės informacijos terminų žodynas* (Trečiokaitė 1983). Šio žodyno turiniui turėjo įtakos ir TSRS valstybinio standartų komiteto (GOST) parengti informacijos terminų standartai. Į

žodyną įtraukta 1320 išdėstytų lizdais abėcėlės tvarka terminų. Čia randame bibliotekininkystės, bibliografijos, leidybos, poligrafijos, informacijos mokslo, dokumentotyros, informacinės veiklos terminų. Terminai pateikti su apibrėžtimis ir atitikmenimis rusų ir anglų kalbomis, visi terminai kirčiuoti. Terminų žodyną peržiūrėjo tuomet veikusi Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Terminologijos grupė, o tarp redakcinės kolegijos narių buvo iškilūs dokumentinės komunikacijos sričių atstovai profesoriai V. Stonienė ir Levas Vladimirovas.

Po dešimtmečio buvo išleistas A. Trečiokaitės sudarytas *Informacijos terminų žodynas* (Trečiokaitė 1993), papildytas kompiuterijos terminais, jame randama lietuviškų dokumentinės komunikacijos terminų. Norminiame aiškinamajame trikalbiame žodyne abėcėlės tvarka išdėstyti 1365 kirčiuoti lietuviški terminai, pateiktos apibrėžtys bei atitikmenys rusų ir anglų kalbomis. Žodyną peržiūrėjo Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto Terminologijos skyrius.

XX a. 10-ąjį dešimtmetį galima laikyti intensyviausiu terminų tvarkybos laikotarpiu. Visą dešimtmetį terminografija užsiėmė Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslinių tyrimų skyriaus Terminologijos grupė. 1990–1999 m. bendradarbiaujant specialistams ir talkinant Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto Terminologijos skyriaus kalbininkui terminologui Stasiui Keiniui pasirodė keturi *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno* sąsiuviniai. Lietuvių kalbos instituto Terminologijos skyrius aprobavo visus teminius terminų žodyno sąsiuvinius.

Atskiruose leidiniuose pateikti 2239 lietuviški terminai, susiję su įvairiomis dokumentinės komunikacijos sritimis. Rengiant terminų žodyną dalyvavo Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, Lietuvių kalbos instituto, Vilniaus universiteto, Lietuvos standartizacijos tarnybos (dabar Lietuvos standartizacijos departamentas) specialistai ir mokslininkai, suburti į žodyno rengimo redakcinę kolegiją. Suinteresuoti terminų tvarkyba asmenys savo nuomonę galėjo išsakyti žurnale *Bibliotekų darbas* (dabar *Tarp knygų*), kuriame buvo skelbiami redakcinėje kolegijoje svarstomų terminų sąrašai.

Teminiuose žodyno sąsiuviniuose, į kuriuos buvo įtraukti pagrindines bibliotekos funkcijas bei paslaugas ir artimai susijusias veiklas įvardijantys terminai, jie išdėstyti abėcėlės tvarka, numeruoti ir kirčiuoti. Pabaigoje pateikiama sisteminė terminų rodyklė bei abėcėlinės atitikmenų rusų, anglų ir vokiečių kalbomis rodyklės.

1990 m. pasirodė pirmasis 518 terminų žodyno sąsiuvinis, skirtas vienai iš informacijos paieškos priemonių – katalogams, kartotekoms ir katalogavimo procesui. Po metų pasirodė antrasis sąsiuvinis, į kurį pateko 561 terminas, apimantis ikileidybinius ir leidybos bei poligrafijos procesus, įrangą, priemones ir būdus, taip pat leidinių rūšis. Trečiajame terminų sąsiuvinyje pateikiama 340 bibliografinės veiklos bei bibliografijos leidinių rūšių, bibliografijos darbo, bibliografinės paieškos ir bibliografinio aptarnavimo bei bibliografavimo, bibliografinės informacijos, bibliografijos mokslo ir bibliografijos kultūros terminų. Šio sąsiuvinio išskirtinumu galime laikyti St. Keinio žodį bibliografijos terminų vartotojui (Keinys 1994: 9–14). Į ketvirtąjį *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno* sąsiuvinį buvo įtraukta 820 terminų, įvardijančių fondų rūšis, bibliotekos fondo sudarymo ir naudojimo veiksmus.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę prie dokumentinės komunikacijos terminografijos darbų prisidėjo mokslininkų kolektyvai. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto mokslininkų (profesoriai O. Janonis, Domas Kaunas, Genovaitė Raguotienė, V. Stonienė) parengtame enciklopediniame žodyne *Knygotyra* (KEŽ 1997) randame straipsnių, kuriuose įvardijamos ir apibrėžiamos nagrinėjamos dalykinės srities sąvokos. Autorystės, leidybos, dokumentų rūšių ir kitų dokumentinės komunikacijos sąvokų reikšmių enciklopedinis aiškinimas pateiktas *Žurnalistikos enciklopedijoje* (ŽE 1997), kurios redakcinės kolegijos pirmininku buvo prozininkas, eseistas, žurnalistas Laimonas Tapinas, o vyriausiuoju redaktoriumi humanitarinių mokslų daktaras prof. Juozapas Vytas Urbonas.

Pažangia dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos idėja XX a. 10-ajame dešimtmetyje laikytinas bandymas parengti remiamą ES Mokslo tarybos tarptautinę terminų žodynų rengimo programą. Šios idėjos iniciatorė buvo Latvijos nacionalinė biblioteka, ją parėmė Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Vokietijos ir Didžiosios Britanijos dokumentinės komunikacijos terminijos normintojai. Tačiau pirmasis sumanymas parengti daugiakalbį (anglų, latvių, lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis) terminų žodyną liko neįgyvendintas.

Kitas sėkmingesnis projektas buvo pradėtas įgyvendinti Lietuvoje 1999 m. Daugiakalbio bibliotekininkystės ir informacijos terminų žodyno programos rengėja ir darbų organizatorė – Slovėnijos nacionalinė ir universiteto biblioteka 1998 m. Liublianoje inicijavo projektą, kuris truko dvejus metus. Tarptautinio verčiamojo žodyno organizatoriai buvo parengę 4 414 terminų vardyną, kuriems reikėjo pateikti 16 kalbų, tarp jų ir lietuvių, atitikmenis. Per vienus metus Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo

biblioteka tarptautinei duomenų bazei pateikė ketvirtadalį projekte numatytų terminų atitikmenų lietuvių kalba (žr. http://www2.arnes.si/~ljnuk4/multi/general.html).

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinis terminografinis darbas buvo atliktas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, kurioje 1987 m. buvo sudaryta tarpžinybinė redakcinė kolegija, o Mokslinių tyrimų skyriuje įsteigtas Terminologijos sektorius. Sumanymas išleisti šešis verčiamojo aiškinamojo žodyno teminius sąsiuvinius liko neįgyvendintas, nebuvo sunorminti bibliotekininkystės ir skaitytojų aptarnavimo terminai. Tačiau keturi *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno* sąsiuviniai sudarė galimybę imtis kitų tvarkybos būdų – terminų standartizacijos ir terminų duomenų bankų kūrimo.

DOKUMENTINĖS KOMUNIKACIJOS TERMINŲ STANDARTIZACIJA

1993 m. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, tęsdama bendradarbiavimą su Lietuvių kalbos institutu, kartu su Lietuvos standartizacijos tarnyba (dabar Lietuvos standartizacijos departamentas) pradėjo rengti terminų standartus.

Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno pagrindu 1994 m. buvo parengti du pirmieji Lietuvos terminų standartai, kuriuose pateikti leidinių rūšių ir bibliografinio įrašo terminai. 1995 m. pasirodė katalogavimo terminų, 1996 m. autorystės ir leidybos, o 1997 m. du su bibliotekos fondo terminija susiję Lietuvos standartai, 1998 m. – fondų komplektavimo terminų standartas (žr. 1 lentelę). Taigi per ketverius metus buvo parengti ir išleisti septyni originalieji Lietuvos terminų standartai.

Lietuvos standartizacijos departamentas, siekdamas įgyvendinti vieną pagrindinių Lietuvos nacionalinės standartizacijos principų – pirmenybės teikimą tarptautinei ir Europos standartizacijai, nustatė standartų rengimo tvarką. Joje numatyta Lietuvos standartais perimti Europos ir tarptautinius standartus. Tuo tikslu 1998 m. pab. Lietuvos standartizacijos departamentas sudarė informacijos ir dokumentavimo srities *Technikos komitetą 47 Bibliotekininkystė* (nuo 2002 m. pervardintas į *Informacija ir dokumentavimas*).

Originalieji terminų standartai, kuriuose buvo per 600 terminų, neteko galios 2008 m., kai Lietuvos standartu buvo priimtas tapatus tarptautiniam standartui *LST ISO 5127:2008 Informacija ir dokumentavimas. Aiškinamasis žodynas*, kuriame pateikiama 1090 antraštinių terminų bei jų atitikmenų anglų ir prancūzų kalbomis. Tai vienintelis nagrinėjamos srities terminų standartas.

1 lentelė. Originalieji Lietuvos terminų standartai

Žymuo	Pavadinimas	Terminų skaičius
LST 1350:1994	Bibliografinis įrašas. Pagrindiniai terminai ir apibrėžimai	66
LST 1357:1994	Leidiniai. Pagrindiniai terminai ir apibrėžimai	102
LST 1427:1995	Katalogavimas. Katalogai ir kartotekos. Pagrindiniai terminai ir apibrėžimai	100
LST 1425:1996	Autorystė. Leidyba. Tekstai. Pagrindiniai terminai ir apibrėžimai	100
LST 1475:1997	Bibliotekos fondo organizavimas. Pagrindiniai terminai ir apibrėžimai	100
LST 1474:1997	Bibliotekų fondai. Pagrindiniai terminai ir apibrėžimai	101
LST 1515:1998	Bibliotekos fondo komplektavimas. Terminai ir apibrėžimai	100
Iš viso		663

Iki 2012 m. pabaigos buvo parengti 54 tapatūs tarptautiniams standartams galiojantys informacijos ir dokumentavimo srities Lietuvos standartai. Beveik kiekviename jų yra terminų ir apibrėžčių skyrius. Terminų standartizavimas yra vienas terminų tvarkybos būdų, tačiau vos trečdalis Europos ar tarptautinių standartų perimti vertimo būdu, kiti – atgaminimo būdu, t. y. neversti į lietuvių kalbą. Penkiolikoje ne terminų standartų vartojama 420 lietuviškų terminų, o viename terminų standarte pateikta 1090 terminų (žr. 2 lentelę).

Į lietuvių kalbą verčiamų standartų terminus iki 2008 m. apsvarstydavo Lietuvos standartizacijos departamento *Technikos komitetas 37 Terminologija* (ekspertų komisija), vėliau Lietuvos standartizacijos departamento Terminologijos komisija, terminų standartai aprobuojami Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje.

Standartas yra savanoriškai taikomas, sutarimo pagrindu parengtas dokumentas, tačiau gali būti naudingas kaip norminis, lietuvių kalbos taisykles atitinkantis terminų šaltinis, kuriame pateikiami atitikmenys užsienio kalbomis. Taigi galima teigti, kad, perimant tarptautinius standartus Lietuvos standartais, atliekamas terminų tvarkybos darbas, kurio rezultatas yra sunorminti lietuviški terminai bei galimybė vartoti taisyklingus jų atitikmenis užsienio kalbomis.

2 lentelė. Lietuvos standartai, tapatūs tarptautiniams informacijos ir dokumentavimo standartams

Lietuvos standarto žymuo	Pavadinimas	Terminų skaičius
LST ISO 18:2000	Dokumentai. Periodinio leidinio turinys	0
LST ISO 2108:1994	Informacija ir dokumentai. Tarptautinis standartinis knygos numeris (ISBN)	0
LST ISO 2384:2003	Dokumentai. Vertimų pateikimas	0
LST ISO 8:2000	Dokumentai. Periodinio leidinio įforminimas	0
LST ISO 22310:2007	Informacija ir dokumentavimas. Rekomendacijos standartų projektų rengėjams dėl dokumentų valdymo reikalavimų formulavimo standartuose	0
LST ISO 22310:2007	Informacija ir dokumentavimas. Rekomendacijos standartų projektų rengėjams dėl dokumentų valdymo reikalavimų formulavimo standartuose	0
LST ISO 3297:2000	Informacija ir dokumentai. Tarptautinis standartinis serialinio leidinio numeris (ISSN)	3
LST ISO 7275:2002	Dokumentai. Serijų antraščių pateikimas	3
LST ISO 23081-1:2008	Informacija ir dokumentavimas. Dokumentų valdymo procesai. Dokumentų metaduomenys. 1 dalis. Principai	3
LST ISO 6357:2000	Dokumentai. Knygų ir kitų leidinių nugarėlių antraštės	7
LST ISO 3297:2007	Informacija ir dokumentai. Tarptautinis standartinis serialinio leidinio numeris (ISSN)	9
LST ISO 2108:2007	Informacija ir dokumentai. Tarptautinis standartinis knygos numeris (ISBN)	11
LST ISO 999:2006	Informacija ir dokumentavimas. Rodyklių turinio, sudarymo ir pateikimo rekomendacijos	14
LST ISO 15489-1:2006	Informacija ir dokumentai. Dokumentų valdymas. 1 dalis. Bendrieji dalykai	21
LST ISO 23081-1:2006	Informacija ir dokumentavimas. Dokumentų valdymo procesai. Dokumentų metaduomenys. 1 dalis. Principai	21
LST ISO 21127:2009	Informacija ir dokumentavimas. Kultūros paveldo informacijos mainų ontologija	23

Lietuvos standarto žymuo	Pavadinimas	Terminų skaičius
LST ISO 1086:2001	Informacija ir dokumentai. Antraštiniai knygų lapai	24
LST ISO 9707:2011	Informacija ir dokumentavimas. Statistiniai duomenys apie išleistas knygas, laikraščius, periodinius ir elektroninius leidinius bei jų platinimą	40
LST ISO 10324:2007	Informacija ir dokumentai. Fondo duomenų pateiktys. Suvestinis lygmuo	52
LST EN ISO 2789:2005	Informacija ir dokumentai. Tarptautinė bibliotekų statistika	93
LST ISO 2789:2007	Informacija ir dokumentavimas. Tarptautinė bibliotekų statistika	105
LST ISO 5127:2008	Informacija ir dokumentavimas. Aiškinamasis žodynas	1090
Iš viso terminų:		1510

DOKUMENTINĖS KOMUNIKACIJOS TERMINŲ BANKŲ BEI DUOMENŲ BAZIŲ KŪRIMAS

Su standartų rengimu susijęs dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos būdas – terminų bankų bei duomenų bazių kūrimas. Lietuvos standartizacijos departamentas kuria ir tvarko laisvos prieigos Terminų duomenų bazę (žr. http://www.lsd.lt/typo_new/index.php?id=159). Joje sukaupti Lietuvos standartuose vartojami terminai ir jų atitikmenys užsienio kalbomis. Atsižvelgiant į tai, kad dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos darbe dalyvaujančios ar šiuos darbus kuruojančios valstybės institucijos nesistemingai pildo 2003 m. pradėtą kurti *Lietuvos Respublikos terminų banką* (jame galima surasti kelias dešimtis terminų, priskirtų komunikacijos ir kultūros sritims), *Lietuvos standartizacijos departamento terminų duomenų bazė* yra išsamiausias išteklius, kuriame pateikti taisyklingi lietuviški dokumentinės komunikacijos bei kitų sričių terminai.

Europos teisės aktuose vartojami terminai randami Europos žodyne *Eurovoc*. Tezaure teikiamos terminų apibrėžtys ir nustatyti keliolikos sričių, tarp jų dokumentinės komunikacijos, sąvokų prasminiai ryšiai. Daugiausia nagrinėjamos srities terminų yra 32-oje teminėje srityje *Švietimas ir komunikacijos*. Sisteminį terminų sąrašą pildo įvairių sričių profesionalų darbo grupė, jie svarstomi Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje.

Lietuvių kalbos institutas 2005–2006 m. kaip partneris dalyvavo Europos Komisijos projekte *EuroTermBank* (Europos terminologijos išteklių rinkimas, bendradarbiaujant terminologijos institucijoms, žr. http://www.eurotermbank.com). Pagrindinis projekto dėmesys buvo nukreiptas į penkių naujųjų Europos Sąjungos narių šalių kalbas: estų, vengrų, latvių, lietuvių ir lenkų. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos išleistuose keturiuose teminiuose *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodyno* sąsiuviniuose esantys 2239 dokumentinės komunikacijos terminai įtraukti į didžiausią laisvos prieigos terminų banką internete.

Apibendrinant nagrinėjamos srities terminų kompiuterinės tvarkybos rezultatus galima teigti, kad jie daugiausia remiasi spausdintiniais terminologiniais ištekliais arba standartais. Dokumentinės komunikacijos terminų duomenų bazė būtų reikalinga, tačiau ši terminų tvarkybos forma neturi aiškios perspektyvos dėl darbų organizavimo ir koordinavimo stokos.

IŠVADOS

XX a. pr. dokumentinės komunikacijos terminologinius išteklius rengė pavieniai asmenys, vėliau į tekstinės terminų tvarkybos darbą įsitraukė mokslininkai bei mokslo kolektyvai. Nuo XX a. 6-ojo dešimtmečio buvo pradėti rengti terminų žodynai, tačiau sistemingu terminų tvarkybos etapu galima laikyti XX a. 9-ąjį–10-ąjį dešimtmečius.

Tuo laiku Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslinių tyrimų skyriuje buvo įkurtas Terminologijos sektorius ir sudaryta tarpžinybinė redakcinė kolegija terminams, kurie sudarė *Bibliotekininkystės ir bibliografijos žodyno* teminius sąsiuvinius, svarstyti bei imta bendradarbiauti su Lietuvių kalbos instituto terminologais. Būta bandymų dalyvauti tarptautiniuose daugiakalbio bibliotekininkystės ir informacijos terminų žodyno rengimo projektuose, tačiau nebuvo sukurtas numatomas terminologinis išteklius.

Pradėjus naują terminų standartizacijos etapą, buvo būtinas bendras darbas su Lietuvos standartizacijos departamentu ir kalbos priežiūros institucija – Valstybine lietuvių kalbos komisija. Šio darbo rezultatai matomi Lietuvos informacijos ir dokumentacijos srities standartuose bei Lietuvos standartizacijos departamento terminų duomenų bazėje.

Terminų tvarkyba užsiima atitinkamų sričių profesionalai ir mokslininkai, dalyvaujantys darbo grupėse ir vykdantys ekspertų pareigas. Vartotojai gali naudoti įvairaus tvarkybos lygmens lietuviškus dokumentinės ko-

munikacijos terminologinius išteklius: mokomąsias knygas, vadovėlius, mokslines publikacijas, spausdintinius norminius terminų žodynus ir standartus, terminų duomenų bazes ir bankus. Tačiau ir dabar nėra dokumentinės komunikacijos terminų tvarkybos veiklą koordinuojančios institucijos, kuri galėtų paskatinti terminijos tyrimą ir užtikrinti nuoseklų terminų tvarkybos ir norminimo darbą Lietuvoje.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bibliotekininkystė 97 1998: *Bibliotekininkystė* 97. *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminologija*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Biržiška V. 1918. *Apie knygas ir knygynėlius*, Voronežas: Lietuvos reikalų komisariato sp.

Biržiška V. 1931–1941. *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 1–10, Kaunas: Spaudos fondas.

Biržiška V. 1953–1956. *Lietuvių enciklopedija*. T. 1–12, Boston, Mass.: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

Bliūdžiuvienė N. 1998: Pagrindinės bibliotekininkystės sąvokos Vaclovo Biržiškos redaguotose enciklopedijose. – *Terminologija* 5, 147–150.

Bliūdžiuvienė N. 2001: Lietuviškasis bibliotekininkystės terminų žodynas: samprata ir rengimo programa. – *Bibliotekininkystė* 2000. *Bibliotekų fondai ir skaitytojai*, 70–74.

Bliūdžiuvienė N. 2006: Profesiniai terminai internetiniame Europos žodyne Eurovoc: dokumentų, spaudos, leidybos terminai. – *Informacija ir* biblioteka 2, 13–15; 3, 12–13.

Bliūdžiuvienė N., Rimša, V. 1999: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. 4: Bibliotekos fondai*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Černiauskaitė V. 1994: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. 3: Bibliografija*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Dubauskas S. 1997: Vaclovas Biržiška – lietuvių bibliotekininkystės terminijos pradininkas. – *Knygotyra* 33, 173–177.

Europos žodynas (tezauras) EUROVOC. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.main (žiūrėta 2012-12-04).

EuroTermBank. Prieiga per internetą: http://www.eurotermbank.com/ (žiūrėta 2012-12-04).

Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Janonis O. 2009: *Bibliografijos teorija*: *mokomoji knyga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Keinys St. 1994: Žodis bibliografijos terminų vartotojui. – *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. 3: Bibliografija*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 9–14.

KEŽ 1997 – *Knygotyra*: *enciklopedinis žodynas*, Vilnius: Alma littera.

Kisinas I. 1956. *Bibliotekinės ir bibliografinės terminologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvos TSR Knygų rūmai.

Knygotyra: *vadovėlis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

Kolesinskienė N. 1990: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. 1: Katalogavimas; Katalogų ir kartotekų sistema*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Kolesinskienė N., Balsienė A. 1991: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų žodynas. 2: Dokumentas; Leidinys; Leidyba*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.

Lietuvos Respublikos terminų bankas. Prieiga per internetą: http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.search (žiūrėta 2012-12-04).

[Lietuvos standartizacijos departamento] terminų duomenų bazė. Prieiga per internetą: http://www.lsd.lt/typo_new/index.php?id=159 (žiūrėta 2012-12-04).

Multilingual Dictionary of Library Terminology: International Project. Prieiga per internetą: http://www2.arnes.si/~ljnuk4/multi/multi.html (žiūrėta 2012-12-04).

Ralytė A., Rimša V. 1989: *Lietuvių bibliotekininkystės terminologijos raida ir tvarkyba: nuo ištakų iki 1989 m.*, Vilnius: Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka.

Rimša V. 1998: Bibliotekininkystės ir bibliografijos terminų standartizavimas. – *Šiandien aktualu*, II pusm., 38–43.

Rimša V. 1999: Mokslinio tyrimų skyriaus darbai (1989–1998 m.). – *Bibliotekininkystė* 98. *Lietuvos nacionalinės M.Mažvydo bibliotekos veikla (1989–1998)*, 94–108.
Ruzgas V. 1937: *Bibliotekoms vadovėlis*, Kaunas: Sakalas.
Stonienė V. 1990: *Knygotyros pagrindai*: *mokymo priemonė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
Stonienė V. 2006: Aiškinamasis terminų žodynėlis. – *Knygotyra*: *vadovėlis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 347–396.
Trečiokaitė A. 1969: *Informatikos terminų žodynas*, Vilnius: Respublikinis mokslinės-techninės informacijos ir propagandos institutas.
Trečiokaitė A. 1983: *Mokslinės ir techninės informacijos terminų žodynas*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
Trečiokaitė A. 1993: *Informacijos terminų žodynas*, Vilnius: Lietuvos informacijos institutas.
ŽE 1997 – *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius: Pradai.

THE LITHUANIAN TERMINOLOGY RESOURCES OF DOCUMENTARY COMMUNICATION

The article aims at analyzing terminology planning in documentary communication, the scope of which involves all areas related to creation, publishing, processing, preservation and access of documents, and determines the methods applied and results achieved in terminology planning and terminography. Documentary communication covers a whole range of fields: documentology, library science, book science, bibliography, theory of scientific information, typography, classification, information services, information resources, databases, etc.

The article provides an overview of terminology planning methods applied in the field of documentary communication, researches the contribution of individuals and institutions to the creation of Lithuanian terminology of documentary communication and analyzes the development of the main Lithuanian terminology resources for this field during the last two decades.

The analysis performed allows concluding that four terminology planning methods have been applied in this field in order to lay the groundwork for normative Lithuanian terminology and set the basis for its further development. Terminology work in documentary communication covers creation and normalization of terms, compilation of dictionaries, preparation of terminology standards and creation of databases, though there is no institution responsible for co-ordination of terminology management.

Gauta 2012-12-05

Nijolė Bliūdžiuvienė
Vilniaus universitetas
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
E. paštas nijole.bliudziuviene@kf.vu.lt

Metaforiniai ekonomikos terminai

RASUOLĖ VLADARSKIENĖ
Vilniaus Gedimino technikos universitetas

ESMINIAI ŽODŽIAI: ekonomikos terminai, metaforiniai terminai, stilistinis neutralumas, vaizdingumas

Būdingiausios mokslo kalbos stilistinės ypatybės (apibendrinimas, dalykinis tikslumas, ryškus dėstymo logiškumas, objektyvumas, glaustumas, išsamumas ir aiškumas) aptartos stilistikos darbuose (Pikčilingis 1971: 314–323; Župerka 1997: 81). Juose yra pabrėžiama, kad mokslo kalbai nebūdingas vaizdingumas ir emocialumas. Svarbų mokslo kalbos sluoksnį sudaro terminai, todėl ir jie pasižymi bendraisiais mokslo kalbos bruožais. Kazimiero Župerkos (1997: 81) nuomone, „[m]okslo kalbos dalykinį tikslumą lemia terminų ir šiaip vienareikšmių, tiesioginės reikšmės žodžių vartojimas.“ Vardijant svarbiausius terminams keliamus reikalavimus nurodomas terminų taisyklingumas, sistemiškumas, trumpumas, darybos patogumas ir stilistinis neutralumas (Gaivenis 2002: 36–50). Tačiau dažname moksliniame tekste galima rasti ir vaizdingų, ir metaforinių terminų, todėl kyla klausimas, kaip juos vertinti.

Ši mokslo kalbos problema nėra nauja, apie ją jau rašė Kazimieras Gaivenis (2002: 44–47) nagrinėdamas terminų stilistinį neutralumą, Vilija Celiešienė ir Judita Džežulskienė (2009 50–51) aptardamos profesinės kalbos pagrindus; taip pat yra ir atskirų straipsnių, skirtų metaforinių terminų bendrosioms problemoms (Baltrūnaitė 1998: 36–47), statybos metaforiniams terminams (Stunžinas 2006: 62–73); metaforų vartojimui mokslo populiarinamuosiuose tekstuose (Petrėnienė 2010: 129–134), metaforinių terminų vertimo į lietuvių kalbą sunkumams (Marina 2006: 98–108, Volungevičienė 2010: 23–27) ir kt.

Straipsnio objektas – metaforiniai ekonomikos terminai, rinkti iš *Aiškinamojo įmonės vadybos terminų žodyno* (2000), *Ekonomikos terminų žodyno,* parengė Rūta Vainienė (2007), *Ekonomikos terminų žodyno*, versto iš anglų

kalbos (1997), *Europos žodyno* (*Eurovoc*). Metaforiniais terminais šiame straipsnyje vadinami perkeltinės reikšmės žodžiai, įvardijantys specialias sąvokas.

Straipsnio tikslas – išnagrinėjus metaforinio įvardijimo mokslo kalboje pagrindus apžvelgti metaforinių ekonomikos terminų struktūrą ir apibūdinti metaforinio perkėlimo ypatybes.

METAFORINIS ĮVARDIJIMAS TERMINIJOJE

Vaizdingumo svarbą mokslo kalboje, kartu ir terminijoje tiksliai nusakė K. Gaivenis (1991: 30): „Vaizdingumas nėra būtina mokslo kalbos ypatybė, o tik leistinas ir toleruotinas tam tikrose ribose. Jo vaidmuo nevienodas ne tik atskirų mokslo sričių kalboje, bet ir atskiruose žanruose." Taigi tereikia aiškiai nusistatyti tas ribas ir stengtis jų neperžengti. Tačiau tai padaryti nėra taip paprasta, nes skiriasi skirtingų mokslo sričių objektai ir jų įvardijimo būdai.

Susidaro paradoksali padėtis – stilistikos tyrinėtojai pripažįsta, kad moksliniam stiliui vaizdingumas ir išraiškingumas nebūdingas, tačiau jie negali paneigti fakto, kad įvairių mokslo sričių terminijoje randama nemažai metaforų. Todėl ieškoma šio reiškinio priežasčių ir būdų, kaip mokslo kalboje (kartu ir terminijoje) suderinti dalykinį tikslumą ir žodžių vartojimą perkeltinėmis reikšmėmis.

Šitokią padėtį galima paaiškinti dvejopa metaforos samprata. Metafora apskritai suvokiama kaip „vieno daikto, reiškinio pavadinimo perkėlimas pagal kokį nors bendrą požymį, funkcijos ir tiesiog įspūdžio panašumą kitam daiktui ar reiškiniui pavadinti" (Gudavičius 2009: 114), tačiau skiriamos dvi rūšys: kalbinės ir meninės metaforos. Kalbinės metaforos yra antrinės netiesioginės nominacijos rezultatas, jos išsaugo tam tikrą vaizdingumą ir semantinį dvilypumą, vartojamos nominaciniais ir komunikaciniais sumetimais. Šios metaforos yra objektyvios, sistemiškos ir atspindi kolektyvinį požiūrį į objektų loginius ryšius. Meninės metaforos vartojamos kaip stilistinės figūros, jos yra subjektyvios, individualios, atlieka estetinę funkciją (KPP 325–327). Būtent meninės metaforos nepageidautinos terminijoje, o kalbinės metaforos, kai jos yra vienintelis sąvokos įvardijimas, terminijoje vartojamos. Metafora mokslo kalboje pritapo todėl, kad ja yra lyginami du dalykai, o analogija yra vienas iš svarbiausių mokslinio mąstymo būdų. Audronė Bitinienė teigia, kad metafora „yra ne tik minties ar teksto puošmena, ji sietina su žmogaus protine veikla: padeda pažinti, struktūruoti, vertinti ir aiškinti pasaulio reiškinius" (Bitinienė 2007: 36).

Mokslinis stilius nėra uždara sistema, nemažai terminų yra suterminiinti bendratautės leksikos vienetai, jie į terminiją gali patekti jau vartojami perkeltine reikšme. Pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (toliau – DŽ) teikiama žodžio *srautas* pagrindinė reikšmė „skysčio srovė, tėkmė", antra reikšmė, artima pirmajai – „įvairių dalelių ar bangų srovė": *Oro, dujų srautas. Vėjo srautas. Liepsnos srautas. Smėlio srautas. Šviesos, šilumos srautas. Elektronų srautas. Magnetinis srautas.* Kaip matyti, pastarąja reikšme terminas *srautas* vartojamas įvairių sričių terminijoje. Ekonomikos terminijoje šis žodis vartojamas perkeltine reikšme „nenutrūkstama eilė": *keleivių, krovinių, prekių srautas* DŽ. Plg. specialesnius terminus: *kapitalo srautas* EV; *migrantų srautas* EV; *pinigų srautas* EV; *pinigų srauto diskontas* VŽ 26; *pinigų srautų ataskaita* VŽ 198.

METAFORINIŲ TERMINŲ STRUKTŪRA

Pripažįstant tai, kad ekonomikos terminijai metaforinis įvardijimas nėra labai būdingas, kaip tyrimo objektas pasirinkti įvairios struktūros terminai, kuriuose galima įžvelgti perkeltinės reikšmės žodžių vartojimą specialioms ekonomikos sąvokoms įvardyti.

Vientisiniai metaforiniai terminai ekonomikos terminijai nebūdingi, nes paprastai vieno žodžio neužtenka, kad būtų aiškus lyginimo pagrindas ir dėl jo atsirandanti perkeltinė reikšmė. Tokių terminų pasitaiko tik retais atvejais:

kai perkeltinė reikšmė nėra labai nutolusi nuo pirminės reikšmės ir galima numatyti, kokią sąvoką žodis reiškia, pvz., *atskalūnas* „vartotojas, kuris sąmoningai pareiškia nevertinantis kolektyvinio produkto, tikėdamasis galėsiąs tuo produktu pasinaudoti, nemokėdamas už jį visos kainos" ETŽ 26;

kai perkeltinė reikšmė yra susijusi su termino atsiradimo istorija, tokie terminai suprantami tik specialistams, pvz., *atkarpa* „obligacijos palūkanos" EŽ; šis pavadinimas kilęs iš popierinės obligacijos, turėjusios nukerpamas dalis, už kurias mokamos palūkanos. Nors šiandien obligacijos dažnai būna nematerialios, pavadinimas išliko.

Perkeltinės reikšmės žodžiai, kurie yra **sudėtinių terminų pagrindiniai žodžiai**, vartojami su apibūdinamaisiais žodžiais, pažyminčiais tą dalyką, kuriam suteikiama metaforinė reikšmė (nominacinės metaforos), pvz.: [*kainų*] *žirklės* VŽ 138, [*mokesčių*] *našta* ETŽ 267, EŽ 174; [*kainų*]

burbulas EŽ 122. Tokie žodžiai gali turėti skirtingus apibūdinamuosius dėmenis ir sudaryti tam tikrą metaforinių terminų grupę: [*paramos*] *mechanizmas* EV, [*kainodaros*] *mechanizmas* EV, [*papildomasis prekybos*] *mechanizmas* EV, [*pinigų intervencijos*] *mechanizmas* EV, [*rinkos*] *mechanizmas* ETŽ 439, [*valiutų kurso*] *mechanizmas* EV; [*demografinis*] *augimas* EV, [*ekonomikos*] *augimas* EV, [*gamybos*] *augimas* EV, [*įmonės*] *augimas* EV, [*pramonės*] *augimas* EV, [*ūkio*] *augimas* EV; [*bendrijos*] *įplaukos* EV, [*biudžeto*] *įplaukos* EV, [*eksporto*] *įplaukos* EV, [*mokesčių*] *įplaukos* EV.

Perkeltinės reikšmės žodžiai, kurie apibūdina sudėtinio termino tiesioginės reikšmės pagrindinius termino žodžius (požymio metaforos) yra **sudėtinių terminų metaforiniai priklausomieji dėmenys**, pvz.: *šešėlinė* [*ekonomika*] EŽ 256–257, ETŽ 477; *bloga* [*paskola*] ETŽ 54, *geležinis* [*darbo užmokesčio dėsnis*] EŽ 96. Paprastai šie priklausomieji dėmenys būna būdvardžiai, rečiau dalyviai (*šliaužiančioji* [*infliacija*] ETŽ 479, EŽ 257) ar daiktavardžio kilmininkai (*nuodėmės* [*mokestis*] EŽ 190, *pagalvės* [*mokestis*] ETŽ 325, EŽ 197). Su tuo pačiu metaforinės reikšmės priklausomuoju dėmeniu gali būti sudaromi keli terminai (*auksinė* [*akcija*] EŽ 36; *auksinė* [*taisyklė*] EŽ 36).

Metaforiniai žodžių junginiai. Sudėtiniai terminai, kurių metaforinė reikšmė kyla iš žodžių junginio, yra specifiniai, žinomi tik specialistams, kai kurie iš jų bendresnės reikšmės ir nors jų lyginimo pagrindą galima numanyti, bet kokią sąvoką jie reiškia, neaišku, pvz.: *auksinis parašiutas* EŽ 36, ETŽ 29; *auksinis rankos paspaudimas* EŽ 36, ETŽ 29; *nemokami pietūs* EŽ 185; *nuodų piliulė* ETŽ 312; *šoko terapija* EŽ 257; *Kinų siena* ETŽ 217.

Į ekonomikos terminų žodynus pateko ir autorinės metaforos, pvz., *nematoma ranka* EŽ 185 (rinkos kainų veikimo mechanizmą nusakanti Adamo Smitho metafora, neretai vartojamas praplėstas variantas *nematoma rinkos ranka*, kad būtų aišku, apie kieno ranką kalbama), *didysis brolis* EŽ 65 (totalią, didelę ir aktyvią valdžią nusakanti George'o Orwelo metafora). Šios metaforos ekonominiuose tekstuose yra įprastos ir vartojamos kaip tam tikrų reiškinių pavadinimai.

SEMANTINĖS METAFORINIŲ EKONOMIKOS TERMINŲ YPATYBĖS

Mokslo srityje metaforos kuriamos, nes siekiama nežinomus, neaiškius dalykus paaiškinti, atskleisti jų esmę, remiantis tuo, kas jau yra žmogui žinoma, pažįstama. Rusų mokslininkai (Ivina 2003: 62, Prochorova 1996: 41) iškelia metaforinio įvardijimo svarbą terminijoje; taip pat pabrėžiama, kad

šis reiškinys būdingas technikos, medicinos ir kitų gamtos mokslų (botanikos) terminams, nes metaforos pirmiausiai kuriamos remiantis išoriniu panašumu, todėl jos sietinos su konkrečia leksika (Prochorova 1996: 41). Panašius polinkius lietuviškoje statybos terminijoje įžvelgė ir Robertas Stunžinas: „Metaforinė požymių nominacija statybos terminijoje daugiausia vyksta pagal buities daiktų ir gyvūnijos pasaulio daiktų ypatybes. Metaforiniais terminų dėmenimis dažniausiai įvardijami požymiai pagal išorinį panašumą į daiktus ir metaforiškai įvardijamos paviršiaus ypatybės“ (Stunžinas 2006: 71).

Kitoks yra ekonomikos (taip pat ir kitų socialinių bei humanitarinių mokslų) objektas, čia dažniausiai nagrinėjami abstraktūs dalykai. Pagrindinis ekonomikos mokslo objektas yra žmonių ūkinė veikla, dažniausiai tenka įvardyti įvairius veiksmus, santykius, ryšius, ypatybes, todėl metaforos grindžiamos ne išoriniu panašumu (kaip technikos, statybos terminijoje), o funkcijų panašumu ar kitokiomis asociacijomis.

Ekonomikos terminijoje ryškus universalus metaforizacijos polinkis – **antropomorfizmas**, kai metaforų modelis – žmogus kaip socialinis subjektas. Reikšmės perkėlimo pagrindas yra žmogaus veiklą ir jos komponentus apibūdinantys žodžiai. Metaforiniai ekonomikos terminai kuriami remiantis įvairių kitų profesinės veiklos sričių realijas pavadinančiais žodžiais. Minėtini sudėtiniai terminai, kurių struktūroje yra žodžių, susijusių su karo, medžioklės sritimis ir pan., juose išryškėja asociacijos su jėga, prievarta, apgaule, t. y. neigiamais dalykais, pvz.: [*šaltasis*] *karas* EŽ 256; [*kainų*] *karas* EŽ 123, VŽ 135; *baltasis karžygys* EŽ 39*, juodasis karžygys* EŽ 121*, pilkasis karžygys* EŽ 216; [*finansinė*] *intervencija* EV, *intervencinė* [*kaina*] EV*, intervencinė* [*paskola*] EV*, intervencinės* [*atsargos*] EV*, intervencinis* [*pirkimas*] EV; [*garso ir vaizdo įrašų*] *piratavimas* EV, [*kompiuterinis*] *piratavimas* EV; [*darbo jėgos*] *medžiojimas* EV; [*gyventojų skaičiaus*] *spąstai* ETŽ 141; [*likvidumo*] *spąstai* ETŽ 247; [*skurdo*] *spąstai* EŽ 249, ETŽ 461; [*darbuotojų*] *verbavimas* EV; panašios neigiamos asociacijos kyla ir iš medicinos terminų, pvz.: [*biudžeto*] *injekcijos* ETŽ 53*; šoko terapija* EŽ 257*; nuodų piliulė* ETŽ 312; [*pasiūlos*] *šokas* EŽ 208.

Neutralesnės reikšmės yra metaforiniai ekonomikos terminai, kuriuose asociacijos siejamos su statybos (*kuriamasis griovimas* EŽ 150; [*kainų*] *lubos* EŽ 124; *priekinės durys* ETŽ 401, *užpakalinės durys* ETŽ 516) ar technikos terminais ([*paramos*] *mechanizmas* EV, [*kainodaros*] *mechanizmas* EV*,* [*papildomasis prekybos*] *mechanizmas* EV; [*fiskalinis*] *stabdys* ETŽ 127; [*kainų*] *barometras* ETŽ 190, [*finansinis*] *svertas* VŽ 200).

Metaforinis perkėlimas siejamas ir su kasdienius žmonių veiksmus reiškiančiais žodžiais, pvz.: [*pinigų*] *plovimas* EV, EŽ 219; *nemokami pietūs* „dykai gaunamos gėrybės“ EŽ 185; *atkarpa* „obligacijos palūkanos“ EŽ 33; [*mokesčių*] *našta* EŽ 174; [*skolų*] *našta* ETŽ 460.

Kultūrines realijas atspindintys metaforiniai terminai vartojami rečiau. Teatro terminai ([*Bendrijos tarptautinis*] *vaidmuo* EV, [*socialinis*] *vaidmuo* EV; [*ekonominės raidos*] *scenarijus* EV) yra universalūs, jie būdingi ne tik ekonomikos, bet ir kitų mokslų terminijai. Išraiškingi terminai, į kuriuos įeina religinė leksika, jų požymiai lengvai nuspėjami, pvz.: [*mokesčių*] *rojus* „jurisdikcija, kurioje nerezidentams taikomi palyginti maži pelno mokesčiai arba jie apskritai netaikomi“ EŽ 175; *nuodėmės* [*mokestis*] „mokestis, mokamas valstybei už tam tikros visuomenėje smerkiamos veiklos vykdymą“ EŽ 190. Panašiai vertintini ir politikos terminai, pvz.: *balsavimas* [*kojomis*] „gyventojų emigracija iš šalies dėl nepriimtinų ekonominių sąlygų“ EŽ 39; *balsavimas* [*pinigais*] „vartotojų valios reiškimasis rinkoje“ EŽ 39.

Kaip matyti, abstrakčios ekonomikos sąvokos vadinamos ir abstrakčius, ir konkrečius objektus reiškiančiais žodžiais. Tiesa, bendrasis metaforizacijos polinkis konkrečios sferos žodžius perkelti į abstrakčiąją sferą nėra labai ryškus, tačiau vienas kitas kasdienių reikmenų pavadinimas pateko ir į ekonomikos terminiją, pvz.: [*valiutų*] *krepšelis* EV, VŽ 203; [*mokinio*] *krepšelis* EŽ 176, [*vartotojo*] *krepšelis* EŽ 276; [*kainų*] *žirklės* VŽ 138; *pagalvės* [*mokestis*] EŽ 197, *butelio kakliukai* „gamybos proceso silpnosios grandys“ EŽ 53.

Kitas ekonomikos terminuose pasitaikantis metaforos modelis yra **gamta (zoologinės, botaninės metaforos)**. Tiesa, jis vartojamas daug rečiau. Zoologinės metaforos ekonomikos terminijoje yra išraiškingos, gyvūnų pavadinimais įvardijami veikėjai, bet ne visuomet aiškus lyginimo pagrindas, kokios gyvūno savybės svarbios, nes tokie paprastai būna semantiniai skoliniai iš anglų kalbos, pvz.: *bulius,* plg. angl. *bull* EŽ 52*; lokys,* plg. angl. *bear* EŽ 160; *melžiamos karvės,* plg. angl. *cash cows* EŽ 166; *šunys,* plg. angl. *dogs* EŽ 257, EŽ 290; *tigrų* [*ekonomika*], plg. angl. *Tiger Economy* EŽ 262. Lietuvių kalboje gyvūnų pavadinimai gali kelti kitokių asociacijų nei anglų kalboje, todėl kartais verčiant pasirenkamas kito gyvūno pavadinimas, pvz., [*valiutų*] *žaltys,* plg. angl. *monetary snake* EV.

Botaninės metaforos ekonomikos terminijoje retokos, pvz., *sprendimų medis* VŽ 123, ETŽ 467. Tačiau viena iš ryškesnių ir dažnai vartojamų

metaforų siejama su augalų vegetacijos procesais, kurie gretinami su ekonomikos procesais: [*demografinis, ekonomikos, gamybos*, *įmonės, pramonės, ūkio*] *augimas* EV.

Ekonomikos terminams būdinga vandens metafora, lyginimo pagrindas – veiksmas, pvz.: [*kapitalo*] *srautas* EV, [*migrantų*] *srautas* EV, [*pinigų*] *srautas* EV; [*kapitalo*] *nutekėjimas* EV, [*likvidaus turto*] *nutekėjimas* [*į užsienį*] EV; [*kapitalo*] *nutekėjimas* [*iš šalies*] EV; *protų nutekėjimas* EV; *įplaukos* EV; [*Bendrijos, biudžeto, eksporto, mokesčių*] *įplaukos* EV. Greta sietųsi ir metaforos, grindžiamos judėjimu, pvz.: [*kapitalo*] *bėgimas* EŽ 126, [*kapitalo*] *judėjimas* EV, [*laisvas kapitalo*] *judėjimas* EV, [*prekių*] *judėjimas* VŽ 150.

Grupė metaforų sietinos su fundamentinių mokslų sąvokomis, pvz., geometrijos, žyminčiomis erdvę, plokštumų padėtį, objektus, pvz.: [*pinigų*] *erdvė* EV; *horizontalusis, vertikalusis* [*susitarimas*] EV, *horizontalioji* [*diversifikacija*] VŽ 52, *horizontalioji* [*integracija*] ETŽ 150; *horizontalioji* [*rinkodaros sistema*] VŽ 154; *vertikalioji* [*rinkodaros sistema*] VŽ 157; *vertikalusis* [*įmonės teritorijos planavimas*] VŽ 68, [*amžiaus*] *piramidė* EV, [*Maslowo poreikių*] *piramidė* VŽ 111, [*infliacijos*] *spiralė* VŽ 176, ETŽ 163; [*kainų ir darbo užmokesčio*] *spiralė* ETŽ 199; [*prekių*] *linija* VŽ 150.

Yra nemaža grupė metaforinių ekonomikos terminų, kur lyginimo pagrindas yra ypatybės, t. y. fizinėms ypatybėms (tvirtumo, temperatūros, dydžio, švaros) suteikiama perkeltinė reikšmė, pvz.: *lankstusis* [*darbo grafikas*] EV, *lankstusis* [*darbo laikas*] EV, *lankstus* [*išėjimo į pensiją amžius*] EV, *lankstusis* [*gamybos procesas*] VŽ; *karštieji* [*pinigai*] EV, ETŽ 208, EŽ 129, VŽ 195; *aukštoji* [*mada*] EV, *aukštoji* [*technologija*] EV; *šešėlinė* [*ekonomika*] EV, EŽ 256; *švarioji* [*pramonė*] EV, *švarioji* [*technologija*] EV; *didžioji knyga* EŽ 66, ETŽ 77, *didysis brolis* EŽ 65; *neskaidrus valiutos kursas* ETŽ 306, *tvirtoji valiuta* ETŽ 512.

Atkreiptinas dėmesys į ekonomikos terminijai ypač būdingą priklausomųjų dėmenų požymių įvardijimą pagal vienos rūšies medžiagą (auksą), t. y. tos medžiagos vertę. Taip apibūdinamas dalykas įgyja ypatingos vertės reikšmę: *auksinė* [*akcija*] EŽ 36; *auksinė* [*taisyklė*] EŽ 36; *auksinis parašiutas* EŽ 36, ETŽ 29; *auksinis pasveikinimas* ETŽ 29; *auksinis rankos paspaudimas* EŽ 36, ETŽ 29.

Atskirai būtų galima išskirti grupelę metaforinių terminų, kuriuose spalvoms suteikiamos tam tikros reikšmės. Juoda ir jos atspalviu pilka spalvomis tradiciškai žymimi neigiamai vertinami objektai, pvz.: *juodoji* [*rinka*]

EV, EŽ 121, VŽ 153; *juodasis* [*sąrašas*] EŽ 121; *pilkoji* [*ekonomika*] EV; su žalia spalva siejami ekologiški, tausojantys aplinką dalykai, pvz.: *žaliasis* [*mokestis*] EV; *žaliasis* [*turizmas*] EV; *žalioji* [*energija*] EV, EŽ 291.

Metaforiniai terminai gali įvardyti priešingybes, jų motyvacija aiški, kai vartojami antonimai: *baltasis karžygys* EŽ 39 / *juodasis karžygys* ETŽ 34, EŽ 121; *priekinės durys* ETŽ 401 / *užpakalinės durys* ETŽ 516. Ne tokios aiškios verstinės metaforos, kai semantinis supriešinimo pagrindas iš žodžių reikšmių neišryškėja, pvz.: *didysis brolis* EŽ 65 „totalios, didelės ir aktyvios valdžios sinonimas“ / *naktinis sargas* „mažos ir ribotos valdžios sinonimas, priešingybė didžiajam broliui“ EŽ 180; *bulių rinka* EŽ 52 / *lokių rinka* EŽ 160.

Pagrindinė metaforinių ekonomikos terminų atsiradimo priežastis – vertimas iš kitų kalbų, tai akivaizdžiai rodo terminų įvairiomis kalbomis sugretinimas, dalį iš jų galima laikyti metaforiniais terminais, vartojamais keliose kalbose, pvz.: *pinigų intervencijos mechanizmas* (angl. *monetary intervention mechanism*), *valiutų kurso mechanizmas* (angl. *exchange-rate mechanism*, vok. *währungspolitischer Interventionsmechanismus*, pranc. *mécanisme d'intervention monétaire*); [*valiutų*] *krepšelis* (angl. *basket of currencies,* vok. *Währungskorb,* pranc. *panier de monnaies*); [*pinigų*] *plovimas* (angl. *money laundering,* vok. *Geldwäsche,* pranc. *blanchiment d'argent*).

IŠVADOS

1. Metaforinių terminų vartojimas tam tikros mokslo srities terminijoje glaudžiai susijęs su tos mokslo šakos tyrimų objektais. Jei įvardijami konkretūs, aiškiai apčiuopiami ir dažnai vartojami ar matomi objektai, metaforinis įvardijimas remiamas išoriniu objektų panašumu, tiksliųjų mokslų terminijos metaforos yra antrinės metaforinės nominacijos pasekmė. Ekonomikos moksle konkrečių objektų nėra labai daug, dažniau tenka įvardyti įvairius su reiškiniais, veiksmais ar jų santykiais susijusius dalykus. Todėl metaforos remiasi funkcijų panašumu, įvairiomis asociacijomis, nemažai autorinių metaforų.

2. Dažniausias ekonomikos metaforinių terminų žodžių reikšmės perkėlimo pagrindas yra žmogaus veiklą ir jos komponentus apibūdinantys žodžiai, taip pat esama zoologinių, botaninių, geometrinių metaforų. Požymių metaforose perkeltinė reikšmė suteikiama fizinėms ypatybėms (tvirtumui, temperatūrai, dydžiui, medžiagai, spalvai).

3. Abstrakčios ekonomikos sąvokos vadinamos ir abstrakčius, ir konkrečius objektus reiškiančiais žodžiais. Tačiau bendrasis metaforizacijos polinkis konkrečios sferos žodžius perkelti į abstrakčiąją sferą nėra labai ryškus.

4. Metaforinius ekonomikos terminus pagal jų struktūrą galima suskirstyti į keturias grupes: 1) vientisiniai metaforiniai terminai reti, paprastai verstiniai (pvz.: *atskalūnas, atkarpa*); 2) metaforinę reikšmę turi sudėtinių terminų pagrindiniai žodžiai; tokių metaforinių ekonomikos terminų yra daugiausia (pvz.: *kainų, žirklės, mokesčių našta, paramos mechanizmas*); 3) metaforiškai vartojami sudėtinių terminų priklausomieji dėmenys (pvz.: *šešėlinė ekonomika, šliaužiančioji infliacija, nuodėmės mokestis*); 4) metaforiniai žodžių junginiai, paprastai verstiniai (pvz., *auksinis parašiutas, nuodų piliulė, šoko terapija*).

5. Metaforinis įvardijimas lietuvių ekonomikos terminijai nėra labai būdingas, nemaža metaforinių terminų dalis yra verstiniai. Tokių terminų motyvacija ne visuomet aiški ir jie nėra labai patogūs vartoti. Todėl verčiant metaforinius terminus iš kitų kalbų reikėtų įvertinti, ar lietuvių kalboje bus aiškiai suvokiamas jų semantinis pagrindas.

ŠALTINIAI

DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. S. Keinys. 6 (elektroninis) leidimas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas

EV – *Europos žodynas* (Eurovoc), prieiga per internetą http://www3.lrs.lt/pls/ev/ev.main.

ETŽ – *Ekonomikos terminų žodynas*, Pass C., Lowes B., Davies L. [iš anglų kalbos vertė Z. Bareikytė, L. B. Žemaitytė, K. Francūzevičiūtė]. 2-asis papild. ir patais. leid. Vilnius: Baltijos biznis, 1997.

EŽ – Vainienė R. *Ekonomikos terminų žodynas*, Vilnius: Tyto alba, 2008.

VŽ – Martinkus B., Neverauskas B., Sakalas A., Venskus R., Žilinskas V. *Aiškinamasis įmonės vadybos terminų žodynas,* Kaunas: Technologija, 2000.

LITERATŪRA

Baltrūnaitė R. 1998: Metaforiniai terminai. – *Terminologija* 5, 36–47.

Bitinienė A. 2007: *Publicistinis stilius*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Celiešienė V., Džežulskienė J. 2009: *Profesinės kalbos pagrindai*, Kaunas: Technologija.

Gaivenis K. 1991: Lietuviškų terminų vaizdingumo klausimu. – *Lietuvių kalbotyros klausimai / Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos* 29, 26–31.

Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: tvarkybos ir teorijos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Gudavičius A. 2009: *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Jakaitienė E. 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Marina V. 2006: The Analysis of English Metaphorical Terms and their Lithuanian and Russian Equivalents from the Perspective of Linguistic Relativity. – *Tiltai* 2, 98–108.

Petrėnienė O. 2010: Metaforų vartojimas mokslo populiarinamuosiuose tekstuose. – *Žmogus ir žodis* 1, 129–134.

Pikčilingis J. 1971: *Lietuvių kalbos stilistika*, t. 1, Vilnius: Mintis.

Stunžinas R. 2006: Lietuviški metaforiniai statybos terminai. – *Terminologija* 13, 62–73.

Volungevičienė S. 2010: Metaforinių kolokacijų vertimo problemos. – *Kalbų studijos* 16, 23–27.
Župerka K. 1997: *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
Ивина Л. В. 2003: *Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем*, Москва: Академический Проект.
КРР 2003: *Культура русской речи: Энциклопедический словарь справочник*, Москва: Флинта.
Прохорова В. Н. 1996: *Русская терминология (лексико-семантическое оброзование)*, Москва: Филологический факультет МГУ.

METAPHORICAL TERMS OF ECONOMICS

The use of metaphorical terms in the terminology of a particular field of science is closely related to the research objects of that field. If concrete, tangible, frequently used or seen objects are being named, metaphorical nomination is based on the external similarity of objects; in this case a secondary nomination is quite common, for instance in terminology of building, engineering or biology. In economics there are not so many tangible objects, more often things related to various phenomena, actions, operations or relations are being named. Therefore metaphors are based on the similarity of functions and various associations; metaphors specific to particular authors are quite usual. On the whole metaphorical nomination is not very common in Lithuanian terminology of economics.

According to their relation with different language domains metaphorical terms of economics can be divided into three groups: 1) universal metaphors also widely used in other sciences with the usual transferred meaning (*prekių srautas* (flow of goods), *paramos mechanizmas* (support mechanism)); 2) common terms of economics, widely used by journalists (*kainų burbulas* (price bubble), *kainų žirklės* (price scissors), *mokesčių našta* (tax burden), *kainų lubos* (price ceiling)); 3) individual metaphors created by particular authors or special metaphors which are known and understandable only to specialists (*nematoma ranka* (invisible hand), *lokių rinka* (bear market), *bulių rinka* (bull market), *valiutų žaltys* (monetary snake, currency snake), *baltasis karžygys* (White Knight), *juodasis karžygys* (Black Knight)).

Quite a lot of metaphorical terms in Lithuanian terminology of economics are translations, their motivation is not always identifiable and they are not always convenient to use, therefore when translating metaphorical terms from other languages it should be considered whether their semantic basis will be clear in Lithuanian.

Gauta 2012-12-27

Rasuolė Vladarskienė
Vilniaus Gedimino technikos universitetas
Saulėtekio al. 11, LT-03227 Vilnius
E. paštas rasuole.vladarskiene@vgtu.lt

TERMINOLOGIJOS ISTORIJA

Methods of plant name formation used in the works by Jānis Ilsters

LINDA KURMIŅA
Latvian Language Institute of LU

KEYWORDS: botany terminology, plant names, word formation, Jānis Ilsters

The initial stages of botany terminology formation have been dealt with in numerous works (Vīksna 2002; Vimba 2001; Piete 2008) and its first achievements have most frequently been attributed to the botanist, teacher and poet Jānis Ilsters (1851–1889), who in 1883 published the first botany book in Latvian *Botānika tautas skolām un pašmācībai* (*Botany for folk schools and self-instruction*) (Ilsters 1883). This work only contained rather few most widespread names of plants, accompanied by more detailed descriptions.

As the main source for the present research of methods used in formation of plant names at the end of the 19th century the largest collections of botany terms by Jānis Ilsters *Latviešu botāniski nosaukumi* (*Latvian botany names*; Ilsters I, 1884; Ilsters II, 1885) were used. These collections were published in 1884 and 1885 in journals of Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija (Riga Latvian Society Commission of Science).

The present article discusses the formation methods of the names excerpted from Ilsters' plant name lists, also comparing them with plant names documented in later term sources, including modern ones, mainly *Botāniskā vārdnīca* by Pauls Galenieks (*Dictionary of botany*; BV 1950) and the dictionary by Inese Ēdelmane and Ārija Ozola *Latviešu valodas augu nosaukumi* (*Latvian Language Plant Names*; LVAN 2003). The analysis of the plant names published at the end of the 19th century helps to reveal the most characteristic formation methods used during the initial stages of the Latvian botany terminology.

Ilsters called for people's active participation in collection of plant names. This is proven by his afterword to the first list of plant names *Latviešu botāniski nosaukumi* published in 1884: "Vēl ir pulks generu, kuriem gan viņu vispārīgas izplatīšanās dēļ latviski nosaukumi vienā vai otrā vidū

atrasies. Tādēļ būtu derīgi, kad zinātāji uz priekšu tos ievērotu un varbūt Latviešu biedrības "Zinību Komisijai" piesūtītu priekš tāļākas izlietāšanas, kas botānikas sarakstītājiem līdzētu pie viņu darba"[1] (Ilsters I, 1884: 81). His call was also answered – already in the second list of *Latviešu botāniski nosaukumi* (in 1885) the author publishes not only additions to his collection but also the collected material sent to him.

This means that Ilsters has included in both of his plant name lists the names collected by himself (these can be found on both the first and the second list) and the ones sent to him by other collectors (mainly on the second list). This material mainly includes plant names from Vidzeme, less represented are Kurzeme and Zemgale. The author's own collections are from Stukmaņi, Koknese, Vestiena and Dundaga. On the other hand the most of the names contributed by other collectors come from Vidzeme (Liezere, Valmiera, Cēsis, Trikāta, Sigulda), with lesser representation of Kurzeme (Aizpute, Kuldīga) and Zemgale (Dobele). None of the two plant name lists compiled by Ilsters features any name from Latgale.

The material collected by Ilsters mainly comprises names of species, though there are some names of genera as well. In the preface to the first list (Ilsters 1884: 63–64) the author points out that many Latvian plant names have not yet been systematically arranged – quite often because of the similarities or differences of plants they may have been given inaccurate names. In some cases plants belonging to different genera have the same name and names of plants of the same genera are synonymous. Ilsters noted that specialists of botany would have to do something about these names in the future.

Both lists are arranged alphabetically. The Latin names are presented first, then one or more of their Latvian equivalents are given. In many cases the compiler's comments are added next to the headword or possible explanation of the origin is suggested. At the end the German equivalent is given. For instance:

> "*Hypericum L.*, asinszāles, raganukauli, krustenes, (strutenes); pēdējais nosaukums tādēļ tā, ka šī puķe apakš Kristus krusta stāvējusi un uz viņas Kristus asins pilējis. **Johannisblut, Hartheu**."[2].

[1] Translation: "There are still many genera for which Latvian names can be found in one region or another due to their being so widespread. Therefore it would be useful that those who know them would in future note them, and maybe send them to the "Science Commission" of the Latvian Society for future use, which would help the recorders of botany in their work".

[2] Translation: „*Hypericum L.*, asinszāles, raganukauli, krustenes, (strutenes); the last plant has such name because it grew next to the cross of Christ and Christ's blood was dripping on it. Johannisblut, Hartheu"

As Anna Vulāne writes, language is in continuous process of development, with especially active changes on the lexical level. With new objects and notions being created and introduced as the result of social economic development, also the need for giving those possibly more exact names arises. One of the options to meet this need is to create new words and names. Although the intensity of use of one or some other method or means, the productivity and activity of the derivative type changes over time and even new methods and means are introduced, the information included in the word is retained (Vulāne 2008: 88). The examples related to flora may be indicative of: 1) location of growth (*purvene, zemenes*); 2) resemblance in appearance (*ķepaiņi, lācenes*); 3) time of blossoming or ripening (*jāņogas, mārtiņpuķes*).

While analysing the corresponding plant names it was concluded that different methods of word formation have been used in their creation:

- word derivation or affixation, for example *kazen**āji***[3] (Rubus caesius), *nakt**en**es* (Solanum nigrum), *rozī**t**es* (Bellis perennis);
- creation of compounds, for example *gaiļugriķes* (Convolvulus);
- creation of word-group names, for example *dzeltenās kumeles* (Anthemis tinctoria), *veca vīra bārzdiņa* (Thymus serpyllum);
- creation of hyphenated names, for example *buku-vītols* (Salix viminalis), *laumas-slota* (Apasagus officinalis).

Further in the article each individual method of the mentioned above will be discussed in more detail.

1. DERIVATION OR AFFIXATION

In the material collected by Ilsters there are many such plant names that have been created as a result of word derivation or affixation, namely an affix – a prefix, suffix or derivative ending – being added to the word root or stem according to the word-formation models extant in the language. This is one of the most productive word formation methods in the Latvian language as such and also so in regard to plant name formation (VPSV 2007: 57; MLLVG I, 1959: 81; Kalme, Smiltniece 2001: 42).

When deriving a new word usually a single affix is used, for example *pār-cel-t* → ***ne**-pār-cel-t, pār-cel-**šan**-a, pār-cēl-**āj**-s*. But there also are many words with two or more affixes, and the sequence of adding of these is difficult to establish, for example the adjective *ie-zilg-an-s* ('bluish')

[3] Here and further the transcription of the examples follows the norms of the modern Latvian language.

may have been derived either from the word *ie-zilg-s* using the suffix *-an-* or from the word *zilg-an-s* with the prefix *ie-*. Some words still are derived using two affixes simultaneously – with a prefix and a suffix, for example, ***pār**-purv-**o**-t*; with a prefix and derivative ending, for example ***aiz**-skap-**e***; with two suffixes, for example *ārst-**niec-isk**-s*. This is attested by the fact that these words have no corresponding motivating word with a single affix (*pārpurvs, purvot; aizskapis, skape,* etc.) (Kalme, Smiltniece 2001: 42–43).

The previously said may also be referred to the derivations of plant names, for example *čūsk-**en-āj**-i* (Orchis maculata), *zirdz-**en-āj**-s* (Rubus fruticosus).

The basis for a derived plant name may be a noun (for example, *blusenes* (Polygonum persicaria), *ziepene* (Saponaria officinalis)), an adjective (for example, *skābenes* (Rumex), *zilenes* (Vaccinium uliginosum)) as well as a verb (for example *noartnes* (Pimpinella)). These plant names may be divided into several groups:

- plant names derived with a suffix – in the analysed material the following suffixes have been found as used for derivation of plant names: *-āj-, -el-, -en-, -iņ-,- īt-*;
- plant names derived using a derivative ending.

Plant names derived using the suffix *-āj-*

MLLVG mentions that the suffix *-āj-* (respectively the ultima *-ājs*) is used to derive plant names from the noun stems, while it is rarely used today in formation of names (MLLVG I, 1959: 90). Judging by the plant names collected by Ilsters one can reach the conclusion that this suffix has been quite frequently used in formation of plant names.

MLLVG mentions several meanings created forming plant names with the suffix *-āj-*: a) from the names of berries, using the suffix *-āj-,* words are formed that either denote a single plant or – more frequently – a group of such plants; b) from different names of plants words are derived that denote a larger or smaller group of these plants or a location where these plants can be found in abundance (MLLVG I, 1959: 92). The lists of *Latviešu botāniski nosaukumi* only include such names of plants that belong to the first group, namely those denoting either a single plant or a group of such, beyond that the author indicates that the ultimas *-ājs, -āji* are frequently used in formation of names for bushes (including those for lilac): *aven**āji*** (Rubus idaeus), *bruklen**ājs*** (Vaccinium vitis idaea),

*dundurnā**ji*** (Geum rivale), *dzervenā**js*** (Vaccinium oxycoccus), *ērkšķogā**ji*** (Ribes grosularia), *irbenā**js*** (Viburnum opulus), *kazenā**ji*** (Rubus caesius), *spradzenā**js*** (Fragaria collina), *zemenā**js*** (Fragaria vesca).

Plant names derived using the suffix *-el-*

The words formed using the suffix *-el-* may be ancient derivations, and today this suffix is only productive in forming the diminutives (MLLVG I, 1959: 93, 94). Also in the lists of plant names by Ilsters there are few words with this suffix, while the ones found rather do not have the diminutive meaning for example, *spīd**el**es* (Bellis perennis).

Plant names derived using the suffix *-en-*

As stated in MLLVG the suffix *-en-* (respectively the ultima *-ene*) has been used to form a large group of plant, berry and mushroom names, and this is quite a productive suffix (MLLVG I, 1959: 95). In the material collected by Ilsters the following examples can be found: *cirv**en**e* (Alisma), *elksn**en**e* (Agaricus subdulcis), *kaul**en**es* (Rubus saxatilis), *lip**en**e* (Lychnis diurna), *nakt**en**es* (Solanum nigrum), *prec**en**es* (Aster salicifolius), *ras**en**es* (Drosera), *trīs**en**e* (Briza media), *viln**en**e* (Agaricus subdulcis), *vist**en**es* (Empetrum nigrum), *zīd**en**es* (Centaurea).

Plant names derived using the suffix *-iņ-*

Usually the suffix *-iņ-* is used to derive diminutive forms, with the meaning of both some real diminutive and emotionally subjective evaluation, still the diminutive meaning is neutralised when nouns with the ultimas *-iņš, -iņa* reach term status (MLLVG I, 1959: 112–113, 117), as in the case of, for example the following plant names: *aun**iņ**i* (Erigeron acer), *lin**iņ**i* (Linaria vulgaris), *plakst**iņ**i* (Alectrolophus), *žagat**iņ**a* (Majanthemum bifolium).

Plant names derived using the suffix *-īt-*

The suffix *-īt-* is a real diminutive suffix, however as in the case of the suffix *-iņ-* words formed using this suffix, when they acquire the characteristics of a term, lose the meaning of both endearment and diminutive (MLLVG I, 1959: 130–131). In the material collected by Ilsters the suffix *-īt-* appears to be frequently used in plant name formation, for example, plural *anc**īš**i, dadz**īš**i* (Agrimonia eupatoria), *bāren**īt**e* (Viola triclor), *cepur**īt**es* (Campanula), *kumel**īt**es* (Matricaria chamomilla), *kurp**īt**es* (Aconitum lycoc-

tonum), *pulkstenī**te**s* (Campanula), *rozī**te**s* (Bellis perennis), plural *sunī**ši*** (Bidens), *trepī**te*** (Potentilla anserina).

Plant names derived using a derivative ending

A derivative ending is mostly used to form nouns, verbs and adverbs. In word formation the following derivative endings are used: *-a, -e, -is, -s, -t, -ies, -i, -u* (Vulāne 2008: 101). Two of those, namely *-e* un *-is* (plural *-i*) have been found used in formation of the excerpted plant names. The following examples can be listed from the plant name collection: *ziemel**e*** (probably from *ziemelis* 'north') (Chrysanthemum leucanthemum) (cf. ME IV, 1929–1932: 742), *vizbuļ**i*** (Anemone) (cf. Karulis II, 1992: 542). Plant names may be also derived by a prefix and a derivative ending, for example *egl-e* → ***pa**-egl-**is*** (Juniperus communis), or a compound name may be created to which the derivative ending is added, for example *sausa serde* 'dry core' → *saus-* + *serd-**is*** (Lonicera xylosteum), *tūtas* (*veida*) *lapa* 'cornet (formed) leaf' → *tūt-* + *lap-**e*** (Aquilegia vulgaris).

2. FORMATION OF COMPOUNDS

In the material of plant names collected by Ilsters compound names are quite frequent.

Compounds are names formed by uniting at least two independent words or their stems, and they function in the language as a single lexical unit. Uniting of words into compounds in the same way as word derivation) is one of the most productive methods of new word formation in the modern Latvian language (VPSV 2007: 338; MLLVG I, 1959: 84; Kalme, Smiltniece 2001: 47). As noted by Vilma Kalme, different parts of speech may become the first component of a compound: nouns, adjectives, numerals, pronouns, verbs, adverbs (Kalme, Smiltniece 2001: 47–48). In compound names of plants the first part in most cases is a noun, for example ***miroņu**puķe* 'corpse's flower' (Linaria vulgaris), ***meža**rozīte* 'wood's rose' (Geranium), or an adjective, for example ***balt**vēderiņi* 'white bellies' (Potentilla anserina), ***maz**purenīte* 'small marsh marigold' (Ranunculus ficaria). These are the two most productive types of compound plant name formation. Though more rarely the lists of plant names compiled by Ilsters also feature compounds with a numeral as the first part, for example ***septiņ**starīte* 'seven rays' (Trientalis europaea), ***vien**lapa* 'one leaf' (Parnassia palustris). The names formed as compounds can be divided into two component and three component compound names.

The two component compounds can be further divided into two subgroups:

- compounds with their first part being a noun in genitive case without the ending, and most of the compound names in the material compiled by Ilsters belong to this type, for example ***dzelz**zāle* 'iron grass' (Echium vulgare), ***kaķ**aste* 'cat's tail' (Amarantus), ***lāč**auzas* 'bear's oats' (Bromus secalinus), ***purv**eglīte* 'bog's fir' (Pedicularis), ***vārn**deguns* 'crow's nose' (Delphinium consolida), ***veln**ābols* 'devil's apple' (Datura stramonium);
- comparatively frequently the lists by Ilsters also contain compounds the first part of which are nouns in genitive case with the ending, for example ***ceļ<u>a</u>**āboliņš* 'road's clover' (Melilotus tournef), ***dzipar<u>u</u>-**karkls* 'worsted sallow' (Salise acutifolia), ***med<u>us</u>**puķe* 'honey flower' (Galium verum), ***mež<u>a</u>**rozīte* 'wood's rose' (Geranium), ***miroņ<u>u</u>**puķe* 'corpse's flower' (Linaria vulgaris), ***varž<u>u</u>**kājas* 'froglegs', ***vārn<u>u</u>**kājas* 'crow legs' (Comarum palustre).

In comparison to modern sources of terms, specifically – *Botāniskā vārdnīca* by Galenieks and the dictionary by Ēdelmane and Ozola *Latviešu valodas augu nosaukumi*, it was observed that such compounds have either lost the ending of the first component or become word-group names:

lat. *Alchemilla vulgaris*	– la. *kroķ**u**lapas* (Ilsters I, 1884: 65)	→ *kroķu lapas* (LVAN 2003: 312)
lat. *Antennaria dioica*	– la. *kaķ**u**pēdiņas* (Ilsters I, 1884: 66)	→ *kaķpēdiņas* (BV 1950: 29)
lat. *Berberis vulgaris*	– la. *al**us**puķe* (Ilsters I, 1884: 67)	→ *alus puķe* (LVAN 2003: 41)
lat. *Convallaria majalis*	– la. *zīd**a**lapas* (Ilsters I, 1884: 67; Ilsters II, 70)	→ *zīdlapas* (LVAN 2003: 159)
lat. *Epilobium*	– la. *kaz**u**rozes* (Ilsters I, 1884: 70)	→ *kazrozes* (LVAN 2003: 148)
lat. *Mentha crispa*	– la. *krūz**u**mētra* (Ilsters I, 1884: 74)	→ *krūzmētra* (LVAN 2003: 219)
lat. *Orchis*	– la. *dzegužupuķes* (Ilsters I, 1884: 74)	→ *dzegužpuķes* (BV 1950: 19)

The three component compounds are rare; in the collection of plant names by Ilsters only two such plant names were found: *ceļmallapas* (Plantago) and *caurduruzāles* (Datura stramonium).

3. FORMATION OF WORD-GROUP NAMES

Another productive method of plant name formation is creation of word-groups. Most frequently such groups consist of two or three components. Also four component word groups exist. One such example is provided by Ēdelmane – *dižā baltā ūdens lēpe* ('grand white water spatterdock') (Ēdelmane 1978: 101), but such examples are not numerous. On the lists of plant names compiled by Ilsters there are none.

The word-group plant names documented in the lists of *Latviešu botāniski nosaukumi* may be divided into two-component and three-component names.

According to Ēdelmane among plant names the most productive type of two component word-group names is the one containing a noun in the genitive case as the subordinate member (Ēdelmane 1978: 100). Also the material of plant names compiled by Ilsters features a significant number of such plant names. The following models of word-group names have been observed:

- a noun in singular / plural genitive case + independent component: *dzeguzes sietavas* 'cuckoo's puttees' (Pinguicula vulgaris), *mīlestības krūms* 'love bush' (Myrica gale), *zaķu skābenes* 'hare's sorrels' (Oxalis acetosella);
- an adjective with the definitive ending in singular / plural + independent component: *dzeltenās kumeles* 'the yellow camomille' (Anthemis tictoria), *mīkstās nātres* 'the soft nettles' (Lamium), *pelēkais zirnis* 'the grey pea' (Pisum arvense);
- an adjective with the indefinite ending + independent component: *skarainas auzas* 'panicled oats' (Avena sativa);
- passive voice present tense declinable participle + independent component: *gremojama zāle* 'ruminating grass' (Menyanthes trifoliata), *vemjama zāle* 'vomiting grass'(Morchella).

Three component word-groups are rarer. The following models of three component word-group names were observed:

- an adjective with the definite ending in singular + noun in singular genitive case + independent component: *baltā Jāņa zāle* 'the white

Jānis' grass' (Galium mollugo), *dzeltenā Jāņa zāle* 'the yellow Jānis' grass' (Galium verum);

- two nouns in genitive case + independent component: *Poļu ķēniņa puķe* 'Polish king's flower' (Campanula glomerata);
- an adjective with the indefinite ending + a noun in singular genitive case + independent component: *veca vīra bārzdiņa* 'old man's beard' (Thymus serpyllum);
- a numeral + a noun in plural genitive case + independent component: *deviņu vīru spēks* 'strength of nine men' (Verodscum thapsus), *septiņu vīru spēks* 'strength of seven men' (Phyteuma spicatum).

4. FORMATION OF HYPHENATED NAMES

In comparatively numerous cases Ilsters uses in the lists of *Latviešu botāniski nosaukumi* names the components of which are united by a hyphen, namely – the so-called hyphenated names. Valentīna Skujiņa in her book *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi* (*The principles of Latvian terminology development*) points out that "17.–19. gs. latviešu rakstu avotos defise, resp., savienojuma zīme (=), lietota, lai parādītu vārdu vai vārda daļu ciešo jēdzienisko saistījumu"[4] (Skujiņa 2002: 115–116), for example, in G. Mancelius' dictionary *Lettus* (Rīga, 1638) the following hyphenated plant names have been included: *Bisscha=krehssliņi, ceļļa=lappa, Lahc=auzchi*, all of which are nowadays replaced by the corresponding compounds, as well as *Musschates=zeedi, Zirrdzenes=sacknis,* which are now designated by a word-group. According to the conclusions reached by Skujiņa in her terminology research, hyphenated groups in the modern Latvian language terminology are little used in comparison to development of the Latvian terminology over previous centuries. In most cases of plant names listed by Ilsters in the form of hyphenated names, for example *buku-vītols* (Salix viminalis), *laukanaglene* (Dianthus arenarius), *laumas-slota* (Asparagus officinalis), *slotiņuciesa* (Calamagrostis epigeios), *zaķa-staipekņi* (Lycopodium annotinum) the modern sources avoids the use of the hyphen and either use compounds or word-groups.

[4] Translation: "in document sources of the 17–19th century the hyphen, resp. the connection symbol (=) was used in order to show the tight notional relation of words or word parts".

CONCLUSIONS

1. In the plant name material compiled by Ilsters the most productive word formation methods are derivation using suffixes and formation of compounds. Of different affixes the most frequently used are suffixes *-en-, -iņ-, -īt-*. The diminutive suffixes have usually lost the diminutive meaning.

2. Of compound names the most productive type are two-component compounds; the ending of the first component may be either retained or dropped.

3. The compound and word-group names mostly consist of two components. Besides those hyphenated names are used more frequently than in modern Latvian.

4. Although the Ilsters' work *Latviešu botāniski nosaukumi* is one of the first attempts to gather a substantial botany name material, this collected and classified material displays comparatively large diversity, that can serve as the basis for the future development of botany terminology.

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

BV 1950: *Botāniskā vārdnīca*. Sast. P. Galenieks, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Ēdelmane I. 1978: Augu nosaukumu darināšanas veidi latviešu valodā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, Rīga: Liesma, 97–103.

Ilsters J. 1883: *Botānika tautas skolām un pašmācībai. Elementārkurss*, Rīga: Pūcīšu Ģederta un biedra apgādībā.

Ilsters J. I, 1884: Latviešu botāniski nosaukumi, krāti un sastādīti no J. Ilstera. – *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 2. krājums*, Jelgava, drukāts un apgādāts no E. Sieslacka, 61–81.

Ilsters J. II, 1885: Latviešu botāniski nosaukumi, sastādīti no J. Ilstera, Otrais salasījums. – *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 3. krājums*, Rīga: General-Kommisija, J. Kazimira grāmatu pārdotava, 68–74.

Kalme V., Siltniece G. 2001: *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija, Lokāmās vārdšķiras: Mācību grāmata*, Liepāja: LiePA.

Karulis K. II, 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca II,* Rīga: Avots.

LVAN 2003: – *Latviešu valodas augu nosaukumi*. Sast. I. Ēdelmane, Ā. Ozola, Rīga: Augsburgas institūts.

ME IV 1929–1932: K. Mülenbacha. *Latviešu valodas vārdnīca,* rediģējis, papildinājis, turpinājis (nobeidzis – 4) J. Endzelīns, IV, Rīga: Kultūras fonda izdevums.

MLLVG I 1959: *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika I, Fonētika un morfoloģija*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Piete L. 2008: Pārmaiņas botānikas terminu darināšanā 19. gs. beigu un 20. gs. publikācijās. – *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti – 2,* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra "LU Latviešu valodas institūts", Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 46–55.

Skujiņa V. 2002: *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, Rīga: Latviešu valodas institūts.

Vīksna M. 2002: Ar sava novada stāju tautasdziesmā. – *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161 (2736), 10.

Vimba E. 2001: Botāniķim Jāni Ilsteram –150. – *Dabas un vēstures kalendārs 2001*, Rīga, 223–228.

VPSV 2007: *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Skujiņa Valentīna (red.), Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Vulāne A. 2008: Vārddarināšana. – *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 87–112.

AUGALŲ VARDŲ DARYBOS BŪDAI JANIO ILSTERIO PUBLIKACIJOSE

Straipsnyje nagrinėjami XIX a. pabaigos latviški augalų vardai iš Janio Ilsterio (Jānis Ilsters) sąrašų *Latviešu botāniski nosaukumi* (Latviški botanikos vardai), pateiktų dviejuose Rygos latvių draugijos Mokslo komisijos raštų rinkiniuose, išleistuose 1884 m. ir 1885 m. Apžvelgiami šių vardų darybos būdai. J. Ilsterio sąrašuose pateikti augalų vardai lyginami su vardais, užfiksuotais vėlesniuose šaltiniuose.

Dažniausi J. Ilsterio surinktų latviškų augalų vardų darybos būdai – priesagų vedyba ir dūryba. Būdingas priesagų vedybos ypatumas – augalų vardai dažniausiai sudaromi su priesagomis *-en-, -iņ-, -īt-*. Mažybinės priesagos daugeliu atvejų yra netekusios mažybinės reikšmės.

Dažniausiai pasitaiko dūriniai su dviem sandais ir sudėtiniai dvižodžiai pavadinimai. Yra augalų vardų su brūkšneliu. Tokia raiška dabartinėje botanikos nomenklatūroje reta.

Nors J. Ilsterio augalų vardų sąrašai ir yra vienas pirmųjų bandymų surinkti latviškų augalų vardų medžiagą, tačiau sukaupti ir sutvarkyti duomenys atskleidžia didelę pavadinimų įvairovę ir gali būti naudingi plėtojant botanikos nomenklatūrą.

Gauta 2012-11-05

Linda Kurmiņa
Latvian Language Institute of LU
Akadēmijas laukumā 1, Riga, LV-1050, Latvia
E-mail linda.kurmina@inbox.lv

Morfologiniai anatomijos terminų variantai XVII–XVIII a. lietuvių leksikografijoje

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ
Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: medicina, anatomijos terminas, variantas, morfologinis variantas, žodynas

ĮVADINĖS PASTABOS

Su medicina susijusių žodžių ir žodžių junginių galima rasti jau pirmuosiuose lietuvių rašytiniuose šaltiniuose – bendruosiuose verčiamuosiuose dvikalbiuose (dažniausiai vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų) žodynuose, turėjusiuose didelę reikšmę ne tik lietuvių rašomosios kalbos ir leksikografijos raidai, bet ir lietuviškos medicinos terminijos kūrimuisi. Šviesios atminties Lietuvos gydytojas anatomas ir antropologas profesorius Gintautas Jurgis Česnys (1940–2009), tyrinėjęs lietuviško anatomijos vardyno istoriją, jo ištakomis laiko Konstantino Sirvydo trikalbį (lenkų–lotynų–lietuvių) žodyną, kurio nemaža dalis žodžių yra tapę anatomijos terminais ir tebevartojami iki šiol, pavyzdžiui, *alkūnė, burna, galva, gomurys, kaklas, kepenys, kirkšnis, momuo, pakaušis, pirštas, ranka, smakras, smegenys, širdis* ir kt. (Česnys 2002: 56). Šiuos ir kitus pagrindines kūno dalis ir organus, taip pat jų gaminamus skysčius įvardijančius žodžius rasime ir vėlesniuose jau Mažojoje Lietuvoje parašytuose žodynuose.

Taigi straipsnio šaltiniai yra šie XVII–XVIII a. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos (toliau – DL ir ML) žodynai: *Dictionarium trium linguarum, In usum Studiosae Iuventus, Avctore [...] Constantino Szyrwid* (toliau – SD), *Clavis Germanico–Lithvana* (toliau – C), *Lexicon Lithuanicum* (toliau – Lex), *Lexicon Germanico=Lithvanicvm et Lithvanico=Germanicvm, darinnen [...] von Iacobo Brodowskij, Praecentore Trempensi* (toliau – B), *Vocabvlarivm litthvanico–germanicvm, et germanico–litthvanicvm [...] von Friederich Wilhelm Haack* (toliau – H), *Littauiſch=Deutſches und Deutſch=Littauiſches Lexicon, [...] von Philipp Ruhig* (toliau – R), *Littauiſch=deutſches und Deutſch=littauiſches Wo̊rter=Buch, [...] von Chriſtian Gotlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen* (toliau – MŽ).

Straipsnio objektu pasirinkta viena medicinos terminų semantinė mikrosistema – anatomijos terminai. Iš minėtų leksikografinių šaltinių rinkti iki šių dienų vartosenoje išlikę (t. y. medicinos terminais tapę) ir nebevartojami žmogaus anatomijos sąvokas (kūno dalis, organus ir jų gaminamus skysčius) įvardijantys žodžiai ir žodžių junginiai. Nagrinėjama viena terminų variantų rūšis – morfologiniai variantai. Jie sugrupuoti į tą pačią sąvoką įvardijančių terminų variantų eilutes (iš viso 58 eilutės ir 216 skirtingų variantų). Siekiama aprašyti XVII–XVIII a. DL ir ML žodynų morfologinius anatomijos terminų variantus, nustatyti jų tipus ir potipius, bent kiek pasiaiškinti terminų varijavimo priežastis ir parodyti jų raidą.

Keletas žodžių pasakytina dėl kai kurių terminologijos sąvokų. Straipsnyje pasirinktas vartoti *varianto*[1] terminas. Čia remiamasi tradicine jo samprata – *variantu* laikomas tos pačios reikšmės, bet skirtingos raiškos vienažodis arba sudėtinis terminas. Nagrinėjamam terminų variantų tipui ir jo potipiams pavadinti taip pat tradiciškai vartojami *morfologinių (giminės, skaičiaus, galūnių) variantų* terminai.

Paprastai kalbotyros ir terminologijos literatūroje variantais laikomi tokie kalbos vienetai, kurie skiriasi kokiu nors vienu požymiu, kuriuo remiantis jie skirstomi į atskiras rūšis. Tačiau tiriama medžiaga parodė, kad tokių grynųjų variantų esama labai nedaug. Didžioji dalis žodynų anatomijos terminų skiriasi bent dviem, o kartais ir daugiau požymių[2]. Todėl straipsnyje dar vartojami terminai *grynieji variantai, mišrieji variantai*. Terminu *grynieji variantai* vadinami terminai, kurie, kaip jau buvo minėta, skiriasi tik vienu (kalbamu atveju – morfologiniu) požymiu, o terminu *mišrieji variantai* įvardijami terminai, besiskiriantys dviem ar daugiau požymių. Tokiu atveju skiriamasis morfologinis požymis laikomas pagrindiniu, o skiriamieji fonetiniai ir ortografiniai – šalutiniais požymiais. Dviejų ir daugiau tą pačią sąvoką įvardijančių variantų grupė vadinama *variantų eilute* (plg. *sinonimų eilutė*).

[1] *Varianto* sąvoka terminologijoje gana išsamiai aptarta Astos Mitkevičienės straipsnyje (žr. Mitkevičienė 2004), todėl šiame darbe nesileidžiama į detalesnes teorines svarstybas, apsiribojama nurodant autorės poziciją ir literatūrą šiuo klausimu.

[2] Dėl šios priežasties skirstyti anatomijos terminų variantus į atskiras rūšis yra gana kebloka, mat variantų, kurie priklausytų tik vienai kuriai nors rūšiai, labai rėta – tie patys variantai gali būti priskiriami skirtingoms rūšims. Todėl šiame darbe variantų skirstymo pamatu pasirinkti skiriamieji morfologiniai anatomijos terminų variantų požymiai.

Variantiškumas[3] būdinga ne tik kalbos, bet ir mokslo, technikos ir meno srities terminijos (istorinės ar dabartinės) savybė. Tačiau bene ryškiausiai jis matyti ankstyvuosiuose rašytiniuose tekstuose, kuomet rašomoji kalba dar tik buvo kuriama. Taigi visiškai suprantama skirtingų to paties žodžio pavidalų gausa ne tik atskirų, bet neretai ir to paties autoriaus raštuose. Galima daryti prielaidą, kad tiriant kurios nors srities terminijos ištakas, variantai padeda atskleisti terminų raidą, jų atrankos ir vartosenos polinkius.

MORFOLOGINIAI VARIANTAI

Šiame darbe morfologiniais laikomi žodžių formų darybiniai ir kaitybiniai variantai (žr. Župerka 1983: 28, Miliūnaitė 2009: 143, 172, plg. Ахманова 2005: 71). Kalbamuose žodynuose rasta trijų tipų – giminės, skaičiaus ir galūnių – morfologinių variantų. Dažniausiai morfologiniai variantai yra vienažodžiai anatomijos terminai, sudėtinių terminų pasitaikė tik keli – jų variantiški yra gimininiai arba rūšiniai dėmenys.

1. GIMINĖS VARIANTAI

Šiam morfologinių variantų tipui priskiriamos daugiausia vienažodžių anatomijos terminų eilutės (iš viso 17 eilučių ir 78 skirtingi variantai), kurias sudarantys terminai skiriasi gimine – vienas (vieni) variantų eilutės narys (nariai) yra moteriškosios, kitas (kiti) – vyriškosios giminės:

Alkūnė[4] (lot. *cubitus*) – ***Ałkune***[5], lenk. *Lokieć / członek rekt od przegubu áż do dłoni*, lot. *Cubitus, vlna, lacertus* SD 253[6] / ***Alkune***, vok. *Ellenbogen* B I 406[7]$_{47}$ / ***Elkune***, vok. *Arm* B I 119$_{22}$, *Elkune*, vok. *Ellen-*

[3] Apie jį parašyta nemažai teorinių darbų (straipsnių ir knygų) (plačiau žr. Miliūnaitė 2009, Авербух 2003, Ахманова 2005, Бабанова 1994, Граудина 2003, Лейчик 1994, Марузо 2004, Сложеникина 2005, Татаринов 1996 ir kt.). Lietuvių ir rusų autorių teorinėmis įžvalgomis terminų varijavimo klausimu rėmėsi lietuvių terminologai, nagrinėdami konkrečių mokslo sričių (literatūros, statybos) terminų mikrosistemas (žr. Mitkevičienė 2004, Stunžinas 2008).

[4] Dabartinės anatomijos nomenklatūros terminas (žr. MedŽ).

[5] Straipsnyje anatomijos terminai pateikiami originalo rašmenimis ir pagal abėcėlę. Variantų eilutės nariai dėstomi chronologiškai, t. y. atsižvelgiant į žodyno, iš kurio paimtas terminas, parašymo datą. Po termino duodami kitų kalbų – lenkų ir lotynų (K. Sirvydo žodyno) bei vokiečių – atitikmenys, šaltinio sutrumpinimas (jis pateikiamas toks, koks yra *Lietuvių kalbos žodyne*) ir puslapis. Skirtingi terminų variantai rašomi pusjuodėmis raidėmis.

[6] Originalo puslapis.

[7] Originalo puslapis ir eilutė.

begen C I 511[8], *Elkune*, vok. *Ellenbog[en]* Lex 30[9] / ***Élkúne***, vok. *Arm* B I 119_{21} / ***Elkuns***, vok. *Ellenbogen* B I 406_{47} / ***Alkunẽ***, vok. *Arm, das untere Theil* R_{vl} 31, *Alkunẽ*, vok. *der Ellnbogen* $MŽ_{lv}$ 4, *Alkunẽ*, vok. *Arm, der untere Theil* $MŽ_{vl}$ 41, *Alkunẽ*, vok. *der Ellbogen* $MŽ_{lv}$ 66 / ***Elkunẽ***, vok. *der Ellbogen* $MŽ_{lv}$ 66 / ***Elkúnas***, vok. *Elbogen* C I 553 / ***Alkúnas***, vok. *Elbogen* C I 553. $LKŽ_e$ duomenimis, moteriškosios giminės variantas *Elkune* / *Élkúne* / *Elkunẽ* ~ *elkūnė*[10] vartojamas gyvojoje kalboje (Grž) ir Rytų Prūsijos raštuose, o vyriškosios giminės varianto *Elkúnas* ~ *elkūnas* pirminis šaltinis nurodytas *Clavio* žodynas. Beje, pastarajame žodyne duodamas ir variantas su šaknies balsiu *a* – *Alkúnas* ~ *alkūnas*, kuris $LKŽ_e$ pateiktas tik kaip šio šaltinio žodis.

Antakis (lot. *supercilium*) – ***Ant-Akkis***, vok. *Augenbrauen* C I 180 / ***Antakẽ***, vok. *Augenbrahue* R_{vl} 40, $MŽ_{vl}$ 54; ***Antakkei***, vok. *Augen Brauen* B I 156_6 / ***Antakẽs***, vok. *die Augen=Brauen* $MŽ_{lv}$ 2. $LKŽ_e$ moteriškosios giminės variantų *Antakẽ* ~ *antakė, Antakẽs* ~ *antakės* pirminis šaltinis nurodytas P. Ruigio žodynas, kuriame, be pagrindinės, „antakių", reikšmės, šis žodis vartotas ir „akies vokų" reikšme. K. G. Milkus savo žodyne taip pat vartojo šias formas, tam galėjo turėti įtakos jo pirmtako, P. Ruigio, žodynas.

Blakstiena (lot. *cilium*) – ***Blakſtenai***, vok. *Augenbrauen* C I 180, *Blakſtenai*, vok. *Augen Brauen* B I 156_6, *Blakſtenai*, vok. *Augen Haar* B I 156_{29}, *Blakſtenai*, vok. *Augen Wimpern* B I 157_2, *Blakſtenai*, vok. *die Wimpern* R_{lv} 16, *Blakſtenai*, vok. *Augen=Wimpern* $MŽ_{lv}$ 28 / ***Blakſtẽnai***, vok. *Wimpern der Augen* $MŽ_{vl}$ 542 / ***Blakſtenos***, vok. *Wimpern der Augen* $MŽ_{vl}$ 542. Vieni iš akies priedinių organų daugelyje ML žodynų (išskyrus K. G. Milkaus žodyną, kuriame ši sąvoka įvardyta moteriškosios giminės terminu) vadinami vyriškosios giminės terminu *Blakſtenai* / *Blakſtẽnai* ~ *blakstienai*. $LKŽ_e$ nurodoma, kad šis žodis yra vartojamas gyvojoje kalboje (Kp, Gs) ir raštuose (R, J).

Blauzda (lot. *crus*) – ***Błauzda***, lenk. *Goleń*, lot. *Crus, Tibia* SD 170, *Błauzda*, lenk. *Lyſt mieśińty* / *pega*, lot. *Sura* SD 258 / ***Blauzda***, vok. *Bein* C I 268, *Blauzda*, vok. *Waden* C IV 891, Lex 435, *Blauzda*, vok. *Bein* <u>*pro pede*</u> B I 210_{48}, *Blauzda*, vok. *Lenden* B II 866_{47}, *Blauzda*, vok. *Wade* B I 514_{24}, *Blauzda*, vok. *Schienbein* B I 514_{24}, *Blauzda*, vok. *die*

[8] Originalo puslapis.

[9] Originalo puslapis.

[10] Po tildės ženklo (~) pateikiamas dabartiniais rašmenimis perrašytas terminas.

Wade am Fuß R_{lv} 16, $MŽ_{lv}$ 28 / ***Blauʒdà***, vok. *Schenkel* R_{vl} 305, $MŽ_{vl}$ 409, *Blauʒdà*, vok. *Wade* $MŽ_{vl}$ 525 / ***Blauʒdas***, vok. *Beinſchiene* B I 211_{16}. $LKŽ_e$ duomenimis, vyriškosios giminės variantas *Blauʒdas* ~ *blauzdas* fiksuotas tik rašytiniuose šaltiniuose (I.Simon, Ch).

Delnas (lot. *metacarpus*) – ***Dełnas***, lenk. *Dłoń ſpodnia*, lot. *Vola manus* SD 144 / ***Delwas***, vok. *hole Hand* Lex 50a / ***Délna***, vok. x *hole Hand* B II 627_{35} / ***Delna***, vok. *die flache Hand inwendig* $MŽ_{lv}$ 47. Moteriškosios giminės variantas *Délna* / *Delna* ~ *delna*, kaip matyti iš $LKŽ_e$ pateiktų iliustracinių pavyzdžių, vartojamas gyvojoje kalboje (Skr, Vvr, Plt, Tl) ir raštuose (J, K, R, Žem, I, I.Simon, MŽ). *Lexicon Lithuanicum* žodis *Delwas* ~ *delvas* gali būti korektūros klaida (žr. Lex 1987: 495).

Juosmuo, strėnos (lot. *lumbus*); **pašonės sritis** (lot. *regio hypochondriaca*) – ***ſłepſna***, lenk. *Slabiʒna*, lot. *Hypochondrion* SD 506 / ***Slepſnas***, vok. *Lenden* C II 1191. Moteriškosios giminės *ſłepſna* / *Slepſna* ~ *slėpsna* ir vyriškosios giminės *Slepſnas* ~ *slėpsnas* žodynuose vartotas keliomis – *lumbus* ir *regio hypochondriaca* – reikšmėmis. Dabartinėje anatomijos nomenklatūroje įsigalėjęs moteriškosios giminės terminas *slėpsna*, o $LKŽ_e$ vyriškosios giminės varianto *Slepſnas* ~ *slėpsnas* pateikia tik rašytinius vartosenos šaltinius (N, NdŽ).

Kaukolė (lot. *cranium*) – ***Kaukolas***, vok. *Schedel* C III 404, R_{vl} 304, $MŽ_{vl}$ 407, *Kaukolas*, vok. *Scheitel des Hauptes* R_{vl} 305, $MŽ_{vl}$ 408, *Kaukolas*, vok. *die Hirnſchådel* $MŽ_{lv}$ 111 / ***Kaukolẽ***, vok. *die Hirnſchådel* $MŽ_{lv}$ 111, *Kaukolẽ*, vok. *Scheitel des Hauptes* $MŽ_{vl}$ 408 / ***Kaukolė***, vok. *Scheitel des Hauptes* R_{vl} 305. $LKŽ_e$ duomenimis, vieną iš pagrindinių osteologijos sąvokų įvardijantis vyriškosios giminės variantas *Kaukolas* ~ *kaukolas* fiksuotas tik rašytiniuose šaltiniuose (K.Būg, J, BzBk, R, MŽ, BtMr).

Kulnas (lot. *calx*) – ***Kułnas***, lenk. *Koſtká* / *nogicʒeść*, lot. *Talus* SD 222 / ***Kulnis***, vok. *Ferſen vid Verſen* B I 465_{35}, *Kulnis*, vok. *Heße* B II 693_{31}, *Kulnis*, vok. *Ferſe* C II 652, $MŽ_{vl}$ 182, *Kulnis*, vok. *Hacke am Fuß* C II 829, $MŽ_{vl}$ 249, *Kulnis*, vok. *Verſen* C IV 711, *Kulnis*, vok. *Ferſen* Lex 35a, *Kulnis*, vok. *Hacke* Lex 45, *Kulnis*, vok. *die Hacke oder Ferſe am Fuß* R_{lv} 70, *Kulnis*, vok. *die Hacke, Ferſe am Fuß* $MŽ_{lv}$ 135 / ***Kulnìs***, vok. *Ferſe* R_{vl} 138. Kaip matyti iš pateiktų variantų pavyzdžių, dabartiniame anatomijos vardyne įsigalėjęs terminas *kulnas* vartotas tik K. Sirvydo. ML žodynų autoriai vartojo moteriškosios giminės variantą *Kulnis* / *Kulnìs* ~ *kulnis*. $LKŽ_e$ duodama šios apatinės galūnės dalies pavadinimo vartosenos pavyzdžių iš gyvosios kalbos (Grš, Vlkv, Šll, Šv) ir raštų (V.Kudir, J.Balt, N, BsP, BB).

N a g a s (lot. *unguis*) – ***naga***, lenk. *Pázur*, lot. *Vuguis* SD 386 / ***Nagga***, vok. *Hufe* C II 978, *Nagga*, vok. *Klau* C II 1071 / ***Nagà***, vok. *Klaue* R_{vl} 225, $MŽ_{vl}$ 300 / ***Nagas***, lenk. *Paźnogieć*, lot. *Vuguis, vuguiculus* SD 385–386, *Nagas*, lenk. *Pázur*, lot. *Vuguis* SD 386, *Nagas*, vok. *Horn an den Füßen* Lex 51, *Nagas*, vok. *Klaue* Lex 54, *Nagas*, vok. *der Nagel an den Fingern, oder am Fuß* $MŽ_{lv}$ 177 / ***Nágas*** *dicit[ur] de hominib[us]*, vok. *Nagel* *Ungvis* B II 935_{23}, *Nágas*, vok. *Nagel* C III 112, *Nágas*, vok. *ein Nagel am Finger oder Fuß, eine Klaue* R_{lv} 92, *Nágas*, vok. *Klaue* R_{vl} 225, $MŽ_{vl}$ 300, *Nágas*, vok. *Nagel an der Hand oder Fuß* $MŽ_{vl}$ 353 / ***Naggas***, vok. *ein Nagel, eine Klaue* H_{lv} 64. Rankų ir kojų pirštų galų nugarinius paviršius dengianti išgaubta suragėjusio epidermio plokštelė (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2002: 261) K. Sirvydo ir ML žodynuose vadinta abiejų giminių variantais – *nagu* ir *naga*. Nors, kaip rodo $LKŽ_e$ duomenys, moteriškosios giminės variantas *naga* / *Nagga* / *Nagà* ~ *naga* plačiai vartojamas gyvojoje kalboje (ypač Aukštaičiuose) (Jrb, Ds, Ktk, Km, Kp, Švnč, KLt, Gs), o iš raštų pateiktas tik SD.

P a k a u š i s (lot. *occiput*) – ***Pakaußis***, lenk. *Tył głowy*, lot. *Occiput, occipitium* SD 548, *Pakaußis*, vok. *Hinter Haupt* Lex 50, *Pakaußis*, vok. *Nacken* R_{vl} 264 / ***Pakáußis***, vok. *Nacke* C III 112, Lex 63a, *Pakáußis*, vok. *Hauptshintertheil* R_{vl} 193, $MŽ_{vl}$ 256, *Pakáußis*, vok. *das Genick* $MŽ_{lv}$ 112, *Pakáußis*, vok. *Hintertheil des Kopfes, das Genick* $MŽ_{vl}$ 272 / ***Pakauſzis***, vok. *Genick* B II 551_{22}, *Pakauſzis*, vok. *Hintertheil des [Haupts]* B II 643_{16}, *Pakauſzis*, vok. *Nacke* B II 934_{38} / ***Pakáùßis***, vok. *das Genick* R_{lv} 57 / ***Pakauße***, vok. *Genick* C II 717. Anatomijos terminu netapęs moteriškosios giminės variantas *Pakauße* ~ *pakaušė* $LKŽ_e$ pateiktas iš Dieveniškių (Šalčininkų r.) ir rašytinių šaltinių (C, N, LB).

P a s m a k r ė (lot. *regio mentalis*) – ***Paſmakris***, vok. *Kropf* $MŽ_{lv}$ 188 / ***Paſmakre***, vok. *Kinn Bart* B II 783_{51}. $LKŽ_e$ vyriškosios giminės varianto *Paſmakris* ~ *pasmakrys* vartosenos pavyzdžių pateikta iš gyvosios kalbos (Vb, Kp, Vdk) ir raštų (R, J).

P ė d a (lot. *pes*) – ***Pėda***, vok. *Fuſſ=Stapffe* C II 757, *Pėda*, vok. *der Fußſtapffen* H_{lv} 94, *Pėda*, vok. *Fußſtapf* H_{vl} 177 / ***Pẽda***, vok. *der Fußſtapfe* R_{lv} 104, $MŽ_{lv}$ 193 / ***Pẽdas***, vok. 2. *ein Fußſtapfe* R_{lv} 104, *Pẽdas*, vok. *eine Garbe, ein Fußtapfen* $MŽ_{lv}$ 193. Kaip nurodoma $LKŽ_e$, vyriškosios giminės variantas *Pẽdas* ~ *pėdas* „pėdos“ reikšme vartojamas gyvojoje kalboje (Pn, Grž) ir raštuose (V.Krėv, NdŽ).

Prieširdis (lot. *atrium*) – ***Prißirdis***, vok. *Hertʒ=Grube* C II 912, *Prißirdis*, vok. *Herʒgrube* R_{vl} 202, $MŽ_{vl}$ 268 / ***Prieſʒirdis***, vok. *Hertʒens Grüblein* B II 692_{34}, *Prieſʒirdis*, vok. *Bruſtbeeren des Menſch[en]* B I 296_{34} / ***Pryßirdis***, vok. *Bruſt* R_{vl} 86, $MŽ_{vl}$ 113, *Pryßirdis*, vok. *die Bruſt* $MŽ_{lv}$ 276 / ***Prißirde***, vok. *Hertz Grube* Lex 48a / ***Priſʒirde***, vok. *Bruſtbeeren des Menſch[en]* B I 296_{34} / ***Pryßirdẽ***, vok. *Bruſt* R_{vl} 86, $MŽ_{vl}$ 113. Įdomu pastebėti, kad dabartinėje anatomijos nomenklatūroje prigijęs žmogaus širdies kamerą *atrium* įvardijantis terminas *prieširdis* šia reikšme jau vartotas labai seniai – XVII–XVIII a. ML žodynuose. Nors dar būta ir moteriškosios giminės varianto *Prißirde / Priſʒirde / Pryßirdẽ ~ prieširdė*, kuris, be minėto vyriškosios giminės varianto, rastas J. Brodovskio, P. Ruigio ir K. G. Milkaus žodynuose. Kaip rodo $LKŽ_e$ duomenys, žodis *prieširdė* fiksuotas gyvojoje kalboje (Sdk) ir raštuose (Š).

Šlapimo pūslė (lot. *vesica urinaria* (masculina)) – ***Myʒ́eklis***, vok. *Mannlich Glied* C III 14 / ***Myʒ́éklis***, vok. *Harm=Rôhr* C II 849 / ***Myʒeklis***, vok. *Harn Röhre* Lex 46, *Myʒeklis*, vok. *Peſenck* Lex 67 / ***Mÿʒ́éklis***, vok. *[Harn] Röhre* B I 636_{26} / ***Mÿʒ́eklis***, vok. *Männlich Glied* B II 897_{43} / ***Miʒ́ékle*** *<u>veſica</u>*, vok. *Blaſe, Harnblaſe in Menſch[en]* B I 266_{16} / ***Myʒ́éklẽ***, vok. *das Harnglied* R_{lv} 88, *Myʒ́éklẽ*, vok. *Harnblaſe* $MŽ_{vl}$ 253, *Myʒ́éklẽ*, vok. *Waſſerblaſe eines Menſchen* $MŽ_{vl}$ 529. $LKŽ_e$ žodis *Myʒ́eklis / Myʒ́éklis / Myʒeklis / Mÿʒ́éklis / Mÿʒ́eklis ~ myžeklis* „vyrų šlapimo pūslės“ reikšmės neturi, o moteriškosios giminės variantas *Miʒ́ékle / Myʒ́éklẽ ~ myžeklė* pateiktas „šlapimo pūslės“ reikšme, šio žodžio šaltiniai – P. Ruigio ir F. Kuršaičio žodynai.

Vokas (lot. *palpebra*) – ***Wůkas***, vok. *ein Augenlied* R_{lv} 182 / ***Wokas***, vok. *ein Augenlied* $MŽ_{lv}$ 333 / ***Wókas***, vok. *Augenbrahue* $MŽ_{vl}$ 54 / ***Wokà***, vok. *ein Augenlied* $MŽ_{lv}$ 333. $LKŽ_e$ duomenimis, moteriškosios giminės variantu *Wokà ~ voka* įvardyto vieno iš priedinių akies organų vartosenos šaltinių daugiausia nurodyti ML raštai (R, MŽ, N, [K]) ir tik vienas gyvosios kalbos (Pt) iliustracinis pavyzdys.

Žarna (lot. *intestinum*) – ***Ʒarnai***, vok. *Eingeweÿde* B I 392_{42} / ***Ʒ́árnos***, vok. *Gedårm* R_{vl} 161 / ***Ʒ́arnos***, vok. *Gedårm* $MŽ_{vl}$ 213. Vyriškosios giminės variantas *Ʒarnai ~ žarnai* $LKŽ_e$ išvis nefiksuotas.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, be pagrindinės morfologinės skirtybės anatomijos terminų variantai turi nemažai kitokių – fonetinių ir or-

tografinių[11] – skirtumų. Variantų eilučių nariai dažniausiai skiriasi paprastaisiais balsiais ir dvibalsiais bei balsiais ir dvibalsiais su įvairiais diakritiniais ženklais (*à, á, é, ẽ, ì, ó, ú, û; iê*), kuriais žymimas kirčiuotas skiemuo ar tam tikros linksnių formos[12]. Taip pat varijavo balsio *y* ir priebalsių *l, š, ž* rašyba – jie žymėti *ÿ, ł, β, ʃʒ, ʒ́, ʒ* rašmenimis. Be to, būdingi dviejų vienodų priebalsių (šiuo atveju *k* ir *g*) junginiai.

Pasitaikė viena sudėtinių anatomijos terminų variantų eilutė, kurią sudarančių variantų įvairuoja gimininiai terminai. Vieną iš akies priedinių organų įvardijantis terminas turi ir jau minėtų fonetinių ir ortografinių skirtumų:

Vokas (lot. *palpebra*) – ***Akkies Wokas***, vok. *Augenlied* C I 180 / ***Akkiės=Wokas***, vok. *Augenlied* H_{vl} 157 / ***Akkiês-Wokas***, vok. ein *Augenlied* H_{lv} 1 / ***Akiês Wokas***, vok. *ein Augenlied* $MŽ_{lv}$ 333 / ***Akiês Woka***, vok. *ein Augenlied* $MŽ_{lv}$ 333;

Akkiu Wókas, vok. *Augen Brun̄* B I 156_8 / ***Akiû Wokà***, vok. *Augenlied* R_{vl} 41, $MŽ_{vl}$ 54;

Akkiu Wokai, vok. *Augen Lieder* Lex 10 / ***Akkiu Wókai***, vok. *Augen Lieder* B I 156_{27};

Akiês Wókos, vok. *das Augenlied* R_{lv} 4.

Skyrium minėtini terminais netapę kai kurie vyriškosios ir moteriškosios giminės žodžiai. Remiantis $LKŽ_e$ duomenimis, dauguma jų, pavyzdžiui, *elkūnė* „alkūnė“, *blakstienai* „blakstienos“, *delna* „delnas“, *kulnis* „kulnas“, *naga* „nagas“, *pakaušė* „pakaušis“, *pasmakrys* „pasmakrė“, *pėdas* „pėda“, *prieširdė* „prieširdis“, *voka* „vokas“, vartoti gyvojoje kalboje, išskyrus *antakė* (K, R), *blauzdas* (I.Simon, Ch), *kaukolas* (K. Būg, J, BzBk, R, MŽ, BtMr) ir *myžeklė* (R, K), kurie pateikti tik kaip rašytinių šaltinių (dažniausiai ML) žodžiai.

Taigi, galima sakyti, kad tiriamo laikotarpio žodynuose skirtingų giminių variantams atsirasti įtakos galėjo turėti tiek gyvosios kalbos, tiek ir ankstesnių raštų vyriškosios ir moteriškosios giminės žodžiai, pavadinantys tą pačią kūno dalį ar organą.

[11] Fonetinių ir ortografinių balsių ir priebalsių skirtumų atsiradimą bus nulėmę tiek kalbiniai, tiek nekalbiniai veiksniai. Pirma, kalbamas laikotarpis yra pradinis lietuvių rašomosios kalbos kūrimosi metas, kai rašyba labai įvairavo (tie patys balsiai ir priebalsiai skirtingų autorių buvo skirtingai fonetiškai įforminami), nebuvo bent kokių tvirtesnių jos principų. Ji DL ir ML patyrė skirtingų – vokiečių ir lenkų – kalbų įtaką. Kita vertus, lietuvių rašomosios kalbos tyrinėtojai (žr. Palionis 1967, 1995; Zinkevičius 1984) pažymi, kad autoriai rašė kas kaip išmanė arba nusižiūrėję į savo pirmtakų ar amžininkų raštus, kai kurie variantai galėtų būti laikomi korektūros klaidomis.

[12] Plačiau apie ML senųjų lietuviškų raštų kirčio žymėjimą žr. Šinkūnas 2010.

2. SKAIČIAUS VARIANTAI

Šiam terminų variantų tipui priskiriami tokie vienažodžiai ir sudėtiniai anatomijos terminai (iš viso 11 eilučių ir 27 skirtingi variantai), kurie skirtinguose (arba ir tame pačiame) žodynuose pateikti vienaskaitos ir daugiskaitos formomis (paprastai sudėtinių terminų varijuoja vieno kurio nors dėmens skaičius), be to, reikia pažymėti, kad aptariamo tipo rasta tik grynųjų variantų:

Antakis (lot. *supercilium*) – ***Ant-Akkis***, vok. *Augenbrauen* C I 180 / ***Antakkiei***, vok. *Wienbrauen* C IV 980 / ***Antakkiey***, vok. *Wien Brauen* Lex 106 / ***Antakkei***, vok. *Augen Brauen* B I 156_6; ***Antakẽ***, vok. *Augenbrahue* R_{vl} 40, $MŽ_{vl}$ 54 / ***Antakẽs***, vok. *die Augen=Brauen* $MŽ_{lv}$ 2;

Ašara (lot. *lacrima*) – ***Aβara***, lenk. *Lʒá*, lot. *Lacryma* SD 258, *Aβara*, vok. *Thrånen* C IV 583, *Aβara*, vok. *eine Thråne* R_{lv} 8, $MŽ_{vl}$ 469, *Aβara*, vok. *Ʒåhre, Thråne* $MŽ_{vl}$ 550 / ***Aβaros***, vok. *Thränen* Lex 87a, *Aβaros*, vok. *die Thånen* H_{lv} 10;

Blauzda (lot. *crus*) – ***Blauʒda***, vok. *Bein* C I 268, *Blauʒda*, vok. *Waden* C IV 891, Lex 102a, *Blauʒda*, vok. *Bein pro pede* B I 210_{48}, *Blauʒda*, vok. *Lenden* B II 866_{47}, *Blauʒda*, vok. *Wade* B I 514_{24}, *Blauʒda*, vok. *Schienbein* B I 514_{24}, *Blauʒda*, vok. *die Wade am Fuß* R_{lv} 16, $MŽ_{lv}$ 28 / ***Blauʒdos***, vok. *die Beine* H_{lv} 18;

Galvos plaukas (lot. *capillus*) – *Galwôs* ***Plaukas***, vok. *Haubt=Haar* C II 860 / *Galwôs* ***Plaukai***, vok. *Haupt Haar* B II 616_{16};

Kelis (lot. *genu*) – ***Kélis***, vok. *Knie* C II 1086, B II 805_{18}, *Kélis*, vok. *Fuß, Knie* B I 514_{22} / ***Kélei***, vok. *Knie* C II 1086;

Sąnarys (lot. *articulatio*) – ***Sanarys***, vok. *Gelencke* C II 708 / ***Sanaris***, vok. *Gelencke* Lex 40a, *Sanaris*, vok. *Gelenk am Leibe* $MŽ_{vl}$ 220 / ***Sanarei***, vok. *Gliedmaß* B II 590_{37}, *Sanarei*, vok. *[Finger]* ^{x}*Gelenck* B I 472_{30};

Smilkinys (lot. *tempora*) – ***Smilkinnys***, vok. *der Schlaf am Kopf* $MŽ_{lv}$ 250 / ***Smilkinnei***, vok. *Schlaff* C III 432, Lex 75;

Šlaunis (lot. *femur*) – ***Sʒlaunis***, vok. *Hufft* Lex 51, *Sʒlaunis*, vok. *Huft* R_{vl} 211, $MŽ_{vl}$ 280 / ***Sʒlaunys***, vok. *beyde Hůſte* R_{vl} 211;

Vokas (lot. *palpebra*) – ***Wókas***, vok. *Augenbrahne* $MŽ_{vl}$ 54 / ***Wókai***, vok. *Augen Brauen* B I 156_5;

Žarna (lot. *intestinum*) – ***Ʒ́árna***, vok. *Darm* R_{vl} 96, $MŽ_{vl}$ 126 / nom. pl. ***Ʒ́árnas***, vok. *Gekröß, Gedärm* B II 544_8.

Rasta viena variantų pora *Clavio* ir K. G. Milkaus žodynuose, kurią sudarančių sudėtinių terminų abu dėmenys – gimininis ir rūšinis – ski-

riasi savo skaičiumi: ***Pirßtas Kojû***, vok. *Zee* C IV 1031 / ***Pirßtai Kojôs***, vok. *die Zåhen am Fuß* $MŽ_{vl}$ 550.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, kai kuriems daugiskaitos formos variantams atsirasti įtakos galėjo turėti dvikalbių žodynų pirmoji (vokiečių) kalba, t. y. jei vokiečių–lietuvių kalbų dalyje vokiškas terminas rašomas daugiskaitos forma, tai šia forma pateikiamas ir lietuviškas terminas, plg. *Thrånen – Aßaros* H_{vl} 211, *Beine - Blauzdos* H_{vl} 160, *beyde Hůfte, Szlaunys* $MŽ_{vl}$ 280.

3. GALŪNIŲ VARIANTAI

Trečiajam morfologinių variantų tipui priskirami vienažodžių ir sudėtinių terminų dėmenų variantai (iš viso 30 eilučių ir 121 skirtingas variantas) su skirtingai morfologiškai įformintomis tos pačios giminės galūnėmis. Skiriami vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos ir daugiskaitos galūnių variantai. Didžiuma, be abejo, yra vienaskaitos galūnių variantai, mat paprastai žodynuose antraštiniai žodžiai pateikiami vienaskaitos forma. Vyrauja vyriškosios giminės galūnių variantai.

3.1. Vyriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantai

Tik nedidelę grupelę sudaro grynieji vyriškosios giminės galūnių ***-is*** ir ***-ys*** variantai:

Krumplys (lot. *condylus*) – ***Krumplis***, lenk. *Kłykieć*, lot. *Condylus, articulus digiti, articulorum nodi* SD 108, *Krumplis*, lenk. *Przegub v palcow*, lot. *Nodus* SD 350, *Krumplis*, vok. *Knöchel* B II 805_{52}, *Krumplis*, vok. *der Knoren am Finger* B I 472_{28} / ***Krumplys***, vok. *Knorren* C II 1090, *Krumplys*, vok. *Knůchel* C II 1087, *Krumplys*, vok. *Knochel* Lex 55, *Krumplys*, vok. *Knebel, am Finger* R_{vl} 227;

Sėdmuo (lot. *clunis, natis*) ? – ***Bullis***, vok. *Arß* C I 141, *Bullis*, vok. *Hindern* C II 936 / ***Bullys***, vok. *Hinder* Lex 49a, plg. 1 *bulis* 1. „viena pasturgalio pusė“ ir *bulys* „užpakalis“ $LKŽ_e$;

Skrandis (lot. *gaster*) – ***ſkilwis***, lenk. *Żoładek*, lot. *Ventriculus, venter, ſtomachus, aluus* SD 649, *Skilwis*, vok. *Magen* B II 892_{30}, H_{vl} 192, *Skilwis*, vok. *der Magen* H_{lv} 116, $MŽ_{lv}$ 243 / ***Skilwys***, vok. *Magen* C III 5, Lex 60, *Skilwys*, vok. *Magen, eines Menſchen* R_{vl} 249, $MŽ_{vl}$ 332;

Trachėja, gerklė (lot. *trachea*); **ryklė** (lot. *pharynx*) – ***gurklis***, lenk. *Gárdło*, lot. *Gulla, guttur, rumen* SD 164 / ***Gurklys***, vok. *Kähle* B II 766_{36}, *Gurklys*, vok. *Schlund, Gurgel* R_{vl} 312, *Gurklys*, vok. *Schlund,*

Gurgel MŽ$_{vl}$ 418. LKŽ$_{e}$ žodis *gurklys* nepateiktas nei „gerklės (trachėjos)“, nei „ryklės“ reikšmėmis, kuriomis jis duodamas K. Sirvydo, J. Brodovskio, P. Ruigio ir K. G. Milkaus žodynuose, *gurklio* antroji reikšmė yra „pasmakrė, paliaukis“.

Didžioji dalis variantų yra mišrieji, mat jie dar turi fonetinių ir ortografinių skirtumų.

Žodynuose daugiausia yra vyriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantų – jų rasta net 18 eilučių, kurias sudaro nuo dviejų iki devynių variantų narių. Dažniausiai konkuruoja dviejų skirtingų galūnių variantai:

-is ir ***-ys***:

Akies obuolys (lot. *bulbus oculi*) – ***Akkies Pawiddulis***, vok. *Augapffel* B I 155$_{47}$ / ***Akiês Pawiddulys***, vok. *Augapfel* R$_{vl}$ 40, MŽ$_{vl}$ 54. LKŽ$_{e}$ duomenimis, *pavidulys* „akies vyzdys“ pateiktas tik kaip ML raštų (R, MŽ, prš, RB) žodis;

Kelis (lot. *genu*) – ***Kielis***, lenk. *Członek v trźćiny*, lot. *rc. Internodium* SD 140, *Kielis*, lenk. *Koláno*, lot. *Genu, genus* SD 209, *Kielis*, vok. *das Knie* MŽ$_{lv}$ 114 / ***Kélis***, vok. *Knie* C II 1086, B II 805$_{18}$, *Kélis*, vok. *Fuß, Knie* B I 514$_{22}$ / ***Kelis***, vok. *Knie* Lex 54a / ***Kellys***, vok. *das Knie* H$_{lv}$ 49, *Kellys*, vok. *Knie* H$_{vl}$ 189 / ***Kiélis***, vok. 1. *das Knie* R$_{lv}$ 58, *Kiélis*, vok. *Knie, des Menſchen* R$_{vl}$ 227, MŽ$_{vl}$ 303;

Kojos nykštys (lot. *hallux*); **(rankos) nykštys** (lot. *pollex*) – ***Nikßtis***, lenk. *Páleć wielki v reki*, lot *Pollex* SD 282 / ***Nykśtis***, vok. *Daume* C I 452 / ***Nykßtis***, vok. *Daume* Lex 116, *Nykßtis*, vok. *Daumen* R$_{vl}$ 98, MŽ$_{vl}$ 128, *Nykßtis*, vok. *Zåhne am Fuß* R$_{vl}$ 408, *Nykßtis*, vok. *der Daumen* MŽ$_{lv}$ 185, *Nykßtis*, vok. *Zåhe, große Zåhe am Fuß* MŽ$_{vl}$ 550 / ***Nykſztis***, vok. *[Finger] der Daume* B I 472$_{22}$ / ***Nÿkſztis***, vok. *Daume* B I 340$_{52}$ / ***Nykßtys***, vok. *der Daumen* R$_{lv}$ 98;

Sėdmuo (lot. *clunis, natis*) ? – ***Paſturgalis***, vok. *Capell* C I 423) *Paſturgalis*, vok. *Hindertheil* C II 937, MŽ$_{vl}$ 272, *Paſturgalis*, vok. *das Hintertheil* H$_{lv}$ 90, R$_{lv}$ 103, MŽ$_{lv}$ 188, *Paſturgalis*, vok. *Hintertheil* R$_{vl}$ 205 / ***Paſtúrgallys***, vok. *Capell* C I 424 / ***Paſturgallis***, vok. *Hindertheil* Lex 49a, *Paſturgallis*, vok. *Hintertheil* Lex 50, *Paſturgallis*, vok. *Hinderſtes* B II 703$_{31}$, *Paſturgallis*, vok. *Capelle* <u>*pars dorſi poſterior*</u> B I 308$_{1}$ / ***Paſturgallys***, vok. *das Hintertheil* MŽ$_{lv}$ 70, plg. *pasturgalis* „užpakalinė žmogaus kūno dalis, užpakalis“ LKŽ$_{e}$;

Smilkinys (lot. *tempora*) – ***Smilkinis***, lenk. *Skroń*, lot. *Tempus* SD 505 / ***Smilkinys***, vok. *der Schlaf am Kopf* R$_{lv}$ 136, *Smilkinys*, vok. *Schlaf*

an der Seite des Kopfs MŽ$_{vl}$ 413 / ***Smilkinnys***, vok. *der Schlaf am Kopf* MŽ$_{lv}$ 250. LKŽ$_{e}$ žodis *smilkinis* nefiksuotas;

Stuburgalis (lot. *os coccygis*) – ***Striengallys***, vok. *Capell* C I 423 / ***Striéngallys***, vok. *Capell* C I 424 / ***Striengallis***, vok. *Capelle* <u>*pars dorſi poſterior*</u> B I 308$_{1}$ / ***Strėngalis***, vok. *Hufft Bein* B II 728$_{21}$, *Strėngalis*, vok. *Hinderteihl* C II 937 / ***Strengallis***, vok. *Hindertheil* Lex 49a / ***Strengalis***, vok. *Hintertheil* Lex 50 / ***Strẽn=Galys***, vok. *das Kreuſz auf dem Rů̊cken* R$_{lv}$ 142 / ***Strẽngallys***, vok. *das Kreutz auf dem Rů̊cken, die Kapelle am Huhn* MŽ$_{lv}$ 259. Kaip rodo LKŽ$_{e}$ duomenys, žodis *strėngalis* „stuburgalio“ reikšme fiksuotas tik rašytiniuose, daugiausia leksikografiniuose, šaltiniuose (Ser, NdŽ, J, rš);

-***as*** ir -***is***:

Inkstas (lot. *ren*) – ***Inkſtas***, lenk. *Nerká*, lot. *Ren* SD 298, *Inkſtas*, vok. *die Niere* R$_{lv}$ 48, MŽ$_{lv}$ 97 / ***Ingſtas***, vok. *Nieren* C III 148 / ***Inkſtis***, vok. *Nieren* Lex 65, *Inkſtis*, vok. *Nieren* <u>*Renes hominis*</u> B II 949$_{45}$, *Inkstis*, vok. *Niere* H$_{lv}$ 34, H$_{vl}$ 196, *Inkſtis*, vok. *die Niere* R$_{lv}$ 48, MŽ$_{lv}$ 97;

Skruostas (lot. *zygoma*) – ***Skroſtas***, vok. *Backen* C I 225, *Skroſtas*, vok. *Wange* C IV 903, MŽ$_{vl}$ 528, *Skroſtas*, vok. *Backe* <u>*mala l. maxilla*</u> B I 182$_{24}$, *Skroſtas*, vok. *Backe* MŽ$_{vl}$ 68, *Skroſtas*, vok. *eine ſchů̊ne rothe Wange* MŽ$_{lv}$ 245 / ***Skróſtis***, vok. *Backe* <u>*mala l. maxilla*</u> B I 182$_{24}$. Reikia pasakyti, kad nė vienas iš šių variantų LKŽ$_{e}$ nefiksuotas;

-***is*** ir -***us***:

Smilius (lot. *index*) – ***ſmaguris***, lenk. *Palec wtory v reki*, lot. *Index, demonſtratorius, ſilentii digitus* SD 380 / ***Smaggurus***, vok. *Leckerer* C II 1174, *Smaggurus*, vok. *Naſcher* C III 118, plg. 1 *smaguris* „rodomasis pirštas, smilius, smaližius“ LKŽ$_{e}$. LKŽ$_{e}$ *smagurus* yra būdvardis: *smagurus* 1. „kuris mėgsta smaguriauti, smalstus, smilus“, 2. „labai skanus, tinkamas pasismaguriauti“;

-***us*** ir -***as***:

Smilius (lot. *index*) – ***Smillus***, vok. *Leckerer* C II 1174, *Smillus*, vok. *Naſcher* C III 118, *Smillus*, vok. *Zeiger am Fingen(r?)* C IV 1036, *Smillus*, vok. *Zeiger am Finger* Lex 109, *Smillus*, vok. *Lecker oder Leckerer* B II 856$_{27}$, *Smillus*, vok. *Zeiger* B I 472$_{23}$, *Smillus*, vok. *Nů̊ſcher* R$_{vl}$ 265, *Smillus*, vok. *der Zeigerfinger* MŽ$_{vl}$ 185 / ***Smailus***, vok. *Zeiger am Fingen(r?)* C IV 1036, *Smailus*, vok. *Lecker oder Leckerer* B II 856$_{27}$ / ***Smail[as]***, vok. *Zeiger am Finger* Lex 109. LKŽ$_{e}$ žodžiai *smilus, smailus* ir *smailas* kalbamos reikšmės neturi, išskyrus formą 1 *smilius* 1. „pirštas šalia nykščio, smaguris“.

Skyrium minėtini konkuruojantys variantai su galūnėmis -***as*** ir -***'s*** (sutrumpėjusi galūnė -*as*, iškritus balsiui *a*) (pastarieji variantai rasti tik J. Brodovskio žodyne):

Gimda (lot. *uterus*) – ***Ʒ́ywatas***, vok. *Leib* C II 1179, *Ʒ́ywatas*, vok. 1. *die Bårmuttergeburt* R_{lv} 45, *Ʒ́ywatas*, vok. *der můtterliche Leib, die Bårmutter* $MŽ_{lv}$ 352 / ***Ʒ́ywátas***, vok. *Bårmutter* R_{vl} 51, $MŽ_{vl}$ 70 / ***Ʒywat's***, vok. 5 *Mutter* Vulva, Uterus B II 928_{38}, *Ʒywat's*, vok. *Beermutter* B 201_{30} / ***Ʒywátas***, vok. *der Leib (uterus)* H_{lv} 151 / ***Ʒywatas***, vok. *Leib* H_{vl} 191. $LKŽ_e$ duomenimis, slaviškos kilmės žodis *žyvatas* „įsčių" reikšme fiksuotas tik rašytiniuose šaltiniuose (H, R, MŽ, MŽ70, DP18, Mž171, Mž190, BPII173, BB1Moz38,27, VlnE206, ŽCh30, MP117) $LKŽ_e$;

Kojos nykštys (lot. *hallux*) – ***diddiſis Pirſʒt's Kojos***, vok. *Ʒehe* B I 472_{23} / ***diddyſis Pirßtas Kójôs***, vok. *Ʒåhne am Fuß* R_{vl} 408, *diddyſſis Pirßtas Kójôs*, vok. *Ʒåhe, große Ʒåhe am Fuß* $MŽ_{vl}$ 550;

Kūnas (lot. *corpus*) – ***Kunas***, lenk. *Ciało*, lot. *Corpus* SD 33, *Kunas*, vok. *Leib* C II 1179, Lex 58, H_{vl} 191, *Kunas*, vok. *Cörper* Lex 22, *Kunas*, vok. *der Leib* H_{lv} 54 / ***Kun's***, vok. *Cörper* B I 315_{45}, *Kun's*, vok. *Haut* B II 648_{23} / ***Kùnas***, vok. *der Leib* R_{lv} 70 / ***Kúnas***, vok. *Cǒrper* R_{vl} 93, $MŽ_{vl}$ 122, *Kúnas*, vok. *Leib* R_{vl} 241, $MŽ_{vl}$ 322, *Kúnas*, vok. *Leichnam* R_{vl} 241, $MŽ_{vl}$ 322, *Kúnas*, vok. *Ʒeug. Leib* R_{vl} 412, *Kúnas*, vok. *der Leib, das lebendige Fleiſch* $MŽ_{lv}$ 135, *Kúnas*, vok. *Kǒrper* $MŽ_{vl}$ 306, *Kúnas*, vok. *Ʒeug, Leib* $MŽ_{vl}$ 556;

Mažylis (penktasis pirštas) (lot. *digitus minimus*) – ***Maʒaſis Pirßtas***, vok. *der Ohrfinger* $MŽ_{vl}$ 185 / ***maʒaſſis Pirſʒt's***, vok. *Ohr Finger Kl. Finger* B I 472_{27}.

Antrą pagal gausumą vyriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantų grupę sudaro konkuruojantys variantai su trejopai įformintomis galūnėmis – jų pasitaikė trys eilutės, kurias sudaro nuo penkių iki devynių narių:

-***is, -ys*** ir -***ÿs:***

Petys (lot. *acromion*) – ***Petis***, lenk. *Bárk*, lot. *Brachium, humerus, lacertus* SD 7, *Petis*, lenk. *Lopatka w ćiele człowieczym*, lot. *Omoplata* SD 156, *Petis*, lenk. *Ramie*, lot. *Humerus* SD 374, *Petis*, vok. *Achſel* Lex 4, *Petis*, vok. *Schulter* H_{vl} 205 / ***Petys***, vok. *Achſel* C I 53, *Petys*, vok. *Hebe=Schulder* C II 869, *Petys*, vok. *Schulter* C III 500 / ***Pétis***, vok. *Achſel* B I 44_{42}, R_{vl} 13, $MŽ_{vl}$ 17, *Pétis*, vok. *Schulter* R_{vl} 318, $MŽ_{vl}$ 426 / ***Pettis***, vok. *die Schulter* H_{lv} 98 / ***Pettÿs***, vok. *Achſel* B I 44_{42} / ***Pettys***, vok. *die Schulter* H_{lv} 98, *Pettys*, vok. *Schulter* H_{vl} 205;

-as, -is ir ***-ys***:

Sąnarys (lot. *articulatio*) – ***ſunaras***, lenk. *ſtaw w ćiele*, lot. *Articulus, commiſſura digitoru* SD 520 / ***Sanarys***, vok. *Gelencke* C II 708 / ***Sanaris***, vok. *Gelencke* Lex 40a, *Sanaris*, vok. *Gelenk am Leibe* $MŽ_{vl}$ 220 / ***Sąnaris***, vok. *Gelenke* R_{lv} 126, *Sąnaris*, vok. *Glied, am Leibe* $MŽ_{vl}$ 237 / ***Sąnarys***, vok. *ein Gelenk* $MŽ_{lv}$ 231. $LKŽ_e$ *sunaras* „sąnario" reikšme pateiktas kaip A. Kuršaičio ir G. H. F. Nesselmanno žodynų žodis;

-is, -ys ir ***-(i)us***:

Vyzdys (lot. *pupilla*); **akies obuolys** (lot. *bulbus oculi*) – ***Akkies wyzdzus***, vok. *Augapffel* Lex 64 / ***Akkies Wÿzdzius***, vok. *Augapffel* B I 155_{48} / ***Akiês Wyzdźus***, vok. *Augapfel* R_{vl} 40 / ***Akiês Wizdzius***, vok. *der Augen (?) das Sehen* $MŽ_{lv}$ 2 / ***Akiês Wyzdzius***, vok. *Augapfel* $MŽ_{vl}$ 54 / ***Akkiês-Wyzdis***, vok. *der Augapffel* H_{lv} 1 / ***Akkies wyźdis***, vok. *Augapfel* H_{vl} 157 / ***Akiês Wyzdis***, vok. *Augapfel* R_{vl} 40, $MŽ_{vl}$ 54, *Akiês Wyzdis (?)*, vok. *der Augen (?) das Sehen* $MŽ_{lv}$ 2 / ***Akiês Wyzdys***, vok. *der Augapfel* R_{lv} 4. Kaip rodo pateikti pavyzdžiai, terminais *akies vyzdžius* ir *akies vyzdys* įvardytos dvi anatomijos sąvokos – *pupilla (vyzdys)* ir *bulbus oculi (akies obuolys)*, tačiau dažniau šiais terminų variantais vadintas akies obuolys. „Vyzdžio" reikšme minėtas terminas pateiktas tik K. G. Milkaus žodyne. Galūnės *-ius* variantas *vyzdžius* minėtomis dviem reikšmėmis fiksuotas ir $LKŽ_e$.

Vieną iš burnos ertmės dalių – gomurį – įvardijantys variantai skiriasi ketveriopai įformintomis galūnėmis ***-is, -ys, -ÿs*** ir ***-as***:

Gomurys (lot. *palatum*) – ***Gamuris***, lenk. *podniebienie w vśćiech*, lot. *Palatum* SD 408 / ***Gomorys***, vok. *Gaumen* C II 768, *Gomorys*, vok. *Schlundt* C III 452 / ***Gomurys***, vok. *Gaume* Lex 39a, *Gomurys*, vok. *der Gaumen, odere Halsſchund* R_{lv} 41, *Gomurys*, vok. *der Gaumen, obere Haldſchlund* $MŽ_{lv}$ 83 / ***Gomurÿs***, vok. *Gaumen* B II 527_{19}, *Gomurÿs*, vok. *Hals l. Schlundt* B II 624_{14} / ***Gomurras***, vok. *der Gaumen* H_{lv} 31, *Gomurras*, vok. *der Gaumen, obere Haldſchlund* $MŽ_{lv}$ 83 / ***Gomeris***, vok. *Gaumen* $MŽ_{vl}$ 210. Visi minėti žodžio *gomurys* variantai fiksuoti $LKŽ_e$: *gamuris* SD = *gomurys, gomorys* N = *gomurys* 1, *gomuras* R, N = *gomurys, gomeris* MŽ žr. *gomerė* „gomurys".

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad vyriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantai turi nemažai fonetinių ir ortografinių skirtumų. Kaip ir giminės terminų variantai, jie dažniausiai skiriasi paprastaisiais balsiais ir balsiais su akūto, gravio ir skirtingos formos cirkumflekso (riestinio ar laužtinio) dia-

kritiniais ženklais. Iš būdingiausių priebalsių skirtumų minėtini konkuruojantys terminų variantai su paprastaisiais ir dvigubais priebalsiais (dažniausiai dvigubinami priebalsiai *d, g, k, l, n, t, r, s*), taip pat su skirtingais rašmenimis žymimais priebalsiais *š* (*ß/ś/ʃʒ*), *ž* (*ʒ́/ʒ*) ir *dž* (*dʒ/dʒ́*).

3.2. Moteriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantai

Moteriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantų, palyginti su vyriškosios giminės, žodynuose rasta palyginti nedaug – tik penkios variantų eilutės, kurias sudaro nuo trijų iki šešių variantų narių su skirtingomis galūnėmis.

Daugiausia yra tarpusavyje konkuruojančių variantų, kurie skiriasi trejopai įformintomis galūnėmis:

-e, -ẽ ir ***-ė:***

Seilės (lot. *saliva*) – ***Seiłe***, lenk. *ſliná*, lot. *Saliua, ſpurum tenue* SD 507 / ***Seile***, vok. *Geiffer* Lex 40, *Seile*, vok. *Speichel* Lex 81a / ***Séilė***, vok. *der Speichel, der Seifer* R_{lv} 128 / ***Séile***, vok. *Geifer* R_{vl} 164 / ***Seilẽ***, vok. *der Geifer* $MŽ_{lv}$ 236 / ***Séilẽ***, vok. *Geifer* $MŽ_{vl}$ 217;

-e, -ẽ ir ***-ia***:

Kaukolė (lot. *cranium*) – ***Kiauße***, vok. *Hirnſchedel* C II 949, *Kiauße*, vok. *Schedel* C III 404 / ***Kiauſʒe***, vok. *Haupt Schedel* B II 644_{12}, *Kiauſʒe*, vok. *Haupt Scheitel* B II 644_{13}, *Kiauſʒe*, vok. *Hirn Schale* B II 712_{45}, *Kiauſʒe*, vok. *Hirn ſchedel* B II 712_{46} / ***Kiáuße***, vok. *ein Todtenkopf, Hirnſchådel* R_{lv} 57, *Kiáuße*, vok. *Hauptſchedel* R_{vl} 193, *Kiáuße*, vok. *Hindertheil des Kopfes* $MŽ_{vl}$ 272 / ***Kiáußẽ***, vok. *Hindertheil des Kopfes* R_{vl} 205, *Kiáußẽ*, vok. *Hirnſchådel* R_{vl} 206, $MŽ_{lv}$ 112, $MŽ_{vl}$ 274, *Kiáußẽ*, vok. *Schedel* R_{vl} 304, $MŽ_{vl}$ 407, *Kiáußẽ*, vok. *Hauptſchedel* $MŽ_{vl}$ 256 / ***Kiáußia***, vok. *[Hindertheil des Kopfes, Hirnſchådel]*[13] R_{lv} 57 / ***Kiaußia***, vok. *die Hirnſchådel* $MŽ_{lv}$ 112. Remiantis $LKŽ_e$ duomenimis, variantai *kiaušė* ir *kiaušia* „galvos smegenis dengiantys kaulai, kaukolė“ yra rašytinių, daugiausia ML (C, R, MŽ, K.Donel, RB; [K], R, MŽ), šaltinių žodžiai.

Pasitaikė vienas atvejis, kai konkuruoja variantai su trimis skirtingomis galūnėmis:

-a, -e ir ***-ẽ:***

Arterija (lot. *arteria*) – ***Gÿw=Gÿſla***, vok. *Puls Ader* B II 988_{20} / ***Gÿw'gÿſle***, vok. *Puls Ader* B I 506_{20} / ***Gyw=Gyſlẽ***, vok. *Pulsader* R_{vl} 283, *Gyw=Gyſlẽ*, vok. *Pulsader* $MŽ_{vl}$ 378. $LKŽ_e$ galūnės *-a* variantas *gyvgysla*

[13] Originale – ***Kiáußia*** – idem. R_{lv} 57.

pateiktas kaip rankraštinio (vadinamo A. Krauzės) vokiškai lietuviško XVII a. žodyno žodis, o *gyvgyslės* „arterijos, venos“ pirminis šaltinis nurodytas Fr. Kuršaičio 1883 m. žodynas.

Rastos dvi variantų eilutės, kurias sudaro nariai su ketveriopai įformintomis galūnėmis:

-e, -ẽ, -ė ir ***-is***:

Blužnis (lot. *lien*) – ***Błuʒ́ne***, lenk. *ſledʒ́ioná / v ſlodʒona*, lot. *Lien, ſplen* SD 506, *Bluʒ́ne*, vok. *Lunge* B II 886_{37} / ***Bluʒ́nė***, vok. *Lunge* R_{vl} 248 / ***Bluʒ́nẽ***, vok. *Lunge* $MŽ_{vl}$ 331 / ***Blußnis***, vok. *Miltz* Lex 61a, *Blußnis*, vok. *Miltʒ* C III 52, *Bluʒnis*, vok. *Milʒ* $MŽ_{vl}$ 342 / ***Bluʒ́nis***, vok. *Miltʒ* B II 914_{18}, *Bluʒ́nis*, vok. *die Milʒ, auch die Lunge* $MŽ_{lv}$ 30 / ***Bluʒnìs***, vok. *Milʒ* R_{vl} 256. $LKŽ_e$ variantas *blužnė* „blužnis“ pateiktas kaip SD žodis;

Šlaunis (lot. *coxa, femur*) – ***Kulßis***, lenk. *Kirść / łopátká dolna*, lot. *Coxa, coxendix* SD 201, *Kulßis*, vok. *Hufft* C II 978, *Kulßis*, vok. *die Hůffte* H_{lv} 54 / ***Kulſʒis***, vok. *Knöchel* B II 805_{51}, *Kulſʒis*, vok. *Hufft* B II 728_{20} / ***Kulſʒe***, vok. *Hufft* B II 728_{20} / ***Kulße***, vok. *Schenckel* C III 412, *Kulße*, vok. *Hufft* Lex 51, *Kulße*, vok. *Schenkel* Lex 74a / ***Kulßẽ***, vok. *die Huſte* R_{lv} 70, *Kulßẽ*, vok. *Knǒchel* R_{vl} 228, *Kulßẽ*, vok. *die Hůfte* $MŽ_{lv}$ 135, *Kulßẽ*, vok. *Huft* $MŽ_{vl}$ 280, *Kulßẽ*, vok. *Knǒchel* $MŽ_{vl}$ 303, *Kulßẽ*, vok. *Schenkel* $MŽ_{vl}$ 409 / ***Kulßė***, vok. *Huft* R_{vl} 211, *Kulßė*, vok. *Schenkel* R_{vl} 305. $LKŽ_e$ duomenimis, variantai *kulšė* ir *kulšis* turi kelias anatomines – „šlaunies“ ir „strėnų“ – reikšmes.

Iš duotų pavyzdžių matyti, kad visi moteriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantai yra mišrieji – variantų eilučių nariai skiriasi paprastaisiais balsiais ir dvibalsiais bei balsiais ir dvibalsiais su diakritiniais ženklais (*á, é, ẽ, ì; éi, áu)* ir balsį *y* bei priebalsius *l, š, ž* žyminčiais *ÿ, ł, ß, ſʒ, ʒ́, ʒ* rašmenimis.

Skyrium minėtina viena daugiskaitinių moteriškosios giminės galūnių ***-os*** ir ***-es*** variantų, įvardijančių centrinės nervų sistemos dalį, pora:

Galvos smegenys (iki pailgųjų smegenų imtinai) (lot. *encephalon*) – ***Smagenos***, vok. *Gehirn* C II 796, Lex 40, *Smagenos*, vok. *Hirn* Lex 50, B II 712_{41}, *Smagenos*, vok. *March* Lex 60a / ***Smagenes***, vok. *Marck* B II 898_{26} / ***Smagines***, vok. *Hirn* B II 712_{41}, *Smagines*, vok. *Marck* B II 898_{25}. $LKŽ_e$ fiksuoti variantai *smagenos* ir *smagenės,* kurių pirmoji reikšmė yra anatominė – „centrinė nervų sistemos dalis, kurią sudaro nervų skaidulos ir ląstelės, esančios žmogaus kiauše ir stuburo kanale“.

3.3. Vyriškosios giminės daugiskaitos galūnių variantai

Kaip jau buvo minėta, paprastai žodynuose antraštiniai žodžiai pateikiami vienaskaitos forma. Kaip rodo anksčiau aptarti pavyzdžiai, šios formos anatomijos terminų yra daugiausia, tačiau pasitaiko ir daugiskaitos formų variantų. Jų rastos dvi eilutės. Konkuruoja galūnių ***-ai*** ir ***-(i)ei***, ***-ei*** ir ***-iei*** variantai:

-ai ir ***-(i)ei***:

P ū k e l i a i , p l a u k e l i a i[14] (lot. *lanugo*) – ***Gyw-Plaukai***, vok. *Milchhaar* C III 56 / ***Gÿw=Plaukai***, vok. *Milch Haar* B II 913_{42} / ***Gywplaukiei***, vok. *die Augenbraunen* R_{lv} 46 / ***Gywplaukei***, vok. *die Augenbraunen, das Milchhaar* $MŽ_{lv}$ 92;

-ei ir ***-iei***:

P e t y s (lot. *acromion*) – ***Pećiei***, vok. *die Schultern* R_{lv} 106, *Pećiei*, vok. *Schulter, Růcken* R_{vl} 318 / ***Peczei***, vok. *die Schultern* $MŽ_{lv}$ 197.

Šie variantai, kaip ir anksčiau aprašytieji, skiriasi paprastaisiais balsiais ir dvibalsiais bei balsiais ir dvibalsiais su diakritiniais ženklais (*e/é; ai/ei*), taip pat balsį *y* ir priebalsius *č* ir *š* žyminčiais *ÿ, ć/cz, β/ʃz* rašmenimis.

IŠVADOS

1. Variantiškumas yra viena būdingiausių istorinės terminijos savybių. Ryškiausiai jis matyti pradinio rašomosios kalbos kūrimosi etapo rašytiniuose šaltiniuose, pasižyminčiuose skirtingų to paties žodžio pavidalų gausa ir įvairove ne tik atskirų, bet neretai ir to paties autoriaus raštuose. Šitai patvirtina tiriama XVII–XVIII a. leksikografinė medžiaga – tą pačią anatomijos sąvoką įvardijantys, tik skirtingai morfologiškai ir fonetiškai bei ortografiškai įforminti, terminų variantai sudaro nuo dviejų iki dešimties narių eilutes.

2. Su medicina susijusių žodžių ir žodžių junginių yra pirmuosiuose bendruosiuose verčiamuosiuose dvikalbiuose žodynuose, turėjusiuose didelę reikšmę lietuviškos medicinos, konkrečiai – anatomijos, terminijos kūrimuisi – nemaža jų dalis sudaro dabartinio anatomijos vardyno pamatą.

3. Tiriamuose žodynuose rasta trijų tipų morfologinių (giminės, skaičiaus, galūnių) variantų. Dažniausiai morfologiniai variantai yra vienažodžiai anatomijos terminai, sudėtinių terminų rẽta – jų varijuoja gimininiai arba rūšiniai dėmenys.

4. Giminės variantų eilutės daugiausia sudėtos iš vienažodžių anatomijos terminų. Jų nariai skiriasi vyriškąja ir moteriškąja gimine.

[14] Plg. *gyvaplaukiai* (lot. *lanugo*) ME I 294.

5. Skaičiaus variantų eilutes sudaro vienažodžiai ir sudėtiniai anatomijos terminai, kurie skirtinguose (arba ir tame pačiame) žodynuose pateikti vienaskaitos ir daugiskaitos formomis (paprastai sudėtinių terminų varijuoja kurio nors vieno dėmens skaičius).

6. Galūnių variantų eilutės susideda iš vienažodžių ir sudėtinių anatomijos terminų – varijuoja vienažodžiai terminai ar sudėtinių terminų dėmenys su skirtingomis tos pačios giminės galūnėmis. Skiriami vyriškosios ir moteriškosios giminės galūnių variantai.

6.1. Vyrauja vyriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantai. Konkuruojančių galūnių *-is* ir *-ys*, *-as* ir *-'s* (sutrumpėjusi galūnė, iškritus balsiui *a*), *-as* ir *-is*, *-is* ir *-us*, *-us* ir *-as*, *-is, -ys* ir *-ÿs, -as, -is* ir *-ys*, *-is, -ys* ir *-(i)us*, *-is, -ys, -ÿs* ir *-as* variantų rastos net dvidešimt dvi eilutės. Šios giminės daugiskaitos galūnių *-ai* ir *-(i)ei*, *-ei* ir *-iei* variantų rastos tik dvi eilutės.

6.2. Moteriškosios giminės vienaskaitos galūnių variantų, palyginti su vyriškosios giminės, žodynuose rasta palyginti nedaug – tik penkios eilutės. Šių eilučių nariai skiriasi galūnėmis *-a* ir *-ẽ, -e, -ẽ* ir *-ė, -e, -ẽ* ir *-ia*, *-e, -ẽ, -ė* ir *-is*.

7. Žodynuose daugiausia rasta mišriųjų variantų, išskyrus skaičiaus variantų tipą – jam priskirti variantai yra grynieji. Giminės ir galūnių variantai, be pagrindinių morfologinių skirtybių, turi nemažai šalutinių – fonetinių ir ortografinių – skirtumų. Variantų eilučių nariai dažniausiai skiriasi paprastaisiais balsiais ir balsiais su akūto, gravio ir skirtingos formos cirkumflekso (riestinio ar laužtinio) diakritiniais ženklais, kuriais žymimas kirčiuotas skiemuo ar tam tikros linksnių formos. Iš būdingiausių priebalsių skirtumų minėtini konkuruojantys variantai su paprastaisiais ir dvigubais priebalsiais (dažniausiai dvigubinami priebalsiai *d, g, k, l, n, t, r,* s), taip pat su skirtingais rašmenimis žymimu balsiu *y (y/ÿ),* dvibalsiu *uo (ů)* ir priebalsiais *l (l/ł), š (ʃ/ś/ʃ), č (ć/ʒ), ž (ʒ́/ʒ)* ir *dž (dʒ/dʒ́).*

8. Žodynų morfologiniams anatomijos terminų variantams atsirasti įtakos turėjo kalbiniai ir nekalbiniai veiksniai. Iš pastarųjų, be abejo, minėtina skirtingų – vokiečių ir lenkų – kalbų rašybos įtaka (tai akivaizdžiai matyti gretinant anatomijos terminus iš DL ir ML žodynų). Svarbus vaidmuo tenka gyvajai kalbai ir tiriamų žodynų autorių pirmtakų bei amžininkų raštams. Žmonėse ir rašytiniuose šaltiniuose vartoti skirtingi to paties žodžio pavidalai galėjo būti perimti XVII–XVIII a. DL ir ML žodynininkų. Kita vertus, neatmestina ir individualiųjų anatomijos terminų variantų bei korektūros klaidų galimybė.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

B – Jokūbas Brodovskis. *Lexicon Germanico=Lithvanicvm et Lithvanico=Germanicvm*: rankraštinis XVIII amžiaus žodynas: dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių registru / parengė Vincentas Drotvinas. – Vilnius: Lietuvų kalbos institutas, 2009. I–II tomas.

C – *Clavis Germanico–Lithvana*. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997. I–IV tomas.

H – *Vocabvlarivm litthvanico–germanicvm, et germanico–litthvanicvm* [...] von Friederich Wilhelm Haack. Halle, 1730.

Lex – *Lexicon Lithuanicum*: rankraštinis XVIII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. Vilnius: Mokslas, 1987.

MŽ – *Littauiſch=deutſches und Deutſch=littauiſches Wôrter=Buch*, [...] von Chriſtian Gotlieb Mielcke, Cantor in Pillckallen. Kônigsberg, 1800.

R – *Littauiſch=Deutſches und Deutſch=Littauiſches Lexicon*, [...] von Philipp Ruhig. Kônigsberg, 1747.

SD – Širvydas K. *Dictionarium trium linguarum*: pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslas, 1979.

PAGALBINIAI ŠALTINIAI

LKŽ$_e$ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.

MedŽ 1980: Astrauskas V., Biziulevičius S., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

ME 1991: *Medicinos enciklopedija I*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų leidykla.

LITERATŪRA

Anusevičienė O. V., Cibas P., Lilienė L. 2002: *Žmogaus anatomija ir fiziologija*, Kaunas: Linos pasaulis.

Česnys G. 2002: Lietuviško anatomijos vardyno istorijos metmenys. – *Terminologija* 9, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 55–65.

Miliūnaitė R. 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mitkevičienė A. 2004: V. Dubo visuotinės literatūros vadovėlio terminų variantai. – *Terminologija* 11, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 119–144.

Palionis J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.

Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Stunžinas R. 2008: Variantiniai statybos liaudies terminai *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Terminologija* 15, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 111–130.

Šinkūnas M. 2010: *XVI–XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštų akcentografija*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius Z. 1984: *Lietuvių kalbos istorija 3: Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.

Župerka K. 1983: *Lietuvių kalbos stilistika*, Vilnius: Mokslas.

Авербух К. Я. 2003: Терминологическая вариантность. – В. А. Татаринов. *История отечественного терминоведения. Т. 3: Аспекты и отрасли терминологических исследований (1973–1993). Хрестоматия,* Москва: Московский Лицей.

Ахманова О. С. 2005: *Словарь лингвистических терминов,* Москва: КомКнига.

Бабанова С. Ю. 1994: Вариантность терминов в научном языке. – *Терминоведение.* Выпуск 1, Москва: Московский Лицей.

Граудина Л. К. 2003: Варианты языковых единиц. – *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник,* Москва: Флинт, Наука.

Лейчик В. М. 1994: Обоснование структуры термина как языкового знака понятия. – *Терминоведение.* Выпуск 2, Москва: Московский Лицей.

Марузо Ж. 2004: *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Едиториал УРСС.

Сложеникина Ю. В. 2005: *Термин: семантическое, формальное, функциональное варьирование*, Самара: СГПУ.

Татаринов В. А. 1996: *Теория терминоведения 1: Теория термина: История и современное состояние*, Москва: Московский Лицей.

MORPHOLOGICAL VARIANTS OF ANATOMY TERMS IN LITHUANIAN LEXICOGRAPHY OF 17–18TH CENTURIES

The article provides the linguistic description of morphological variants of anatomy terms, their types and subtypes and gives a brief overview of the reasons for such variation in the main general translation dictionaries (mostly bilingual German–Lithuanian and Lithuanian–German) of 17–18th century Lithuania Major and Lithuania Minor.

Three types of morphological variants (of gender, number and ending) have been found in the researched dictionaries. The majority of morphological variants are one-word terms; variants of complex terms are rare – there are some variations of their generic or specific elements.

The gender variants are either masculine or feminine (*Kaukolas/Kaukolẽ/Kaukolė* 'skull', *Wůkas/Wokas/Wókas/Wokà* 'eyelid').

The number variants in the same or in different dictionaries have either singular or plural form (*Kélis/Kélei* 'knee', *Sanarys/Sanaris/Sanarei* 'joint').

The ending variants have different feminine endings or different masculine endings. Variants of masculine singular endings prevail. Words ending in *-is/-ys* (*Akkies Pawiddulis/Akiês Pawiddulys* 'eyeball', *ſkilwis/Skilwys* 'stomach') or *-as/-'s* (*Maźaſis Pirßtas/maźaſſisPirſʒt's* 'little finger', *Źywatas/Źywátas/Ʒywat's/Ʒywátas/Ʒywatas* 'womb') comprise the biggest groups. There were only one or two other ending variants found. Feminine singular endings are quite infrequent. Such variants differ in endings *-e/-ẽ/-ė* (*Seiłe/Seile/Séilė/Séile/Seilẽ/Séilẽ* 'saliva'), *-e/-ẽ/-ia* (*Kiauße/Kiauſʒe/Kiáuße/Kiáußẽ/Kiáußia/Kiaußia* 'skull'), *-a/-e/-ẽ* (*Gÿw=Gÿſla/Gÿw'gÿſle/Gyw=Gyſlẽ* 'artery'), *-e/-ẽ/-ė/-is* (*Błuźne/Bluźnė/Bluźnẽ/Blußnis/Bluʒnis/Bluʒnìs* 'spleen').

Next to the main morphological differences gender and ending variants have quite a lot of secondary – phonetic and orthographic – differences. Variants differ in simple vowels and vowels with various diacritic marks, simple consonants and double consonants or consonants marked using different characters *l (l/ł), š (ß/ś/ſʒ), č (ć/cʒ), ž (ź/ʒ), dž (dʒ/dź),* etc.

Variability is one of the most common features of historical terminology of medicine – lines consisting of two to ten variants of anatomy terms naming the same concept, but having different morphological, phonetic and orthographical form were found in the researched material.

There were both linguistic and non-linguistic factors influencing the occurrence of morphological variants of anatomy terms in dictionaries. One of the most obvious non-linguistic factors was the influence of the orthography of the German and the Polish languages. Living language as well as writings of the predecessors and contemporaries of the authors of the researched dictionaries also played an important role. Lexicographers of the 17–18th century Lithuania Major and Lithuania Minor could have taken different forms of the same words used by the people and in the written sources. The possibility of the author's own variants of the anatomy terms or proofreading mistakes could not be excluded either.

Gauta 2012-11-19

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira@lki.lt

1883–1916 metų katekizmų religinių vietų pavadinimai

AUŠRA RIMKUTĖ
Žemaitijos kolegija

ESMINIAI ŽODŽIAI: religija, religijos terminas, religinės vietos pavadinimas, skoliniai, svetimybės.

Šiame straipsnyje aptariami 1883–1916 m. išleistuose katekizmuose rasti terminai, kuriais įvardijamos įvairios religinės vietos, svarbios tikintiesiems. Daugiausia dėmesio skiriama jų kilmei – siekiama parodyti, kokie terminai buvo vartojami XIX a. pabaigos–XX a. pradžios katekizmuose. Aptariant religinių vietų pavadinimų kilmę, liečiami kai kurie darybos ir raiškos dalykai.

Medžiaga rinkta iš 70 katekizmų (žr. *Šaltiniai*). Iš viso juose rasta apie 20 900 religijos terminų, jų sinonimų ir variantų, iš jų 995 religinių vietų pavadinimai. Pagal reikšmę 1883–1916 m. katekizmų religijos terminai skirstomi į *tikėjimo išpažinimo* ir *tikėjimo gyvenimo* terminus. Tikėjimo išpažinimo grupei priskiriami terminai, įvardijantys pagrindines krikščionių tikėjimo tiesas, Dievą, apreiškimą, tikėjimą, išpažinimą, sakramentus, įvairius religijos veikėjus (taip pat ir antgamtinius), tikėjimo simbolius, religines knygas, tekstus, be kurių nebūtų tikėjimo pamato. Jie sudaro 52,1 % katekizmų religijos terminų. Tikėjimo gyvenimo grupė šiek tiek mažesnė – 47,9 % terminų. Prie šios grupės skiriami Bažnyčios liturginių veiksmų, reikmenų, dorybių, nuodėmių ir ydų, taip pat Dievo malonės ir įsakymų, jų vykdymo, švenčių, švenčiamų dienų ir kitų religijai reikšmingų laiko sąvokų, maldų, religinių vietų, bažnytinių drabužių ir jų dalių pavadinimai.

Katekizmuose daugiausia yra terminų, kuriais įvardijami religijos ir antgamtiniai veikėjai – 21,2 % (1 diagrama), taip pat gausu religijos terminų, kuriais vadinamos pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos – 17,6 %, nuodėmės ir ydos – 17,5 %. Mažiausia terminų grupelė – bažnytinių drabužių ir jų dalių pavadinimai (apie 0,3 %). 7,6 % religijos terminų yra sakramentų, o 7,8 % – dorybių pavadinimai. Šventes, švenčiamas dienas ir kitas religijai reikšmingas laiko sąvokas ir religijos vietas įvardija po 4,8 % terminų. Taigi,

kaip matyti iš 1 diagramos, religinių vietų pavadinimai sudaro kiek mažiau nei dvidešimtadalį visų iš katekizmų surinktų religijos terminų.

Straipsnyje nagrinėjami tik vienažodžiai religinių vietų pavadinimai (61,6 %). Dauguma jų eina sudėtinių terminų pagrindiniais dėmenimis. Minimi tik įdomesni sudėtinių terminų vartosenos atvejai.

1. LIETUVIŠKOS KILMĖS RELIGINIŲ VIETŲ PAVADINIMAI

Mažiau nei pusė – 44 % – 1883–1916 m. katekizmų vienažodžių religinių vietų pavadinimų yra lietuviški. Savos kilmės žodžiais įvardijamos svarbiausios Dievo sukurtos vietos, pradedant nuo *žemės* „planeta, pasaulis“ ar *pasaulio*, *dangaus*, kuris yra Viešpaties, angelų ir šventųjų buvimo vieta, ir baigiant *pragaru* – amžino atskyrimo vieta.

Kaip rašoma *Pradžios knygoje*, „pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę“ (ŠR 2009: 27). Rasti tokie termino *žemė* rašybos variantai[1]: *žiame* SPP 1909 53, *Žemė* MK 1898 21, DK 1899 12, *žemē* RKDK 1904 3, *žemė* TFK 1901 7, TRKK 1902 5, KP 1903 3, MKV 1905 5, 1907 36, 1914 36, VAL 1906 3, MK 1906 3, PK 1908 8, ŠIK 1909 3, TKV 1911 8, AMK 1912 9, TK 1913 5, TP 1916 3, TM 1916 5, MKP 1916 9, *žiame* WD 1887 8.

Visa žemė pavadinama žodžiu *pasaulis* TFK 1901 15, 1904 17, 1905 15, 1907 15, 1913 15, KP 1903 10, 1906 63, PKMV 1905 11, TRKK 1906 17, PK 1908 8, ŠIK 1909 100, AVK 1914 18, TM 1916 16. Kun. Martyno Sederavičiaus knygelėje *Poteriai, Aktai ir kiti reikalingiausi daiktai, kuriuos turi žinoti krikščionis* sinonimiškai vartojamas morfologinis variantas *pasaulė* ir svetimybė: *pasaulė (×svietas)*[2] PA 1898 4.

Dievo (taip pat ir dievų), angelų, šventųjų ir gerųjų žmonių sielų pomirtinio gyvenimo buveinė vadinama *dangumi*: *Dangus* KK 1883 15, MK 1886 6, 1883 9, 1898 5, 1906 8, WD 1887 8, SZT 1888 4, TK 1889 28, 1895 28, 1897 28, TKK 1892 5, HK 1895 8, DK 1899 12, KP 1903 6, TFK 1904 13, 1905 12, 1907 12, 1913 12, PKMV 1905 7, MKV 1905 9, 1907 93, TRKK 1906 10, PKVK 1911 5 ir kt. Terminai *dangus* ir *žemė* reiškia viską, kas egzistuoja, visą kūriniją. Vartojamas ir daugiskaitinis terminas *dangūs* PKMV 1905 3, TRKK 1907 6, TK 1913 5, KMV 1914 5, NTK 1914 3. Dievo buveinė dar vadinama *tevainyste* TKDJ 1905 16 ir *tėvainyste* PKMV 1905 18, KP 1907 96.

[1] Katekizmuose rasti fonetikos ir rašybos (pvz., su trumpaisiais ir ilgaisiais balsiais, su didžiosiomis ir mažosiomis raidėmis ir kt.), taip pat morfologijos (pvz., giminės ir kt.) variantai pateikiami kartu.

[2] Straipsnyje ženklu „×“ žymimi dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje nevartojami žodžiai.

1 diagrama. Religijos terminų pasiskirstymas pagal reikšmes (%)

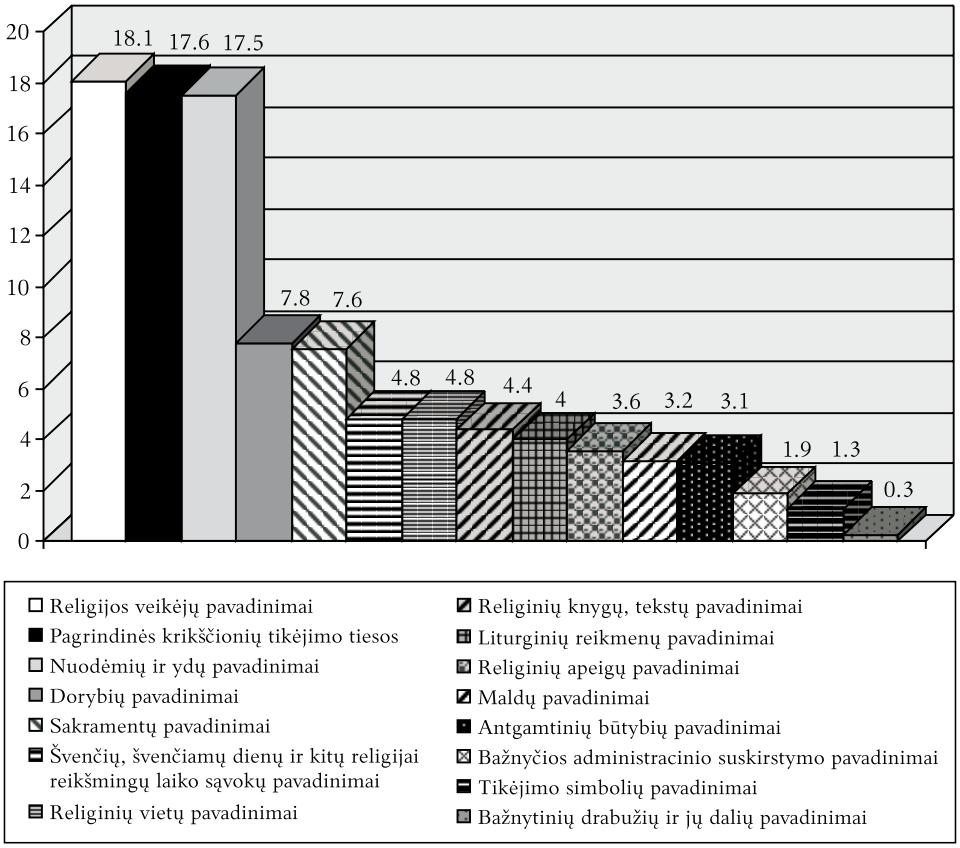

Vieta, kur laimingai gyvena tikinčiųjų vėlės, įvardijama ne tik tikruoju skoliniu *rojus*, bet ir lietuvišku terminu *sodnas*[3] WD 1887 16, VAL 1906 4 (plg. *gražus sodnas* PK 1908 12). Rasta atvejų, kai lietuviški religijos terminai sinonimiškai vartojami su skoliniais: *daržas arba rojus* MRK 1888 61, 1900 164, *gražiausias sodas arba rojus* TK 1892 11, *gražus sodas arba rojus* MVK 1913 8.

Amžinų kančių ir pomirtinės bausmės vieta vadinama lietuvišku žodžiu *pragaras* WD 1887 15, MRK 1888 42, SZT 1888 8, TK 1889 55, 1892 10, 1895 55, 1897 55, 1904 10, 1905 10, PA 1898 9, TFK 1901 13, 1904 18, 1905 15, 1907 15, TRKK 1902 7, 1907 12, RKDK 1904 30, PKMV 1905 10, VDMK 1905 44, TKDJ 1905 15, TKŽV 1905 4, MKV 1905 24,

[3] Sodas – žemiškojo ir dangiškojo rojaus simbolis (KIŽ 1997: 286).

1907 13, KP 1906 71, VAL 1906 6, MK 1906 15, KP 1907 6, PK 1908 20, KERTV 1909 7, 1916 7, ŠIK 1909 95, PPK 1910 10, TKV 1911 16, AMK 1912 6[4] ir kt. Pagal krikščionių tikėjimą, pragaras – tai tarsi amžino atsiskyrimo nuo Dievo būsena. Vartojamas ir daugiskaitinis terminas *pragarai* RKM 1912 6, TP 1916 4, TM 1916 6, reiškiantis vietą, į kurią nužengė Jėzus Kristus, kai mirė ir buvo palaidotas. Įsivaizduojama, kad pragare vyrauja nepakeliamas karštis ir ugnis, kad pasmerktieji dega amžinose liepsnose, todėl kartais ši vieta dar vadinama dvižodžiu terminu *amžina ugnis* TRKK 1902 11, KP 1903 11, 1907 24, RKDK 1904 54, MKV 1905 46, PK 1908 13, TK 1913 15, 1916 18, NTK 1914 36, MKP 1916 77, TP 1916 15, *ugnis amžina* TRKK 1902 38 arba *amžinoji ugnis* MKV 1907 38, 1914 38, TM 1916 61, taip pat terminais *tamsybių bedugnės* PPK 1910 97 bei *pragariškos tamsybės* KP 1907 71. Sinonimiškai vartojami lietuviški terminai *pragaras arba tamsybė* TRKK 1906 23, taip pat savos kilmės terminas ir svetimybė: *pragarai (×atklaniai)* K 1912 93, *pragaras (×pekła)* MRK 1888 144, TRKK 1902 38, *Pragaras (×Pekła)* TK 1889 28, 1895 28, 1897 28, TRKK 1902 50, *pragaras (×pekla)* TKDJ 1905 7, TRKK 1906 4, ŠIK 1909 100, TKS 1913 8, NTK 1914 15, TK 1916 8, TATKT 1916 63, *pragaras arba ×pekla* MKV 1905 24, AVK 1914 66, *Pragaras arba ×Pekła* TRKK 1902 40 ir kt. Kaip matyti iš pavyzdžių, daugeliu atvejų pirmenybė teikiama lietuviškam terminui.

Mirusiųjų sielų atgailavimo vieta tol, kol patenka į dangų, vadinama *skaistykla* TK 1913 22, KMV 1914 32, AVK 1914 42, TM 1916 89, taip pat *šveitykla* TP 1916 14. Rasta pavyzdžių, kai sinonimiškai vartojamas savos kilmės žodis ir svetimybė: *skaistykla (×čysčius)* PPK 1910 49, KMV 1914 32, K 1912 37, TATKT 1916 13, *skaistykla arba ×čysčius* AVK 1914 66.

Visų tikinčiųjų susibūrimo, maldos vieta žemėje yra bažnyčia. Ji lietuviškai įvardijama terminais *šventnamis* TM 1916 30 ir *šventykla* TM 1916 110. Pastatas, kuriame gyvena vienuoliai, vadinamas *vienuolynu* KP 1906 330, 1907 49, PPK 1910 59, PBK 1914 66.

[4] Pranas Skardžius 1938 m. *Gimtojoje kalboje* rašė, kad „*prãgaras* „pekla“ iš pradžios yra turėjęs visai kitokią reikšmę. Savo darybos jis yra sudėtinis žodis – *pra-garas*, kurio antroji dalis *-garas* yra gimini žodžiams *gérti, gìrtas*, dzūkų *pra-gorẽ* „praraja“ ir kt., todėl senesnę reikšmę, be abejonės, dar rodo ryt. aukštaičių *prãgaras* „daugiaėdis, apsirijėlis, Vielfrass, обжора“ (plg. ta merga yra tikras pragaras!). Taigi iš pradžios *pragaru* galėjo būti suprantama ta vieta, kur, primityviai išsireiškiant, buvo „suryjamos, sugeriamos“ netikusios numirėlių vėlės, t. y. pekla, vok. *Hölle*; plg. lenkų *odchlań* „bedugnė, praraja, kiaurymė“ ir *chłonąć* „praryti“ (Skardžius 1938: 148).

Pagrindinė Dievo namų vieta – altorius. Jis įvardijamas savu žodžiu *aukkuras*[5] PPK 1910 116, *aukuras* KP 1906 14, TM 1916 124, plg. *aukuras Dievo* PA 1898 103. Lietuviškas vietos pavadinimas sinonimiškai vartojamas su nelietuvišku: *aukuras (altorius)* ŠIK 1909 110.

Bažnyčioje įrengta vieta (paprastai medinis krėslas dvasininkui, iš visų pusių aptvertas, su grotuotais langeliais), skirta tikinčiajam išpažinčiai atlikti, o nuodėmklausiui išklausyti, yra *klausykla* TM 1916 132, TFK 1916 30, TP 1916 27, NTK 1914 59. Vienas iš svarbiausių krikščionių bažnyčios įrenginių – *sakykla* KP 1906 304, iš kurios sakomi pamokslai, skaitomi liturginiai tekstai.

Dykuma, kur Jėzus buvo velnio gundomas, vadinama lietuviškais terminais *dykavietė* MKV 1907 21, 1914 21 arba *dykynė* NTK 1914 23, dar plg. *dykynė (×pūstynė)* NTK 1914 23, *tiras*[6] *(×pustynia)* RKDK 1904 46.

Vieta, kur laidojami mirę žmonės, įvardijama terminu *kapas* MRK 1888 140, PA 1898 41, TRKK 1902 48, TK 1904 83, TIA 1905 34, KP 1906 15, 1907 35, PK 1908 337, PPK 1910 116, TM 1916 59[7], o vieta, kur yra daug kapų, – terminais *kapinynas* RKDK 1904 72 ir *kapinės* KP 1907 58.

Ėdžios, kuriose gulėjo Kūdikėlis Jėzus, vadinamos senuosiuose raštuose (Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo, Jono Bretkūno ir kt.) vartotais žodžiais *prakartas* TM 1916 44, *prakartē* K 1912 77, *prakartėlė* TKS 1913 14, TK 1916 14. Rasta ir sinoniminių vienažodžių religijos terminų: *prakartas (ėdžios)* TM 1916 44, *prakartė (ėdžios)* ŠIK 1909 54.

Vieta, kur gimė Dievo Sūnus, įvardijama terminu *tvartelis* ŠIK 1909 54. Kun. Antano Tyrylio *Naujame trumpame katekizme* šis savos kilmės religinės vietos pavadinimas vartojamas sinonimiškai su hibridu: *tvartelis (×stainelė)*[8] NTK 1914 20.

2. NELIETUVIŠKOS KILMĖS RELIGINIŲ VIETŲ PAVADINIMAI

Pusė (50 %) 1883–1916 m. katekizmų religijos terminų, įvardijančių religinę vietą, yra skoliniai. Tai tarptautiniai žodžiai (8 %), tikrieji skoliniai (12 %) ir svetimybės (30 %).

[5] Kalbininkas Kazimieras Būga yra siūlęs taip rašyti šį žodį dėl etimologijos, t. y. su dviem *k* raidėmis (Būga 1958: 48). *Aukuras* laikomas Simono Daukanto naujadaru (Palionis 1979: 161, Jonikas 1987: 203).

[6] Čia žodis *tyras* vartojamas „didelių negyvenamų žemės plotų, stepės, dykumos“ reikšme, žr. *tyrai* LKŽe.

[7] Plg. la. *kaps*. Žodis *kapas (kapai)* vartojamas jau K. Sirvydo pirmajame žodyne (apie 1620 m.).

[8] Plg. *stainė* „arklių tvartas, arklidė“, plg. brus. *стайня*, lenk. *stajnia* LKŽe.

2.1. Tarptautiniai terminai

Tarptautiniai religinių vietų pavadinimai[9] kilę iš senųjų klasikinių religijos kalbų – graikų ir Katalikų Bažnyčios lotynų kalbos. Iš lotynų kalbos katekizmai, maldaknygės, giesmynai ir kiti religiniai tekstai buvo verčiami į tautines kalbas. Taigi tarptautiniai pavadinimai išsiskiria tuo, kad jais įvardijami religijai svarbūs dalykai, kuriems pavadinti lietuvių kalboje dažniausiai nėra tinkamų žodžių[10]. Juos galima priskirti prie seniausios lietuvių religijos terminijos dalies.

2.1.1. LOTYNIŠKOS KILMĖS TARPTAUTINIAI TERMINAI

Kaip jau minėta, pagrindinė Dievo namų vieta – *Altorius* PA 1898 94, DK 1899 122, K 1912 30, *altorius* WD 1887 90, SZT 1888 46, MRK 1888 176, PA 1898 107, RKDK 1904 144, TK 1904 84, 1905 33, VDMK 1905 81, TIA 1905 7, MKV 1905 95, 1907 94, 1914 94, PKMV 1905 33, TRKK 1906 55, KP 1906 24, 1907 35, PK 1908 95, PPK 1910 42, TKV 1911 12, AMK 1912 28, K 1912 64, RKM 1912 81, NTK 1914 26, KMV 1914 69, KASS 1915 13, KMK 1915 89, TM 1916 110, MKP 1916 86 („apeigų atlikimo vieta; tam tikras stalas (mensa), prie kurio dvasininkas laiko pamaldas“, lot. *altare* „altorius“: lot. *altus* „aukštas“, plg. *altaria* „aukuras; aukojamasis altorius“)[11]. Švenčiant Eucharistiją, ant jo sudabartinami Jėzaus Kristaus Kryžiaus auka ir Prisikėlimas. Altorius taip pat yra ir stalas, prie kurio sukviečiama Dievo tauta.

Rasta ir daugiau lotyniškos kilmės religinių vietų pavadinimų. Tai *limbas* KP 1906 267 („sielų, neįžengusių į dangų, bet nepasmerktų eiti į

[9] Tarptautiniai žodžiai užima labai svarbią vietą. Tai „bendrinei kalbai priimtini (nelaikomi barbarizmais) skoliniai, kurių svetimą kilmę aiškiai patvirtina bent dalis svarbiausiųjų tarptautinio bendravimo (arba ir klasikinių) kalbų ir kurie neturi neabejotinų skolinimo iš kurios nors gretimos kalbos pėdsakų. <...>. Tarptautiniai žodžiai paprastai grupuojami ne pagal artimiausią (kaip tai daroma su kitais skoliniais), o pagal pradinį šaltinį, nes iš tarptautinio žodžio formos, reikšmės, chronologijos dažnai neįmanoma nustatyti, per kurias kalbas tarptautiniai žodžiai keliavo“ (LKE 1999: 641).

[10] Pasak Jono Klimavičiaus, tarptautiniai žodžiai – tai „pasaulinės kultūros, civilizacijos, mokslo, technikos, meno sąvokas reiškiantys bendrinių kalbų žodžiai, paprastai terminai (ar jų dėmenys), kilę iš vienos kalbos ir pasiskolinti kelių panašios kultūrinės raidos kalbų (bent 2–3 šeimų 3–5 kalbų, pirmiausia pasaulinių), vartojami tomis pačiomis arba atpažįstamai panašiomis formomis (pirmiausia rašto) ir reikšmėmis“ (Klimavičius 2010: 8).

[11] A. Sabaliauskas (1990: 253), Pr. Skardžius (IV 1998: 86), J. Kruopas (1998: 36), J. Kabelka (1964: 24) ir E. Frenkelis (1965: 8) nurodo, kad katekizmuose vartojamas žodis į lietuvių kalbą atėjo per slavų (t. y. lenkų ar baltarusių) kalbas. Žodis *altorius* (ir forma *altarius*) vartojamas M. Mažvydo (Urbas 1998: 15), M. Daukšos, K. Sirvydo (LKŽe), J. Bretkūno, M. Petkevičiaus, S. B. Chylinskio (Sabaliauskas 1990: 253) ir kt. raštuose.

pragarą ar skaistyklą, buveinė", lot. *limbus*)[12], *nava* TIA 1905 5 („bažnyčios dalis tarp presbiterijos ir kruchtos (bobinčiaus), skirta tikintiesiems", lot. *navis*), *portikas* TIA 1905 21 („atviras prieangis su kolonomis", lot. *porticus*), *seminarija* TIA 1905 20, PPK 1910 62, K 1912 5 („mokykla dvasininkams rengti", lot. *seminarium*).

Kapinės po žeme, kuriose laidodavo krikščionis, vadinamos lotyniškos kilmės tarptautiniu terminu: *katakombos* TIA 1905 35, *katakumbai* KP 1907 35 („požeminės kapinės", it. *catacombe* < lot. *catacumbae* TŽŽ 2001)[13]. Iš terminų variantų matyti, kad *katakombos* gautos iš italų, o *katakumbai* – iš lotynų kalbos. Kun. Dionyzo Bončkovskio katekizme rasta greta vartojamų sinonimų: *požemis (katakomba*) TIA 1905 15.

2.1.2. GRAIKIŠKOS KILMĖS TARPTAUTINIAI TERMINAI

Terminu *choras* KASS 1915 16 („bažnyčios dalis prieš didįjį altorių", gr. *choros*) įvardijama bažnyčios vieta, kartais dar vadinama *presbiterija* TIA 1905 6, KASS 1915 12, graikiškos kilmės terminu, gautu iš vėlyvosios lotynų kalbos („krikščionių bažnyčios dalis, kurioje yra didysis altorius", vėl. lot. *presbyterium* < gr. *presbyterion*).

1883–1916 m. katekizmuose rasta graikiškos kilmės terminų, gautų iš lotynų kalbos, kuriais įvardijami pastatai: *bazilika* TIA 1905 5 („pailgo stačiakampio formos dažniausiai trijų navų katalikų bažnyčia", lot. *basilica* < gr. *basilikē*), *katedra* TIA 1905 5 („pagrindinė kiekvienos vyskupijos bažnyčia, prie kurios gyvena vyskupas su kapitula", vėl. lot. *cathedra* < gr. *kathedra*).

2.1.3. ITALIŠKOS KILMĖS TARPTAUTINIS TERMINAS

Katekizmuose religinė vieta, kur dvasininkas išklauso klūpančio tikinčiojo išpažintį, vadinama itališkos kilmės žodžiu *konfesionalas* TIA 1905 19, VDMK 1905 67, *konfesyonolas* TKDJ 1905 11 („bažnyčios klausykla",

[12] Ši reikšmė pateikiama tik VaitkTŽŽ 2003. Kun. J. Rymeikio *Katechetiškų pamokymų* pirmoje dalyje apie tai, kas yra *limbas*, rašoma plačiau: „Visų-pirmu „pragaru" vadiname abelnai „mirusiųjų karalystę", lotyniškai „Inferi" vel „Infernus". Retkarčiais vartojama prasmėje „grabas"; kur mųsų kūnas pavirsta į dulkių žiupsnį. „Nepaliksi mano vėlės pragare, ir neduosi tavo šventajam regėti supūvimą". (Ps. 15, 10). Paprastai pekla vadiname amžiną pragarą, kur prakeiktieji kenčia amžinas kančias. Pekla vadiname „Čysčių", kur ugnis švenčia žmogaus vėlę, kol atsilyginusi Dievo teisybei, galės įeiti Dievo rūman. Pagalios pekla vadiname „Abraomo gyvenimą", lotyniškai „Limbus", lenkiškai „otchłan", kur teisingųjų vėlės laukė Išganytojo ateinant. <...>. Teisingieji „Limbe" nekentėjo nei jokių čysčiaus kančių. Tiesa, sunku laukti, dar sunkiau laukus nesulaukti, teisingieji ir to kartaus jausmo nepatyrė, nes žinojo sulauksią, nes šventa išganymo viltis nuolat kurstė jų vėlėje šv. giedrą ir ramybę. Tečiaus lyg šventu snauduliu snausdami, visgi nepatyrė Limbe dangaus linksmybių" (KP 1906 266–267).

[13] Plg. VaitkTŽŽ 2003 – it. *catacombe* (dgs.) < lot. *catacumbae* < gr. *kata kymbas*.

lenk. *konfesjonał* < it. *confessionale*)[14]. *Trumpame katekizme* itališkos kilmės žodis vartojamas sinonimiškai su lenkybe: *konfessionalas (×spavednyčia)* TIA 1905 19.

2.2. Tikrieji skoliniai

Tai seniausia lietuvių religijos terminijos dalis, kuriai neturima savos kilmės pavadinimų. Tikrieji skoliniai, priešingai nei tarptautiniai terminai, grupuojami pagal artimiausią kilmės šaltinį, nes svarbiau yra, iš kurios kalbos žodis yra gautas, o ne iš kurios jis pradėjęs plisti. Šios grupės religinių vietų pavadinimai turi aiškių slavų kalbų tarpininkavimo požymių.

2.2.1. LOTYNIŠKOS KILMĖS TIKRIEJI SKOLINIAI, GAUTI PER SLAVŲ KALBAS

Kalbamo laikotarpio katekizmuose randame religinės vietos pavadinimą *koplyčia*: *Kopliczia* LL 1894 14, *kopliczia* MRK 1888 401, *koplyczia* PA 1898 70, *koplyčia* TK 1904 42, PKMV 1905 28, TIA 1905 5, KP 1907 33 („maža bažnyčia; atskira didelės bažnyčios ar kito pastato dalis, kur gali būti laikomos pamaldos“, lenk. *kaplica* < ček. < vok. *Kapelle* < vid. lot. *cappella*: lot. *cappa*). Bandymas keisti šį skolinį žodžiu *kapela* yra nevykęs, be to, jo keisti neleidžia sistema, plg. *koplytstulpis, koplytkalnis* (Klimavičius 1998: 11). *Koplyčią* randame jau K. Sirvydo pirmajame žodyne (apie 1620 m.), J. Bretkūno *Biblijos* vertime.

Uždara pašventinta vieta (teritorija) aplink bažnyčią, taip pat jos kiemas vadinamas senuoju skoliniu *szventorius* PA 1898 41, *šventorius* TK 1904 52, PPK 1910 116. LKŽe pateikiamos dvi šio žodžio reikšmės: 1. „užtverta vieta apie bažnyčią (su kapais ar be kapų)“, 2. „kapinės“ (J. Bretkūno Biblija, M. Miežinio ir J. Ryterio žodynai), taip pat kilmės nuorodas – brus. *цьвінтар*, lenk. dial. *świntarz* < lenk. *cmentarz*. Kaip rašo J. Klimavičius, „lenk. tarm. *świntarz* yra perdirbinys iš lenk. *cmentar* „kapinės“ (o „šventorius“ – *podwórze kościelne*), o tai – skolinys iš lot. *coemeterium*, šis savo ruožtu – iš gr. *koimētērion* (plg. gr. *koimaomai* „gulėti, ilsėtis“, *koiman* „užmigdyti“, *koimēsis* „miegas“; panaši vok. *Friedhof* „kapinės“ motyvacija – „ramybės kiemas“). Lotyniškos kilmės yra pranc. *cimetière* „kapinės“, angl. *cemetery* „kapinės“ („kapinės prie bažnyčios“ – *churchyard*), vok. *Zömeterium*, ret. *Coemeterium* 1. „kapinės prie bažnyčios“ (ir atitikmuo –

[14] Be *konfesionalas* galima būtų išsiversti – vietoj jo turime lietuvišką žodį *klausykla*.

Kirchhof), 2. „katakomba“. Taigi šventorius – ne nuo šventumo, o nuo kapinių (buvusių tik prie bažnyčių)“ (Klimavičius 1998: 11).

Tiriamuosiuose šaltiniuose rastas ir lotyniškos kilmės tikrasis skolinys, gautas per lenkų kalbą: *zakrastija* PKMV 1905 33, TK 1905 33, VDMK 1905 81, TIA 1905 14, *zakristija* MRK 1888 309, TIA 1905 27, RKM 1912 81, PPK 1910 163 („kambarys bažnyčioje kulto reikmenims laikyti ir apeigoms pasirengti“, lenk. *zakrystja* < vidur. lot. *sacristia* < *sacer*).

2.2.2. SANSKRITIŠKOS KILMĖS TIKRASIS SKOLINYS, GAUTAS PER SLAVŲ KALBAS

Visuose 1883–1916 m. katekizmuose vartojamas skolinys *Rojus* WD 1887 16, TK 1889 35, 1895 35, 1897 35, TKK 1892 10, LL 1894 25, HK 1895 7, TFK 1901 16, 1904 18, 1905 16, 1907 16, TRKK 1902 21, PKMV 1905 11, MKV 1905 19, 1907 8, TRKK 1906 20, KP 1907 134, IK 1909 118 ir kt., *rojus* SZT 1888 9, KK 1892 11, 1903 11, PA 1898 29, KP 1903 9, RKDK 1904 39, TKDJ 1905 9, TIA 1905 3, MK 1906 12 ir kt. („pirmųjų biblinių žmonių buveinė; tikinčiųjų vėlių buveinė po mirties“, brus. *paŭ*, lenk. *raj* < skr. *Rayiḥ*). Žodis gautas per slavų kalbas, jis vartojamas senuosiuose raštuose (M. Mažvydo, M. Daukšos, M. Petkevičiaus, S. B. Chylinskio ir kt.).

2.2.3. IŠ SLAVŲ KALBŲ GAUTAS TIKRASIS SKOLINYS

Žemiškieji Dievo namai, vieta, kur tikintis žmogus gali susitikti ne tik su Dievu, bet ir su kitais tikinčiaisiais, yra bažnyčia: *bażniczia* SPP 1909 64, *baźniczia* SZT 1888 14, *bažnyčia* TATKT 1916 20, *bažnicza* WD 1887 4, *bažniczia* MRK 1888 24, *bažnyczia* KK 1892 19, 1903 19, PA 1898 41, TFK 1904 23, *bažnyčia* TFK 1901 20, 1905 20, 1907 20, 1916 17, KP 1903 4, 1906 9, TK 1904 36, 1916 19, 1906 12, TIA 1905 5, TRKK 1913 19, AVK 1914 36, KMV 1914 26, NTK 1914 26, KASS 1915 3 ir kt. („maldos namai“, brus. *божніца*, lenk. *bożnica*)[15].

[15] Pr. Skardžius straipsnyje *Ar vartotinas žodis* bažnyčia*?* rašė, kad *bažnyčia* yra „gudiškas skolinys, patekęs mūsų kalbon drauge su *kalėdomis, velykomis, kūčiomis, krikštu, krikštyti* ir kt.“ (Skardžius V 1999: 691). Pasak kalbininko, žodis *bažnyčia* yra taip įsigalėjęs, kad jam rasti lietuvišką pakaitalą sunku: „ji yra ne tik *šventykla, šventovė* ar *maldykla* <...>, bet ir tam tikra tikinčiųjų bendruomenė“ (Skardžius V 1999: 691). Bandymų keisti žodį *bažnyčia* buvo. Kalbininkas J. Jablonskis vietoj *bažnyčios* yra siūlęs vartoti *maldykla, šventovė* (Piročkinas 1970: 7), 1947 m. arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas vietoj *bažnyčios* siūlė vartoti lotynišką žodį *eklezija*, arba *dievnamis, šventykla, šventovė* (Skardžius V 1999: 690, dar žr. Skardžius V 1999: 739–741, 889–892). Šiam siūlymui nepritarė Pr. Skardžius.

2.3. Svetimybės

Tai skoliniai, prieštaraujantys bendrinės kalbos normoms ir turinys taisyklingus atitikmenis (LKE 1999: 588). Svetimybės kilme niekuo nesiskiria nuo visų kitų skolinių – gali būti skirstomos taip pat, kaip ir tikrieji skoliniai, todėl straipsnyje jos aptariamos kaip lenkybės ir baltarusybės, o tada, kai neaišku, iš kurios slavų kalbos žodis gautas, – kaip slavybės. Aptariamu laikotarpiu šios svetimybės buvo labai paplitusios ir žmonių vartojamos kasdienėje kalboje, nelaikant jų nenorminiais žodžiais.

1883–1916 m. katekizmuose kiek mažiau nei trečdalis – 30 % – nelietuviškos kilmės religinių vietų pavadinimų yra svetimybės, daugiausia jų gauta iš kaimyninės lenkų kalbos.

2.3.1. LENKYBĖS

Lenkybės: ×*atklanēs* KK 1892 15, RKDK 1904 51, TATKT 1916 12, ×*atklanės* KK 1903 15, ×*Atklanės* KMK 1915 27, ×*atkłanēs* MRK 1888 95, ×*atklanis* TK 1892 16, ×*atklonė* KP 1906 267, ×*atklonis* ŠIK 1909 100 („vieta, kur einančios nekrikštytų kūdikių arba dorų nekrikščionių vėlės“, lenk. *otchłań*), ×*bobinčius* TIA 1905 6 („bažnyčios prieangis“, lenk. *babiniec*), ×*cziszczius* WD 1887 17, MRK 1888 63, SZT 1888 23, KK 1892 16, 1903 16, LL 1894 27, ×*czysczius* TFK 1901 17, 1904 20, 1905 17, 1907 17, 1913 17, TRKK 1902 14, RKDK 1904 55, ×*czyszczius* TK 1889 37, 1895 37, 1897 37, SPP 1909 65, ×*czyszczus* TKK 1892 19, ×*čiščius* TKDJ 1905 7, ×*Čysčius* KMK 1915 87, KP 1906 348, ×*čysčius* TK 1892 16, 1905 10, KP 1903 13, 1906 266, VDMK 1905 24, MKV 1905 24, PKMV 1905 13, TRKK 1906 24 („skaistykla“, lenk. *czyściec*), ×*Pekla* DK 1899 12, KP 1903 6, ×*pekla* KK 1892 7, 1903 7, TFK 1901 8, KP 1903 5, RKDK 1904 10, TK 1904 10, MKV 1905 4, MKP 1916 7, ×*Pėkla* MK 1886 6, 1898 5, ×*pekła* WD 1887 12, SZT 1888 8, TK 1889 31, 1895 31, 1897 31, LL 1894 11, TFK 1901 13, 1904 12, 1905 11, 1907 11, 1913 11, SPP 1909 54, ×*Pekła* WD 1887 13, HK 1895 8, TFK 1904 13, 1905 12, 1907 12, 1913 12, ×*peklė* TKK 1892 19 ir kt. („pragaras“, lenk. *piekło*)[16], ×*spaviednyczia* TK 1889 57, 1895 57, 1897 57, KK 1892 35, 1903 35, TFK 1901 32, 1904 36, 1905 32, 1907 32, 1913 32, ×*spavie-*

[16] Apie terminą ×*pekla* kun. J. Laukaitis taip rašė: „p. Būga moksliškai išrodė, kad jokios Pokliaus ar Pekliaus nebuvę ir kad žodis „pekla“ esąs gyvai paimtas iš lenkų kalbos“ (Laukaitis 1909_a: 406). Vietoj *peklos* reikia vartoti žodį *pragaras*, netinka „čia nei *pažemės* nei *póžemis*, nei *žemgilmės*, delto kad nėra žinios, kur buvo *lymbus*“ (Laukaitis 1909_b: 103).

dnyčia TK 1904 7, ×*spawiedniczė* SZT 1888 37 („klausykla“, lenk. *spowiednica*), ×*szietras* MRK 1888 423 („Devintinių procesijos altorėlis“, lenk. *szatra*).

Religinės vietos įvardijamos ir tarptautinės kilmės lenkybėmis: ×*Kloštorius* DK 1899 54 („vienuolynas“, lenk. *klasztor* < vok. *Kloster* < lot. *clostrum*), ×*Tronas* KP 1907 31 („sostas“, lenk. *tron* < vok. *Thron* < gr. *thronos*).

Katekizmuose rasta sinonimų eilučių, kurias sudaro lenkybė ir lietuviškas religijos terminas: ×*čysčius (gryninė)* TRKK 1906 25, ×*čysčius (šveistynė)* TK 1905 16, 1905 44, ×*čysčius (šveitynė)* TK 1905 10, ×*čysčius arba pragaras* TRKK 1907 18, ×*pekla (arba požemiai)* ŠIK 1909 100, ×*Pekła (Pragaras)* TRKK 1902 40, ×*Pekla arba Pragaras* MKV 1905 9, 1907 X, 1914 X, ×*pekla arba žemuma* PK 1908 37, ×*peklos arba požemiai* MKV 1907 26.

2.3.2. BALTARUSYBĖS

1883–1916 m. katekizmuose vartojama iš baltarusių kalbos gautų skolinių: ×*Svietas* MK 1886 10, 1898 8, DK 1899 7, ×*svietas* TK 1889 33, 1895 33, 1897 33, KK 1892 9, 1903 9, TFK 1901 13, VDMK 1905 6, TIA 1905 7, MKV 1905 12, TKDJ 1905 15 ir kt., ×*swietas* WD 1887 15, SZT 1888 5, MRK 1888 18, ×*swiet's* SZT 1888 5 („pasaulis“, brus. *свет*)[17]. Baltarusybė sinonimiškai vartojama su lietuvišku terminu: ×*svietas (pasaulis)* TK 1916 13.

Rastas vienas atvejis, kai bažnyčios galerija (virš durų priešais didįjį altorių) vargonams ir giedotojams įvardijama tarmėse vartota slavybe, t. y. iš baltarusių kalbos gautu skoliniu, ir tarptautiniu žodžiu: ×*viškos (chorai)* TIA 1905 6, plg. brus. *вышкі* ir lot. *chorus* < gr. *choros*.

[17] Apie svetimybę ×*svietas* 1909 metais 8-ame *Vadovo* numeryje kun. J. Laukaitis rašė:

„Klaidingai yra pavartotas *pasaulis* vietoj *svietas*, nes *pasaulis*, sulig etimologija ir žmonių išmanymu, reiškia vien vietą arba daiktą po saule, vadinas mūsų žemę (slg. pakriaušis, pakaušis, pakinkis, pastogė, padangė, pakalnė, pažandė, panosė etc.). Žmonės sako: pas šventąjį Tėvą iš viso pasaulio daug svieto susirenka; tas ponas yra pervažiavęs visą pasaulį ir daug svieto matęs; daug svieto susirenka į bažnyčią per atlaidus; visas svietas žino jo darbus; nesvietiškai biaurus žmogus. Bet niekas nepasakys: daug pasaulio susirenka į bažnyčią.

Taigi lietuvių *pasaulis* turi kur kas siauresnę reikšmę, <...>.

Apie žodžio *svietas* lietuviškumą, man regis, negali būti nė abejojimo: tai tokios pat bendros kilmės kaip: sniegas, sėmens, stiklas, sėdėti, sietas, sakalas, sabalas, saldus etc.“ (Laukaitis 1909_a: 403).

Kaip matyti, toks aiškinimas nėra vykęs. Iš išvardytų pavyzdžių *stiklas, sakalas* ir *sabalas* yra slaviškos kilmės. Tai – skoliniai, o *svietas* – svetimybė, be kurios lietuvių kalba gali išsiversti. Kiti žodžiai laikomi indoeuropietiškais arba bendrais baltams ir slavams.

Be aptartų svetimybių, dar galima paminėti keletą slavybių, kai neaišku, iš kurios slavų kalbos gautas žodis: ×*bonia* TIA 1905 8 („bokštas“, lenk. *bania*, rus. *баня*), ×*pustynē* RKDK 1904 46, ×*pūstynė* MKV 1905 31 („dykuma“, lenk. *pustynia*, brus. *пустыня*).

3. PUSIAU LIETUVIŠKOS KILMĖS RELIGINIŲ VIETŲ PAVADINIMAI

Kiek daugiau nei dvidešimtadalis (6 %) 1883–1916 m. katekizmų religinių vietų pavadinimų yra hibridiniai terminai. Jie turi savos kilmės ir skolintų žodžių sudaromųjų dalių. Daugiausia rasta hibridinių priesagos *-ystė* vedinių: *karaliste*[18] WD 1887 8, *karalystė* TFK 1901 7, KP 1903 3, TKDJ 1905 3, PKMV 1905 3, TRKK 1906 3, 1907 5, KAA 1906 4, NTK 1914 3, KMV 1914 5, TK 1916 3, TM 1916 5, *Kungaikštystė* TRKK 1906 18, *Kunigajksztistė* SZT 1888 7, *Kunįgaiksztystē* KK 1892 10, *Kunįgaiksztystė* KK 1903 10, *vyskupystē* RKDK 1904 61, *vyskupystė* TRKK 1902 32, TIA 1905 5, *Wiskupistē* MRK 1888 118, *Wyskupystė* TKK 1892 18, taip pat priesagos *-ija* vedinių: *Vyskupija* KASS 1915 17, *vyskupija* KP 1907 111, PK 1908 160, PPK 1910 102, K 1912 26, RKM 1912 7, AVK 1914 24 ir kt. Kaip matyti, visi šie vediniai padaryti iš asmenis žyminčių daiktavardžių: skolinių *karalius*[19] ir *vyskupas*[20] ir vokietybės *kunigaikštis*[21]. Rastas vedinys iš lotyniškos kilmės termino, gauto per slavų kalbas, ir deminutyvų priesagos *-ėlis*: *altorėlis* TIA 1905 29, *ałtorēlis* MRK 1888 424.

Katekizmuose vartojama ir hibridinių religinių vietos pavadinimų, kurie bendrinėje lietuvių kalboje neįsitvirtino. Tai hibridiniai svetimos kilmės priesagos *-(in)yčia* vediniai ×*išpažintinyčia* ŠIK 1909 122 („klausykla“) ir ×*klausinyczia* RKDK 1904 191 („klausykla“), taip pat priesagos *-ka (-kė)* vedinys ×*klaupkė* KASS 1915 13. Su priesaga *-ija* padarytas hibridinis

[18] Pasak S. Ambrazo, vietų pavadinimai su priesaga *-ystė* yra „pamorfemiui išversti iš slavų kalbų“ (Ambrazas 2000: 70). *Lietuvių kalbos gramatikoje* apie slavišką priesagos kilmę neužsimenama (LKG 1965: 310–311, 402).

[19] „Valdovas, Dievas“, brus. *кароль*, rus. *король*, lenk. *Król* < s. vok. aukšt. *Karal, Karl*.

[20] „Krikščionių dvasininkas, turintis aukščiausius šventimus“, lenk. *biskup*, *wiskup* < vėl. lot. *episcopus* < gr. *episkopos*.

[21] K. Alminauskis *kunigaikštį* kildina iš žodžio *kunigas* ir laiko germanizmu (Alminauskis 1931: 75). A. Rubinas straipsnyje *Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija* rašo, kad *kunigáikštis* pasidarytas iš žodžio *kùnigas* „karalius“ su priesaga *-aikštis* (Rubinas 2001: 191; dar plg. Kabelka 1964: 120, Būga 1958: 546). *Kunigaikštis* vartojamas M. Mažvydo raštuose (Urbas 1998).

vietos pavadinimas ×*atklanija* NTK 1914 28, tai vieta, kur eina nekrikštytų kūdikių arba dorų nekrikščionių vėlės. Vieta prieš pragarą, pragaro prieangis įvardijamas hibridiniu terminu ×*Prieszpeklė* TKK 1892 15.

Atskirai galima minėti sinonimiškai vartojamą hibridą ir lenkybę: ×*išpažintinyčia (*×*spaviednyčia*) TRKK 1906 44, taip pat hibridą ir tarptautinį žodį: *vyskupija, arba dijecenzija*[22] PK 1908 151.

4. IŠVADOS

1. 1883–1916 m. išleistų katekizmų religinių vietų pavadinimai – reikšminga katekizmų religijos terminijos dalis, sudaranti kiek mažiau nei dvidešimtadalį (4,8 %) religijos terminų. Jais įvardijamos liturginės vietos, reikšmingos tikintiesiems ir vienijančios juos melstis, garbinti. Tai įvairūs sakraliniai pastatai (*bažnyčia, katedra, šventykla*), svarbiausios jų vietos, erdvės ir dalys (*altorius, aukuras, choras, klausykla, koplyčia, sakykla, zakristija*), tikinčiųjų laidojimo (*kapinės, katakombos*), taip pat pomirtinio gyvenimo (*dangus, rojus*), stebuklingų ar reikšmingų religinių įvykių, pvz., apsireiškimų (*dykynė*), kaltės atpirkimo (*pragaras, skaistykla*), ir kt. vietos.

2. Pagal kilmę 1883–1916 m. katekizmų religinių vietų pavadinimus galima skirstyti į lietuviškus (44 %, *aukuras, dangus, pragaras, klausykla, sakykla, skaistykla, šveitykla, šventykla, vienuolynas, tėvainystė*), nelietuviškus: a) tarptautiniai žodžiai (8 %, *altorius, konfesionalas, presbiterija*), b) tikrieji skoliniai (12 %, *bažnyčia, koplyčia, rojus, zakristija*), c) svetimybės (30 %, *atklanės, čysčius, pekla, svietas*), ir pusiau lietuviškus pavadinimus (6 %, *altorėlis, karalystė, vyskupija*).

3. 1883–1916 m. katekizmuose religinių vietų pavadinimų vartosena įvairavo. Ta pati vieta galėjo būti įvardijama ne tik vienu, bet ir dviem (ar keliais) skirtingais tos pačios ar svetimos kalbos žodžiais, pvz., kun. Juozo Laukaičio katekizme *Mažasis katekizmas vaikeliams*, išleistame 1905 m., įvardijant amžinų kančių vietą po mirties, vartojama lenkybė *pekla* MKV 1905 13, taip pat lietuviškas žodis *pragaras* MKV 1905 24, jie pateikiami ir greta – *pragaras arba pekla* MKV 1905 24. Dažniausiai pirmenybė teikiama arba lietuviškam terminui, arba tam svetimos kilmės terminui, kuris neturi lietuviškų atitikmenų. Vieno kurio nors sinoniminio termino pasirinkimas vartoti – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje vykusio religijos terminijos norminimo rezultatas.

[22] Dabar rašoma *diecezija*, plg. lot. *dioecesis* < gr. *dioikēsis* VaitkTŽŽ 2003.

ŠALTINIAI

KK 1883 – *Katalikiškas katekismas su pridejimu trumpo suglaudimo nusidavimu šwento Rašto seno ir naujo Testamento ir kelu reikalingu maldu* / išduotas per A. Schwark, kleboną Klaipėdoj. Iš naujo perweizdetas ir antrą kartą išspaustas. Braunsberg [i. e. Branevas][23]: Warmiškoje sp. [i. e. Varmijos vyskupijos (J. A. Vicherto) sp.], 1883. – 119 p.

MK 1883 – Dr. Mertino Liutēriaus *Maźasis katgismas draug su trumpu iszguldimu*: (Trumpas Suglaudimas tů Knygeliû, kurios wadinamos: „Dr. Mertino Liutēriaus maźasis Katgismas, taip dawadney iszguldytas, jog jame wisas Pamokslas apie krikszczioniszką Wierą randasi“.). Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Buchdruckerei, 1883. – 52 p.

MK 1886 – Dr. Mertino Liuteraus *Mažasis Katgismas, trumpay išguldytas*. Iš vokiškos kalbos lietuviškay perstatytas per C. W. O. Glogau, Tilžės Vyskupą (Wienuliktą kart kaštais išspaustas ir wel perweizdetas.). Tilžėje: Kaštais išspaustas prie J. Reylenderio bey Sunaus, 1886. – 57 p.

WD 1887 – *Wartaj dangaus, arba Rima-Katalikiszkas Mokslas su istorijomis*. Dalis pirma. Wilnuje: kasztu ir spaustuwieje Juzupa Zawadzkia [Tilžė: E. Vejerio ir L. Arnolto sp.], 1864 [1887]. – 104 p.

SZT 1888 – *Szwiesibė tikejimo arba Trumpas iszguldimas rejkalingiausiu Rimo-Katalikiszko tikejimo daliku*. Wilniuje: kasztu ir spaustuvė Juozapa Zawadskia [Tilžė: O. von Mauderodės sp.], 1860 [1888]. – 60 p.

MRK 1888 – *Moksłas Rimo Kataliku*. Naujei perweizetas, pertaisitas ir antra karta atspaustas. Wilniuje: Kasztu ir spaustuwieje Juzapa Zawadzkia [Tilžė: E. Vejerio ir L. Arnolto sp.], 1879 [1888]. – 440 p.

TK 1889 – *Trumpas katekizmas pagal kunigo Piłakauskio iszguldimo su nekureis naudingais pridėjimajs*. Wilniuje: Kasztu ir spaustuwė Juozapo Zawadskio [Tilžė: Lietuvos sūnų draugija: O. von. Mauderodės sp.], 1860 [1889]. – 84 p.

TK 1892 – *Трумпас катекизмас парашитас дел мокитиню-каталику*. Антрас спаудимас. Спаустувеje Варшавое метŷсе 1892 [1891]. – 79 p.

KK 1892 – *Katakizmai katalikiszki visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokų su lementoriu ir ministranturu*. Parasziti kuningo Žalvario [Petras Legeckas]. Vilniuje: Spaustuvėje Juozapo Zavadskio [Tilžė: M. Jankaus sp.], 1864 [1892]. – 58 p.

TKK 1892 – *Trumpas katalikiškas katekizmas*. Wilniuje: Kasztu S. Neumanno [Tilžė: Lietuvos sūnų draugija: O. von. Mauderodės sp.], 1859 [1892]. – 56 p.

LL 1894 – *Lietuwiszkas lementorius dėl mažu waikeliu, o labiausei dėl augusiuju*. Par K. L. S. [kunigas Lukas Staugaitis] Naujei iszduotas ir aiszkei parweizetas. Wilniuje: spaustuwė Juzapo Zawadzkio [Tilžė: O. von Mauderodės sp.], 1879 [1894]. – 32 p.

TK 1895 – *Trumpas katekizmas pagal kunigo Filochowski'o iszpuldimo su nekureis naudingais pridėjimais*. Vilniuje: kasztu ir spaustuvē Juozapo Zavadskio [Tilžė: J. Šenkės lėšos ir sp.], 1860 [1895]. – 84 p.

HK 1895 – *Heidelbergskas Katekizmas sustatitas* nůg mokitu Baźnyczios Wyru Z. Ursyno ir K. Olewiano pirmu kartu drukawotas Mieste Heidelberge 1563 m. Priimtas Ewangeliszkoje Reformatskoje Baźnyczoje. Letuwiszkoje Kałboje isz naujo iszdůtas 1857 m. – 16 p.

TK 1897 – *Trumpas katekizmas pagal kunigo Filochowski'o iszpuldimo su nekureis naudingais pridėjimais*. Vilniuje. Kasztu ir spaustuvē Jůzapo Zavadskio [Tilžė: O. von. Mauderodės sp.], 1860 [1897]. – 80 p.

PA 1898 – *Poterei, Aktai ir kiti reikalingiausi daiktai, kurius turi žinoti krikszczionis Rymo-Katalikų tikėjimo*. Parasze kunigas M. S. [Martynas Sederavičius]. Tilžė: J. Šenkės sp., 1898. – 110 p.

MK 1898 – Dr. Mertino Liutēriaus *Maźasis katgismas draug su trumpu iszguldimu*: (Trumpas Suglaudimas tů Knygeliû, kurios wadinamos: „Dr. Mertino Liutēriaus maźasis Katgismas, taip dawadney iszguldytas, jog jame wisas Pamokslas apie krikszczioniszką Wierą randasi“.). Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Buchdruckerei, 1898. – 52 p.

DK 1899 – Dr. Mertyno Liuteriaus *Didysis Katgismas*. Lietuviškay išverstas. Tilžėje 1899. Druck von Otto v. Mauderode. – 158 p.

MRK 1900 – *Mokslas Rima-Kataliku: suraszitas ir iszspaustas diel paugusiu žmoniu*. Wilnuoje: spaustuwiej P. Juzupa Zawadzkie [Tilžė: J. Šenkės sp.], 1863 [apie 1900]. – 332 p.

[23] Laužtiniuose skliaustuose nurodyti tikrieji išleidimo duomenys. Nurodant remiamasi bibliografijų duomenimis.

TFK 1901 – *Trumpasis kun. Filochowskio katekizmas Vaiszganto verstas*. Antrą kartą iszleistas, pataisytas. Vilniuje: Juozapo Zawadzkio spaudą ir kasztu [Tilžė: J. Šenkės lėšos ir sp.], 1863 [1901]. – 43 p.

TRKK 1902 – *Trumpi Rymo-Katalikų Katekizmai: aiszkei iszguldyti dėl pamokymo vaikų prie pirmosios Spavėdnės ir S. Komunijos*. D. 1. [Tilžė: O. von Mauderodės sp.], 1862 [1902]. – 71 p.

KK 1903 – *Katakizmai katalikiszki: visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokų, su lementoriu ir ministranturu*. Vilniuje: s. n. [Bitėnai: M. Jankaus sp.], 1864 [1903]. – 56 p.

KP 1903 – *Katekizmo Pirmamokslis arba Trumpas Suglaudimas visųreikalingiausių mokslų švento katalikų Tikėjimo*. Parašė A. Kurietis [Antanas Alekna]. Tilžėje: spauzdinta pas J. Schoenkę, 1903. – 16 p.

TK 1904 – *Trumpas Katekizmas arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir Šv. Komuniją*. Kun. Kazimiero Skrodzkio, Kulių Klebono, parašytas 1850 m. Naujai išduotas iškaščiais ir rupesniu „Kryžiaus Redakcijos". Tilžė: Spausdintas pas J. Schoenkę, 1904. – 113 p.

RKDK 1904 – Kun. Deharbe, D. J. *Rymo=Katalikiszkas didesnysis katekizmas dēl lietuviszkų mokslainių Amerikoj*. Chicago, Ill. Turtu ir spauda „Kataliko", 3244 So. Morgan St., 1904. – 199 p.

TFK 1904 – *Trumpasis katekizmas kun. Filochowskio, Vaiszganto verstas*. Treczią kartą iszleistas, pataisytas. Vilniuje: kasztu ir spauda J. Zavadzkio [Tilžė: O. von Mauderodės sp.], 1863 [1904]. – 48 p.

MKV 1905 – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją*. Išdavė kun. J. Laukaitis. Vilnius: Juozapo Zavadzkio spaustuvė, 1905 (ant viršelio, o ant antraštinio lapo 1904. – 105 p.

PKMV 1905 – *Poteriai ir katekizmas mažiems vaikams arba trumpas išguldymas to, ką katalikų vaikas privalo mokėti*. Įrankis pradiniam tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios mokslui sudėjo Kun. D. Bončkovskis. Lietuviškai sutaisė Kun. J. Jasienskis. Vilnius: «Vilniaus Žinių» spaustuvė, 1905. – 31 p.

TK 1905 – *Trumpas katekizmas arba Prisigaminimas atbuvimui Išpažinties ir prijemimui Komunijos šv. Rankvedis išguldymui tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios*. Jaunūmenei vartoti sudėjo Kun. D. Bončkovskis. Mag. Šv. Th. Kijevos Mokyklų Kapelionas. Lietuviškai sutaisė Kun. Julijonas Jasienskis. Mag. Šv. Th. Palangos Mokyklų Kapelionas. Vilnius: «Vilniaus Žinių» spaustuvė, 1905. – 48 p.

TFK 1905 – *Trumpasis kun. Filochowskio katekizmas, Vaiszganto verstas*. Antrą kartą iszleistas ir pataisytas. Tilžėje: kasztu ir spaustuvē pas J. Schoenke, 1905. – 43 p.

TKDJ 1905 – *Trumpas katekizmas del jaunumenės*. Vilnius: kaštu ir spaustuvėje Juozapo Zavadzkio, 1905. – 16 p.

VDMK 1905 – *Vidutinis dogmatiškai-morališkasis katekizmas*. Rankvedis išguldimui tikėjimo Rymo-Katelikų Bažnyčios. Jaunumenei vartoti. sudėjo Kun. D. Bončkovski's. Mag. Šv. Th. Kijevos Mokyklų Kapelionas. Lietuviškai sutaisė Kun. Julijonas Jasienskis. Mag. Šv. Th. Palangos Mokyklų Kapelionas. Vilnius: Vilniaus Žinių spaustuvė, 1905. – 95 p.

TKŽV 1905 – *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaiczu ir Vilniaus vyskupysczu ir dėl Mohilovos archivyskupystės*. 1905 (Vilniuje: Juozapo Zavadzkio sp.). – 23 p.

TIA 1905 – *Trumpas išguldymas apeigų Rymo-Katalikų bažnyčios*. Sudėjo Kn. D. Bončkovski's. Lietuviškai išvertė Kn. Julijonas Jasienskis. Vilnius: «Vilniaus Žinių» spaustuvė, 1905. – 48 p.

TRKK 1906 – *Trumpas Rymo-Katalikų Katekizmas Vaikeliams išpažintin (spaviedin) prisiruošti*. Parašė Kunigas Juozupas Ambraziejus. Vilnius: «Vilniaus Žinių» spaustuvė, 1906. – 56 p.

KAA 1906 – *Katekizmas apie alkoholiu*. Iš prancūziško verte J. P. Kaštais girtuokliu vuodo. Žvaigždes spaustuvėje, 15 W. Oak St., Shenandoah, Pa., 1906. – 32 p.

MK 1906 – *Mažas katekizmas arba Trumpas išguldymas tikėjimo tiesų*. Paskirtas vaikeliams prie pirmos šv. Komunijos prisiriuošantiems. Parašė ir išleido dėdė Atanazas. Kaunas. Spaustuvė Sokolovskio ir Estrino, 1906. – 48 p.

KP 1906 – Kun. Juozapas Rymeikis. *Katechetiški pamokymai*: Iš „Tėve mųsų", „Sveika Marija" ir „Tikiu į Dievą Tėvą". Knyga I. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1906. – 361 p.

VAL 1906 – *Vadovas amžinon laimėn tikėjimo ir doros keliu, arba trumpas išaiškinantis katekizmas*. Perspauzdinta iš «Dangaus rakto». Vilnius: «Vilniaus Žinių» spaustuvė, 1906. – 18 p.

TFK 1907 – *Trumpasis kun. Filochowskio ktekizmas, Vaiszganto verstas*. Antrą kartą iszleistas ir pataisytas. Tilžėje: kasztu ir spaustuvē pas J. Schoenke, 1907. – 43 p.

MKV 1907 – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventąją Komuniją.* Išleido kun. J. Laukaitis. Antrasai išleidimas. Seinai: Laukaičio ir B-vės spaustuvėje, 1907. – 115 p.

KP 1907 – *Katechetiški pamokymai: Iš dešimts Dievo ir penkių Bažnyčios prisakymų. Iš nuodėmių: septynių didžiųjų, šešių prieš Dvasią šventą, keturių šaukiančių dangun atkeršyjimo, devynių svetimųjų.* Kunigo Juozapo Rymeikio. Knyga II. Tilžė: Otto v. Mauderodės spaustuvė, 1907. – 191 p.

TRKK 1907 – *Trumpas Rymo-Katalikų katekizmas.* Sutaisė J. B. Krótki Rzymsko-Katolicki katechizm. Ułożyl J. B. Vilnius: «Vilniaus Žinių» spaustuvė, 1907. – 53 p.

PK 1908 – *Platesnis katekizmas arba švento Rymo-katalikų bažnyčios mokslo išguldymas, patvirtintas žemaičių ir Vilniaus vyskupijoms.* Spaudon prirengė Kun. Juozapas Skvireckas šv. T. M. Žemaičių Seminarijos Profesorius. Iš lenkų kalbos vertė Vyskupas Antanas Baranauskas. Kaunas, Saliamono Banaičio spaustuvė, 1908. – 363 p.

ŠIK 1909 – *Šventoji istorija ir katekizmas.* Vaikams vadovėlis. Lenkiškai parašė kunigas S. Kozlovskis, Mogilevo archivyskupas. Lietuvių kalbon vertė L. G. Vilnius: Juozapo Zavadzkio knygynas, 1909. – 128 p.

KERTV 1909 – *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams.* Su priedais: 1. Trumpa bažnyčios istorija. 2. Apie šventą raštą. 3. Tikėjimų sulyginimas. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1909 [Virš. išleid. metai 1910.]. – 91 p.

SPP 1909 – *Senowes pripażyntijej poteraj, kurius pagał senuju kningu padawyma ir senu żmonių kalbiejima surinka, surasze ir iszdrukawodyna senos gadines kunigas.* Wilnius: Juzapa Zawadzkia drukarnios iszlejdymas, 1909. – 79 p.

PPK 1910 – *Poteriai, Prisakymai ir Katekizmas pagal Rymo Katalikų mokslo.* Parašė Kun. Jurgis-Peliksas Sragys, Saločių kamendorius. Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvėje, 1910. – 182 p.

TKV 1911 – *Trumputis katekizmas vaikeliams: maža dovanėlė kalėdojant.* Sustatė kun. Juozapas Širvys, Ginteliškės klebonas. Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1911. – 20 p.

PKVK 1911 – *Pirmosios komunijos vaikams katekizmas.* Ištraukos iš Dekreto Šventosios Kongregacijos S. S. apie Pirmąją Komuniją, rugp. 8, 1910. Sutaisė ir savo kaštu išleido kun. P. Saurusaitis. Philadelphia, PA. „Žvaigždės“ Spaustuvėje, 3654 Richmond st., 1911. – 11 p.

AMK 1912 – *Ar moki katekizmą? Mažiems vaikeliams dovanėlė.* Parašė Ranka. Seinai: Laukaičio ir B-vės spaustuvėje, 1912. – 31 p.

RKM 1912 – *Rymo Katalikų Mokslas Kudikių prie Pirmosios Komunijos Prirengimui Tinkantis.* Su Pridėjimu Pirmoje Vietoje Komisijos Pataisytųjų Poterių. Surengė ir Išleido Kun. P. Siaurusaitis, Šv. Juozapo Lietuvių Klebonas. Philadelfija: „Žvaigždės“ spaustuvė, 1912. – 123 p.

K 1912 – *Katekistas arba katekizmo mokytojas kudikiu mokykloje ir auklejimo namuose.* Lietuviškai sutaise kun. Petras Saurusaitis, Šv. Juozapo Lietuvių Klebonas. Philadelphia, PA: „Žvaigždės“ spaustuvėje, 1912. – 106 p.

TKS 1913 – *Trumpas katekizmas.* Sustatė kunigas J. K. [Juozas Katilius]. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1913. – 31 p.

TFK 1913 – *Trumpasis kun. Filochowskio katekizmas, Vaiszganto verstas.* Antrą kartą iszleistas ir pataisytas. Tilžėje: kasztu ir spaustuvė pas J. Schoenke, 1913. – 43 p.

MVK 1913 – Kun. J. Liasauskis. *Mažiesiems vaikams katekizmas.* Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1913. – 23 p.

TK 1913 – *Trumpas katekizmas, skiriamas pradinei katekizacijai ir liaudies mokyklai.* Parašė Kun. J. D. [Juozas Danielius]. Seinai: Laukaičio ir B-vės spaustuvė, 1913. – 56 p.

AVK 1914 – Kun. J. Liasauskis. *Antras vaikams katekizmas.* Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvėje, 1914. – 67 p.

MKV 1914 – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventąją Komuniją.* Išleido kun. J. Laukaitis. Trečiasai išleidimas. Seinai: Laukaičio ir B-vės spaustuvėje, 1914. – 115 p.

KMV 1914 – *Katekizmas Mažiems Vaikams.* Sutaisė pagal Kun. R. A. McEachen'ą Kun. M. Krušas. Dievo Apveizdos parapijos Klebonas. Antroji laida. Ištaisyta Chicagos Kunigų Marijonų. Chicago, III. 1914. – 75 p.

NTK 1914 – *Naujas trumpas katekizmas, lengvas vaikeliams rengtis prie pirmosios Šv. Komunijos.* Parašė kunigas Antanas Tyrylis, Kvėdarnos klebonas. Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-ės spaustuvėje, 1914. – 75 p.

PBK 1914 – *Pilnosios Blaivybės Katekizmas.* Sulietuvintas arba sudėtas lietuvių kalboje sulyg tėvo J. A. Cullenso S. J. Surengtas ir išleistas lėšomis Kun. Petro Saurusaičio Klebono Šv. Juozapo Parapijos. Waterbury conn. Chicago, Ill.: „Draugo" Spauda, 1914. – 159 p.

KASS 1915 – *Katekizmas apie Sutvirtinimo Sakramentą: su maldomis ir apeigomis lotynų ir lietuvių kalboje* / iš pranc. k. vertė kun. V. Zacharevyčė. Vilnius: Martyno Kutkos sp., 1915. – 22 p.

KMK 1915 – *Krikščioniško mokslo katekizmas.* Surengtas ir užgirtas trečiojo Baltimores Koncilijaus. Pagal Angliško sutaisė kun. F. B. Serafinas. II dalis. „Draugo" spauda, Chicago, Ill., 1915. – 95 p.

TP 1916 – *Tikybos pirmamokslis, patvirtintas Žemaičių vyskupystei.* Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1916. – 31 p.

TFK 1916 – Kun. Piliakauskio. *Trumpas katekizmas.* Vertė kun. J. S. [Antanas Skinderis?] Maskva: V. Lemano spaustuvė, 1916. – 40 p.

TM 1916 – *Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas).* Petrapilis: „Lietuvių spaustuvė" Lietuvių d-jos centro komiteto nukentėjusiems del karo šelpti, 1916. – 147 p.

TK 1916 – *Trumpas katekizmas.* Sutaisė kunigas J. K. [Juozas Katilius]. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė, 1916. – 31 p.

MKP 1916 – D. Martyno Liuterio *Mažasis Katekizmas* ir D. Jono Jokūbo Rambako *Pamokslas apie išganymo davadą pirma 24 klausimuose trumpai suglaustas potam 237 klausimuose plačiaus išguldytas.* Petrapilis, „Lietuvių Spaustuvė", 1916. – 92 p.

KERTV 1916 – *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams.* Petrapilis: Lietuvių Draugijos n. d. k. š. spaustuvė, 1916. – 80 p.

TATKT 1916 – *Trumpas Aiškinimas Tiesų Katalikų Tikėjimo.* Parašė Kunigas Franciškus Gugis. Chicago, Illinois, 1916. – 67 p.

LITERATŪRA

Alminauskis K. 1931: *Die Germanismen des Litauischen* 1: *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*. Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos knygynas.

Ambrazas S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida* 2: *Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Būga K. 1958: *Rinktiniai raštai* 1. Sudarė Z. Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Frenkelis E. 1965: Freankel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Jonikas P. 1987: *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: visuomeniniai lietuvių kalbos bruožai = The Lithuanian language and nation through the ages: outline of a history of Lithuanian in its social context.* Čikaga: Lituanistikos institutas.

Kabelka J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*. Vilnius: Mintis.

KIŽ 1997: *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*. Sud. D. Ramonienė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Klimavičius J. 1998: Keturi talkos kėlinukai. – *Gimtoji kalba* 10, 10–14.

Klimavičius J. 2010: Tarptautiniai žodžiai lietuvių kalboje. – *Mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas*. Parengė I. Ermanytė, V. Černė, J. Klimavičius, L. Puzinienė. Kaunas: Šviesa, 4–8.

Kruopas J. 1998: *Rinktiniai raštai*. Sudarė St. Keinys, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Laukaitis J. 1909_a: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 8, 402–406.

Laukaitis J. 1909_b: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 9, 100–106.

LKE 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Parengė K. Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis.

LKŽe: *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, – www.lkz.lt.

Palionis J. 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas.

Piročkinas A. 1970: *Jono Jablonskio leksiniai taisymai: apybraiža*. Kaunas: Šviesa.
Rubinas A. 2001: Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 189–200.
Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.
Skardžius Pr. 1938: Verstiniai ir reikšminiai skoliniai. – *Gimtoji kalba* 10 (60), 145–149.
Skardžius Pr. IV–V 1998–1999: *Rinktiniai raštai* 4: *Moksliniai straipsniai ir studijos*; 5: *Akcentologija. Bendrinės kalbos kultūra. Publicistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
ŠR 2009: *Šventasis Raštas: Naujasis ir Senasis Testamentas*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys. Vilnius: Alma littera.
Urbas D. 1998: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. 2-as leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
VaitkTŽŽ 2003: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Fotonija (e. leidimas).

NAMES OF PLACES RELATED TO RELIGION IN CATHECHISMS PUBLISHED IN 1883–1916

Names of places related to religion comprise about five percent of religious terminology used in catechisms published in 1883–1916. These words name various liturgical places important to believers such as buildings (*bažnyčia* (church), *šventykla* (church), *katedra* (cathedral)), their parts and spaces (*altorius* (altar), *aukuras* (altar), *choras* (choir), *klausykla* (confessional), *koplyčia* (chapel), *sakykla* (pulpit), *zakristija* (vestry)), places of burial (*kapinės* (cemetery), *katakombos* (catacombs)), afterlife (*dangus* (heaven), *rojus* (paradise)), miraculous or important religious events, for instance, visitations (*dykynė* (wilderness)), punishment or purification (*pragaras* (hell), *skaistykla* (purgatory)), and other places.

According to their origin names of places related to religion used in catechisms published in 1883–1916 can be divided into Lithuanian (44 percent; *aukuras* (altar), *dangus* (heaven), *pragaras* (hell), *klausykla* (confessional), *sakykla* (pulpit), *skaistykla* (purgatory), *šveitykla* (purgatory), *šventykla* (church), *vienuolynas* (monastery), *tėvainystė* (heaven)), non-Lithuanian: a) international words (8 percent; *altorius* (altar), *konfesionalas* (confessional), *presbiterija* (presbitery)), b) old borrowings (12 percent; *bažnyčia* (church), *koplyčia* (chapel), *rojus* (paradise), *zakristija* (sacristy)), c) barbarisms (30 percent; *atklanės* (hell), *pekla* (hell), *čysčius* (purgatory), *svietas* (world)) and half-Lithuanian words (6 percent; *altorėlis* (altar), *karalystė* (kingdom), *vyskupija* (diocese)).

The usage of names of places related to religion in catechisms of the researched period varied. Sometimes the same place had two or more names of Lithuanian or foreign origin. For instance, in *Mažasis katekizmas vaikeliams* (Small catechism for children) (1905) prepared by the priest Juozas Laukaitis *hell* was named using Polonism *pekla*, the Lithuanian word *pragaras* or both words – *pragaras arba pekla*. Most often the priority was given to a Lithuanian word or a word of foreign origin which didn't have a Lithuanian equivalent. Choosing one word from two or more synonyms was a result of the standardization of religious terminology which took place at the end of 19th and the beginning of 20th centuries.

Gauta 2012-10-09

Aušra Rimkutė
Žemaitijos kolegija
Muziejaus g. 29, LT-87356 Telšiai
E. paštas ausra.rimkute@gmail.com

Rankraštinio teisės terminų žodyno (1920 m.) lietuviški dvižodžiai terminai

ALVYDAS UMBRASAS
Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: terminijos istorija, terminografija, teisės terminai, terminų žodynas, dvižodžiai terminai, rankraštis

1919–1920 m. Teisingumo ministerijoje parengtas rankraštinis rusų–lietuvių kalbų *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projektas* (pagrindinis rengėjas, tikėtina, buvo Konstantinas Jablonskis) yra moksliškai įdomus teisės terminijos ir terminografijos istorijos objektas. Kaip žinoma, žodynas (pagal apimtį jį galima vadinti ne žodynėliu) nebuvo išleistas, tačiau išliko ne viena rankraščio kopija. Nors projektas nebuvo baigtas rengti, turėjo terminografinių trūkumų (kalbant apie trūkumus, reikia turėti omenyje, kad iki to meto Lietuvoje tebuvo išleisti keli terminų žodynai, nebuvo tokių žodynų rengimo patirties), galimas daiktas, kai kurie asmenys juo anuomet naudojosi. Žodynas palyginti nemažas – 120 puslapių, kuriuose pateikta per 4000 rusiškų terminų ir kitų leksinių ar sintaksinių vienetų. Tik nedidelė jų dalis (netoli 300) neišversta į lietuvių kalbą. Kadangi dažnai teiktas ne vienas lietuviškas atitikmuo (reikšmės, sinonimai), iš viso lietuviškų atitikmenų yra apie 5900 (dalis jų skirtinguose straipsniuose sutampa). Plačiau apie šį rankraštinį žodyną, jo sandarą rašoma *Terminologijos* 18-ame numeryje paskelbtame straipsnyje (žr. Umbrasas 2011). Jame daugiausia aptariami terminografiniai dalykai, šį kartą ketinama smulkiau panagrinėti žodyne pateiktų lietuviškų terminų raišką. Apsiribojama dvižodžiais terminais, į analizę taip pat įtraukiami ir kiti, terminais paprastai nelaikomi, dvižodžiai junginiai (jau pats rankraščio pavadinimas rodo, kad tai nėra vien terminų žodynas). Daugiausia orientuojamasi į formos aspektą, tačiau sinonimijos klausimai paliekami kitiems tyrimams.

Žodyno terminų straipsniuose pasikartojantys dėmenys dažnai praleidžiami, tad analizuojant duomenis laikoma, kad, pavyzdžiui, į straipsnius *вводъ во владѣніе – turėtojo įvedybos, įvadai, turto įvedybos, įvadai* (7[1]), *негодныя средства – netikę, netinkami įrankiai, premonės*[2] (49) įeina lietuviški terminai *turėtojo įvedybos, turėtojo įvadai, turto įvedybos, turto įvadai* ir *netikę įrankiai, netinkami įrankiai, netikusios premonės, netinkamos premonės*. Kai žodis apskliaustas, laikoma, kad straipsnyje yra ilgasis ir trumpasis atitikmenų variantai, pavyzdžiui, iš straipsnio *разсрочка – (išmokėjimo) išskirstymas, išskaidymas, paskirstymas terminais* (90) išskiriami 6 terminai *išskirstymas*, *išskaidymas*, *paskirstymas terminais*, *išmokėjimo išskirstymas*, *išmokėjimo išskaidymas*, *išmokėjimo paskirstymas terminais*. Iš jų tyrimui imami dvižodžiai *išmokėjimo išskirstymas*, *išmokėjimo išskaidymas*, *paskirstymas terminais* (taip suskaidytų straipsnių yra tik keliolika; apskliaustus žodžius kartais galima būtų laikyti aiškinamaisiais, tačiau kadangi nėra aiškios ribos tarp fakultatyvių ir aiškinamųjų termino žodžių, pastarieji neskirti). Tais atvejais, kai apskliausta žodžio dalis (priešdėlis, sangrąžos dalelytė), nuspręsta variantų neskaičiuoti kaip atskirų vienetų, t. y. laikoma, kad, pavyzdžiui, straipsnyje *покрыть расходы – iš(si)mokėti, at(si)lyginti išlaidas* (73) yra du terminai *iš(si)mokėti išlaidas*, *at(si)lyginti išlaidas*.

Iš viso nagrinėjamame žodyne pateikta 1816 lietuviškų dvižodžių junginių, iš kurių daiktavardinių junginių yra 1494 (skirtinguose straipsniuose pateiktus tuos pačius lietuviškus junginius skaičiuojant kaip atskirus vienetus). Pusšimtis rusiškų terminų žodyne pakartoti skirtingose vietose, tad yra ir pasikartojančių lietuviškų terminų (tiesa, kartojamų rusiškų terminų straipsniuose lietuviški atitikmenys dažnai nesutampa; plačiau žr. Umbrasas 2011: 131–133), pvz.: *amžinas turėjimas* (*вѣчное владѣніе,* 9, 16), *atskira пиотопе* (*особое мнѣніе,* 44, 60), *ieškomasis skelbimas* (*публикація о сыскѣ,* 88, 108), *piktam vartoti* (*употреблять во зло,* 30, 113), *sugriauti prieštaravimus* (*опровергать возраженіе,* 11, 59). Dažniau tas pats lietuviškas atitikmuo pateikiamas ne prie vienodų, o prie skirtingų rusiškų terminų (paprastai tai ryšiais nesusieti rusiški sinonimai ar bent labai artimos reikšmės terminai), pvz.: *atmesti ieškojimą* (*отказывать въ искѣ,* 61; *отклонять искъ,* 61), *baudžiamosios priemonės* (*мѣры взысканія,* 8; *мѣры наказанія,* 44), *bylos eiga* (*движеніе дѣла,* 19; *ходъ дѣла,* 117), *eiti pareigas* (*занимать должность,* 27; *исполнять обязанности,* 34), *įkaito laikytojas*

[1] Prie terminų nurodomas žodyno rankraščio puslapis ar puslapiai (jei terminas pateiktas ne vieną kartą).

[2] Klaida, turėtų būti *priemonės* (kitose vietose rašoma gerai).

(*закладодержатель,* 26; *залогодержатель,* 27), *išlaidų sąmata* (*расходная смѣта,* 92; *смѣта расходовъ,* 100), *išrodyti kaltybę* (*изобличать,* 32; *уличать,* 112), *melagingas parodymas* (*ложное показаніе,* 41; *лжесвидѣтельство,* 41), *pavainikis kūdikis* (*дитя, рожденное внѣ брака,* 6; *внѣбрачный ребенокъ,* 10), *posėdžių salė* (*залъ засѣданій,* 27; *присутственная зала,* 84), *raštų rašymas* (*дѣлопроизводство,* 23; *письмоводство,* 67), *teisėjų pilnuma* (*составъ судей,* 103; *судейское присутствіе,* 106), *vietos gyventojas* (*мѣстный житель,* 44; *туземецъ,* 109). Skirtinguose straipsniuose po du kartus pakartoti 83 lietuviški dvižodžiai junginiai (iš jų 68 daiktavardiniai). Žodyne 5 junginiai pakartoti po tris kartus: *bylų darymas* (*производство,* 86; *производство дѣлъ,* 86; *процессъ,* 88), *dalininkų bendrovė* (*долевое товарищество,* 21; *товарищество на паяхъ,* 64, 108), *firmos bendrovė* (*товарищество на вѣрѣ,* 16, 108; *командитное товарищество,* 37), *kyšių ėmimas* (*взяточничество,* 8; *лихоимство,* 41; *мздоимство,* 43), *nekilnojamasis turtas* (*имѣніе,* 32; *недвижимость,* 49; *недвижимое имущество,* 49). Taigi atmetus pasikartojimus galima sakyti, kad iš viso žodyne yra 1723 lietuviški dvižodžiai junginiai (iš jų daiktavardinių – 1416). Raiškos variantai skaičiuojami kaip atskiri vienetai, taip pat atskirais laikomi keli skaičiumi besiskiriantys terminai: *kredito bilietas* (*ассигнація,* 2) plg. *kredito bilietai* (*кредитные билеты,* 39), *servituto teisė* (*право участія частного,* 115) plg. *servitutų teisė* (*право угодій въ чужихъ имуществахъ,* 111), *šventenybės įžeidimas* (*оскорбленіе святыни,* 59) plg. *šventenybių įžeidimas* (*священныя изображенія,* 97), *teisės vaikas* (*законнорожденный,* 26) plg. *teisės vaikai* (*законныя дѣти,* 26).

DAIKTAVARDINIAI JUNGINIAI

Kaip ir galima būtų tikėtis iš terminų žodyno, didžiąją dalį jame pateiktų lietuviškų dvižodžių junginių sudaro daiktavardiniai junginiai. Nors dėl kai kurių šių junginių terminiškumo ar priskyrimo prie teisės srities galima abejoti, čia neturėta tikslo atskirti terminus nuo ne terminų. Į medžiagą žiūrima kaip į visumą, daugiausia paisant raiškos dalykų. Srities žodyne pateiktus daiktavardinius junginius iš esmės galima laikyti tiriamo meto terminais.

Norint atskleisti žodyno terminų raiškos įvairovę, tikslinga apžvelgti **terminus sudarančių dėmenų įvairovę**. Kaip minėta, skirtingų lietuviškų dvižodžių terminų žodyne pateikta 1416, tačiau juos sudarantys dėmenys pasikartoja. Tyrimo tikslu buvo sudaryti lizdinis ir abėcėlinis lietuviškų dvižodžių terminų sąrašai (primintina, kad žodynas yra rusų–

lietuvių kalbų, taigi lizdai apversti ir suskaidyti), kurie leido įvertinti dėmenų įvairovę. Paaiškėjo, kad terminų **pagrindiniais dėmenimis** eina apie 600 žodžių. Daugiausia esama su žodžiu *raštas* (*-ai*) sudarytų terminų – iš viso 41: *aiškinamasis raštas* (*объяснительная записка,* 28), *atleidžiamasis raštas* (*разрѣшительная статья,* 90), *atsakomas raštas* (*отвѣтная бумага,* 61), *bajorystės raštai* (*дворянская грамота,* 18), *dalybinis raštas* (*раздѣльная запись (актовъ),* 90), *dalybų raštas* (*раздѣльная запись (актовъ),* 90), *dovanojamasis raštas* (*дарственный актъ, дарственная запись,* 19; *жалованная грамота*, 24), *dovanų raštas* (*дарственный актъ, дарственная запись,* 19), *draudžiamasis raštas* (*обезпечительный листъ,* 53), *gaunamasis raštas* (*входящая бумага,* 13), *ginamas raštas* (*охранный листъ,* 63), *ginčo raštai* (*состязательныя бумаги,* 103), *įdraudžiamasis raštas* (*запретительная статья,* 28), *įgyjamasis raštas* (*данная,* 18), *įkaitinis raštas* (*закладной листъ,* 25), *įkeičiamasis raštas* (*заказная крѣпость,* 25), *indėlinis raštas* (*фундушевая запись,* 116), *išdėstomasis raštas* (*докладная записка,* 20), *(iš)leidžiamasis raštas* (*исходящая бумага,* 34), *išskiriamasis raštas* (*отдѣльная запись,* 61; *отводная запись,* 60), *įvedybinis raštas* (*вводный листъ,* 7), *įvedybų raštas* (*вводный листъ,* 7), *įvesdinamas raštas* (*вводный листъ,* 7), *kilimo raštas* (*родословная,* 93), *laiduojamasis raštas* (*поручная запись,* 75; *обезпечительный листъ,* 53), *leidimo raštas* (*дозволительная запись,* 20), *leidžiamasis raštas* (*разрѣшительная бумага,* 90; *дозволительная запись,* 20), *pasikliaujamas raštas* (*вѣрющее письмо,* 16), *paskolos raštas* (*заемное письмо,* 25), *pirklybinis raštas* (*торговый листъ,* 109), *pranešamasis raštas* (*докладная записка,* 20, 28), *prekybos raštas* (*торговый листъ,* 109), *prisaikos*[3] *raštas* (*присяжный листъ,* 85), *privilejaus raštas* (*уставная грамота,* 114), *saugojamas raštas* (*охранный листъ,* 63), *savybinis raštas* (*частный актъ,* 118), *skolinamasis raštas* (*заемное письмо,* 25), *steigiamas raštas* (*уставная грамота,* 114), *tarnaujamas raštas* (*формулярный списокъ, формуляръ,* 116), *tarnybos raštas* (*формулярный списокъ, формуляръ,* 116), *vykdomasis raštas* (*исполнительный листъ,* 33). *Rašto* rūšių čia pateikta kelis kartus daugiau nei pirmajame spausdintame teisės terminų žodyne, kuris išėjo 1954 m. (TŽ). Kaip matyti, tai daugiausia rusiškų terminų *актъ, бумага, грамота, записка, запись, крѣпость, листъ, письмо, списокъ, статья* rūšys. Dalis lietuviškų terminų yra sinonimiški.

[3] Turėtų būti *priesaikos* (kitose vietose rašoma gerai).

1 pav. Žodyno termino *teisė* lizdas (p. 78)

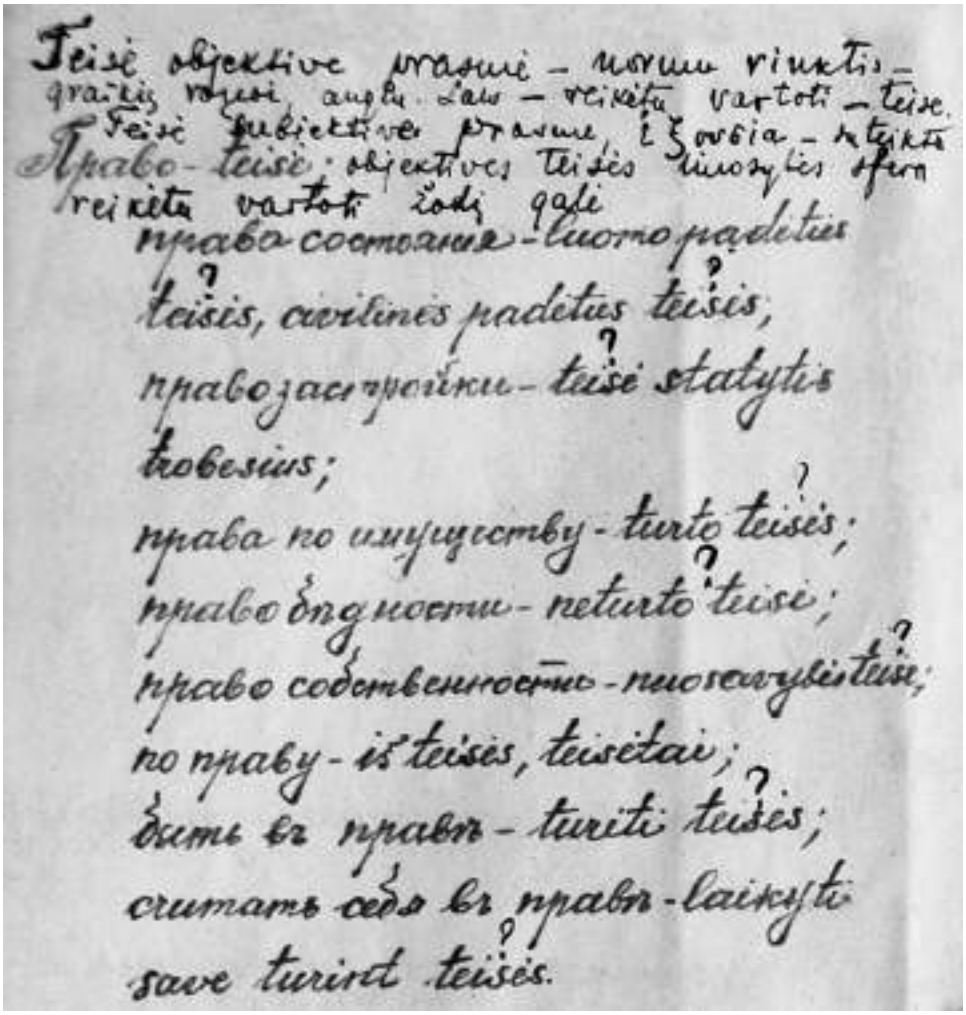
Teisė objektive prasmė – norma rinktis –
graikų rašyti, anglų law – reikėtų vartoti – teise.
Teisė subjektive prasme, į Žodžia – netikta
Право – teisė: objektivės teisės kiniosylės sfera
reikėtų vartoti žodį gali
права состояние – kuomo padėties
teisės, civilinės padėties teisės;
правозаступники – teisė statytis
trobesius;
права по имуществу – turto teisės;
право бѣдности – neturto teisė;
право собственности – nuosavybės teisė;
по праву – iš teisės, teisėtai;
быть въ правѣ – turėti teisės;
считать себя въ правѣ – laikyti
save turinti teisės.

Antras pagal dažnumą dvižodžių terminų pagrindinis dėmuo – *teisė* (*-ės*). Iš viso yra 28 terminai: *atstojamoji teisė* (*право представленія,* 80), *atstojimo teisė* (*право представленія,* 80), *autoriaus teisė* (*авторское право,* 1), *čužės teisė* (*чиншевое право,* 118), *daiktinė teisė* (*вещное право,* 8), *daikto teisė* (*вещное право,* 8), *išperkamoji teisė* (*выкупное право,* 14), *ypatingos teisės* (*особенныя права,* 60), *matymo teisė* (*право вида,* 9), *neišgalėjimo teisė* (*право бѣдности,* 7), *neturto teisė* (*право бѣдности,* 7, 78), *nuosavybės teisė* (*право собственности,* 78), *papročio teisė* (*обычное право,* 56), *paveldėjimo teisė* (*наслѣдственное право,* 48), *pilietybės teisė* (*право*

гражданства, 18), *reginio teisė* (*право вида,* 9), *reikštinė teisė* (*положительное право,* 74), *reiškiamoji teisė* (*положительное право,* 74), *renkamoji teisė* (*выборное право,* 13), *rinkimų teisė* (*выборное право,* 13), *savybinė teisė* (*частное право,* 118), *servituto teisė* (*право участія частного,* 115), *servitutų teisė* (*право угодій въ чужихъ имуществахъ,* 111), *šeimos teisė* (*семейное право,* 97), *tako teisė* (*право прохода,* 88), *teisė išpirkti* (*выкупное право,* 14), *turto teisės* (*права по имуществу,* 78), *valstybinė teisė* (*государственное право,* 17). Terminai teikiami įvairiuose žodyno lizduose. Termino *teisė* (*право*) lizdas yra palyginti nedidelis, jame įrašyta ir junginių, kurie nėra *teisės* rūšiniai terminai (žr. 1 pav.; komentaras lizdo viršuje ir klaustukai rankraštyje įrašyti kito asmens).

Beje, daugiau dėmenų turinčių terminų, reiškiančių *teisės* rūšis, žodyne nėra daug, tik 8: *atlyginimo reikalaujamoji teisė* (*право обратного требованія,* 55), *civilinės padėties teisės* (*права состоянія,* 78, 103), *gyvulių girdymo teisė* (*право водопоя,* 10), *luomo padėties teisės* (*права состоянія,* 78), *teisė statyti(s) namus* (*право застройки,* 29), *teisė statytis trobesius* (*право застройки,* 78), *teisė girdyti gyvulius* (*право водопоя,* 10), *užilginamoji turėjimo teisė* (*право давностного владѣнія,* 18).

Kiek mažiau yra terminų su dėmeniu *mokesnis* (*-iai*) – 24. Tai trečias pagal dažnumą dvižodžių terminų pagrindinis dėmuo. Jis daugiausia atitinka rusiškus terminus *налогъ, обложеніе, плата, подать, пошлина, сборъ*: *aktinis mokesnis* (*актовая пошлина,* 1), *akto mokesnis* (*актовая пошлина,* 1), *bylos mokesnis* (*судебная пошлина,* 106), *butų mokesnis* (*квартирный налогъ,* 36), *dalies mokesnis* (*частичная плата,* 117), *ieškinio mokesniai* (*исковыя пошлины,* 33), *(iš)kasinių mokesnis* (*горная подать,* 17), *išskirstomas mokesnis* (*раскладочный сборъ,* 91), *įtvirtinamasis mokesnis* (*крѣпостная пошлина,* 40), *įtvirtinimo mokesnis* (*крѣпостная пошлина,* 40), *kalnų mokesnis* (*горная подать,* 17), *mokesniai savivaldybei* (*земское обложеніе,* 30), *muito mokesnis* (*таможенный сборъ,* 95), *nemokėtas mokesnis* (*недоимка,* 49), *netiesioginis mokesnis* (*коственный налогъ,* 39), *pelno mokesnis* (*подоходный налогъ,* 71), *savivaldybės mokesniai* (*земское обложеніе,* 30), *skiriamasis mokesnis* (*окладной сборъ,* 57), *tarpininkavimo mokesnis* (*коммиссіонныя,* 37), *tiesioginis mokesnis* (*прямой налогъ,* 88), *vartojimo mokesnis* (*налогъ на потребленіе,* 77), *verslo mokesnis* (*промысловый налогъ,* 87), *žemės mokesnis* (*поземельный налогъ,* 72), *žyminis mokesnis* (*гербовый сборъ,* 16). Kaip matyti, nesistengta skirtingų rusiškų terminų versti skirtingai, atsižvelgiant į sąvokų esmę parinktas vienodas lietuviškas terminų pagrindinis dėmuo.

Be minėtų trijų dažniausių pagrindinių dėmenų, žodyne dar yra 11 dėmenų, su kuriais sudaryta po daugiau kaip 10 junginių (skliaustuose nurodomas junginių skaičius): *aktas* (*-ai*) (22), *turtas* (16), *dalykas* (*-ai*) (15), *darbas* (*-ai*) (15), *pinigas* (*-ai*) (15), *teismas* (*-ai*) (15), *knygos* (14), *turėjimas* (14), *terminas* (13), *byla* (*-os*) (12), *sutartis* (12). Su šiais 14 dėmenų iš viso sudaryti 256 terminai.

Pagal junginių gausumą dar galima išskirti šiuos pagrindiniais dėmenimis einančius žodžius (paprastai gimininius terminus; eilutės pradžioje nurodomas junginių su dėmeniu skaičius):

10: *įrašas*, *įstatymas* (*-ai*), *nusikaltimas*;

9: *bendrovė*, *įžeidimas*, *kalėjimas*, *laikas*;

8: *bilietas* (*-ai*), *daiktas* (*-ai*), *kaina*, *priemonė* (*-ės*), *sandora*, *sąrašas*, *žaizda*;

7: *tarnyba*, *vekselis*, *vieta*;

6: *aprašas*, *įstaiga* (*-os*), *išmokesnis*, *išrodymas* (*-ai*), *kambarys*, *kelias*, *lapas*, *muitas*, *namas* (*-ai*), *pareiga*, *pasižadėjimas*, *posėdis*, *prievaizdas*, *prievolė*, *rinkliava*, *vaikas* (*-ai*), *valdininkas* (*-ai*), *žemė*;

5: *ančdelis*, *atsakomybė*, *esmė*, *kantora*, *laiškas*, *raštelis* (*-iai*), *skundas*, *šalis*, *tardymas*, *užilginimas*, *ženklas* (*-as*), *žyminys* (*-iai*), *žmogus* (*-nės*);

4: *apžiūra*, *atėmimas*, *bausmė*, *dalyvis*, *darbininkas*, *darymas*, *davėjas*, *diena*, *dokumentas*, *gyvulys* (*-iai*), *ieškojimas*, *įkaitas*, *ištyrimas* (*-ai*), *kasa*, *kvitas*, *laikytojas*, *metai*, *naudojimas*, *nuoma*, *padalinimas*, *padėtis*, *perleidimas*, *reikalas*, *sąjunga*, *siena*, *sklypas*, *sprendimas*, *sritis*, *sudėtis*, *taryba*, *teisėjas*, *teisimas*, *turėtojas*, *valdyba*, *varžytynės*;

3: *advokatas*, *atleidimas*, *draugija*, *eilė*, *giminietis* (*-iai*), *ginčas*, *gyventojas*, *globėjas*, *įrankis* (*-iai*), *kliedas*, *kūdikis*, *laidavimas*, *miškas*, *nusprendimas*, *padėjėjas*, *pagrindas*, *pamišimas*, *panaikinimas*, *paraiška* (*-os*), *pardavimas*, *pareiškimas*, *pasirašymas*, *paskyrimas*, *pažymys* (*-iai*), *perdavimas*, *peržengimas*, *popieris* (*-iai*), *priežastis*, *prižiūrėtojas*, *procesas*, *reikalavimas*, *santvarka*, *sąskaita*, *skyrius*, *sukimas*, *takas*, *vadas*, *valdymas*, *valdytojas*, *veiksmas*, *žurnalas*.

Su šiais 124 dėmenimis (su kurių kiekvienu yra nuo 3 iki 10 dvižodžių terminų), iš viso sudaryta 579 terminai. Kartu visi minėti terminai, su kurių pagrindiniais dėmenimis yra nuo 3 iki 41 junginių, sudaro apie 59 % žodyno dvižodžių lietuviškų terminų (t. y. 835). Vadinasi 41 % terminų pagrindiniai dėmenys yra saviti – su jais sudaryta tik po 1–2 junginius.

Iš turimos medžiagos matyti, kad terminų **šalutiniai dėmenys** yra kiek įvairesni už pagrindinius – skirtingų dėmenų yra apie 800 (į giminę, skaičių

ir įvardžiuotinę ar neįvardžiuotinę formą šiuo atveju neatsižvelgiama, t. y. laikoma, kad tai tas pats dėmuo). Pats dažniausias šalutinis dėmuo – *bylos* (*-ų*). Su juo sudaryta 20 terminų: *bylos atnaujinimas* (*возобновленіе дѣла,* 11), *bylos baigimas* (*прекращеніе дѣла,* 81), *bylos dalyvis* (*тяжущійся,* 110), *bylos eiga* (*движеніе дѣла,* 19; *ходъ дѣла,* 117), *bylos išdėstymas* (*докладъ дѣла,* 20), *bylos išeitis* (*исходъ дѣла,* 34), *bylos kėlėja* (*истица,* 34), *bylos kėlėjas* (*истецъ,* 34), *bylos klausymas* (*слушаніе дѣла,* 99), *bylos mokesnis* (*судебная пошлина,* 106), *bylos nagrinėjimas* (*разбирательство, разборъ дѣла,* 89; *слушаніе дѣла,* 99), *bylos numarinimas* (*прекращеніе дѣла,* 81), *bylos padalinimas* (*раздѣленіе дѣла,* 89), *bylos perkėlimas* (*перенесеніе дѣла,* 66), *bylos teisimas* (*слушаніе дѣла,* 99), *bylos vedimas* (*веденіе дѣла,* 7), *bylos žiūrėjimas* (*хожденіе по дѣлу,* 117), *bylų darymas* (*производство,* 86; *производство дѣлъ,* 86; *процессъ*, 88), *bylų leistrai* (*настольный реестръ,* 48), *bylų teisė* (*настольный реестръ,* 48).

Antras ir trečias pagal dažnumą yra dėmenys *teismo* (17 terminų) ir *teisės* (*-ių*) (15 terminų): *teismo bylojimas* (*судоговореніе,* 106), *teismo įsakas* (*судебный приказъ,* 83), *teismo įstaigos* (*судебныя установленія,* 106), *teismo kambarys* (*судебная камера,* 35), *teismo klaida* (*судебная ошибка,* 106), *teismo neteisingumas* (*неправосудіе,* 51), *teismo (nu)sprendimas* (*приговоръ суда,* 82), *teismo nutarimas* (*опредѣленіе суда,* 58), *teismo parikimas* (*судебная ошибка,* 106), *teismo pristovas* (*судебный приставъ,* 84), *teismo procesas* (*судопроизводство,* 106), *teismo sritis* (*судебная часть,* 118), *teismo tardymas* (*судебное слѣдствіе,* 106), *teismo tardytojas* (*судебный слѣдователь,* 99), *teismo vadyba* (*судебное вѣдомство,* 15), *teismo valdžia* (*судебное вѣдомство,* 15), *teismo vykdytojas* (*судебный приставъ,* 84); *teisės aprėžimas* (*ограниченіе права,* 56), *teisės įpėdinis* (*законный наслѣдникъ,* 26; *правопреемникъ,* 78), *teisės mokslas* (*правовѣдѣніе,* 78; *юрисфуденція*[4], 120), *teisės pagrindas* (*правооснованіе,* 78), *teisės papėdininkas* (*правопреемникъ,* 78), *teisės pareiškimas* (*притязаніе,* 85), *teisės patarėjas* (*юрисконсультъ,* 120), *teisės peržengimas* (*правонарушеніе,* 78), *teisės pirmatakas* (*правопредшественникъ,* 78), *teisės tėvas* (*законный отецъ,* 26), *teisės vaikai* (*законныя дѣти,* 26), *teisės vaikas* (*законнорожденный,* 26), *teisių atėmimas* (*лишеніе правъ,* 41), *teisių nustojimas* (*лишеніе правъ,* 41), *teisių perleidimas* (*переказъ правъ,* 66).

[4] Turėtų būti *юриспруденція*.

Po daugiau kaip 10 junginių sudaryta su šalutiniais dėmenimis *turto* (14), *įstatymo* (*-ų*) (13) ir *darbo* (*-ų*) (12). Su šešiais dažniausiais dėmenimis iš viso yra 91 terminas. Dar pagal gausumą galima išskirti šiuos šalutinius dėmenis (pradžioje nurodomas junginių su dėmeniu skaičius):

10: *raštinės*, *valstybės*, *žemės*;

9: *akto*, *bendras*(*is*), *visuomenės*;

8: *nusikaltimo* (*-ų*);

7: *miško* (*-ų*), *skolos*, *tarnybos* (*-ų*);

6: *civilinis*, *įkaitinis*, *įtvirtinamasis*, *miesto*, *palikimo*, *pinigo* (*-ų*), *reiškėjų*;

5: *asmens*, *ieškojimo* (*-ų*), *ipotekos*, *įstatyminis*, *kaltinamasis*, *melagingas*, *mokesnio* (*-ių*), *posėdžio* (*-ių*), *rinkimų*, *skolinamasis*, *tardymo*, *termino* (*-ų*), *testamento*, *tikrasis*, *vekselio*, *vietos*;

4: *apdraudžiamasis*, *atskiras*(*is*), *balsų*, *baudžiamasis*, *bausmės*, *buto* (*-ų*), *didysis*, *esamasis*, *gaisrininkų*, *garbės*, *įkaito*, *inventoriaus*, *išlaidų*, *kaimo*, *kalėjimo*, *laivo* (*-ų*), *matavimo*, *medžioklinis*, *netikras*, *nutarimo*, *pagrindinis*, *paskolos* (*-ų*), *pašto*, *perkamasis*, *priesaikos*, *proto*, *renkamasis*, *slaptas*(*is*), *steigiamas*(*is*), *šventenybės* (*-ių*), *teisėjo* (*-ų*), *valdžios*, *vedybos*, *žinios* (*-ių*), *žmonių*;

3: *akčyžės*, *apelecinis*, *archyvė*[5], *atsakomas*(*is*), *atviras*, *baigiamasis*, *dieninis*, *dirbamasis*, *dovanos* (*-ų*), *draustinis*, *ežio* (*-ių*), *gyvenamasis*, *grįžtamasis*, *ieškomasis*, *įgyjamas*(*is*), *išrodymo*, *ypatingas*, *kaltybės*, *kasinių*, *klausimų*, *kredito*, *kūno*, *laiko*, *laikomasis*, *mokamasis*, *naikinamasis*, *namų*, *negalutinis*, *negyvėlio*, *nenustatytas*, *netiesioginis*, *netinkamas*, *nuolatinis*, *nusikalstamas*(*is*), *pajamų*, *pelno*, *piktadarių*, *prekybinis*, *prekybos*, *raštų*, *raugiamasis*, *sandoros*, *saugojamas*(*is*), *savybinis*, *skundo* (*-ų*), *smulkus*(*is*), *šeimos*, *termininis*, *tiesioginis*, *tiesos*, *tyčios*, *turėtojo*, *vaisiaus* (*-ių*), *vandens*, *verslo*, *viešas*, *vyriausiasis*, *žmonos*, *žodžiu*.

Šalutinių dėmenų, kurie žodyno dvižodžiuose terminuose pasikartoja nuo 3 iki 10 kartų, iš viso yra 127, o terminų su jais – 525. Priskaičiavus iš pradžių minėtus dažniausius dėmenis, matyti, kad žodyne dažniausiai pasikartoja 133 šalutiniai dėmenys, su jais sudaryta 616 terminų, t. y. apie 44 % dvižodžių terminų. Kartu tai rodo, kad apie 56 % terminų šalutiniai dėmenys yra saviti, pasikartoja terminuose tik 1–2 kartus. Palyginus žodyno terminų pagrindinių ir šalutinių dėmenų dažnumą matyti atvirkštinis proporcingumas: terminų su pasikartojančiais ir nepasikartojančiais

[5] Turėtų būti *archyve*, bet žodyne kažkodėl vietininkas dažnai rašomas su *-ė*.

(ar beveik nepasikartojančiais) pagrindiniais dėmenimis santykis yra atitinkamai 59 % ir 41 %, o su tokiais šalutiniais dėmenimis atitinkamai – 44 % ir 56 %. Gausesnę šalutinių dėmenų įvairovę greičiausiai lemia didesnės šių dėmenų raiškos galimybės. Be to, dvižodžių terminų sinonimai paprastai skiriasi kaip tik šalutiniais, o ne pagrindiniais dėmenimis.

Daugiausia žodyne yra **valdomąjį**[6] **pažyminį** turinčių dvižodžių terminų – 757. Būdingiausias **kilmininko** valdymas, tokių terminų yra net 713, pvz.: *akčyžės priežiūra* (*акцизный надзоръ,* 1), *asmens tikrumas* (*самоличность,* 95), *banko laikykla* (*кладовая банка,* 36), *buto пиота* (*наемъ квартиры,* 46), *dalies paskyrimas* (*выдѣлъ,* 14), *dovanos atšaukimas* (*поворотъ дара,* 69), *galo padarymas* (*убійство,* 110), *garbės vardas* (*почетное званіе,* 77), *gyvybės atėmimas* (*лишеніе жизни,* 41), *įdraudimų knygos* (*запретительныя книги,* 28), *ipotekos įstaiga* (*ипотечное учрежденіе,* 116), *išrodymo ištikrinimas* (*повѣрка доказательства,* 69), *išsigimėlių mokslas* (*изувѣрное ученіе,* 32), *kaimo bendruomenė* (*сельское общество,* 55), *kirtimo servitutas* (*сервитутъ рубки,* 94), *laimės sandora* (*рисковой договоръ,* 93), *laisvės atėmimas* (*лишеніе свободы,* 41), *mažmenų pirklyba* (*мелочный торгъ,* 43), *merginos neliečiamybė* (*цѣломудріе,* 117), *miesto rinkliava* (*городской сборъ,* 95), *milicijos priežiūra* (*надзоръ милиціи,* 45), *naturos pareiga* (*натуральная повинность,* 48), *nesišalinimo pasirašymas* (*подписка о явкѣ,* 71), *nusikaltimo sudėtis* (*составъ преступленія,* 103), *policijos valdininkai* (*чины полиціи,* 118), *pasienio ruožas* (*пограничная черта,* 118), *pelno ančdėlis* (*подоходный налогъ,* 71), *piktadarių sąjunga* (*преступное сообщество,* 81), *pirklybos kodeksas* (*торговый кодексъ,* 109), *priesaikos peržengimas* (*клятвопреступленіе,* 36), *raštinės valdininkas* (*канцелярскій чиновникъ,* 35), *rinkimų būdas* (*порядокъ выборовъ,* 75), *sandoros dalykas* (*предметъ договора,* 79), *skardinių rinkliava* (*сборъ кружечный,* 95), *smurto veiksmas* (*насильственное дѣйствіе,* 47), *šeimos dalybos* (*семейный раздѣлъ,* 90), *šventenybės paniekinimas* (*кощунство,* 39), *tardymo sustabdymas* (*пріостановленія слѣдствія,* 85), *teisėjo pakeitimas* (*отводъ судьи,* 61), *termino grąžinimas* (*возстановленіе срока,* 11), *testamento davėjas* (*завѣщатель,* 25), *tyčios bankrutas* (*злостный банкротъ,* 30),

[6] Valdymo požymiu laikomas bet kuriuo linksniu, išskyrus vardininką, išreikštas šalutinis junginio dėmuo. Linksnio parinkimas priklauso nuo pagrindinio žodžio junglumo ir reikšmės (Labutis 1994: 20, DLKG[2] 1996: 480–481).

turto įtvirtinimas (*укрѣпленіе имущества,* 112), *valdžios neveiklumas* (*бездѣйствіе власти,* 3), *vartojimo mokesnis* (*налогъ на потребленіе,* 77), *vekselio vienetas* (*вексельный образецъ,* 7), *visuomenės nusprendimas* (*общественный приговоръ,* 82), *vyriškių susimetimas* (*мужеложство,* 44), *vyrybės metai* (*совершеннолѣтіе,* 101), *žemės matavimas* (*межеваніе,* 43), *žmonių surašymas* (*народная перепись,* 66). Galima išskirti daiktavardiškai pavartotų būdvardžių, dalyvių, skaitvardžių kilmininkus: *netikrojo padirbimas* (*поддѣлка,* 70), *siunčiamųjų kalėjimas* (*пересыльная тюрьма,* 67), *suimtojo išleidimas* (*упускъ арестанта,* 113), *susivedusiųjų persiskyrimas* (*разводъ,* 89), *tardomųjų kalėjimas* (*слѣдственная тюрьма,* 99), *trečiųjų teismas* (*судъ чести,* 118; *третейскій судъ*, 109). Žodyne yra ir keli junginiai ne su daiktavardžio, o su įvardžio kilmininku: *mano skola* (*долгъ на мнѣ,* 21), *pačių teismas* (*самосудъ,* 95), *savo nuomonė* (*особое мнѣніе,* 44), *visų atsakomybė* (*круговая порука, отвѣтственность,* 40), *visų laidavimas* (*круговая порука, отвѣтственность,* 40). Tokia raiška terminams nebūdinga.

Aptariamuose junginiuose kilmininkas vartojamas kaip prepozicinis linksnis. Išsiskiria 6 junginiai su inversiškai pateiktu kilmininku (tai galėtų būti dėl rusų kalbos poveikio, nors, kaip matyti, ne visi atitikmenys yra analogiškos struktūros): *atsakymas tiesos* (*отказъ въ правосудіи,* 78), *išsižadėjimas palikimo* (*отреченіе отъ наслѣдства,* 62), *pagarsinimas dalykų* (*разглашеніе обстоятельствъ,* 89), *pagarsinimas slėpinių* (*разглашеніе тайнъ,* 89), *panaikinimas akto* (*расторженіе акта,* 92), *turėjimas nuostolių* (*убыточность,* 110).

Junginių, turinčių **ne kilmininku išreikštą valdomąjį pažyminį**, aptariamame žodyne nėra daug – 44. Visi linksniai yra postpoziciniai, dažniausias iš jų – įnagininkas. Junginių su valdomu įnagininku iš viso yra 16: *apžiūra žodžiu* (*оскорбленіе словомъ,* 59), *bauda pinigais* (*денежная пеня,* 19), *ieškojimas skelbimu* (*сыскъ черезъ публикацію,* 108), *išrodymai dokumentais* (*документальныя данныя,* 20), *išrodymas reiškėjais* (*доказательство посредствомъ свидѣтелей,* 20), *įžeidimas veiksmu* (*оскорбленіе дѣйствіемъ,* 22), *įžeidimas žodžiu* (*обида словомъ,* 98), *laidavimas sandoromis* (*поручительство по договорамъ,* 75), *nepasitenkinimas sprendimu* (*недовольство рѣшеніемъ,* 49), *pakelimas laipsniais* (*производство въ чины,* 86), *pardavimas varžytynėmis* (*продажа съ торговъ,* 109), *pareiškimas raštu* (*подписка,* 71), *paskirs-*

tymas terminais (*разсрочка,* 90), *prigavimas asmeniu* (*подлогъ (въ лицѣ),* 71), *rūpinimasis byla* (*хожденіе по дѣлу,* 117), *varžytynės žodžiu* (*изустные торги,* 32). Vos mažiau (13) yra junginių su naudininku: *įgaliotinis reikalams* (*повѣренный въ дѣлахъ,* 69), *įkaitas sanderyboms* (*залогъ къ торгамъ,* 27), *įkaitas varžytynėms* (*залогъ къ торгамъ,* 27), *kalėjimas siunčiamiesiems* (*пересыльная тюрьма,* 67), *kūrinys vaidyklai* (*пьеса,* 89), *mokesniai savivaldybei* (*земское обложеніе,* 30), *naudojimas piktam* (*злоупотребленіе,* 31), *nusikaltimas valstybei* (*государственное преступленіе,* 17), *nusikaltimas priesaikai* (*клятвопреступленіе,* 36), *pavojus gyvybei* (*опасность для жизни,* 57), *smurtas asmeniui* (*насиліе надъ личностью,* 47), *statinė mintalui* (*заторный чанъ,* 29), *sutartis akiai* (*благовидная сдѣлка,* 5). Retesni junginiai su vietininku (9), pvz.: *paimtys namuose* (*выемки по домамъ,* 14), *tarnavimas kariuomenėje* (*нахожденіе на военной службѣ,* 10). Jie dažnai straipsnyje pateikiami ne po vieną: *apžiūra vietoje* ir *apžiūrėjimas vietoje* (*осмотръ на мѣстѣ,* 59), *iškėlimas vaidykloje* ir *iškėlimas regykloje* (*представленіе на сценѣ,* 80), *suieškojimas archyvė*, *suradimas archyvė* ir *sužinojimas archyvė* (*архивное изысканіе,* 32).

Atskirai minėtini junginiai su iliatyvu. Tokių junginių kartais linkstama nepriskirti prie valdymo (Labutis 1994: 20). Nors iliatyvas ir nepatenka į bendrinės kalbos linksnių sistemą, vis dėlto į jį galima žiūrėti kaip į linksnį (juoba kad kalbama apie beveik 100 metų senumo terminus) ir aptarti ne prie šliejamųjų, o prie valdomųjų dėmenų. Junginių su iliatyvu žodyne nėra daug – 6: *atidavimas tieson* (*преданіе суду,* 78), *atvedimas tardyman* (*приводъ къ слѣдствію,* 82), *paskyrimas tarnybon* (*опредѣленіе къ должности,* 58), *suvedimas akysna* (*очная ставка,* 64), *šaukimas tardyman* (*призывъ къ слѣдствію,* 82), *traukimas tieson* (*преданіе суду,* 78). Suprantama, iliatyvų *tieson*, *akysna* dabartinėje teisės kalboje nebeliko, nėra ir *tardyman* (pasitaiko nebent šnekamojoje kalboje), tačiau *tarnybon* tebevartojamas, jis yra Lietuvos Respublikos policijos įstatyme (*priėmimas tarnybon*).

Derinamąjį[7] **pažyminį** turinčių dvižodžių lietuviškų terminų aptariamame žodyne yra 624. Junginių su būdvardžiais ir dalyviais yra apylygiai – atitinkamai 305 ir 308. Santykis gerokai skiriasi nuo to, koks buvo 1918–1940 m. kodeksų lietuviškuose vertimuose – juose terminų su bū-

[7] Derinimo požymis yra būdvardiškųjų žodžių, turinčių sintaksiškai nesavarankiškas linksnio, skaičiaus ir giminės kategorijas, taikymas prie kitų žodžių formų (Labutis 1994: 18, DLKG[2] 1996: 480).

dvardžiais rasta dvigubai daugiau nei su dalyviais (Umbrasas 2010: 152, 157). Apskritai derinamąjį pažyminį turintys terminai raiškos atžvilgiu yra gerokai įvairesni nei turintys valdomąjį pažyminį.

Nagrinėjamuose terminuose dažniausiai vartojami neveikiamieji **dalyviai** (287), paprastai esamojo laiko (249). Būdingiausia įvardžiuotinė dalyvių forma (a; 197), nors palyginti nemažai yra ir neįvardžiuotinių (b; 52), pvz.:

a) *apdraudžiamoji draugija* (*страховое общество,* 106), *atidedamoji sąlyga* (*отлагательное условіе,* 62), *atsakomoji šalis* (*отвѣтная сторона,* 61), *baudžiamasis statutas* (*уголовное уложеніе,* 111), *dirbamoji žemė* (*удобная земля,* 111), *einamoji sąskaita* (*текущій счетъ,* 108), *esamasis turtas* (*имущество наличное,* 32), *gaminamoji pramonė* (*добывающая промышленность,* 20), *gyvenamasis bilietas* (*билетъ на жительство,* 24), *grįžtamasis kvitas* (*обратная расписка,* 91), *ieškomasis prašymas* (*исковое прошеніе,* 33), *įleidžiamasis muitas* (*впускная пошлина,* 12), *imamosios knygelės* (*заборная книжка,* 24), *įspėjamoji cenzūra* (*предварительная цензура,* 79), *išperkamieji žyminiai* (*выкупныя свидѣтельства,* 14), *išrodomasis daiktas* (*вещественное доказательство,* 8), *išteisinamasis sprendimas* (*оправдательный приговоръ,* 58), *išvežamasis muitas* (*отпускная пошлина,* 62), *įtvirtinamasis aktas* (*крѣпостной актъ,* 40), *kalimasis kambarys* (*арестантская камера,* 35), *kardomoji priemonė* (*мѣра пресѣченія,* 44), *keliamosios varžytynės* (*торги съ повышеніемъ,* 69), *kilnojamasis daiktas* (*движимое имущество, движимость,* 19), *laikomasis indėlis* (*взносъ на храненіе,* 8), *laimimoji paskola* (*выигрышный заемъ,* 14), *lengvinamosios aplinkybės* (*смягчающія обстоятельства,* 100), *marinamasis užilginimas* (*погасительная давность,* 69), *naikinamoji sąlyga* (*отмѣнительное условіе,* 62), *neatsilyginamasis įrašas* (*безоборотная надпись,* 3), *palaikomasis laiškas* (*письмо до востребованія,* 12), *paleistuvaujamasis namas* (*притонъ разврата,* 85), *patariamasis balsas* (*совѣщательный голосъ,* 101), *pateisinamasis dokumentas* (*оправдательный документъ,* 58), *pereinamasis punktas* (*переходный пунктъ,* 67), *perkamoji suma* (*покупная сумма,* 73), *pridedamoji bausmė* (*дополнительное наказаніе,* 21), *rengiamasis tardymas* (*предварительное слѣдствіе,* 79), *renkamoji vieta* (*сборный пунктъ,* 95), *saugojamasis pažymėjimas* (*предохранительная отмѣтка,* 79), *skolinamoji kasa* (*ссудная касса,* 105), *steigiamasis aktas* (*учредительный актъ,* 115), *svaigstamieji gėrimai* (*крѣпкіе напитки,* 40), *tardomoji medicina* (*судебная медицина,* 106),

taupomoji kasa (*сберегательная касса,* 95), *tvarkomasis posėdis* (*распорядительное засѣданіе,* 91), *vykdomasis antrašas* (*исполнительная надпись,* 45);

b) *atsiskaitomas dokumentas* (*отчетный документъ,* 63), *draudžiamas medžiojimas* (*браконьерство,* 6), *įrašydinamas raštelis* (*явочный листокъ,* 120), *išskirstomas mokesnis* (*раскладочный сборъ,* 91), *(iš) važiuojamas kelias* (*проѣзжая дорога,* 88), *medžiojamas gyvulys* (*охотничье животное,* 63), *neatlyginamas nusavinimas* (*безмездное отчужденіе,* 63), *nedalinamas turtas* (*нераздѣльное имущество,* 51), *nemokamas naudojimas* (*безденежное пользованіе,* 3), *nenugalima kliūtis* (*непреодолимое препятствіе,* 51), *nusikalstamas darbas* (*событіе преступленія,* 101), *pakankamas pagrindas* (*достаточное основаніе,* 21), *plaukiama upė* (*судоходная рѣка,* 107), *susižinomos priemonės* (*средства сношенія,* 104), *žeidžiamas įžeidimas* (*оскорбляющее нравственность дѣйствіе,* 59).

Terminų su būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais gerokai mažiau nei su esamojo laiko – 38. Priešingai nei pastarieji, būtojo laiko dalyviai dažniau pateikiami neįvardžiuotinės formos. Terminų su neįvardžiuotiniais (a) ir įvardžiuotiniais (b) šio laiko dalyviais žodyne yra atitinkamai 24 ir 14, pvz.:

a) *įrašydintas dokumentas* (*явленный документъ,* 120), *išetatintas valdininkas* (*заштатный чиновникъ,* 29), *išvartota sesuo* (*выдѣленная сестра,* 14), *kvalifikuota vagistė* (*квалифицированная кража,* 36), *laiduotos obligacijos* (*гарантированныя облигаціи,* 16), *nenumatytas atsitikimas* (*непредвидѣнное событіе,* 51), *nusikalstas darbas* (*преступное дѣяніе,* 81), *nuteistas turtas* (*присужденное имущество,* 84), *pagreitintas procesas* (*упрощенное судопроизводство,* 113; *сокращенное производство,* 102), *paliktas daiktas* (*оставленная вещь,* 60), *suklastotas parašas* (*подложная подпись,* 71), *suprotestuotas vekselis* (*опротестованный вексель,* 59);

b) *būtoji diena* (*заднее число,* 25), *durtoji žaizda* (*колотая рана,* 37), *įsigytasis turtas* (*имущество благопріобрѣтенное,* 32), *išteisintoji šalis* (*оправданная сторона,* 58), *kirstoji žaizda* (*порубленная рана,* 75), *nukaltintoji šalis* (*обвиненная сторона,* 53), *piautoji žaizda* (*порѣзанная рана,* 75), *skirtasis gynėjas* (*защитникъ по назначенію,* 46).

Terminai su veikiamaisiais dalyviais reti (14). Su šios rūšies esamojo laiko įvardžiuotiniais ir neįvardžiuotiniais dalyviais žodyne yra vos po pora ter-

minų (*augantieji javai* (*хлѣбъ на корню,* 38), *kariaujančioji kariuomenė* (*дѣйствующая армія,* 23) ir *besitęsiąs nusikaltimas* (*длящееся преступленіе,* 19), *neišsigalįs skolininkas* (*несостоятельный должникъ,* 51)). Visi kiti terminai su neįvardžiuotiniais būtojo kartinio laiko dalyviais (10; tokių įvardžiuotinių dalyvių žodyne nėra), pvz.: *įsiteisėjęs (nu)sprendimas* (*приговоръ, вступившій въ законную силу,* 82), *neįvykusi sandora* (*несостоявшійся договоръ,* 51), *nesuėjęs laikas* (*неистекшее время,* 50), *nusigyvenęs prekininkas* (*несостоятельный торговецъ,* 52), *prisiekusis sprendėjas* (*присяжный засѣдатель,* 29, 85).

Paminėtina, kad žodyne pateikti ir 7 terminai su reikiamybės dalyviais, pvz.: *baustinas grasymas* (*наказуемая угроза,* 46), *būtinas apsigynimas* (*необходимая оборона,* 50), *būtinas reikalas* (*необходимость,* 50), *mokėtinas kuponas* (*срочный купонъ,* 105). Tik vienas iš šių terminų yra su įvardžiuotinės formos dalyviu – *atleistinoji priežastis* (*уважительная причина,* 110). Tiesa, kai kurie tokios formos dėmenys neturi reikiamybės reikšmės: *atsitiktinas nuotykis* (*случайное событіе,* 99), *lygtinas prisakymas* (*условный приказъ,* 114). Iš tiesų čia turėtų būti dėmenys *atsitiktinis*, *lygtinis*.

Žodyno terminų su įvairiais dalyviais santykis parodomas 1 lentelėje (nurodomas ne dalyvių, o terminų skaičius; dalis dalyvių terminuose pasikartoja). Matyti, kad maždaug du trečdaliai dalyvių terminuose pateikti įvardžiuotine forma (tikėtina, kad dabartiniuose žodynuose neįvardžiuotinių ir įvardžiuotinių formų skaičiaus atotrūkis būtų dar didesnis). Veikiamieji dalyviai dažniausiai teikiami neįvardžiuotine forma, tačiau palyginti su neveikiamaisiais dalyviais jie visai negausūs. Beje, terminų su dalyviais grupių santykiai panašūs į iš 1919–1940 m. kodeksų vertimų surinktų terminų su dalyviais grupių santykius (plg. Umbrasas 2010: 160).

1 lentelė. Žodyno dvižodžių terminų dėmenimis einantys dalyviai

Dalyviai	laikas	neįvardžiuotiniai	įvardžiuotiniai	Iš viso
Neveikiamieji	esamasis l.	52	197	249
	būtasis l.	24	14	38
Veikiamieji	esamasis l.	2	2	4
	būtasis k. l.	10	0	10
Reikiamybės		6	1	7
Iš viso		94	214	308

Kaip jau buvo minėta, terminų su **būdvardžiais** žodyne yra 305, t. y. beveik tiek pat, kiek ir su dalyviais. Nagrinėjant terminus svarbu atkreipti dėmesį į neįvardžiuotinių ir įvardžiuotinių būdvardžių formų teikimą, nes su pastarosiomis formomis linkstama įvardyti rūšines sąvokas. Iš žodyno medžiagos matyti, kad daugiausia junginiuose vartojami **būdvardžiai su priesaga *-inis*, *-ė***, kurie paprastai nebūna įvardžiuotiniai. Terminų su jais iš viso yra 184, pvz.: *akcinė bendrovė* (*акціонерная компанія,* 1), *aktinis mokesnis* (*актовая пошлина,* 1), *antspauduotiniai daiktai* (*опечатанные предметы,* 58), *apelecinis teismas* (*вторая инстанція,* 13), *apyvartinis asignavimas* (*оборотная ассигновка,* 54), *aplinkiniai žmonės* (*окольные люди,* 57), *apskritinis pelnas* (*валовой доходъ,* 7), *atsarginis sprendėjas* (*запасный засѣдатель,* 27), *bankinė kantora* (*банкирская контора,* 3), *bendrinis įgaliojimas* (*общая довѣренность,* 55), *cheminis ištyrimas* (*химическое изслѣдованіе,* 32), *civilinė padėtis* (*гражданское состояніе,* 103), *čyžinis turėjimas* (*чиншевое владѣніе,* 118), *dieniniai pinigai* (*суточныя деньги,* 107), *disciplininė bausmė* (*дисциплинарное взысканіе,* 19), *dorinis pamišimas* (*нравственное помѣшательство,* 74), *dovanotinis dvaras* (*пожалованное имѣніе,* 72), *eilinis posėdis* (*очередное засѣданіе,* 64), *etatinė tarnyba* (*штатная должность,* 119), *gimininis turtas* (*родовое имущество,* 93), *įkaitinis turėtojas* (*заставный владѣлецъ,* 29), *įrašytinis aktas* (*явочный актъ,* 120), *įsakytinis vekselis* (*переводный вексель,* 65), *įstatyminis išsavaiminimas* (*прещеніе законное,* 81), *išvieninis laidavimas* (*солидарное поручительство,* 102), *kaltybinis tardymas* (*уголовное преслѣдованіе,* 111), *kartotinė atodėtis* (*пересрочка,* 67), *keltinė byla* (*исковое дѣло,* 33), *kriminolinis nusikaltimas* (*уголовное преступленіе,* 111), *laiduotinis įrašas* (*поручительная надпись,* 75), *medžioklinis plotas* (*охотничій участокъ,* 115), *meluotinis skundas* (*лживый доносъ,* 41), *naminis aktas* (*домашній актъ,* 21), *neįžymėtinis įrašas* (*бланковая надпись,* 5), *neterminininė atlaida* (*безсрочный отпускъ,* 4), *netiesioginis išrodymas* (*коственное доказательство,* 39), *notarinis aktas* (*нотаріальный актъ,* 52), *nuolatinis gyventojas* (*обыватель,* 56), *oficialinis aktas* (*офиціальный актъ,* 63), *pagrindinis kapitalas* (*основной капиталъ,* 60), *pašalinis naudojimas* (*побочное пользованіе,* 68), *plėštinė žaizda* (*рваная рана,* 92), *politinė santvarka* (*политическое благоустройство,* 5), *prekybinis teisimas* (*торговое производство,* 109), *priešinis ieškojimas* (*встрѣчный*

искъ, 13), *p r i m e s t i n i s vaikas* (*подкинутый ребенокъ,* 70), *p r o c e n t i - n i a i popieriai* (*процентныя бумаги,* 88), *s u v e s t i n i s kvotimas* (*перекрестный допросъ,* 66), *t e i s i n i s asmuo* (*юридическое лицо,* 119), *t e r m i n i n ė nuoma* (*срочная аренда,* 105), *t i e s i o g i n i a i rinkimai* (*прямые выборы,* 88), *t i k y b i n i s nusikaltimas* (*религіозное преступленіе,* 93), *v i e n i n i s įgaliojimas* (*частная довѣренность,* 118), *ž e m i n i s įsenėjimas* (*земская давность,* 30), *ž y m i n i s mokesnis* (*гербовый сборъ,* 16). Čia kartu aptariami terminai, turintys dėmenis su sudėtinėmis priesagomis *-tinis*, *-ė*, *-utinis*, *-ė*, *-uotinis*, *-ė* (juoba kad šių priesagų ribos nustatymas kartais priklauso nuo darinio pamatinio žodžio pasirinkimo – bendraties arba dalyvio, pvz.: *a p r ė ž t i n i s aiškinimas* (*ограничительное толкованіе,* 56), *a t s i - l y g i n t i n ė sutartis* (*возмездная сдѣлка,* 11), *a u k š t u t i n i s giminietis* (*восходящій родственникъ,* 12), *d r a u s t i n i s laiškas* (*заказное письмо,* 25), *g a l u t i n i s terminas* (*рѣшительный срокъ,* 94), *n e g a l u t i n i s sprendimas* (*предварительное рѣшеніе,* 79), *p a s i k l i a u t i n i s tarpininkas* (*посредникъ за честь,* 76), *š a l u t i n i s giminietis* (*боковой родственникъ,* 6), *v i s u o - t i n ė krata* (*повальный обыскъ,* 68), *ž e m u t i n i a i giminiečiai* (*нисходящіе родственники,* 52), taip pat negausūs terminai (yra tik 3) su priesagą *-inis*, *-ė* turinčiais mišriosios darybos būdvardžiais: *a b i š a l i n ė prievolė* (*двустороннее обязательство,* 56), *p i r m a l a i k i n i s paleidimas* (*досрочное освобожденіе,* 21), *v i e n a š a l i n ė prievolė* (*одностороннее обязательство,* 56). Pastarieji terminai greičiausai daryti pagal rusiškus atitikmenis. Greta yra ir tinkamesnės raiškos terminų, plg. *v i e n a š a l ė prievolė* (*одностороннее обязательство,* 57).

Be apžvelgtų terminų, dar yra 88 terminai su **neįvardžiuotiniais būdvardžiais**. Iš jų būdvardžių, kurie negali būti įvardžiuotiniai, žodyne yra vos keletas: *a t k l y d ė l i a i gyvuliai* (*пригульный скотъ,* 82), *k e t v i r - t a i n i s sieksnis* (*квадратная сажень,* 36), *p a v a i n i k i s kūdikis* (*дитя, рожденное внѣ брака,* 6; *внѣбрачный ребенокъ*, 10), *š e š t a i n i s metras* (*кубическій метръ,* 40), *v i e n a a s m e n i s teisėjas* (*единоличный судья,* 23), *v i e n a v i e n i s teisėjas* (*единоличный судья,* 23). Paprastai neįvardžiuotine forma teikiami tokie būdvardžiai, kurie tokią formą gali turėti, pvz.: *a k l i n a siena* (*глухая стѣна,* 17), *a t s a k o m i n g a s agentas* (*отвѣтственный агентъ,* 61), *a t s k i r a s reikalavimas* (*отдѣльное требованіе,* 61), *a t v i r a s laiškas* (*открытое письмо,* 61), *b e n d r a s gyvenimas* (*сожительство,* 102), *b u k a s įrankis* (*тупое орудіе,* 110), *g a l i n g i įstatymai* (*дѣйствующее законодательство,* 23), *g e r a v a l i š -*

k a s pardavimas (*добровольная продажа,* 19), *g r i e ž t a s balsas* (*рѣшительный голосъ,* 94), *y p a t i n g i pažymiai* (*особыя примѣты,* 83), *k l a s t i n g a s nužudymas* (*коварное убійство,* 37), *k u r č i a s nebylys* (*глухонѣмой,* 17), *l a i s v a prekyba* (*вольная продажа,* 11), *l u p i k i š k a prievolė* (*ростовщическое обязательство,* 94), *m a ž i metai* (*малолѣтство,* 42), *m e l a g i n g a s reiškėjas* (*лжесвидѣтель,* 41), *n a u j a s įčyžinimas* (*переоброчка,* 66), *n e a t s a r g u s darbas* (*неосторожное дѣяніе,* 50), *n e g a l i n g a sandora* (*недѣйствительный договоръ,* 49), *n e p i l n i metai* (*несовершеннолѣтіе,* 51), *n e s ą ž i n i n g a s turėtojas* (*недобросовѣстный владѣлецъ,* 49), *n e t e i s ė t o s rinkliavos* (*поборы,* 68), *n e t i k r a vedyba* (*недѣйствительный бракъ,* 6), *n e v i e š a s bendrininkas* (*негласный товарищъ,* 49), *n u o d u o t a s dalykas* (*отравленное вещество,* 62; *ядовитое вещество*, 120), *p a v y z d i n g i pavidalai* (*примѣрныя формы,* 83), *s ą ž i n i n g a s turėjimas* (*добросовѣстное владѣніе,* 19), *s l a p t a s medžiotojas* (*браконьеръ,* 6), *s m u l k i o s taisyklės* (*подробныя правила,* 71), *s m u r t n u s puolimas* (*нападеніе съ насиліемъ,* 47), *t e i s ė t a kliūtis* (*законное препятствіе,* 26), *t u š č i a s vekselis* (*безденежный вексель,* 3), *u ž d a r a s posėdis* (*закрытое засѣданіе,* 26), *v i e š o s varžytynės* (*публичные торги,* 88). Vis dėlto matyti, kad šiais junginiais dažnai įvardijamos ne rūšinės sąvokos, būdvardžiu pasakomas tik tam tikras požymis, todėl neįvardžiuotinė forma daugeliu atvejų pasirinkta tinkamai. Kita vertus, net ir dabartiniais laikais, kai terminologų pastangomis retas būdvardis terminų žodynuose paliekamas neįvardžiuotinės formos, parenkant formą neišvengiama subjektyvumo, juoba kad iš dalies paisoma ir tradicinės vartosenos.

Terminų su **įvardžiuotiniais būdvardžiais** žodyne yra gerokai mažiau (33), pvz.: *a t s k i r a s i s nutarimas* (*частное опредѣленіе,* 118), *a u k š t e s n i e j i teismai* (*общія судебныя установленія,* 55), *a u k š t o j i palata* (*верхняя палата,* 8), *b e n d r o j i atsarga* (*ополченіе,* 58), *d i d y s i s nusikaltimas* (*тяжкое преступленіе,* 81, 110), *g i m t o j i vieta* (*мѣсторожденіе,* 44), *g y v i e j i pinigai* (*наличныя деньги,* 46), *k i a u r o j i žaizda* (*сквозная рана,* 97), *n e t i k r a s i s raktas* (*поддѣльный ключь,* 70), *s e n o j i diena* (*заднее число,* 25), *s l a p t a s i s testamentas* (*тайное завѣщаніе,* 108), *s m u l k i e j i pinigai* (*размѣнная монета,* 90), *s u n k u s i s kalėjimas* (*каторга,* 36), *t i k r o j i giminystė* (*кровное родство,* 39), *t r u m p a s i s procesas* (*упрощенное судопроизводство,* 113), *v i e š o j i kaina* (*рыночная цѣна,* 94), *v y r i a u s i a s i s valdytojas* (*главноуправляющій,* 16), *ž e m o j i palata* (*нижняя палата,* 52). Įvardžiuotinė forma paprastai parinkta tinkamai, galima būtų abejoti nebent dėl vieno kito junginio (pvz., *netikrasis raktas*).

Dar galima išskirti terminus, kurių derinamasis pažyminys reiškiamas **daiktavardžiu** – tai priedėliniai terminai (jų žodyne yra 8): *bajoras d v a r i n i n k a s* (*помѣстный дворянинъ,* 74), *gydytojas p r a k t i k u o t o j a s* (*практикующій врачъ,* 78), *globėjas p a t a r ė j a s* (*попечитель,* 75), *globėjas p r i ž i ū r ė t o j a s* (*опекунъ-блюститель,* 5), *globėjas s a u g o t o j a s* (*опекунъ-блюститель,* 5), *teisininkas p a t a r ė j a s* (*юрисконсультъ,* 120), *turėtojas b e n d r i n i n k a s* (*совладѣлецъ,* 101), *vyskupas v i k a r a s* (*викарный епископъ,* 9).

Kitos kalbos dalys terminų derinamaisiais pažyminiais eina labai retai. Žodyne yra vos vienas dvižodis terminas su skaitvardžiu – *p i r m a s i s išrašas* (*главная выпись,* 16; *первая выпись*, 65), pateikta ir pora junginių su įvardžiais: *š i s darbas* (*данное дѣяніе,* 18), *p a t i byla* (*подлинное производство,* 86). Pastarasis junginys šiandien atrodo neįprastai.

Terminų su **šliejamuoju**[8] **pažyminiu** žodyne negausu – vos 35. Vyrauja dvejopos konstrukcijos: yra 14 terminų su prišlieta **veiksmažodžio bendratimi** (a) ir 13 terminų su **prieveiksmiu** (b):

a) *įsakymas a t v e s t i* (*распоряженіе о приводѣ,* 82), *kambarys p a s i t a r t i* (*совѣщательная,* 101), *neišsigalėjimas m o k ė t i* (*несостоятельность къ уплатѣ,* 51), *netesėjimas a p s i m o k ė t i* (*несостоятельность къ уплатѣ,* 51), *netesėjimas i š s i m o k ė t i* (*несостоятельность къ уплатѣ,* 51), *padėjimas l a i k y t i* (*взносъ на храненіе,* 8; *поклажа,* 73), *pasikėsinimas n u s i ž u d y t i* (*покушеніе на самоубійство,* 73), *pasirašymas a t v y k t i* (*подписка о явкѣ,* 71), *pasižadėjimas p a r d u o t i* (*запродажа,* 28), *pristatymas p r i i m t i* (*акцептъ,* 1), *reikalavimas a t l y g i n t i* (*обратное требованіе,* 55), *skelbimas s u s e k t i* (*публикація о сыскѣ,* 88), *teisė i š p i r k t i* (*выкупное право,* 14), *terminas a p e l i u o t i* (*апелляціонный срокъ,* 2);

b) *išmokesnis p a d i e n i u i* (*поденная плата,* 70), *išmokesnis n u o d a r b i u i* (*сдѣльная плата,* 97), *išrinkimas p e r v i r š* (*перевыручка,* 65), *kirtimas p a s k i r t i n a i* (*выборочная рубка,* 13), *(pa)kenkimas t y č i a* (*причиненіе умышленного вреда,* 12), *raėtimas p e r v i r š* (*переборъ,* 65), *pardavimas (a t) s v e r t i n a i* (*продажа на вѣсъ,* 16), *skynimas p e r d ė m* (*сплошная рубка,* 104), *sudarymas n a u j a i* (*преобразованіе,* 81), *sužalojimas t y č i a* (*причиненіе умышленного вреда,* 12), *š i a i p j a u žmogus* (*частное лицо,* 118), *turėjimas a m ž i n a i* (*вѣчное владѣніе,* 16), *turėjimas i š v i e n* (*совмѣстное владѣніе,* 101).

[8] Šliejimas skiriamas kaip valdymo ir derinimo priešprieša. Žodžių ryšys nustatomas tik pagal prasmę, formaliai (priklausomojo žodžio kaitybos galūne) jis neišreiškiamas (Labutis 1994: 21, DLKG[2] 1996: 481).

Neįprasčiausi šiandien atrodo junginiai su prieveiksmiais, dalis jų dabar greičiausiai būtų padaryti su būdvardžiais (pvz., *padieninis*, *tyčinis*). Beje, *šiaipjau žmogus* pateikta neatsitiktinai, to meto kodeksuose kaip *didžiojo nusikaltimo* priešprieša buvo vartojama *šiaip nusikaltimas*, *šiaipjau nusikaltimas* (Umbrasas 2010: 161–162). Tai daugiau laisvesniems stiliams būdinga raiška, ją nesėkmingai bandyta suterminiinti. Terminai su bendratimi dabar taip pat yra reti, jei įmanoma, keičiami kitokiomis konstrukcijomis (pvz., ne *terminas apeliuoti*, o *apeliavimo* (daugiau vartojama *apeliacijos*) *terminas*; *padėjimą laikyti* atitinka *pasauga* (buvo jau TŽ)).

Dar yra 7 terminai su prišlietu **padalyviu** (*pardavinėjimas n e š i o j a n t* (*разносный торъ,* 90), *pasirašymas g a v u s* (*расписка въ полученіи,* 91), *sukimas s v e r i a n t* (*обвѣсъ,* 53), *sukimas m a t u o j a n t* (*обмѣръ,* 54), *sukimas s e i k ė j a n t* (*обмѣръ,* 54), *vogimas į s i l a u ž u s* (*кража со взломомъ,* 39), *vogimas į s i l a u ž i a n t* (*кража съ взломомъ,* 8)) ir 1 terminas su neįprastai prišlietu **bevardės giminės būdvardžiu** – *padirbimas n e t i k r a* (*фальсификація,* 116). Padalyvių prireikia ir dabarties teisės kalboje, pavyzdžiui, ALTŽ pateikta: *extortion racket – turto prievartavimas grasinant*, *search upon arrest – krata suimant arba sulaikant*, *gang burglary – grupinė vagystė įsilaužiant*, *to commit (a) burglary – padaryti vagystę įsilaužiant*. Semantiškai logiškesnis atrodo junginys *vagystė įsilaužus*, o ne *vagystė įsilaužiant*. Gal tai juntant nagrinėjamame žodyne pateikti junginiai su abiejų laikų padalyviais. Kita vertus, dabar palyginti dažnai vartojamas pagal rusų kalbos analogiją pasidarytas junginys *vagystė su įsilaužimu*, nors jau TŽ gana vykusiai siūlyta *įsilaužiamoji vagystė*. Beje, *pardavinėjimas nešiojant* dabar, matyt, taip pat būtų pakeistas konstrukcija su neveikiamuoju dalyviu, plg. *išnešiojamoji prekyba* (Eurovoc).

NE DAIKTAVARDINIAI JUNGINIAI

Pagal terminografijos tradiciją ne daiktavardiniai junginiai terminų žodynuose dabar paprastai nepateikiami (pateikiami tik retkarčiais, esant savitoms reikmėms, pavyzdžiui, kai reikia įvardyti komandas ar kt.). Ne grynuose terminų žodynuose, o sričių kalbos žodynuose pasitaiko įvairių junginių. Teisės srityje jau beveik susiklostė tradicija (prie to galbūt prisidėjo ir tiriamas rankraštinis žodynas) leisti ne terminų, o tiesiog teisės kalbos žodynus[9], todėl jų sandara ir medžiagos atranka daroma ne pagal

[9] Plačiau apie lietuvių teisės terminografiją žr. Umbrasas 2008: 104–106.

terminografijos principus. Nemaža dalis nagrinėjamame rankraštyje pateiktų dvižodžių lietuviškų junginių yra ne daiktavardiniai. Tokių junginių iš viso yra 307, dažniausiai tai **veiksmažodiniai junginiai**[10] (224). Terminų žodynuose paprastai teikiami veiksmažodžių abstraktai (su priesagomis *-imas*, *-ymas*) ir jų junginiai, kuriuos prireikus tekste dažniausiai galima transformuoti į veiksmažodžius ir jų junginius, todėl pastarųjų teikimas terminų žodynuose iš esmės yra netikslingas. Tiriamame žodyne yra per 20 straipsnių, kuriuose skirtingu pavidalu pateikiami, galima sakyti, tie patys lietuviški terminai: *atiduoti tieson* (*предать суду,* 78) – *atidavimas tieson* (*преданіе суду,* 78), *atmesti reiškėjus* (*отводить свидѣтелей,* 60) – *reiškėjų atmetimas* (*отводъ свидѣтелей,* 61), *atnaujinti bylą* (*возобновить дѣло,* 11) – *bylos atnaujinimas* (*возобновленіе дѣла,* 11), *baigti bylą* (*прекращать дѣло,* 80) – *bylos baigimas* (*прекращеніе дѣла,* 81), *tiesą daryti* (*отправлять правосудіе,* 62; *производить судъ,* 86) – *tiesos darymas* (*судопроизводство,* 106), *imti kyšius* (*взяточничать,* 8) – *kyšių ėmimas* (*взяточничество,* 8; *лихоимство,* 41; *мздоимство,* 43), *išrodyti kaltumą* (*обличить,* 54) – *kaltumo išrodymas* (*обличеніе,* 54), *klausyti bylą* (*слушать дѣло,* 99) – *bylos klausymas* (*слушаніе дѣла,* 99), *matuoti žemę* (*межевать,* 43) – *žemės matavimas* (*межеваніе,* 43), *nagrinėti bylą* (*слушать дѣло,* 99) – *bylos nagrinėjimas* (*разбирательство, разборъ дѣла,* 89; *слушаніе дѣла,* 99), *numarinti bylą* (*прекращать дѣло,* 80) – *bylos numarinimas* (*прекращеніе дѣла,* 81), *nušalinti reiškėjus* (*отводить свидѣтелей,* 60) – *reiškėjų nušalinimas* (*отводъ свидѣтелей,* 61), *nušalinti teisėjus* (*отводить судей,* 60) – *teisėjo nušalinimas* (*отводъ судьи,* 61), *padėti laikyti* (*отдать въ поклажу,* 73) – *padėjimas laikyti* (*взносъ на храненіе,* 8; *поклажа,* 73), *pareikšti ieškojimą* (*заявлять искъ,* 30; *подать искъ,* 33) – *ieškojimo pareiškimas* (*предъявленіе иска,* 80), *pareikšti teisę* (*предъявлять право,* 80) – *teisės pareiškimas* (*притязаніе,* 85), *patvirtinti tikrumą* (*удостовѣрить,* 112) – *tikrumo patvirtinimas* (*засвидѣтельствованіе,* 29), *perduoti įgaliojimą* (*передовѣрять,* 66) – *įgaliojimo perdavimas* (*передовѣріе,* 66), *peržengti įstatymą* (*нарушить законъ,* 47) – *įstatymų peržengimas* (*нарушеніе постановленій,* 47), *reikalauti skolas* (*взыскивать долги,* 8) – *skolos reikalavimas* (*долговое требованіе,* 20), *sveikatą suardyti* (*повредить здоровье,* 69) – *sveikatos suardymas* (*разстройство здоровья,* 91). Reikia turėti omenyje, kad žodynas yra rusų–lietuvių kalbų, analizuojant straips-

[10] Turimi omenyje junginiai, kurių pagrindinis dėmuo – veiksmažodžio bendratis. Veiksmažodžio formų junginiai toliau straipsnyje aptarti atskirai.

niai apversti ir suskaidyti, todėl, kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, rusiški atitikmenys ne visada vienodai atitinka lietuviškų junginių transformas. Kiek kitaip dera šios poros: *byloti teismuose* (*ходить по дѣламъ, по судамъ,* 116) – *teismo bylojimas* (*судоговореніе,* 106), *kalėti vienat* (*находиться въ одиночномъ заключеніи,* 57) – *vienutinis kalėjimas* (*одиночное заключеніе,* 57). Straipsniai vienas kitą papildo, čia jau nėra tokio transformų lygiavertiškumo, koks matyti prieš tai minėtuose straipsniuose.

Dauguma aptariamame žodyne pateiktų veiksmažodinių junginių yra su **valdomuoju šalutiniu dėmesniu** (190). Vyrauja tranzityviniai veiksmažodžiai – 132 junginiai yra su **galininku** (nemažai jų yra ankstesnėje pastraipoje teiktame gretinamajame sąraše), pvz.: *apdrausti i e š k i n į* (*обезпечить искъ,* 53), *apeiti j u n g t u v e s* (*вѣнчать бракъ,* 16), *apimti t u r ė j i m ą* (*вступать во владѣніе,* 13), *atkeisti į k a i t ą* (*выкупить изъ залога,* 14), *atlikti b a u s m ę* (*отбывать наказаніе,* 60), *atmuitinti p r e k e s* (*очищать товары пошлиною,* 64), *atsakyti n u o m ą* (*отказывать отъ аренды,* 61), *daryti e k s p r o p r i a c i j ą* (*экспропріировать,* 119), *duoti b y l ą* (*представить дѣло на распоряженіе,* 79), *duoti i e š k o j i m ą* (*заявлять искъ,* 30), *gauti p a l i k i m ą* (*наслѣдовать,* 48), *įsavaiminti v a i k ą* (*признать дитя самостоятельнымъ,* 95), *įtinkinti r a k t ą* (*подобрать ключъ,* 71), *kelti n e s a n t a r v ę* (*возбуждать несогласіе,* 10), *mesti t a r n y b ą* (*оставлять службу,* 60), *(pa)daryti n u s i k a l t i m ą* (*совершать преступленіе,* 101), *panaikinti į s t a t y m ą* (*отмѣнять законъ,* 62), *paskirstyti m o k e s n i u s* (*разверстывать подать,* 89), *paskirstyti p i n i g u s* (*распредѣлить деньги,* 92), *pataisyti a k t ą* (*исправить актъ,* 34), *(pa)tikrinti d o k u m e n t ą* (*свидѣтельствовать документъ,* 96), *perkelti s k o l ą* (*переводить долгъ,* 65), *peržengti s ą m a t ą* (*превысить смѣту,* 78), *skirti k o m i s i j ą* (*наряжать комиссію,* 47), *spręsti n u s p r e n d i m ą* (*постановлять приговоръ,* 76), *tvirkdyti m a l d i n g u m ą* (*нарушать религіоное благоговѣніе,* 5), *vykdyti t e i s ę* (*осуществлять право,* 60). Keletas junginių pateikiama atvirkščia žodžių tvarka, pvz.: *a n t s p a u d ą sulaužyti* (*повредить печать,* 69), *a r e š t ą nuimti* (*снимать арестъ,* 100), *g l o b ą atleisti* (*снимать опеку,* 100).

Atkreiptinas dėmesys, kad, be junginių su galininku, žodyne yra ir 9 junginiai su senuoju **objekto vardininku**[11]: *atimti n u o v o k a* (*привести въ состояніе безсознательности,* 4), *duoti p r i e s a i k a* (*принимать*

[11] Pagal formos kriterijų vardininką reikėtų laikyti šliejamuoju linksniu, tačiau dėl koreliavimo su galininku objekto vardininkas čia sąlygiškai priskiriamas prie valdomųjų linksnių (dar plg. LKG I: 183).

присягу, 84), *nuorašas nurašyti* (*снимать копію,* 100), *pasilaikyti teisės* (*оставлять за собою право,* 60), *pasilikti teisės* (*оставлять за собою право,* 60), *paskirti alga* (*зачислить на окладъ,* 57), *turėti teisės* (*быть въ правѣ,* 78), *uždėti pareiga* (*ставить въ обязанность,* 105). Pasitaiko ir dvejopos raiškos, plg. *(pa)daryti sandorą* (*совершать договоръ,* 101) ir *padaryti sandora* (*заключать договоръ,* 26). Tokios konstrukcijos daugiau vartojamos beasmeniuose sakiniuose, jos gyvos dalyje tarmių, tačiau bendrinėje kalboje baigia išnykti. Nors žodyne tokių junginių pateikta nedaug ir nesistemingai, anuo metu jie nebuvo neįprasti, juoba kad vartojimą palaikė J. Jablonskis, K. Būga. J. Šukio teigimu, objekto vardininką galininkas redaktorių pastangomis išstūmė sovietmečiu, padėtį keisti jau netikslinga (Šukys 1998: 82–83; plačiau apie šį vardininką istoriniu aspektu žr. Ambrazas 2006: 340–344).

Kiti linksniai veiksmažodiniuose junginiuose retesni. Dar yra junginių su kilmininku (a; 17), naudininku (b; 3), įnagininku (c; 13), vietininku (d; 8), iliatyvu (e; 8), pvz.:

a) *duoti paaiškinimų* (*представлять объясненія,* 56), *duoti avanso* (*выдать авансомъ,* 1), *imtis priemonių* (*принимать мѣры,* 44), *leisti kredito* (*открыть кредитъ,* 61), *nebemokėti išmokų* (*прекращать платежи,* 80), *neleisti bylos* (*оставить дѣло безъ хожденія,* 117), *paleisti atostogų* (*увольнять въ отпускъ,* 111), *šaukti dvikaučių* (*вызывать на поединокъ,* 14), *turėti kredito* (*кредитоваться,* 39), *turėti galios* (*дѣйствовать,* 23), *žiūrėti tyrumo* (*соблюдать чистоту,* 118), *žiūrėti švarumo* (*соблюдать опрятность,* 59);

b) *pasilaikyti įkaitui* (*задержать въ закладъ,* 26), *skirti darbams* (*наряжать на работы,* 47), *skolinti įkaitui* (*ссужать подъ залогъ,* 27);

c) *apsiimti rengimu* (*снимать подрядъ,* 100), *bausti mirtimi* (*казнить,* 35), *duoti nuosavybe* (*предоставлять въ собственность,* 79), *ieškoti skelbimu* (*разыскивать по публикаціи,* 88), *išskirstyti terminais* (*разсрочить,* 90), *paimti įsūniu* (*усыновить,* 115), *pančiais surakinti* (*заключать въ оковы,* 26), *pardavinėti mažmenomis* (*продавать въ розницу,* 86), *prievarta atvesdinti* (*подвергнуть приводу,* 70, 82), *rinkti burtomis* (*избирать по жребію,* 24), *skirti testamentu* (*отказывать по завѣщанію,* 61);

d) *eiti apyvartojė* (*имѣть хожденіе,* 117), *ieškoti teismė* (*искать (на судѣ),* 33), *išsilaikyti varžytynėse* (*устоять на торгахъ,* 114), *stoti teisme* (*являться въ судъ,* 120), *turėti žinioje* (*вѣдать,* 15), *uždaryti kalėjime* (*заключать въ тюрьму,* 26);

e) *iškilti a i k š t ė n* (*получить гласность,* 17), *įtraukti b y l o n* (*привлекать къ дѣлу,* 82), *paimti a p s a u g o n* (*секвестровать,* 97), *pašaukti t i e s o n* (*привлечь къ отвѣтственности,* 61, 82), *patraukti a t s a k o m y b ė n* (*привлечь къ отвѣтственности,* 61), *patraukti t i e s o n* (*привлечь къ отвѣтственности,* 82).

Iš esmės visi šie junginiai gali būti transformuoti į daiktavardinius, bet žodyne to nedaryta. Kaip matyti, dalis rusiškų atitikmenų yra vienažodžiai, tik į lietuvių kalbą versti junginiais (ne visų jų raiška šiandien įprasta).

Atskirą grupę sudaro 34 veiksmažodiniai junginiai su **šliejamuoju šalutiniu dėmeniu**, jų raiška įvairi. Kiek daugiau junginių (9) yra su prišlietu padalyviu: *bausti n u ž u d a n t* (*казнить,* 35), *būti s u s i v e d u s* (*состоять въ бракѣ,* 6), *nusukti b e s v e r i a n t* (*обвѣсить,* 53), *nusukti b e m a t u o j a n t* (*обмѣрить,* 54), *nusukti b e s e i k ė j a n t* (*обмѣрить,* 54), *palikti n e p a t e n k i n a n t* (*оставить безъ послѣдствій,* 76), *palikti n e p a t e n k i n u s* (*оставить безъ удовлетворенія,* 60), *sučiupti n u s i k a l s t a n t* (*уличать,* 112), *tarnauti p a r s i s a m d ž i u s* (*служить по найму,* 46). Vos mažiau junginių (7) rasta su prieveiksmiu: *atiduoti l a i d u o t i n a i* (*отдать на поруки,* 75), *kautis ž ū t i n a i* (*биться на смерть,* 99), *n a u j a i baldyti* (*перебѣлять,* 65), *pardavinėti s k o l i n t i n a i* (*продавать въ долгъ,* 86), *paveldėti p a g a l v i u i* (*наслѣдовать поголовно,* 70), *skolinti į k e i č i a m a i* (*ссужать подъ залогъ,* 27), *vyti p a s a k o m* [12] (*преслѣдовать по горячимъ слѣдамъ,* 17). Yra ir junginių su šliejama bendratimi (6): *apsiimti p a t i e k t i* (*подрядиться поставить,* 72), *imti r ū p i n t i s* (*возбуждать ходатайство,* 10), *kėsintis n u ž u d y t i* (*покушаться на жизнь,* 73), *padėti l a i k y t i* (*отдать въ поклажу,* 73), *pradėti r ū p i n t i s* (*возбуждать ходатайство,* 10), *reikalauti m o k ė t i* (*привлекать къ платежу,* 82). Dar pateikta pora terminų su bevardės giminės būdvardžiais: *nuteisti r e i k a l a u j a m a* (*присуждать требованіе,* 84), *padaryti p r a š o m a* (*удовлетворять ходатайство,* 111). Tie patys modeliai buvo matyti ir daiktavardinių junginių grupėje.

Problemiškesnis yra kaitomųjų žodžio formų šliejimas. Tokius atvejus keblu atriboti nuo valdymo, todėl reiškinys kartais aiškiai nepaminimas nei prie valdymo, nei prie šliejimo (pvz., Sirtautas, Grenda 1988: 39–41). V. Labučio teigimu, žodžių formas, kurios sakinyje eina sudėtinio tarinio vardažodine dalimi ar vadinamuoju predikatiniu pažyminiu, reikėtų pri-

[12] Čia greičiausiai turėtų būti *pasekom*.

pažinti šliejamosiomis (Labutis 1994: 22). Nagrinėjamame žodyne galima rasti 10 tokio tipo junginių: *kalėti v i e n a m* (*находиться въ одиночномъ заключеніи,* 57), *laikyti s u i m t ą* (*содержать подъ стражей,* 102), *likti i š e t a t i n t a m* (*оставить за штатомъ,* 119), *p a č i a m pasirašyti* (*собственноручно расписаться,* 101), *padaryti t e i s ė t ą* (*узаконить,* 112), *paskelbti n e i š s i g a l i n č i u* (*объявить несостоятельнымъ,* 52), *paskelbti n u s i g y v e n u s i u* (*объявить несостоятельнымъ,* 52), *p i k t a m vartoti* (*употреблять во зло,* 30, 113), *pripažinti n e g a l i n g u* (*признать недѣйствительнымъ,* 49), *pripažinti n e t i k r u* (*признать недѣйствительнымъ,* 49). Šie junginiai taip pat galėtų būti transformuoti į daiktavardinius. Dauguma čia pateiktų veiksmažodžių šiandien aptariami vadinamųjų dvejybinių linksnių ir jų išimčių vartojimo kontekste. Kaip matyti, veiksmažodžiai *paskelbti*, *pripažinti* žodyne pateikti su įnagininku. Norma iš esmės dar ir šiandien nėra nusistovėjusi – *pripažinti kokiu* ir *pripažinti kokį* laikoma lygiaverčiais variantais, o *paskelbti kokiu* laikoma šalutiniu variantu greta *paskelbti kokį* (KP2 S1: 85–86).

Atkirai minėtina, kad žodyne kaip lietuviški atitikmenys pateikti ir 27 dvižodžiai **veiksmažodžių formų junginiai**. Jų pagrindiniais dėmenimis dažniausiai eina veikiamieji ir neveikiamieji dalyviai, taip pat yra pusdalyvių, padalyvių. 16 tokių junginių pateikta su valdomaisiais priklausomaisiais dėmenimis (a; įvairūs linksniai), 11 – su šliejamaisiais dėmenimis (b; raiška įvairi):

a) *atleistas bausmę* (*освобожденъ отъ наказанія,* 59), *bylos paliestas* (*прикосновенный къ дѣлу,* 83), *draudžiamas įstatymais* (*противозаконный,* 88), *duotas privilegiją* (*привилегированный,* 82), *einant tuo* (*на основаніи того,* 59), *einąs pareigas* (*заурядъ,* 29), *kalėjime bekalėdamas* (*во время тюремного заключенія,* 12), *mano pavestas* (*по моему порученію,* 75), *neginamas įstatymais* (*опальный,* 57), *neišmokėjęs mokesnių* (*недоимщикъ,* 49), *neišsimokėjęs baudą*[13] (*неуплатившій штрафа,* 113), *peržengiąs sąmatą* (*сверхсмѣтный,* 96), *sakomas žodžiu* (*изустный,* 32), *tarnybą einant* (*по службѣ,* 99), *tarnybą beeidamas* (*по службѣ,* 99), *vedybą sutraukomas* (*бракоразводный,* 6);

b) *įtartas nusigyvenęs* (*заподозрѣнный въ банкротствѣ,* 28), *miręs bevaikis* (*безпотомственно умершій,* 4), *neišsigalįs mokėti* (*несостоятельный къ уплатѣ,* 51), *nemokąs rašyti* (*неграмотный,* 49), *norėdamas pasipelny-*

[13] Turėtų būti neiginio kilmininkas.

ti (*съ корыстною цѣлью,* 39), *paliktas nebaudžiamas* (*освобожденъ отъ наказанія,* 59), *paskirtas išvien* (*назначенный по совокупности,* 101), *reikiamai neleidžiamas* (*безъ надлежащего разрѣшенія,* 45), *tariamas miręs* (*мнимоумершій,* 43), *teisėtai padarytas* (*законно-состоявшійся,* 26), *teisėtai įvykęs* (*законно-состоявшійся,* 26).

Veiksmažodžių formų junginiai terminų žodynuose dabar paprastai neteikiami, kaip atitikmenų jų gali prireikti nebent verčiamuosiuose žodynuose. Beje, tokios konstrukcijos kaip *atleistas bausmę*, *duotas privilegiją* dabar iš vartosenos jau bene pasitraukė, gyvos nebent sustabarėjusiuose junginiuose. J. Jablonskis tai vartojo, plg.: *Ir jis džiaugės savo kaltybę atleistas* J.Jabl., *Džiaugiasi kaip nusidėjėlis, sunkią nuodėmę atleistas* J.Jabl., *Ir šimtą duotas, (arklys) klumpa* J.Jabl., *Avį duotas, dar gaidžio geidžia* J.Jabl. (LKŽe).

Nagrinėjamame rankraštiniame žodyne yra dar 56 **įvairūs lietuviški dvižodžiai junginiai**. Tarp jų išsiskiria grupelė junginių (23), pateiktų vienokiu ar kitokiu linksniu: *administracinin keliu* (*въ административном порядкѣ,* 1), *dviem atvejam*[14] (*въ два пріема,* 85), *kito miesto* (*иногородній,* 33), *mano galvon* (*на мой счетъ,* 107), *mažo proto* (*слабоумный,* 98), *mažų metų* (*малолѣтній,* 42), *miškų ūkio* (*лѣсохозяйственный,* 42), *nenustatyto termino* (*безсрочный,* 4), *paprastais pagrindais* (*на общемъ основаніи,* 59), *pilnoje sudėtyje* (*въ полномъ составѣ,* 103), *sava valia* (*самовольно,* 94), *svetimoje žemėje* (*на чужой землѣ,* 119), *šiuo atsitikimu* (*въ этомъ случаѣ,* 99), *tam tarpui* (*временный,* 12), *to tarpo* (*временный,* 12), *trečios eilės* (*троюродный,* 109), *tuo tarpu* (*временный,* 12), *vieno karto* (*единовременный,* 23), *vieno tėvo* (*единокровный,* 23), *vienos motinos* (*единоутробный,* 23), *vienu atveju* (*въ одинъ пріемъ,* 85), *visam amžiui* (*постоянно,* 76). Tai konstrukcijos, kurių reikėjo teisės aktų ar kanceliarinėje kalboje. Panašių konstrukcijų buvo ir po trejeto dešimtmečių išėjusiame teisės terminų žodyne (TŽ), pvz.: *savo nuožiūra* (*по личному усмотрению*, 101), *savo pasirinkimu* (*по собственному выбору*, 117), *abipusišku sutikimu* (*по обоюдному согласию*, 168). Rankraštyje taip pat yra nemažai (18) prielinksnių junginių: *be atsiskaitymo* (*безотчетный,* 4), *be nuovokos* (*безсознательный,* 4), *be pamatų* (*неосновательный,* 50), *be savininko* (*безхозяйный,* 4), *be šeimininko* (*безхозяйный,* 4), *be termino* (*безсрочный,* 4), *dėl neatsargumo* (*по неосторожности,* 50), *į skolą* (*въ счетъ долга,* 107), *iš dalies* (*частью,*

[14] Matyt, apsirikta ir greta prie to paties rusiško atitikmens dar prirašyta ir *trimis atvejais*. Teikiama *въ одинъ пріемъ*, *въ два пріема* – *vienu atveju, dviem atvejam*, *trimis atvejais* (85). Greičiausiai praleistas rusiškas atitikmuo.

отчасти, 118), *iš pasalų* (*изъ засады,* 28), *iš teisės* (*по праву,* 78), *iš tiesų* (*въ дѣйствительности,* 22), *iš tikrųjų* (*въ дѣйствительности,* 22), *iš vieno* (*сплошной,* 104), *ligi gyvas* (*безсрочный,* 4), *ligi laiko* (*срочный,* 104), *ligi vieno* (*поголовно,* 69), *per apgaules* (*посредствомъ обмана,* 54). Čia galima pridurti ir pora junginių su dalelyte *ne*: *ne tarnybos* (*внѣслужебный,* 10), *ne teismo* (*внѣсудебный,* 10). Dar galima paminėti du būdvardžių junginius (*priešingas įstatymams* (*противозаконный,* 88), *vertas malonės* (*заслуживающій снисхожденія,* 29, 100)), vieną prieveiksmio junginį (*taip atatinkamai* (*въ такой соразмѣрности,* 102)) ir porą dvižodžių įvardžių (*tam tikras* (*подлежащій,* 71; *соотвѣтствующій,* 102), *tas pats* (*тождественный,* 109)).

Galiausiai išskirtinos dvižodės predikatinės, t. y. atitinkančios sakinį ar jo pamatą, konstrukcijos. Jų žodyne yra 8: *aš skolingas* (*долгъ на мнѣ,* 21), *yra patenkintinas* (*подлежитъ удовлетворенію,* 71), *yra sergimas* (*находится подъ стражею,* 106), *yra suimtas* (*находится подъ стражею,* 106), *kėsinosi pavogti* (*покушался на кражу,* 73), *pasikėsino pavogti* (*покушался на кражу,* 73), *terminas išėjo* (*срокъ истекъ,* 104), *terminas suėjo* (*срокъ наступилъ,* 104). Tokios konstrukcijos verčiamuosiuose žodynuose kartais teikiamos kaip vartojimo pavyzdžiai, bet terminų žodynams tai nebūdinga.

Kadangi žodynas yra rusų–lietuvių kalbų, tai lėmė dalies ne visai įprastų ar ne termininių lietuviškų konstrukcijų teikimą. Dėl kalbos savitumo kai kurių rusiškų veiksmažodžių, dalyvių, būdvardžių kartais nebuvo galima išversti gramatiškai atitinkamu vienu žodžiu, todėl prireikė dvižodžių junginių. Čia turimi omenyje tokie atvejai kaip *bausti mirtimi* (*казнить,* 35), *draudžiamas įstatymais* (*противозаконный,* 88), *kito miesto* (*иногородній,* 33), *matuoti žemę* (*межевать,* 43), *nusukti bematuojant* (*обмѣрить,* 54), *peržengiąs sąmatą* (*сверхсмѣтный,* 96), *trečios eilės* (*троюродный,* 109) ir pan. Retkarčiais, net ir kai buvo galima pasidaryti vieną žodį, buvo pasirinktas junginys, pavyzdžiui, užuot rašius *bešeimininkis*, *savavališkai*, *vienamotis* teikta *be šeimininko* (*безхозяйный,* 4), *sava valia* (*самовольно,* 94), *vienos motinos* (*единоутробный,* 23). TŽ šiais atvejais rašytas vienas žodis. Apskritai maždaug tik pusės ne daiktavardinių lietuviškų junginių rusiški atitikmenys taip pat yra dvižodžiai, o kitų atitikmenų dėmenų skaičius nesutampa – rusiški atitikmenys yra arba vienažodžiai, arba sudaryti iš trijų ar daugiau dėmenų (pvz., *įdrausti turtą* (*налагать запрещеніе на имущество*, 28), *paakinti jį* (*обратить его вниманіе*, 9), *palikti nepatenkinant* (*оставить безъ послѣдствій*, 76), *pasisavinti teisę* (*присвоивать себѣ право*, 84), *paskirtas išvien* (*назначенный по совокупности*, 101)).

IŠVADOS

1. Rankraštinis rusų–lietuvių kalbų *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projektas* (1920 m.) yra moksliškai įdomus teisės terminijos ir terminografijos istorijos objektas. Kaip rusiškų terminų ar šiaip žodžių ir jų junginių atitikmenys žodyne pateikti 1816 lietuviškų dvižodžių junginių. Paprastai tai teisės terminai ar to meto teisės kalboje buvę reikalingi žodžių junginiai. 88 lietuviški junginiai yra pakartoti skirtinguose žodyno straipsniuose, todėl tikrasis junginių skaičius yra 1723.

2. Kaip ir galima būtų tikėtis iš terminų žodyno, daugiausia jame pateikta daiktavardinių junginių (1416). Pagal formos kriterijų daugumos jų terminiškumas neabejotinas. Analizė parodė, kad šių terminų pagrindiniu dėmeniu eina apie 600, o šalutiniu dėmeniu – apie 800 žodžių. Daugiausia rūšinių dėmenų turi gimininiai terminai *raštas* (*-ai*), *teisė* (*-ės*), *mokesnis* (*-iai*). Kaip rūšiniai dėmenys dažniausiai vartojami žodžiai *bylos* (*-ų*), *teismo*, *teisės* (*-ių*). Palyginus žodyno terminų pagrindinių ir šalutinių dėmenų dažnumą matyti atvirkštinis proporcingumas: terminai su tris ir daugiau kartų pasikartojančiais pagrindiniais dėmenimis sudaro 59 %, o terminai su tokiais šalutiniais dėmenimis – 44 %, atitinkamai terminų su nepasikartojančiais ar pasikartojančiais vos porą kartų pagrindiniais dėmenimis yra 41 %, o su tokiais šalutiniais dėmenimis – 56 %. Gausesnę šalutinių dėmenų įvairovę greičiausiai lemia didesnės šių dėmenų raiškos galimybės. Be to, dvižodžių terminų sinonimai paprastai skiriasi kaip tik šalutiniais, o ne pagrindiniais dėmenimis.

3. Daugiausia dvižodžių lietuviškų terminų yra su valdomuoju pažyminiu (757). Būdingiausias kilmininko valdymas (713 junginių), kiti linksniai reti, iš jų bent kiek išsiskiria įnagininkas (16 junginių). Terminų su derinamuoju pažyminiu žodyne kiek mažiau (624). Junginiai su dalyviais ir būdvardžiais daryti maždaug vienodu dažnumu (vienų ir kitų yra daugiau kaip po 300). Dažniausi įvardžiuotiniai neveikiamieji dalyviai ir būdvardžiai su priesaga *-inis*, *-ė*. Šliejamąjį pažyminį turintys terminai visai negausūs (35), tai paprastai junginiai su veiksmažodžio bendratimi ar prieveiksmiu.

4. Žodyne palyginti nemažą grupę sudaro ne daiktavardiniai junginiai (307). Dabar tokie junginiai paprastai nepriskiriami prie terminų, nors apskritai jų terminologinis pobūdis gali būti juntamas. Daugiausia teikiami veiksmažodžių ir jų formų junginiai. Esama netikslingo duomenų kartojimo – rašomas ir veiksmažodžio junginys, ir jo transforma su veiksmažodžio abstraktu. Daugumos junginių pamatą sudaro tranzityviniai veiksmažodžiai (teikiami su valdomu galininku). Pasitaiko šiandien neįprastų konstrukcijų.

LITERATŪRA

ALTŽ: Armalytė O., Pažūsis L. *Anglų–lietuvių kalbų teisės žodynas*, Vilnius: Alma littera, 1998.

Ambrazas V. 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

DLKG[2] 1996: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Redaktorius V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Eurovoc: Daugiakalbis Europos Sąjungos tezauras „Eurovoc" (internetinis leidimas; http://eurovoc.europa.eu).

KP2 S1: *Kalbos patarimai* 2. *Sintaksė* 1. *Linksnių vartojimas*. Sudarė R. Miliūnaitė, Vilnius, 2003.

Labutis V. 1994: *Lietuvių kalbos sintaksė* 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

LKG I: *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vyr. redaktorius K. Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.

LKŽe: *Lietuvių kalbos žodynas* (internetinis leidimas; http://www.lkz.lt), Vilnius, 2005.

Sirtautas V., Grenda Č. 1988: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Mokslas.

Šukys J. 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*, Kaunas: Šviesa.

TŽ: *Teisinių terminų žodynas*. Sudarė A. Žiurlys, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.

Umbrasas A. 2011: Rankraštinio teisės terminų žodyno (1920 m.) sandara. – *Terminologija* 18, 109–141.

Umbrasas A. 2010: *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais: pagrindinių kodeksų terminai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Umbrasas A. 2008: Lietuvių teisės terminografija: nuo rankraščių iki duomenų bazių. – *Specialybės kalba: terminija ir studijos*, Vilnius, 100–109.

LITHUANIAN TWO-WORD TERMS FROM THE MANUSCRIPT DICTIONARY OF LAW TERMS (1920)

The Russian–Lithuanian manuscript *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projektas* (Draft dictionary of law terms and other words necessary in court) prepared at the Ministry of Justice in 1919–1920 is a scientifically interesting object of terminology and terminography history. This article analyses two-word Lithuanian equivalents of Russian terms and other words and their combinations presented in this unpublished dictionary. There are 1723 different Lithuanian two-word combinations in this dictionary. Usually they are terms of law or word combinations which were used in the language of law at that time (not treated as terms anymore).

As could be expected from the dictionary of terms the majority of word combinations presented are nominal combinations (1416). The majority of them have the form of a term. Research showed that about 600 words represent the main element of a term and about 800 words are the subordinate element. The generic terms *raštas* (document), *teisė* (law, right) and *mokesnis* (tax, payment, charge) in singular as well as in plural form have the largest number of specific elements. The most frequent specific elements are the words *byla* (case), *teismas* (court), and *teisė* (law, right) in genitive and in singular or in plural. Comparison of the frequency of the main and subordinate elements of terms shows an inverse proportionality: terms with main elements which are presented in the dictionary three or more times comprise 59 % and terms with such subordinate elements – 44 %, respectively there is 41 % of terms with the main element which occurs once or twice and 56 % of terms with such subordinate element. It is quite probable that the wider variety of subordinate elements is predetermined by the wider possibilities of expression of these elements. In addition, synonymous two-word terms usually differ in the subordinate but not the main element.

More than half of the two-word terms have the attribute not in concord (757). The most common occurrence is the government relation between the main element and

the subordinate element in the genitive (713 word-combinations). Other cases are rare, only the instrumental is slightly more common (16 word-combinations). Terms with attribute in concord are less common than terms with attribute not in concord (624 word-combinations). There is approximately the same number of combinations with participles and adjectives (more than 300 of both). The most frequent of them respectively are pronominal passive participles and adjectives with the suffix *-inis*. Word-combinations where the main and the subordinate elements are linked using adjunction – usually combinations with the infinitive of a verb or the adverb – are rare (35).

Quite a few Lithuanian word-combinations in this dictionary are not nominal. At present such phrases are not treated as terms, though in general their terminological character is noticeable. Among them combinations of verbs and their forms are most frequent. There are cases of inexpedient repetition of the data when word-combinations with a verb and with a noun made from the same verb are both presented in the dictionary. Transitive verbs (with accusative) are present in the majority of combinations with verbs. Some constructions presented in the dictionary today would be viewed as unusual.

Gauta 2012-11-19

Alvydas Umbrasas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas alvydas@lki.lt

Janio Endzelyno terminologinės įžvalgos

SOLVITA LABANAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: baltų kalbos, latvių terminologija, lietuvių kalba, terminologijos pricipai

Janio Endzelyno 140-osioms gimimo metinėms

<...> Kā bitīte medu sūca,
Tā es ļaužu valodiņu.
Es saliku vārdu ziedus,
Kā puķītes vainagā <...>
(iš latvių liaudies dainos)[1]

Indoeuropeistas, garsiausias XX a. latvistas Janis Endzelynas (Jānis Endzelīns) gimė 1873 m. vasario 22 d. (pagal senąjį kalendorių – 10 d.) šiaurės Latvijoje, netoli Valmieros miesto. Mirė 1961 m. liepos 1 d. Kuoknesėje, palaidotas Rygoje, Rainio kapinėse. Jam prieš daugiau kaip pusšimtį metų buvo lemta tapti vienu didžiausių latvių kalbininkų.

Šiame straipsnyje trumpai pristatoma J. Endzelyno mokslinė veikla, kalbinės nuostatos, ypatingas dėmesys skiriamas jo terminologinėms pažiūroms.

Latvių milžinas[2], kaip jį apibūdina dauguma mokslininkų, J. Endzelynas kalbotyrą studijavo Estijoje (tuo metu Dorpato, dabartiniame Tartu universitete) ir Ukrainoje (tuometinėje Rusijos imperijoje buvusiame Charkovo universitete). Pirmosios jo mokslinės publikacijos pasirodė studentavimo metais pseudonimu *Kaugurietis* (pagal gimimo vietą Kaugurų valsčiuje) (Zīriņa$_e$ 2012). Nuo 1920 m. iš Charkovo persikėlė į Rygą ir pradėjo dirbti Latvijos valstybiniame universitete. 1920 m. jo iniciatyva čia įsteigtas baltų filologijos skyrius, kuriam visą laiką pats ir vadovavo. J. Endzelynas skaitė latvių kalbos kursą, dėstė lietuvių ir prū-

[1] Žodžiai apie kalbą imti iš vienos J. Endzelyno mėgstamiausių dainų.

[2] Pirmasis taip J. Endzelyną pavadino K. Būga.

sų, senąsias germanų kalbas, sanskritą ir kitus lyginamosios kalbotyros dalykus. Jo paskaitos pasižymėjo nepaprastu sistemingumu, faktų gausumu, preciziškumu (Sabaliauskas 1962: 305). J. Endelynas laisvai naudojosi įvairių kalbų faktais, susiedamas juos į logiškai aiškią, tikslią sistemą.

Nė vienas latvių mokslininkas nebuvo išrinktas tokios daugybės įstaigų ir organizacijų nariu kaip J. Endzelynas – jis buvo ne tik Europos (Čekijos, Estijos, Olandijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos ir kt.), bet ir Amerikos lingvistų draugijos garbės narys (*EL* 1972: 155). Per šešiasdešimt su viršum metų trukusį intensyvios mokslinės veiklos laikotarpį kalbotyrininkas paskelbė per 300 darbų latvių, rusų, vokiečių, lietuvių, italų, prancūzų, lenkų kalbomis. Iš pamatinių J. Endzelyno baltistikos darbų minėtini: *Славяно-балтийские этюды* (*Slavų ir baltų etiudai*), 1911 m.; *Senprūšu valoda* (*Senovės prūsų kalba*), 1943 m.; *Baltu valodu skaņas un formas* (*Baltų kalbų garsai ir formos* – 1957 m. išleista lietuvių kalba), 1948 m.; *Ievads baltu filoloģijā* (*Baltų filologijos įvadas*), 1945 m. Svarbu paminėti 1951 m. antrą kartą Rygoje išleistą *Latviešu valodas gramatika* (*Latvių kalbos gramatiką*)[3], kurioje, aiškindamas latvių kalbos faktų istoriją, J. Endzelynas dažnai rėmėsi ir lietuvių kalba. „Tam tikra prasme šį veikalą galima laikyti pirmąja baltų kalbų gramatika, kur latvių kalbos faktai pateikiami pirmoje vietoje“ (Sabaliauskas 1982: 109).

1921–1940 m. J. Endzelynas redagavo žurnalą *Filologu biedrības raksti* (*Filologų draugijos straipsniai*, išleista 20 numerių). Dauguma kalbininko darbų sudėta į keturtomę darbų rinktinę *Darbu izlase*, skirtą baltistikos, lyginamosios istorinės kalbotyros, latvių etnogenezės, dialektologijos, toponimikos, kalbų kontaktų, aktualiems latvių kalbos kultūros, leksikografijos ir kt. sričių klausimams aptarti.

BENDRINĖS KALBOS NORMINIMO PAŽIŪROS

Dainos Nytinios žodžiais tariant, J. Endzelyno teorines pažiūras galima susisteminti, remiantis įvairiapusiais mokslinio palikimo tyrimais (Nītiņa 1972: 12).

J. Endzelynas kartu su kitu garsiu latvių kalbininku Karliu Miūlenbachu (Kārlis Mīlenbahs) išplėtojo ir įtvirtino pagrindinius latvių kalbos norminimo principus. Mokslininkas, sekdamas Leipcigo mokyklos lingvistais, skrupulingai nagrinėjo kiekvieną kalbos detalę įvairiuose jos raidos eta-

[3] 1958 m. už šį darbą J. Endzelynui – pirmajam mokslininkui Latvijoje – buvo skirta Lenino premija.

puose. Jam buvo svarbūs ne tik istoriniai latvių kalbos duomenys – siekdamas objektyvaus vertinimo, jis siūlė imtis lyginimo, t. y. savo kalbos reiškinius lyginti su giminiškomis kalbomis (Porīte 1973: 70).

„Tarp svarbiausių kalbos norminimo principų J. Endzelynas mini atranką. Jau pats toks principas reiškia tam tikrus praradimus – rinkdamiesi ką iš kelių, ko nors turime atsisakyti. Tad net paprasta atranka yra atsakingas darbas, svarbu paimti, kas tinkamiausia ir vertingiausia, o atsisakyti prastesnių ir nereikalingų variantų. Norminamasis darbas vien atranka nesiriboja, reikia kurti ir visai naujų, kalboje nesančių ar iš jos tiesiogiai nepaimtų reiškinių“ (Kniūkšta 2001: 142).

Kaip ir Jonas Jablonskis, J. Endzelynas žiūrėjo gimtosios kalbos grynumo. Atvirai ir griežtai, kritiškai kėlė kalbos klaidas, netaisyklingumus. Profesoriui buvo būdingas išorinis tikslumas (Ādamsons 1999: 5), kalbinis korektiškumas: žodžių reikšmės paisymas, gramatinis taisyklingumas ir skambumas (Celmiņa 1999: 36). To jis reikalavo ir iš kiekvieno kalbančiojo bei rašančiojo.

Latvių kalbininkė Tamara Puorytė (Tamāra Porīte) išvardija šiuos J. Endzelyno kalbos norminimo kriterijus: 1) žodžių formų arba konstrukcijų senumas, 2) žodžių formų arba konstrukcijų vartojimo tradicija ir paplitimas, 3) analogija, 4) semantinis žodžio dalių vaidmuo, 5) kalbos ekonomija, 6) aiškumas, 7) taisyklingumas (Porīte 1973: 71–74).

Kurdamas bendrinės kalbos normas, didelę reikšmę J. Endzelynas teikė latvių liaudies dainoms (Endzelīns I: 31). Jo nuomone, senosios liaudies dainos – vienintelis tyras latvių kalbos šaltinis, tos kalbos, kuria praeityje kalbėjo latviai, nemokėję nei svetimų kalbų, nei bendravo tokia kalba, kurioje būtų buvę germanizmų ir slavizmų (Endzelīns III_2: 236–237).

Mokslininkas pabrėžė kaimyninių kalbų reikšmingumą. J. Endzelynas kaip pavyzdį latvių kalbai rodė lietuvių kalbą, dažnai savo tyrinėjimuose taikė lietuvių kalbos faktus (Nītiņa 1972: 11). Tai matyti ir Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistoje knygoje *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942* (*Profesoriaus J. Endzelyno atsakymai. Rygos latvių draugijos kalbotyros skyriaus posėdžių protokolai 1933–1942*), pvz.:

> Kā pareizi saukt „galvas plikumu“ (Die Glatze, плешь)? Atb.: Glika tekstā atrodams vārds „pleīķis“, bet tas ar savu *ķ* skaņu nav latvisks. Derētu ieviest jaunu vārdu „pleīce“, kas atbilstu lš. „pleīkė“ (Endzelīns 2001: 23).

Vai pareizi – „esamība“ (das Sein)? Atb.: šai nozīmē labāk sacīt „esme“ (kā lš. *esmė̃*) un „ira“. Abu šo vārdu nozīmes varētu šķirt (Endzelīns 2001: 24).

„Ateljē“ vārda vietā, kas ir bez latviskas galotnes, varētu lietot vārdu „dirbīkla“ (sal. ar lš. dirbyklà) un Priekulē pazīstamu verbu „piedirbt“ = pietaisīt) (Endzelīns 2001: 32)[4].

Minėtuose *Rygos latvių draugijos* posėdžiuose buvo nagrinėjami sintaksės, stilistikos, rašybos, terminologijos ir kitų sričių klausimai. Juose dalyvavo ir Lietuvos atstovai – Petras Jonikas ir Jonas Kabelka.

Lietuvių kalbą J. Endzelynas išmoko savarankiškai ir ji jam tapo ne tik pagalbine priemone kitoms kalboms tirti, bet ir tiesioginiu tyrinėjimo objektu (Sabaļausks 1959: 23). Į lietuvių žurnalus (*Lietuvių tauta, Archivum Philologicum*) rašė straipsnius, domėjosi kultūriniu Lietuvos gyvenimu. J. Endzelynas su dideliu nuoširdumu visuomet minėdavo kalbininkus – lietuvį Kazimierą Būgą ir estą Paulių Aristę (Paul Ariste) (Bitīte-Murele 1999: 25). K. Būgą latvių mokslininkas skatino eiti žodynininko keliu (Vosylytė 1956: 88). Nepamirštas liko ir J. Jablonskis. Jį J. Endzelynas minėjo kaip mokytoją, išmokiusį teorinių dalykų ir padėjusį tvarkyti terminiją.

J. Endzelyno recenzijose, rašytose ir prieš Antrąjį pasaulinį karą, ir pokario metais, ypač atsiskleidžia kalbos nuostatos. Rašydamas apie tekstų vertimus, jis siūlė kiek galima labiau paisyti originalo, bet ir neskriausti savosios kalbos (Endzelīns I: 656). Pasak jo, turi būti įsijaučiama į kalbos dvasią, gyvastį. Naujai žodžio formai išvesti J. Endzelynas įkvėpimo semdavosi iš rašytojų.

Valentina Skujinia (Valentīna Skujiņa) pabrėžė, kad J. Endzelynas laikėsi nuomonės, jog kalba yra gyvas organizmas, kuris mainosi ir tobulėja kartu su visuomene. Todėl dažnai tai, kas laikoma teisinga vienu laikotarpiu, po kurio laiko gali pasirodyti nebetinkama (Skujiņa 1972: 27–28).

[4] Vertimas: Kaip taisyklingai vadinti „nuplikusią galvos vietą“ (Die Glatze, плешь)? Ats.: Gliko tekste randame žodį „pleīķis“, bet jis, kuriame yra garsas *ķ*, nėra latviškas. Reikėtų įvesti naują žodį „pleīce“, kuris atitiktų liet. „pleīkė“ (Iš Kalbotyros skyriaus posėdžio, įvykusio 1933 m. gruodžio 7 d., kuriam vadovavo J. Endzelynas).

Ar taisyklingas žodis „esamība“ (das Sein)? Ats.: šia reikšme geriau vadinti „esme“ (kaip liet. *esmė̃*) ir „ira“. Abiejų žodžių reikšmes reikėtų atskirti (Iš Kalbotyros skyriaus posėdžio, įvykusio 1933 m. gruodžio 21 d., kuriam vadovavo J. Endzelynas).

Vietoj žodžio „ateljē“, kuris neturi latvių kalbai būdingos galūnės, geriau būtų vartoti žodį „dirbīkla“ (plg. liet. dirbyklà) ir Priekulėje žinomą veiksmažodį „piedirbt“ = pritaisyti) (Iš Kalbotyros skyriaus posėdžio, įvykusio 1934 m. rugsėjo 27 d., kuriam vadovavo J. Endzelynas).

TERMINOLOGIJOS DARBO PRINCIPAI

Praktinę kalbos veiklą J. Endzelynas pradėjo XIX ir XX amžių sandūroje, t. y. tuo metu, kai vyravo individualūs latvių autorių sukurti nesunorminti žodžiai. Tuo laikotarpiu, kaip teigia latvių terminologė V. Skujinia, Latvijoje dar nebuvo sudarytų terminų kūrimo principų (Skujiņa 1972: 17).

V. Skujinia yra rašiusi apie garsaus latvių kalbininko nuopelnus terminologijai. Pasak jos, J. Endzelynas nėra paskelbęs atskiro terminologijos problemoms skirto tyrimo, tačiau jo nuomonę šio mokslo klausimu galima susidaryti, perskaičius knygą *Dažādas valodas kļūdas* (*Įvairios kalbos klaidos*) (I leid. 1928 m., IV leid. 1932 m.), taip pat atskirus straipsnius iš jo redaguotų knygų (P. Ozoliņa *Valodas prakses jautājumi* (*Kalbos praktikos klausimai*) (1935) ir V. Rūķe *Valodas un rakstības jautājumi* (*Kalbos ir rašybos klausimai*) (1940)) (Skujiņa 1972: 23).

J. Endzelynas terminologijos klausimais rašė straipsnelius, kurie išspausdinti periodiniuose leidiniuose, pavyzdžiui, *Dzimtenes Vēstnesis* (*Tėvynės žinios*), *Latvijas Sargs* (*Latvijos sargas*), *Latvis, Latvju Mēnešraksts* (*Latvių mėnesinis leidinys*), *Skolotāju Avīze* (*Mokytojų laikraštis*) ir kt. Jis terminologijos darbais prisidėjo prie latvių kalbos terminijos tvarkybos.

1919 m. pradžioje Peterburge sudaryta pirmoji latvių kalbos terminologijos komisija – *Latvju terminu komisija* (*Latvių terminų komisija*). Tų pačių metų vasarą Švietimo ministerijos siūlymu terminologijos komisija įkuriama ir Rygoje, kuri buvo suskirstyta į sekcijas ir tvarkė įvairių sričių terminus. Ji veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Terminologijos komisijai buvo pavaldi speciali kalbotyros komisija, kurią sudarė 7 nariai: J. Endzelynas (į veiklą įsitraukė 1920 m.), Ernestas Blesė (Ernests Blese), Paulas Dalė (Pauls Dāle), Vilis Plūduonis (Vilis Plūdonis), Linardas Laicenis (Linards Laicens) ir kt. – šios komisijos užduotis buvo patikrinti sekcijose atlikto darbo kalbinę dalį (Skujiņa 2002: 16). J. Endzelynas buvo paskirtas konsultantu. 1922 m. komisija išleido *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca* (*Terminologijos žodyną*), kuriame terminai pateikti rusų, vokiečių ir latvių kalbomis. Čia publikuoti daugiau kaip dešimties sričių terminai: kalbotyros, filosofijos, teisės, finansų, meno, chemijos, matematikos ir kt. *Terminologijos žodyne* pateikiami latviškos kilmės terminai (liaudies terminai, naujadarai) ir svetimžodžiai. Vis dėlto žodyne netrūksta ir purizmo: į 1922 m. žodyną šalia tarptautinių žodžių buvo teikiami dirbtinai sukurti nesuprantami terminai (Grabis 2006: 224), pvz.: *inerce – kutrība, klients –*

pienāksnieks, *koeficients – reizulis, koridors – starpeja, signalizācija – ziņdošana, temperatūra – siltkāpe, tēze – dēts* ir kt. Kaip matyti, *Latvių terminų komisija* bandė išguiti didžiąją dalį tarptautinių žodžių (juos J. Endzelynas dar vadino *moderniomis svetimybėmis*), keisdama juos naujažodžiais. Spaudoje buvo skelbiamos apklausos – tokiu būdu į terminijos kūrimą buvo įtraukta ir visuomenė.

Pasirodžius *Terminologijos žodynui*, žiniasklaidoje jį imta aštriai kritikuoti. J. Endzelynas viešai paskelbė tris laiškus, skirtus vienam iš kritikų – medicinos mokslų daktarui Hermanui Buduliui, kuris žodyną pavadino „stipriai paviršutinišku" terminologijos klausimais (plačiau žr. Endzelīns III_2: 127–133). Latvių kalbininkas parašė griežtą atsakymą, kuriuo paprieštaravo nepagrįstai ir absurdiškai kritikai. Atsakymo formos laiškuose jis nurodė ne tik H. Budulio iškritikuotų terminų pasirinkimo motyvus, bet ir apibrėžė terminų kūrimo principus. Trižodžiai terminai J. Endzelyno laikomi nebe terminais, o apibrėžtimis, pavyzdžiui, *elpas rīkles vāks* (*antgerklis*). Jo manymu, svarbu, kad pirmiausia būtų surinkti visi liaudyje vartojami žodžiai, o tik po to galima griebtis žodžių darybos (Skujiņa 1972: 22). Be galo reikšmingas, mokslininko nuomone, specialistų ir kalbininkų bendradarbiavimas.

Trečiame ir ketvirtame XX a. dešimtmetyje Latvijoje vyko pakankamai intensyvus terminų kūrimo darbas, tačiau tai buvo daroma nesistemingai, nederinant ir nekoordinuojant įvairių sričių terminijos (Skujiņa 2002: 18). J. Endzelynas apgailestavo, kad kurdami terminus, lietuviai su latviais tarpusavyje nesiderino – taip galima buvo sudaryti nemažai bendrų abiem tautoms terminų (Endzelīns III_2: 373). Jo manymu, laikui bėgant terminiją reikia vis pataisyti, atnaujinti, papildyti.

Latvių kalbininkas yra redagavęs ne vieną žodyną, tarp jų ir kelis terminų žodynus. 1939 m. išleistas dvikalbis terminų žodynas *Vāciski-latviska elektrotechniskā vārdnīca*[5] (Latvijas Elektrotechniskās biedrības terminoloģijas komisijas sakopojums. [Red. J. Endzelīns]. Rīgā, 1939) (*Vokiečių–latvių kalbų elektrotechnikos žodynas*), kurio terminus peržiūrėjo J. Endzelynas. Tai buvo pirmasis elektrotechnikai skirtas žodynas, kuriame šalia vokiškų terminų buvo pateiki ir latviški (apie 5000 terminų). Pasak

[5] Latv. „elektrotechninis žodynas". J. Endzelyno nuomone, pagal latvių kalbos tradicijas taisyklingas pavadinimas būtų *elektrotehnikā vārdnīca* (*elektrotechnikos žodynas*), nes kilmininko forma reiškia priklausymą, o priesagos *-inis* vediniu žymimi rūšiniai santykiai, pobūdis. Būtent tokiais atvejais rusų ir vokiečių kalbose vartojamas būdvardis (Skujiņa 1999: 104–105).

V. Skujinios, 1939 m. žodynas patvirtino, kad tuometinė latvių inteligentijos veikla davė gerų rezultatų – didžioji terminų dalis vartojama ir dabartinėje kalboje. Tai, visų pirma, trumpi ir patogūs terminai – galūnės *-e* vediniai, ir, antra, sudurtiniai terminai. Pažymėtina, kad dalis latviškų terminų sudaryti pagal vokiečių kalbos pavyzdį (Skujiņa 1999: 101).

Minėtini keli J. Endzelyno redaguoti žodynai, kuriuose jis tikrino ne tik korektūrą, bet ir taisė terminus, nomenklatūrinius pavadinimus ir apibrėžtis (Bibliografija 1958: 11):

> *Latviešu pareizrakstības vārdnīca* (*Latvių rašybos žodynas*). Sakārt. Ed. Ozoliņš. Red. J. Endzelīns, Rīga, 1924.
>
> *Svešvārdu vārdnīca* (*Svetimžodžių žodynas*). Sakārt. Ed. Ozoliņš. Red. J. Endzelīns, Rīga, 1926.
>
> *Tautsaimniecības vārdnīca* (*Tautos ūkio žodynas*). 1.–4. [Nenobeigta]. Galv. redaktors: E. Dunsdorfs. Redaktori: A. Aizsilnieks, K. Bērziņš, L. Šulcs. Valodas redaktori: J. Endzelīns, E. Hauzenberga-Šturma. Krievu valodas redaktrise N. Sinaiska-Lapa. Rīga, 1943–1944.
>
> Auziņš A., Kleinbergs F. un Plostnieks F. *Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini* (*Vokiečių–latvių kalbų knygų pramonės terminai*). Red. A. Augstkalns. [Korektūrā grāmatu skatīja prof. J. Endzelīns un deva dažus priekšlikumus un aizrādījumus]. Rīga, 1940.
>
> *Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca* (*Latvių, vokiečių ir rusų kalbų knygų pramonės žodynas*). Sakārt. A. Auziņš, (Vārdnīcas nomenklatūru rediģējis prof. J. Endzelīns), Rīga, 1942.

Iš šių žodynų galima spręsti apie latvių mokslininko kalbines pažiūras, taip pat apie terminų sudarymo kriterijus. Dauguma juose teikiamų terminų modelių yra produktyvūs ir šiandien.

Milžinišką darbą J. Endzelynas atliko drauge su K. Miūlenbachu rengdamas vieną didžiausių latvių žodynų *Latviešu valodas vārdnīca* (1923–1932) (*Latvių kalbos žodynas*). Žodyne gausu tarmybių, kurios suteikia galimybę vartoti ir pildyti dabartinę terminiją (žr. Skujiņa 1972: 30). Šis žodynas dar svarbus ir tuo, kad čia galima rasti daug lietuvių kalbai naudingos etimologinės medžiagos.

Dirbdamas praktinį terminologijos darbą, J. Endzelynas atkreipė dėmesį į žodžių darybą. Jis pabrėžė žodžių darybos priemonių vienareikšmiškumą (Skujiņa 1972: 24), t. y. būtinumą atsižvelgti į kiekvienos žodžio dalies semantinį vaidmenį (funkciją). Sudarant abstrakčios reikšmės vedinius, J. Endzelynas produktyviausia priesaga laikė *-ība* (intensyvesnėms arba pastovesnėms ypatybėms pavadinti), pvz.: *agrīnība* „ankstyvumas“, *dīdzība* „dygumas“, *nodarbinātība* „aprūpinimas darbu; užimtumas“, *notu-*

rība „pastovumas“ ir kt. Požymiui arba būsenai įvardyti jis vartojo priesagos *-ums* vedinius. Šio tipo vediniai turi konkretesnę reikšmę, jie vartojami norint pavadinti atskirą atvejį arba laikiną būseną, pvz.: *nopietnums* „rimtumas“, *patiesums* „teisingumas“ ir kt.

J. Endzelynas siūlė naujus terminus daryti su galūne *-e*: tokie vediniai turi trumpesnę formą ir labiau apibendrintą reikšmę, t. y. gali pavadinti ir veiklos procesą, ir rezultatą (Saule-Sleine 1972: 11), pvz.: *aizdedze* „uždegimas“, *bīde* „šlytis“, *slīde* „slydimas“ ir kt.

Latvių kalbininkas kvietė nuošaly nepalikti ir dūrinių, kuriuos patogu vartoti, nes jie vienu žodžiu leidžia išreikšti sudėtines sąvokas (atitinka terminų trumpumo reikalavimą) (Skujiņa 1972: 11), pvz: *darbietilpība* „darbo imlumas“, *sausumizturība* „atsparumas sausrai“, *ziemcietība* „atsparumas žiemai“ ir kt.

Į latvių kalbos terminiją J. Endzelynas įtraukė daug naujų žodžių, be kurių neapseinama ir dabartinėje terminijoje. Nemažai jo pasiūlytų terminų, ypač sudarytų su priesagomis ir galūnėmis bei dūrinių, įsitvirtino dabartinėje latvių kalboje, pvz.: *aptumsums* „užtemimas“, *attieksme* „santykis“, *dārzeņi* „daržovės“, *dotumi* „duomenys“, *dzinējrats* „smagratis“, *izvirdums* „išsiveržimas; protrūkis“, *laimests* „laimėjimas“, *prievārds* „prielinksnis“, *pārstāvis* „atstovas“, *vide* „aplinka“, *ziede* „tepalas“ ir kt.

J. Endzelynas ypatingą dėmesį skyrė analogijai. Sudarydamas naujus žodžius, jis taikė panašių, jau esančių latvių kalboje, žodžių modelius (Porīte 1973: 71–72). Latvių kalbininkas neatmetė žodžių darybos pagal kitų kalbų pavyzdžius.

Kalbos turtinimo priemonės, pasak J. Endzelyno, yra žodžių skolinimasis iš tarmių, taip pat iš lietuvių ar prūsų kalbų arba savų darymas. Savosios kalbos leksiką, kaip svarbiausią terminijos šaltinį, yra pabrėžęs ir lietuvių terminologijos teorijos kūrėjas Stasys Šalkauskis (plačiau žr. Šalkauskis 1991: 24–60).

Po Antrojo pasaulinio karo 1946 m. buvo įsteigta Latvijos (tuomet dar TSR) Mokslų akademijai pavaldi Terminologijos komisija (pirmiausia buvo pavadinta *Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija* (*Latvių kalbos terminologijos ir rašybos komisija*), vėliau pavadinimas sutrumpintas ir pervadintas į *Latviešu valodas terminoloģijas komisija* (*Latvių kalbos terminologijos komisija*) (Skujiņa 2007: 5)). J. Endzelynas tapo Kalbos ir literatūros instituto Kalbos skyriaus moksliniu vadovu. Šalia kapitalinių latvių kalbos tyrinėjimų J. Endzelynas rado laiko ir aktualiems kalbos praktikos bei terminijos klausimams. Tuometinė Latvijos TSR

Mokslų akademija ėmė leisti laikraštį *Zinātņu akadēmijas vēstis* (*Mokslų akademijos žinios*) ir kaip atskirą priedą – Terminologijos komisijos biuletenius (per 30 metų išėjo 42 terminų biuleteniai). Juose buvo dedami komisijos išnagrinėti ir aprobuoti latviški įvairių sričių terminai ir rusų kalbos terminų atitikmenys. Tad nuo 1946 m. iki 1955 m. J. Endzelynas darbavosi Mokslų akademijos Latvių kalbos terminologijos komisijoje, rašė atsiliepimus apie mokslo, meno ir technikos sričių terminus, juos tikslino ir kūrė naujus žodžius. Terminų darybos klausimais vertingas konsultacijas jis teikė daugeliui specialistų (Skujiņa 1972: 30).

Nuo 1946 m., įkūrus Latvijos Mokslų akademijos Kalbos ir literatūros institutą, J. Endzelynas vadovavo kalbos skyriui, o vėliau iki pat mirties – žodynų sektoriui.

IŠVADOS

J. Endzelynas – ne tik vienas žymiausių latvistų, bet ir baltistų. Jis yra vienas iš pagrindinių latvių kalbos norminimo principų sudarytojų. J. Endzelyno principų esmė – griežtai laikytis kalbos istorijos faktų, lyginti su giminiškomis kalbomis, atrinkti, kas tinkamiausia ir vertingiausia, laikytis kalbos grynumo, gramatinio taisyklingumo, skambumo ir paisyti žodžių reikšmių.

Savo teoriniais ir praktiniais darbais mokslininkas prisidėjo prie latviškos terminijos kūrimo. Jo teorinės pažiūros, skirtos terminologijos problemoms spręsti, išryškėja iš kalbos praktikos reikalams skirtos knygos *Įvairios kalbos klaidos*, įvairiuose latviškuose laikraščiuose ir žurnaluose pasirodžiusių straipsnelių, redaguotų terminų, svetimžodžių ir rašybos žodynų bei knygų. Vertingos medžiagos lietuvių terminijai galima rasti J. Endzelyno ir K. Miūlenbacho rengtame *Latvių kalbos žodyne*.

Didelę reikšmę mokslininkas teikė liaudies kalbai, ją laikė vienu iš pagrindinių terminijos šaltinių. Jis siūlė kurti naujadarus tik tada, kai nerandama liaudyje vartojamo žodžio. Latvių kalboje produktyviausia priesaga laikė *-ība* ir *-ums*, siūlė naujus terminus daryti su galūne *-e* ir nevengti dūrinių (trumpumo kriterijus).

Latvių kalbininkas nepripažino ilgų, aprašomojo pobūdžio terminų – trižodžiai terminai jo buvo laikomi apibrėžtimis. Jis ypač pabrėžė kalbininkų ir įvairių sričių specialistų bendradarbiavimą.

J. Endzelyno dėka latvių terminija buvo plėtojama, pildoma ir tvarkoma, o nemažai jo sukurtų terminų tebevartojama ir dabar.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Ādamsons E. 1999: Latvju milzis. – *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 5–7.

Bibliografija 1958: *Akadēmiķis J. Endzelīns. Bibliografija*. Sastādītāji: Kārlis Egle un Jānis Paeglis, Rīga: Latvijas PSR zinātņu akademijas izdevniecība.

Bitīte-Murele M. 1999: Vārds – tas ir svētums, gadsimtu pienests. – *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24–27.

Celmiņa I. 1999: Liela koka paēnā.– *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 33–39.

EL 1972: *Encyclopedia Lituanica* 2, Boston, Massachusetts.

Endzelīns J. I: *Darbu izlase* 1, 1971, Rīga: Zinātne.

Endzelīns J. III-2: *Darbu izlase* 3. 2. daļa, 1980, Rīga: Zinātne.

Endzelīns J. 2001: *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*, Losandželosā, ASV: Ramave.

Grabis R. 2006: Par latviešu terminologijas attīstību un izstrādi. – *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–229.

Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Kniūkšta P. 2001: *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius: LKI leidykla.

Nītiņa D. 1972: Vispārīgās valodniecības jautājumi akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbos. – *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*, Rīga: Zinātne, 11–24.

Porīte T. 1973: J. Endzelīna šalvenie literāro normu avoti un normēšanas kritēriji latviešu valodas praksē. – *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis* 2 (307), Rīga, 68–75.

Sabaliauskas A. 1962: Janis Endzelynas. – *Literatūra ir kalba* 6, Vilnius, 302–328.

Sabaļausks A. 1959: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna nopelni litanistikā. – *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Izdevniecība, 23–27.

Sabaliauskas A. 1982: Janis Endzelynas. – *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 1940–1980*, Vilnius: Mokslas, 107–114.

Saule-Sleine M. 1972: Par akadēmiķa J. Endzelīna darbu latviešu valodas kultūras laukā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8, 7–16.

Skujiņa V. 1972: J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskā terminoloģijas attīstībā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8, Rīga, 17–33.

Skujiņa V. 1999: Terminu modeļi J. Endzelīna caurlūkotajā elektrotehnikas vārdnīcā. – *Linguistica Lettica* 4, Rīga, 100–109.

Skujiņa V. 2002: *Latviešu terminologijas izstrādes principi*, Rīga: LVI.

Skujiņa 2007: Latvijas Zinātņu akadēmijas terminoloģijas komisija sešos gadu desmitos. – *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*, 61. sējums, 3. numurs, Rīga, 4–13.

Šalkauskis S. 1991: *Raštai* 2, Vilnius: Mintis.

Vosylytė B. 1956: K. Būga žodynininkas. – *Literatūra ir kalba* 1, Vilnius, 84–113.

Zīriņa$_e$ I. 2012: *Valodnieks no Kauguriem*. Prieiga per internetą: http://valmiera.zurbu.net/id:1221/feed. *Žiūrėta: 2012-10-03.*

TERMINOLOGICAL INSIGHTS OF JĀNIS ENDZELĪNS

This article briefly presents research activity and linguistic views of the specialist of Indo-European languages and the most famous Latvian linguist of the 20th century Jānis Endzelīns. Special attention is given to his terminological views.

During a sixty-year period of intense research activity, he published over 300 works in Latvian, Russian, German, Lithuanian, Italian, French and Polish. Endzelīns along with another famous Latvian linguist Kārlis Mīlenbahs developed and established the basic principles of standardization of the Latvian language. These principles are based

upon the adherence to the historical facts of the language, comparison with closely related languages, selection of the most relevant and valuable elements, maintaining the purity, grammatical correctness, sound of language and respect for the meanings of words.

Theoretical and practical works of Endzelīns contributed to the development of Latvian terminology. His theoretical views on problems of terminology can be seen in his articles as well as in dictionaries of terms and books edited by him. After the establishment of Terminology Committee in Riga in 1919, Endzelīns undertook terminology management work. For many years he participated in meetings where term-formation and usage issues in various fields were discussed, and he also provided consultations for professionals of various fields. Endzelīns also edited dictionaries of terms as well as dictionaries of borrowed words and spelling dictionaries.

Endzelīns viewed the language's own resources as the foundation for the terminology development. He paid much attention to word formation and especially to the semantic role of word parts. Suffixes *-ība* and *-ums* in Latvian language were considered by him as the most productive. Endzelīns encouraged the creation of new terms with the ending *-e* and suggested not to avoid compounding.

Thanks to Endzelīns, Latvian terminology was developed, expanded and managed, and many of the terms he created are still in use today.

Gauta 2012-11-09

Solvita Labanauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas labanauskiene@lki.lt

Ūkinių pastatų liaudies terminija

ROBERTAS STUNŽINAS
Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: statybos liaudies terminai, ūkinių pastatų pavadinimai, sinonimai, daugiareikšmiai terminai, gimininiai terminai, rūšiniai terminai

Mokslo terminai pavadina mokslo srities sąvokas kaip tam tikros sistemos narius. Liaudies terminų atsiradimas yra stichiškas, sąvokas įvardija be sąsajos su sąvokų sistema. Tačiau jie sudaro sudėtingas, nevienalypes ir įvairiais semantiniais ryšiais susijusių leksinių vienetų mikrosistemas (plačiau apie gyvenamojo namo ir jo dalių liaudies terminijos kilmę, sinonimiją, daugiareikšmiškumą, giminės ir rūšies santykius bei kitus dalykus žr. Stunžinas 2010: 130–143; 2011: 142–153). Šiame straipsnyje nagrinėjami ūkinius pastatus[1] pavadinantys liaudies terminai. Jie analizuojami įvardijamų sąvokų, kilmės ir semantinių ryšių (sinonimiškumo[2], daugiareikšmiškumo ir giminės bei rūšies santykio) atžvilgiais. Medžiaga paimta iš gyvosios kalbos šaltinių: didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* (elektroninio leidimo), *Druskininkų tarmės žodyno*, *Kaltanėnų šnektos žodyno*, *Kazlų Rūdos šnektos žodyno* (I t.), *Kupiškėnų žodyno* (I t.), *Lazūnų tarmės žodyno*, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyno*, *Zanavykų šnektos žodyno* (I–III t.), *Lietuvių kalbos atlaso* (I t.). Iš viso analizuojami 196 skirtingi liaudies terminai[3].

[1] Terminas *pastatas* vartojamas „trobesio“ reikšme. Dar jis gali būti vartojamas bet kokio statinio reikšme, žr. *pastatas* „statinys, trobesys“ ($DŽ_6$). Ūkiniais pastatais laikomi sudėtingos konstrukcijos statiniai, kuriuose laikomi ūkio reikmenys, drabužiai, javai, pašarai, taip pat jiems priskiriami pastatai gyvuliams laikyti, maisto gaminimo, maudymosi ir pagalbiniai pastatai. Prie ūkinių pastatų (trobesių) nepriskiriami įvairios paskirties priklausomieji ir nesudėtingos konstrukcijos statiniai – pašiūrės, stoginės, išvietės. Šios grupės terminiją ketinama analizuoti atskirai.

[2] Straipsnyje liaudies terminija tiriama kaip visos liaudies kalbos terminų rinkinys, kuriame reiškiasi sinonimija ir daugiareikšmiškumas. Dar liaudies terminus galima tirti ir tarmės ribose, kaip jos terminų sistemą (plačiau žr. Клепикова 1974: 31).

[3] Tiriamuose šaltiniuose galima aptikti nemažai terminų variantų, kurie šiame straipsnyje atskirais terminais nelaikomi (plačiau apie varianto sampratą žr. Stunžinas 2008: 111–112).

1. SĄVOKOS, TERMINŲ KILMĖ, SINONIMIŠKUMAS IR HIERARCHINIAI RYŠIAI

Lietuvių tradiciniai ūkiniai pastatai kūrėsi ištisus šimtmečius, kito. Tai galėjo lemti šios srities liaudies terminijos gausumą ir įvairumą. Pavyzdžiui, vienas pirmųjų antžeminių pastatų su atviru židiniu buvo žemaičių *namas* – iki XVI a. jame gyventa ir laikyti gyvuliai. Plėtojantis gyvulininkystei, Žemaičiuose formavosi gyvenamojo pastato atmaina su patalpomis gyvuliams laikyti. Žemaičiai jį vadino *numaliu* (plačiau žr. LLA 1965: 42–43). Gyvenamasis namas ir ūkiniai pastatai aprašyti istorikų, etnografų darbuose. Vienas pirmųjų tradicinį lietuvių gyvenamąjį namą, su juo sujungtą tvartą, ūkinius pastatus XIX a. lietuviškai yra aprašęs švietėjas, istorikas, tautinio atgimimo ideologas Simonas Daukantas. Jo aprašuose galima aptikti tradicinių pastatų pavadinimų: „Pirmasis jų trobesys tose giriose vadinos nams, arba namas, namaitis, dėl ko ir visa tauta nuo prašaleičių nomadžiais buvo vadinama, beje, žmonės namuose gyvenantys. <...>. Antrosios durys toje pervarinėj sienoj tokio pat mažne didumo buvo, kaip ir didžiosios, vedė iš namo į tvartą, arba kūtę, taip vadinamą nuo žodžio tverti, nuo ko paskui visą gyvenimą tvaru, arba dvaru vadino, kursai pradžioj iš virbų nutvertas buvo, vienas šalines sienas su pačiu namu turįs, kuriame tvarte buvo gyvuliai pasieniais prisieti, beje karvės, jaučiai“ (Daukantas 1976: 429–430). Ilgainiui namo paskirtis keitėsi ir jis virto vasaros gyvenamąja patalpa, virtuve, sandėliu ar tvartu (apie pastato raidą plačiau žr. Butkevičius 1958: 157).

Gyvosios kalbos šaltinių duomenys rodo, kad terminu *namas* įvardijamas bet koks ūkio pastatas – „gyvenamasis ar šiaip koks trobesys; tvartas; karvidė; atskirai pastatytas nedidelis trobesys su virykle vasarai“[4] LKŽe. Artimą reikšmę turi ir terminas *trobesys* – „koks nors ūkio pastatas“ LKŽe, ZanavŽ3 481. Šiuos du sinonimus galima laikyti centriniais nagrinėjamos mikrosistemos terminais – su jais hierarchiniais ryšiais siejasi kiti terminai. Su gimininiais terminais *namas* ir *trobesys* hiponiminiu ryšiu yra susiję aštuoniasdešimt keturi rūšiniai terminai. Rūšiniai terminai pagal paskirtį įvardija dešimt pastatų: 1) pastatą javams, grūdams ir kitiems reikmenims laikyti; 2) pastatą javams sudėti, džiovinti ir kulti; 3) pastatą javams ir linams krauti; 4) pastatą linams džiovinti; 5) pastatą šienui laikyti; 6) mau-

[4] Straipsnyje remiamasi šaltinių reikšmėmis.

dymosi pastatą; 7) pastatą maistui gaminti; 8) pastatą gyvuliams laikyti; 9) pagalbinius pastatus; 10) maisto apdorojimo pastatą. Su išvardytų grupelių terminais hiponiminiais ryšiais siejasi šimtas dešimt terminų. Jie eina rūšiniais terminais ir pavadina pastatus pagal įvairias ypatybes (paskirtį, kokybę, konstrukciją, dydį ir kt.).

Vienas pagrindinių ūkyje yra **pastatas javams, grūdams ir kitiems reikmenims laikyti**. Toks pastatas vadinamas trimis sinoniminiais terminais – dviem lietuviškais ir vienu germaniškiu: *klėtis* „trobesys ar trobesio dalis javams pilti, drabužiams laikyti ar šiaip kam pasidėti, miegoti, svirnas“ LKA I 47, KzRŽ I 368, ZanavŽ1 718, *svirnas*[5] LKŽe, LKA I 47, DrskŽ 362, LzŽ 252; ×[6]*špykėrė* (vok. *Speicher*) LKŽe, LKA I 47, ZanavŽ3 331. Tradicinę klėtį yra apibūdinęs Daukantas: „Trečiasis trobesys buvo vadinamas klėtis, nuo žodžio klėsti, nuo žemės per uolektį ar pusantros pakeltas ant trinkų ar didelių akmenų, grįstas ir lubotas lentomis dėl sausumo, kurioje buvo javai miegose, arba aruoduose, drabužiai, mėsa, kailiai ir šikšnos laikomos, beje, išeigos ir lietos daiktai; turėjo ji kartais vieną kambarį, kartais du, tris ir keturis <...>“ (Daukantas 1976: 433). Terminai *klėtis* ir *svirnas* laikytini daliniais sinonimais – istoriškai jie turėjo skirtingas reikšmes. XVI a. rašytiniai šaltiniai rodo, kad klėtis buvo skirta miegoti ir drabužiams laikyti, o svirnas – javams laikyti (Dundulienė 1982: 114, 1991: 101). Tad šiame straipsnyje sinoniminiais laikomi tas pačias ir labai artimas sąvokas įvardijantys terminai[7].

Su *klėtį* (*svirną*) žyminčiais terminais hiponiminiais ryšiais siejasi keturi terminai – trys lietuviški ir vienas germaniškas. Jie eina rūšiniais klėties pavadinimais ir žymi paskirties, dydžio, kokybės ar konstrukcijos požymius: *drapanė* „drapanų klėtis“ LKŽe, KpŽ 434, *svirnas* „didesnė klėtis“ LKŽe, LKA I 47, ZanavŽ3 236, *svirnynas* „prastas, menkas svirnas“

[5] Sinoniminių terminų reikšmės nerašomos.

[6] Kryželiu žymimos svetimybės. Remiamasi *Lietuvių kalbos žodyno* pažymomis.

[7] Plati sinoniminių terminų samprata svarbi dėl liaudies terminų reikšmių neapibrėžtumo. Terminologijos teorijoje sinonimais paprastai laikomi visiškai reikšme tapatūs terminai – dubletai (Ахманова 1966: 13, Даниленко 1977: 53; Головин, Кобрин 1987: 54). Dubletai įvardija tuos pačius objektus, jiems būdinga tokia pati distribucija ir jie gali pakeisti vienas kitą, nepakeisdami turinio (Kuryško 1993: 109). Liaudies terminijai reikšmių ir vartojimo griežtumas nebūdingas, todėl tiksliai nustatyti, kurie terminai reikšmėmis yra visiškai tapatūs, o kurie ne – sudėtinga.

LKŽe; ×*špykeris* (vok. *Speicher* LKŽe) „trobesys, kurio apačioj kambariai, viršuj grūdus laiko“ LKA I 47.

Kitas iš svarbiausių tradicinių ūkinių statinių buvo **pastatas javams sudėti, džiovinti ir kulti**. Tokį statinį ir jo pavadinimą yra paminėjęs Daukantas: „Penktasis trobesys buvo taip pat pailguotinai ketvirtainis, reja vadinamas, kuriame javus sausus, iš duobos išimdamies, ant kluono pakloję kūlė“ (Daukantas 1976: 436). Iš gyvosios kalbos šaltinių matyti, kad šis pastatas vadinamas septyniais sinonimais – penkiais lietuviškais, vienu latvišku ir vienu germanišku: *kluonas* LKŽe, LKA I 53, DrskŽ 159, KltŽ 115, LzŽ 123, ZanavŽ1 731, *daržinė* LKŽe, LKA I 53, *jauja* LKŽe, LKA I 53, *klojimas* LKŽe, ZanavŽ1 728, *šiaudinė* LKŽe; *reja* (la. *rija*) LKŽe, LKA I 53; ×*skūnia* (vid. vok. žem. *schūne*) LKA I 53, LKŽe. *Reja* laikoma latvizmu, manoma, kad jis yra suomiškos kilmės (Sabaliauskas 1990: 273, Urbutis 2009: 385; Karulis 2001: 755).

Su išvardytais terminais hiponiminiais ryšiais yra susiję septyni rūšiniai terminai, žymintys pastatų paskirties (3 terminai), konstrukcijos (2 terminai), dydžio (1 terminas), konstrukcijos ir dydžio (1 terminas) požymius. Trimis sudėtiniais lietuviškais terminais vadinamas **kluonas javams sukrauti**: *javinė daržinė* LKA I 53; *laukinė daržinė* LKA I 53, *lauko daržinė* LKA I 53. Germanizmu *skūnia* įvardijamas kluonas su vienu arba su dviem grendymais: ×*skūnia* (vid. vok. žem. *schūne*) „javų kraunamas trobesys su vienu grendymu“ LKA I 53, ×*skūnia* (vid. vok. žem. *schūne*) „javų kraunamas trobesys su dviem grendymais“ LKA I 53. Vienu lietuvišku terminu vadinamas nedidelis kluonas – *klojimėlis* „nedidelis klojimas“ LzŽ 122, o kitu – pagal konstrukciją ir kokybę ar dydį – *kloniokas* „prastos medžiagos, menkas[8] kluonas“ KzRŽ I 373.

Pastatas šienui laikyti vadinamas trisdešimčia sinonimų. Dvidešimt septyni terminai yra vienažodžiai – šešiolika lietuviškų, šeši slaviški, vienas germaniškas ir keturi hibridiniai: *daržinė* LKŽe, LKA I 56, KltŽ 40, KpŽ 342, *daržinėlė* KltŽ 40, *diendaržinė* LKA I 57, *jaujė* LKA I 57, *klaimas* LKA I 57, *klojimas* LKA I 57, *kluonas* LKA I 57, *kluonelis* LKA I 57, *kluoniukas* LKA I 57, *padanginė* LKŽe, LKA I 57, *pašarinė* LKA I 57, *pridaržė* LKA I 57, *prieklaimys* LKA I 57, *priekluonis* LKA I 57, *stoginė*

[8] Būdvardis *menkas* gali turėti kelias reikšmes: *menkas* 1. „nedidelis, nežymaus dydžio, mažos apimties“; 7. „prastas, netikęs, ne koks“ LKŽe.

LKŽe, LKA I 57, *šieninė* LKŽe, LKA I 57, ZanavŽ3 271; ×*adryna* (brus. *адрына*, l. *odryna*) LKA I 57, ×*kaladnykas* (brus. *холодник*, l. *chłodnik* „palapinė, lapinė“) LKA I 57, ×*padakė* (l. *poddasze*) LKA I 57, ×*pavietis* (brus. *павец* „malkinė“) LKA I 57, ×*salošius* (l. *szałas* „palapinė, būdelė“) LKA I 57, ×*šopas* (l. *szopa* < vok. *Schuppen* LKŽe) LKA I 57; ×*skūnia* (vid. vok. žem. *schūne* LKA I 53) LKA I 57, ZanavŽ3 96; ×*adrynėlė* (hibr., iš sl. *adryna* ir liet. priesagos *-ėlė*) LKA I 57, ×*skūnelė* (hibr., iš germ. *skūnia* ir liet. priesagos *-elė*) LKA I 57, ×*skūngalis* (hibr., iš germ. *skūnia* ir liet. *galas*) LKA I 57, ×*šieninyčia* (hibr., iš liet. *šieninė* ir sl. priesagos *-yčia*) LKA I 57. Apie pastatą šienui krauti yra rašęs Daukantas, jis tokį pastatą vadino *stogine* ir *daržine*: „Sekmasis trobesys vadinos stogine, ar daržine, pailgiuotinas ketvirtainis, į kurį javus, šiaudus ar šieną krovė <...> vadinos stogine, jog stogą turėjo, sienos buvo jau rąstų, jau virbų“ (Daukantas 1976: 437). Pastatas šienui laikyti įvardijamas trimis lietuviškais sudėtiniais terminais: *pašarinė daržinė* LKA I 57, *šieninė daržinė* LKA I 57, *šieno daržinė* LKA I 57.

Minėtina, kad kai kurie terminai gali būti laikomi daliniais sinonimais, nes įvardija netapačias sąvokas. *Lietuvių kalbos atlaso* rinkėjų duomenimis, atskiri statiniai šienui krauti retai pasitaikydavo, dažniausiai šienas buvo laikomas prie kitų pastatų pristatytuose statiniuose (LKA 1977: 57). Kartais pastatai šienui laikyti buvo statomi pievose, jie savo forma ir konstrukcija atitiko sodybose esančius (Butkevičius 1971: 191). Šie statiniai turėjo sienas ir laikyti pastatais.

Dvi nedidelės terminų grupelės žymi **pastatą javams ir linams krauti** ir **pastatą linams džiovinti**. Pirmasis vadinamas trimis sinonimais – dviem lietuviškais ir vienu latvišku: *jauja* LKŽe, ZanavŽ1 563, *pirtis* LKŽe, ZanavŽ2 409; *reja* (la. *rija*) LKŽe, DūnŽ 301. Antrojo pastato pavadinimų grupelę taip pat sudaro trys sinonimai – du lietuviški ir vienas hibridinis: *žardinė* LKŽe, *žardininkas* LKŽe; ×*žardininčia* (hibr., iš liet. *žardinė* ir sl. priesagos *-inčia*) LKŽe.

Prie ūkinių pastatų priskiriamas ir **maudymosi pastatas.** Pagrindinis maudymosi pastato pavadinimas yra *pirtis*. Aukštaičiai ir dzūkai *pirtimi* vadino maudymosi patalpą, zanavykai ir kapsai – pastatą linams džiovinti, žemaičiai – javų džiovinimo patalpą. Žemaičiai maudymosi pastatą įvardijo *perene* (LEB 1964: 277). Etnografai teigia, kad *pirtis* yra pirminė maudymosi pastato reikšmė. Apie tai rašė Daukantas ir *pirtimi* XIX a.

vadino žemaičių maudymosi pastatą: „Ašmasis trobesys buvo vadinamas pirčia; pačioj pirty buvo krosnis, pusėj sienų buvo plautai, nuo žodžio plauti <...>; į kurias pirtis vedė ne vien svečius ir pakeleivingus, bet siuntinius svetimų tautų: kaipogi senovėj visų didžiausia goda buvo svetį į pirtį nuvesti ir išperdinti <...>“ (Daukantas 1976: 437). Vėliau maudymosi pastatas vadintas kitokiais terminais, tačiau, krašto tyrėjų duomenimis, pirties pirminę reikšmę geriausiai išlaikę rytų aukštaičiai (Butkevičius 1971: 198). Iš nagrinėjamų šaltinių matyti, kad iš viso maudymosi pastato pavadinimų grupelę sudaro šeši sinonimai: trys lietuviški, du slaviški ir vienas germaniškas: *pirtis* LKŽe, LKA I 58, DrskŽ 267, KltŽ 216, ZanavŽ2 409, *jauja* LKŽe, *perenė* LKŽe, LKA I 58, DūnŽ 254; ×*banė* (rus., brus. dial. *баня*) LKA I 58, ×*laznė* (l. *łaznia*, brus. *лазня*) LKA I 58, LKŽe; ×*badestubė* (vok. *Baden* ir vok. dial. *stuba* LKŽe) LKA I 58.

Ūkinių pastatų pavadinimams priklauso keturi **maisto gaminimo pastatus** įvardijantys terminai – trys lietuviški ir vienas hibridinis: *namas* „atskirai pastatytas nedidelis trobesys su virykle vasarai“ LKŽe, *pravarėlis* „nedidelis iš lentų sukaltas trobesys, kur rūkoma mėsa, vasarą verdama, šutinamos kiaulėms bulvės“ LKŽe, *viralinė* „atskiras virtuvės pastatas ar priestatas, vasaros virtuvė“ LKŽe, DūnŽ 443, *ubladė* (hibr., iš germ. *ubas*) „atskiras trobesys, kur yra duonkepė krosnis arba kur taisomas jovalas gyvuliams“ LKŽe. *Ubladė* būdinga Žemaičiams, tai yra nedidelis pastatas su mūro duonkepe krosnimi ir kamarėle įrankiams laikyti. Tradicinę ubladę aprašė Daukantas: „Šeštasis trobesys vadinamas ublade, kurioje buvo duonkepis kakalys, nuo to vadinamas, jog po juo ne vien duoną ir pyragus, <...> žuvis bei mėsas kepė jau liepos geldose, jau ant šiaudų; tengi džiovino grūdus, grybus ir obuolius obuolynei, tengi buvo ir girnos sukeltos grūdams malti, it kaip pas rymionis, kame grūdus malė, ten pat ir duoną kepė. Tose ubladėse pas neturtingiuosius lygiai ir pirtis, kaip sakiau, buvo, nesgi ant mūrio kakalio buvo krosnis sukrauta“ (Daukantas 1976: 436). Šis pastatas kraštotyrininkų darbuose dar vadinamas *numaliu*. Manoma, kad *ubladės* pavadinimas atsiradęs iš gyvenamojo namo patalpos, kurioje buvo krosnis ir kaminas, pavadinimo (Gutautas, Kneižys 1992: 347). Visi paminėti pastatų pavadinimai laikytini sinonimais – jie turi tokį patį reikšmės branduolį ir skiriasi tik šalutiniais požymiais.

Didžiąją nagrinėjamos terminijos dalį sudaro terminai, pavadinantys **pastatus gyvuliams laikyti**. Tvartams pavadinti vartojama šimtas vie-

nuolika terminų. Trylika terminų laikytini bendraisiais tvarto pavadinimais, devyni iš jų yra lietuviški, pvz.: *gurbas* (liet. Sabaliauskas 1970: 34) LKŽe, LKA I 49, *kūginys* LKŽe, LKA I 49, *pūnė* LKŽe, LKA I 49, *tvarčiukas* LKA I 49, *tvartas* LKŽe, LKA I 49, DrskŽ 424, KltŽ 365, LzŽ 273, ZanavŽ3 510. Tvartas dar vadinamas *namu* LKŽe. Istoriškai *namo* terminas yra atsiradęs iš gyvenamojo pastato pavadinimo – senuosiuose namuose po vienu stogu gyventa ir laikyti gyvuliai. Plėtojantis gyvulininkystei Žemaičiuose susiformavo naujas gyvenamojo pastato variantas (dar žemaičių vadinamas *numaliu*) su patalpomis gyvuliams laikyti (LLA 1965: 42–43). Tokį pastatą mini ir Daukantas: „Antrosios durys <...> vedė iš namo į tvartą, arba kūtę, taip vadinamą nuo žodžio tverti, nuo ko paskui visą gyvenimą tvaru, arba dvaru vadino, kursai pradžioj iš virbų nutvertas buvo, vienas šalines sienas su pačiu namu turįs, kuriame tvarte buvo gyvuliai pasieniais prisieti, beje karvės, jaučiai“ (Daukantas 1976: 430). Pagal šalia esantį aptvarą tvartas dar vadinamas lietuvišku terminu *diendaržis* LKŽe. Taip pat jis įvardijamas maudymosi trobesio pavadinimu – *jauja* LKŽe. Pastatas gyvuliams laikyti vadinamas konstrukcijos pavadinimu – *dangtis* LKŽe, LKA I 49. Tvartas dar vadinamas penkiais skoliniais – trimis slavizmais, vienu latvizmu ir vienu germanizmu: ×*abarės* (l. *obora* LKŽe) LKA I 50, ×*stainia* (brus. *стайня* l. *stajnia*) LKŽe, *stodas* (brus. *stado* Fraenkel 1962: 910) LKŽe; *kūtė* (la. *kuts*) LKA I 49, LKŽe, DūnŽ 162, ZanavŽ1 818; ×*staldas* (vok. dial. *stall*) LKŽe, LKA I 50, ZanavŽ3 163.

Tvarto pavadinimams būdinga regioninė vartosena. Plačiausiai vartojamas *tvarto* terminas, jis žinomas bendrinėje kalboje ir dideliame tarmių plote (pietų, vidurio ir rytų Lietuvos dalyje). *Kūtė* vartojama šiaurinėje Lietuvos dalyje, *gurbas* – vartojamas šiaurės rytų kampe, *staldas* – pietinėje Žemaičių dalyje, *pūnė* – rytų aukštaičių tarmių plote, *namas*, *dangtis* ir *abarės* – tam tikruose vidurio Lietuvos plotuose, *kūginys* – nedideliame rytų aukštaičių tarmių plote (Sabaliauskas 1970: 30–49).

Su bendraisiais tvarto pavadinimais hiponiminiais ryšiais yra susiję devyniasdešimt aštuoni rūšiniai terminai, žymintys paskirties (92 terminai), konstrukcijos (2 terminai) ir dydžio (4 terminai) ypatybes. Didžiausia yra **arklių tvartą** įvardijančių terminų grupė. Istorikai pažymi, kad šis pastatas vadintas ne vienu terminu: *arklių tvartas*, *arklių kūtė* (Daukantas 1976: 430–431). Iš gyvosios kalbos šaltinių matyti, kad arklių tvartą žymintys terminai sudaro dvidešimt septynių sinonimų eilutę. Vie-

nažodžių terminų yra šešiolika: keturi lietuviški, trys slaviški, du germaniški ir septyni hibridiniai: *arklidė* LKŽe, LKA I 50, KpŽ 66, LzŽ 23, ZanavŽ1 58, *arkliatvartis* LKŽe, LKA I 51, *arklinė* LKŽe, LKA I 50, *arklinykas* LKA I 50; ×*abarai* (brus. *абора*, l. *obora* LKA I 50) LKA I 51, ×*kaniušnia* (brus. *канюшня*) DrskŽ 136, LKA I 51, ×*stainia* (brus. *стайня*, l. *stajnia*) LKŽe, LKA I 51, DrskŽ 346, ZanavŽ3 161; ×*staldė* (vok. dial. *stall*) LKŽe, ×*straja* (vok. dial. *štraie*, *štrei*) LKŽe; ×*arklistaldis* (hibr., iš liet. *arklys* ir germ. *staldas*) LKA I 51, ×*kaniūkštė* (hibr., iš slav. *kaniušnia* ir liet. priesagos *-tė*) LKA I 51, ×*stainelė* (hibr., iš slav. *stainia* ir liet. priesagos *-elė*) LKA I 51, ×*stainikė* (hibr., iš slav. *stainia* ir liet. priesagos *-ikė*) LKA I 51, ×*staininė* (hibr., iš slav. *stainia* ir liet. priesagos *-inė*) LKŽe, LKA I 51, ×*stojinė* (hibr., iš slav. *stoinia* ir liet. priesagos *-inė*) LKŽe, LKA I 51, ×*žirginyčia* (hibr., iš liet. *žirgas* ir slav. priesagos *-inyčia*) LKŽe. A. Sabaliauskas yra atkreipęs dėmesį, kad *kaniušnė* (*kaniušnia*) veikiausiai pasiskolinta iš baltarusių kalbos, o formos su įspraustiniu *-k-* yra atsiradusios jau lietuvių kalbos dirvoje (Sabaliauskas 1970: 54). Arklių tvartas įvardijamas ir dvylika sudėtinių terminų, dauguma jų turi lietuviškus dėmenis: *arklinė pūnė* LKA I 50, *arklinis ažudaras* LKA I 51, *arklinis gurbas* LKA I 50, *arklinis tvartas* LKA I 50, *arklių dangtis* LKA I 50, *arklių gurbas* LKA I 50, *arklių namas* LKA I 50, *arklių pūnė* LKA I 50, *arklių tvartas* LKA I 50. Mišrių terminų grupelę sudaro terminai, turintys lietuviškus priklausomuosius ir skolintus pagrindinius dėmenis: *arklių kūtė* (la. *kuts*) LKA I 50, *arklių* ×*staldas* (vok. dial. *stall*) LKA I 50, *arklių* ×*stelingis* (la. *stelingis* „gardas“, vok. dial. *stellinge* „tvartas“) LKA I 51.

Karvių tvartas žymimas dvidešimt dviem sinoniminiais terminais – devyniais vienažodžiais ir trylika sudėtinių. Keturiolika terminų yra lietuviškų – septyni vienažodžiai ir septyni sudėtiniai: *bandininkas* LKA I 50, *galvidė* LKŽe, *galvijinė* LKA I 50, *gyvulininkas* LKA I 50, *karvidė* LKŽe, LKA I 50, KzRŽ I 326, *karvinys* LKŽe, LKA I 50, *numas* LKA I 50; *galvijinė pūnė* LKA I 50, *galvijų tvartas* LKA I 50, *karvidis tvartas* LKA I 50, *karvinė pūnė* LKA I 50, *karvinis gurbas* LKA I 50, *karvinis tvartas* LKA I 50, *karvių pūnė* LKA I 50. Taip pat karvių tvartas vadinamas dviem slavizmais: ×*abarės* (brus. *абора*, l. *obora*) LKA I 50, ×*valaunios* (brus. *валоуня* „jaučių tvartas“) LKA I 50. Šeši sudėtiniai terminai yra mišrūs – visų jų priklausomieji dėmenys yra lietuviški, o pagrindiniai – latviški ar germaniški: *bandos kūtė* (la. *kuts*) LKA I 50, *galvijinė kūtė* (la. *kuts*) LKA

I 50, *karvidžių kūtės* (la. *kuts*) LKA I 50; *bandos* ×*staldas* (vok. dial. *stall* LKŽe) LKA I 50, *galvijų* ×*staldas* (vok. dial. *stall* LKŽe) LKA I 50, *karvinis* ×*staldas* (vok. dial. *stall* LKŽe) LKA I 50. **Jaučių tvarto** pavadinimų grupelę sudaro keturi sinoniminiai terminai – du lietuviški ir du hibridai: *jaučiatvartis* LKA I 50, *jautidė* LKŽe; ×*builinė* (hibr., iš germ. *builis* ir liet. priesagos *-inė*) LKŽe, ×*jautstaldis* (hibr., iš liet. *jautis* ir germ. *staldas*) ZanavŽ1 567. Minėtina, kad karvių ir jaučių tvartą žyminčius terminus galima vertinti dvejopai – bendrųjų tvarto pavadinimų hiponimais arba termino *galvidė* hiponimu. Terminas *galvidė* dar eina ir bendruoju galvijų tvarto pavadinimu – „galvijų tvartas“ LKŽe.

Kiaulių tvartas vadinamas devyniolika sinoniminių terminų. Šeši terminai yra vienažodžiai, iš jų trys yra lietuviški, du – hibridiniai: *kiauliatvartis* LKŽe, LzŽ 116, *kiaulidė* LKŽe, LKA I 51, *kiaulinys* LKŽe; ×*kiaulinčius* (hibr., iš liet. *kiaulė* ir slav. priesagos *-inčius*) LKŽe, ×*kiaulinyčia* (hibr., iš liet. *kiaulė* ir slav. priesagos *-inyčia*) LKŽe. Toks pat tvartas dar įvardijamas ir arklių tvarto pavadinimu – ×*kaniūkšlė* (brus. *канюшня*, rus. *конюшня* LKA I 51) LKŽe. Trylika terminų yra sudėtiniai, devyni yra lietuviški: *kiaulinė pūnė* LKA I 51, *kiaulinė pūnelė* LKA I 51; *kiaulinis gurbas* LKA I 51, *kiaulinis gurbeliokas* LKA I 51, *kiaulinis gurbelis* LKA I 51; *kiaulinis tvartas* LKA I 51, *kiaulinis tvarčiukas* LKA I 51, *kiaulinis tvartelis* LKA I 51, *kiaulinis tvartukas* LKA I 51. Mišrių terminų grupelėje vyrauja terminai su lietuviškais priklausomaisiais ir hibridiniais pagrindiniais dėmenimis: *kiaulinė* ×*kūtelė* (hibr., iš la. *kuts* ir liet. priesagos *-elė*) LKA I 51, *kiaulinis* ×*staldalis* (hibr., iš germ. *staldas* ir liet. priesagos *-alis*) LKA I 51, *kiaulinis* ×*staldukas* (hibr., iš germ. *staldas* ir liet. priesagos *-ukas*) LKA I 51. Vienas terminas turi lietuvišką priklausomąjį dėmenį ir latvišką pagrindinį – *kiaulinė kūtė* (la. *kuts*) LKA I 51. **Avių tvartas** žymimas septyniais sinoniminiais terminais: penkiais lietuviškais, vienu germanišku ir vienu hibridiniu: *avidė* LKŽe, *avikinė* LKŽe, *avinykė* LKŽe, DrskŽ 25, *avininkas* ZanavŽ1 86, *avitvartis* LKŽe; ×*škūnia* (vok. dial. *schūne*) LKŽe; ×*avinyčia* (hibr., iš liet. *avis* ir slav. priesagos *-inyčia*) LKŽe.

Nedidelės yra **paukščių tvartų** pavadinimų grupelės. **Vištų tvartas** vadinamas penkiais sinoniminiais terminais: trimis lietuviškais, vienu slavišku ir vienu hibridiniu: *vištidė* LKA I 52, LKŽe, *vištinė* LKŽe, *vištinykas* LKŽe; ×*katukas* (brus. *комух*, l. *kotuch*) LKŽe, KltŽ 103; ×*vištinyčia*

(hibr., iš liet. *višta* ir slav. priesagos *-inyčia*) LKŽe. **Žąsų tvarto** pavadinimų grupelę sudaro trys sinonimai – du lietuviški ir vienas hibridinis: *žąsidė* LKŽe, *žąsinykas* LKŽe; ×*žąsinyčia* (hibr., iš liet. *žąsis* ir slav. priesagos *-inyčia*) LKŽe. **Ančių tvartas** žymimas vienu lietuvišku ir vienu hibridiniu terminu: *antidė* LKŽe; ×*antinyčia* (hibr., iš liet. *antis* ir slav. priesagos *-inyčia*) LKŽe.

Rūšinių terminų, žyminčių tvartus pagal kitokias ypatybes (konstrukcijos, dydžio), yra gerokai mažiau. Dviem lietuviškais terminais pastatai gyvuliams laikyti įvardijami pagal konstrukciją: *tvartnamis* „tvartas suglaustas su kitu trobesiu“ LKŽe, *namas* „tvartas, esantis po vienu stogu su gyvenamuoju namu“ LKŽe, LKA I 49. Dar Daukantas mini atskirą *kūte* vadinamą tvartą, kuriame buvo laikomi gyvuliai ir važiavimo priemonės: „Antrasis trobesys it šalip to namo viena kerčia it susikišęs kūtėmis vadinamas buvo, taip pat pailguotinas ketvirtainis; viduryje pietinės sienos turėjo vienas duris aukštas sulig siena ir taip plačias, jog su visų didžiausiu šieno vežimu galėjo įvažiuoti, kuri rūmė tarp trijų sienų ir tų durų vadinos tarpikiu, arba ratainyčia, kurioje ratai, važiai ir rogės laikomos buvo, kartais karės žirgus tenai ant stelingio laikė <...>“ (Daukantas 1976: 432–433), tačiau tokio rūšinio termino nagrinėjamuose šaltiniuose nepavyko aptikti. Pagal dydį tvartas įvardijamas keturiais rūšiniais terminais. Mažas tvartas įvardijamas trimis sinoniminiais terminais – dviem lietuviškais ir vienu hibridiniu terminu: *namelis* LKA I 49, *tvartelis* DrskŽ 425; ×*staldalis* (hibr., iš germ. *staldas* ir liet. priesagos *-alis*) LKŽe. Didelis tvartas vadinamas hibridu ×*pastaunykas* (hibr., iš slav. *pastauka* ir liet. priesagos *-nykas*) LKŽe.

Pagalbinių pastatų pavadinimų grupelę sudaro du lietuviški, keturi slaviški, vienas germaniškas ir vienas hibridinis terminas: *pirkaitė* „įrengtas namelis kam susidėti“ LKŽe, *rūsys* „specialus pastatas daržovėms laikyti“ LKŽe; *būda* (brus. *буда*, l. *buda*) „nedidelis namelis“ KzRŽ I 88, ZanavŽ1 182, *grinčia* (brus. *грыдніца* LKA I 34) „bulvių pilamas trobesys“ LKŽe, ×*kaburė* (rus. *кобура*) „lentinis pastatas kam sukrauti, balaganas“ LKŽe, ×*šopa* (l. *szopa* < vok. *Schuppen*) „koks nedidelis, prastesnis įvairios paskirties pastatas“ LKŽe; ×*kelnorė* (vok. *Keller*) „namelis pusiau žemėje bulvėms pilti“ LKŽe, KzRŽ I 340; ×*bragelis* (hibr., iš slav. *baragas* ir liet. priesagos *-elis*) „nedidelis namelis, pastogėlė kam sudėti“ LKŽe.

Prie ūkinių pastatų pavadinimų priskirtini **maisto apdorojimo pastatą** įvardijantys terminai. Rūkyklos paprastai apibūdinamos kaip nedideli statiniai, pvz.: *rūkykla* „pastatas mėsai ar žuvims rūkyti“ LKŽe, *rūkalė* „rūkykla (pastatėlis iš lentų, kur vasarą verdamas valgis, o žiemą rūkoma mėsa)“ LKŽe. Iš viso rūkyklą žymi septyni terminai – keturi lietuviški, vienas slaviškas ir du hibridiniai, pvz.: *dūminė* „rūkykla“ LKŽe, ZanavŽ1 329, *rūkinė* „rūkykla“ LKŽe, ZanavŽ2 582; ×*būdka* (brus. *buda* Fraenkel 1962: 61) „rūkykla“ ZanavŽ1 184; ×*dūminyčia* (hibr., iš liet. *dūmas* ir slav. priesagos *-inyčia*) „rūkykla“ ZanavŽ1 329, ×*rūkinyčia* (hibr., iš liet. *rūkas* „dūmas“ ir slav. priesagos *-inyčia*) „rūkykla“ LKŽe, ZanavŽ2 528.

2. TERMINŲ DAUGIAREIKŠMIŠKUMAS

Dalis nagrinėjamos mikrosistemos terminų turi tą pačią išraišką ir skirtingas reikšmes. Iš viso daugiareikšmiškumas būdingas dvidešimt aštuoniems terminams, jie sudaro vienuolika eilučių. Daugiausia tai dvinarės eilutės (8 eilutės arba 73 % visų daugiareikšmių terminų eilučių), beveik tris kartus mažiau – keturnarių (3 eilutės arba 27 %) eilučių. Dažniausiai daugiareikšmiais terminais įvardijami skirtingos paskirties ūkiniai pastatai (7 eilutės), pavyzdžiui, *daržine*, *klojimu*, *kluonu*, *skūnia* vadinamas pastatas javams, grūdams ir kitiems reikmenims laikyti ir pastatas šienui laikyti, pvz.: *daržinė* „javų kraunamas trobesys“ LKŽe, LKA I 53 – „trobesys šienui laikyti“ LKŽe, LKA I 56, KltŽ 40, KpŽ 342; *klojimas* „trobesys javams laikyti, kluonas“ LKŽe, ZanavŽ1 728 – *klojimas* „šieno laikomas trobesys“ LKA I 57.

Kai kurie daugiareikšmiai terminai įvardija ir gimininę, ir rūšinę sąvoką (5 eilutės). Dažniausiai (4 eilutės) rūšiniai terminai fiksuoja pastatų paskirties skiriamuosius požymius. Pavyzdžiui, *namu* vadinamas bet koks ūkio pastatas ir pagalbinis pastatas ar tvartas, pvz.: „gyvenamasis ar šiaip koks trobesys“ LKŽe – „atskirai pastatytas nedidelis trobesys su virykle vasarai“ LKŽe – „tvartas“ LKŽe. Terminai *abarės* ir *stainia* eina bendraisiais ir rūšiniais tvarto pavadinimais: ×*abarės* „tvartas“ LKA I 50 – „karvių tvartas“ LKA I 50; ×*stainia* „tvartas“ LKŽe – „arklių tvartas“ LKŽe, LKA I 51, DrskŽ 346, ZanavŽ3 161. Terminas *galvidė* pavadina karvių tvartą ir įvardija platesnę sąvoką – galvijų tvartą: „galvijų, karvių tvartas, kūtė“ LKŽe. Pastebėtas vienas atvejis, kai rūšinis terminas žymi konstrukcijos požymius. Terminas *skūnia* eina bendruoju javų kraunamo trobesio pavadinimu, be

to, įvardija jį pagal grendymų skaičių: *skūnia* „javų kraunamas trobesys“ LKA I 53, LKŽe – „javų kraunamas trobesys su vienu grendymu“ LKA I 53 – „javų kraunamas trobesys su dviem grendymais“ LKA I 53.

IŠVADOS

1. Ūkinių pastatų liaudies terminiją sudaro 196 terminai, jais įvardijami 54 skirtingi statiniai. Nagrinėjamoji terminija yra lietuviška – savos kilmės terminai sudaro beveik du trečdalius (64 %) visų terminų. Skoliniai – slavizmai, germanizmai, latvizmai – sudaro penktadalį (20 %), o hibridai ir mišrūs sudėtiniais terminai – šeštadalį (16 % visų terminų).

2. Daugiau nei trečdalis (35 %) nagrinėjamos terminijos sąvokų pavadinamos ne vienu terminu. Ūkinių pastatų terminijos sinonimijos gausumą galėjo lemti liaudies terminų išraiškos įvairovė, savos kalbos ištekliai ir skolinimasis, terminų vartojimo regioniškumas ir pastatų raida.

3. Ūkiniai pastatai dažniausiai įvardijami ilgomis ir nevienodos kilmės sinonimų eilutėmis. Dvinarės sinonimų eilutės sudaro apie šeštadalį (16 %), trinarės – beveik trečdalį (31 %), daugianarės – kiek daugiau nei pusę (53 %) visų sinonimų eilučių. Didžiausios yra pastato šienui laikyti ir pastato gyvuliams laikyti pavadinimų grupės – jose yra po dvidešimt ir daugiau sinoniminių terminų. Pagal kilmę vyrauja sinonimų eilutės su nevienodos kilmės sinonimais (80 % visų sinonimų eilučių).

4. Ūkinius pastatus pavadinantys terminai sudaro trijų lygmenų hierarchiją. Gimininiais laikytini du terminai, įvardijantys bet kurį ūkio pastatą. Gimininiai terminai turi aštuoniasdešimt keturis hiponimus, žyminčius dešimt įvairios paskirties ūkinių pastatų: pastatą javams, grūdams ir kitiems reikmenims laikyti; pastatą javams sudėti, džiovinti ir kulti; pastatą javams ir linams krauti; pastatą linams džiovinti; pastatą šienui laikyti; maudymosi pastatą; pastatą maistui gaminti; pastatą gyvuliams laikyti; pagalbinius pastatus; maisto apdorojimo pastatą.

5. Trijų pastatų pavadinimai turi hiponimų. Pastatą gyvuliams laikyti įvardijantys terminai turi devyniasdešimt aštuonis hiponimus, iš kurių didžioji dalis (94 % grupelės rūšinių terminų) fiksuoja paskirties požymius. Pastato javams, grūdams ir kitiems reikmenims laikyti rūšiniai pavadinimai po lygiai žymi paskirties (25 %), dydžio (25 %), kokybės (25 %) ir konstrukcijos (25 % grupelės rūšinių terminų) požymius. Pastato javams sudėti, džiovinti ir kulti rūšiniai pavadinimai dažniausiai nurodo paskirties (44 %)

ir konstrukcijos (28 % grupelės rūšinių terminų) ypatybes. Nedidelė rūšinių terminų dalis fiksuoja dydžio ypatybes (14 %) ir konstrukcijos bei dydžio ypatybes (14 % grupelės rūšinių terminų).

6. Septintadalis (14,3 %) terminų sudaro vienuolika daugiareikšmių terminų eilučių. Dažniausiai daugiareikšmių terminų eilučių nariai žymi skirtingos paskirties pastatus, kiti įvardija giminines ir rūšines sąvokas. Rūšines sąvokas žymintys terminai dažniausiai fiksuoja paskirties požymius.

ŠALTINIAI

DrskŽ – *Druskininkų tarmės žodynas*. Sud. G. Naktinienė, A. Paulauskienė, V. Vitkauskas, Vilnius: Mokslas, 1988.

DūnŽ – V. Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1976.

KltŽ – *Kaltanėnų šnektos žodynas*. Sud. A. Vilutytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

KzRŽ I – *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* I. Red. A. Pupkis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.

KpŽ I – K. Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas* I, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.

LzŽ – J. Petrauskas, A. Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* I. Red. K. Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (elektroninis leidimas). Vyr. red. G. Naktinienė, Vilnius, 2005.

ZanavŽ1–3 – *Zanavykų šnektos žodynas* I–III, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006.

LITERATŪRA

Butkevičius I. 1958: Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai. – *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1, 157–173.

Butkevičius I. 1971: *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*, Vilnius: Mintis.

Daukantas S. 1976: *Raštai*, Vilnius: Vaga.

Dundulienė Pr. 1982: *Lietuvių etnografija*, Vilnius: Mokslas.

Dundulienė Pr. 1991: *Lietuvių etnologija*, Vilnius: Mokslas.

DŽ$_6$ 2008 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Fraenkel E. 1955–1962: Litauisches Etymologisches Wörterbuch. Heidelberg: Winter, I–II.

Gutautas S., Kneižys V. 1992: Apie trobų genezę. – *Rietavo apylinkės*, Kaunas: Lietuvos kraštotyros draugija, 341–349.

Karulis K. 2001: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Riga: Avots.

Kuryško G. F. 1993: Problems of Terminological Synonymy. – *IITF-Series. Selected Readings in Russian Terminology Research*, Vienna: TermNet, 102–111.

LEB 1964: *Lietuvių etnografijos bruožai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

LLA 1965: Lietuvių liaudies architektūra 1. – *Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*, Vilnius: Mintis.

Sabaliauskas A. 1970: Iš baltų kalbų gyvulininkystės terminologijos istorijos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 12, 7–81.

Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.

Stunžinas R. 2008: Variantiniai statybos liaudies terminai *Lietuvių kalbos žodyne*. – *Terminologija* 15, 111–130.

Stunžinas R. 2010: Gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių liaudies terminijos sinonimija. – *Terminologija* 17, 130–142.

Stunžinas R. 2011: Gyvenamojo namo ir pagrindinių jo dalių rūšiniai liaudies terminai. – *Terminologija* 18, 142–153.

Urbutis V. 2009: *Baltų etimologijos etiudai* 2, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
Ахманова О. 1966: Словарь лингвистических терминов, Москва: КомКнига.
Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. 1987: Лингвистические основы учения о терминах, Москва: Высшая школа.
Даниленко В. П. 1997: Русская терминология, Москва: Наука.
Клепикова Г. П. 1974: Славянская пастушеская терминология, Москва: Наука.

FOLK TERMINOLOGY OF FARM BUILDINGS

The article deals with folk terminology of farm buildings in respect of concepts, origin and semantic relations. The researched terms are taken from various lexicographical sources of Lithuanian folk terminology.

There are 196 terms in the researched sources which name 54 different farm buildings. The majority of the terms are of Lithuanian origin, they make up nearly two thirds (64%) of all terms researched, for example *klėtis* (granary) 'building for storing grain or clothes', *kluonas* 'building for storing, drying and threshing cereal', *daržinė* 'building for storing hay'. Borrowings from Slavic and Germanic languages as well as the Latvian language make up one fifth (20%), for example *pavietis* (Belarus. *навеу*) 'building for storing hay', *staldas* (Germ. dial. *stall*) 'building for keeping animals', *reja* (Latv. *rija*) 'building for storing and drying cereal'. Hybrids and terms with mixed composition, for example *stojinė* (Sl. *stoinia* and Lith. *-inė*) 'building for keeping horses', *karvinis* (Lith.) *staldas* (Germ. dial. *stall*) make one sixth (16%) of all terms researched.

More than one third (35%) of researched concepts are named using more than one term. The abundance of synonymy of farm building terminology could have been caused by the variety of expression of folk terminology, usage of language's own resources and borrowing, regional usage of terms and development of buildings. Lines of synonyms naming farm buildings are rather long and they consist of synonyms of different origin. Pairs of synonyms make up about one sixth (16%) of all synonym rows, for instance *antidė – antinyčia* 'duck shed'. Three synonyms make up about one third (31%), more than three synonyms – more than a half (53%) of all synonym rows, for example *žardinė – žardininkas – žardininčia* 'building for flax drying', *jaučiatvartis – jautidė – builinė – jautstaldis* 'ox barn'. Groups of names for hay storage and animal barn are the largest – they consist of more than twenty terms. These synonyms most often are of a different origin (80% of all synonym rows).

Terms naming farm buildings have a three-level hierarchy. Two terms which name a farm building in general can be viewed as generic, for instance *namas – trobesys* 'any farm building'. Generic terms have 84 hyponyms which name 10 farm buildings of different purpose: building for storing grains, food supplies, clothes and household tools; building for storing, drying and threshing cereal; building for storing cereal and flax; building for drying flax; building for storing hay; building for bathing; building for cooking; building for keeping animals; auxiliary building; building for food preparation. Terms naming three types of buildings have hyponyms.

One seventh (14,3%) of terms are polysemous. Most often they name buildings of different purpose, *daržinė* 'building for storing cereal' – 'building for storing hay', *klojimas* – 'building for storing cereal' – 'building for storing hay'. Other polysemous terms name generic and specific concepts, for instance, *namas* 'any farm building' – 'summer kitchen' – 'building for keeping animals'.

Gauta 2012-10-25

Robertas Stunžinas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas robertasst@lki.lt

Pastabos, svarstymai, siūlymai

Terminas prie termino. VIII

JONAS KLIMAVIČIUS

APLINKA IR *TERPĖ, TERPĖ* IR *MEDIJA*

Terminai (ir paprastieji žodžiai) *aplinka* ir *terpė* nėra bendrareikšmiai. Jų reikšmės ir tarpusavio santykiai klostėsi netrumpą laiką, bet jau yra beveik nusistovėję, o dar plėtojasi tiek, kiek tai lemia mokslų raida ir išsklaida. Istorija įdomi ir pamokoma. Tačiau dar yra ir visai aktualių, spręstinų dalykų. Pavyzdžiui, „gyvosios ir negyvosios gamtos elementai, esantys jūroje, virš jūros ir žemės gelmėse po jūra (oras, vanduo, dugnas ir žemės gelmės po jūros dugnu, jų gamtos ištekliai)“ – tai *jūros aplinka* ar *jūros terpė*? Tam suprasti ir nuspręsti reikia – kaip paprastai terminologijoje – ne tik kalbos mokėjimo, kalbotyros išmanymo, bet ir konkretaus mokslo nuovokos. Todėl pravartu nuodugniau pasiaiškinti *aplinkos* ir *terpės* atsiradimo, tarpusavio sąveikos ir skirties priežastis, eigą ir rezultatus.

Abu atsiradę terminizacijos būdu, bet ir priežastys sužadintos (indukuotos), ir tolesni sunkūs, nesklandūs vyksmai lemti išorės – daugiausia rusų kalbos žodžių *среда* ir *окружение*, taip pat angl. *medium*.

Aplinka 1. „apylinkė“, fiksuota jau SD 1642 (*Okolicá / Vicinia, territorium vniuersitas agrorum. regie. Apikayme / aplinka* ir *okrąʒenia / Ambitio. ambitus. us. circumiectus. us. Aplynka*), vėliau Antano Juškos žodyne, LKŽ I_2 1968 pateikiama ir iš gyvosios kalbos: *Iš visos aplinkos susirinko* Krekenava. Naujųjų, knyginių, reikšmių klostymosi eigos atspindys yra LKŽ I_1 1941 *aplinka* 2. nediferencijuota reikšmė ir neišsamus jos aiškinimas – „aplinkuma, tarpas“ (nors *tarpas* čia jau yra ir žingsnelis į *terpę*). LKŽ I_2 1968 reikšmė perskirta – 2. „visuma gamtinių sąlygų, kuriose (=kuriomis) kas nors vystosi ir veikia“ ir 3. „socialinės-buitinės sąlygos, <...>“. Įdomu, kad abi reikšmės iliustruojamos Jono Jablonskio sakiniais – *aplinka* 2: *Ir aplinka turi žmogui daug įtakos; aplinka* 3: *Jis turi ir šiaip įtakos turėti kalbos mokslui mokykloje ir savo aplinkos gyvenime*. Antano Vireliūno vėlokai prigijęs ir mažokai vartojamas naujadaras *aplinkotyra*

„kraštotyros [irgi Vireliūno naujadaras] dalis, tirianti artimiausią aplinką“ remiasi, rodos, abiem *aplinkos* reikšmėmis. Naują reikšmę prideda DŽ 1954 – *aplinka* 3. „aplinkuma, tarpas, sfera“: *Oras yra aplinka, kurioje plinta garsas*. DŽ 1972 – *aplinka* 3. aiškinama kiek tiksliau, bet irgi dar dvilypė – „terpė, sfera“ – *oras* tikrai yra garso plitimo terpė, bet *gyvenamųjų namų aplinkos sutvarkymas* – ne jokios terpės ir net ne sferos. Todėl nenuostabu, kad LKŽ I_2 1968 *aplinka* 4. „terpė, sfera“ iliustruojama tik *oru*; bet ir aiškinime neturėjo likti *sferos*. Toliau, matyt, pajutus *aplinkos* ir *terpės* skirtybę, *aplinka* 1. aiškinama „fizinės sąlygos“: *geografinė, natūrali; gyvenamųjų namų*, bet ir *dujų, korozinė* DŽ 1993, nors dvi pastarosios veikiau yra *terpės*.

Prieš einant prie *aplinkos* kaip mokslo termino pirma reikia pasižvalgyti po pusiau termininę ar ir determinizuotą vartoseną, kurioje – įvairiuose junginiuose ir aiškinimuose – geriausiai atsiskleidžia motyvacija ir semantiniai santykiai. Pradžiai – du pavyzdžiai: <...> *a p l i n k a a p l i n k mus jau yra kita* Sav su TV 2008 42 3; *elektrinis laukas* – 1. *ypatingų savybių a p l i n k a a p i e įelektrintą objektą arba kintamąjį magnetinį lauką* AETŽ 2010. Neapsakomai plačiai nuo seniai iki pat dabar vartojama *supanti aplinka: Ląstelių fiziologija, kaip ir jų morfologija, priklauso nuo jas s u p a n č i o s a p l i n k o s* ŽA 1972 14. *Mus s u p a n t i a p l i n k a yra dinamiška* IQ 2010 3 121. <...> *ryšys su s u p a n č i a a p l i n k a* Sav su TV 2012 1 30. <...> *mąstymas apie pasaulį, jį s u p a n č i ą a p l i n k ą* NŽA 2011 2 84. <...> *atominės elektrinės poveikis ją s u p a n č i a i a p l i n k a i* Vd 2009 20 32. *Įvertinus tiek vaiko, tiek jį s u p a n č i o s a p l i n k o s rizikos ir apsauginius veiksnius,* <...> Vd 2008 50 74. Žinoma, *jį supantys žmonės* – visai natūralu, bet įsismaginus – ir *aplinka ir jį supantys žmonės* Sav su TV 2011 26 14. Greta dažna ir į *aplinką* panaši *apsuptis*: <...> *praleisti ž i e m o s a p s u p t y j e* Sav su TV 2008 14 3. <...> *g a m t o s a p s u p t y j e įsikūrusi* <...> *sanatorija* Vd 2010 37 43. *Gyvename š e š ė l i n ė s e k o n o m i k o s a p s u p t y j* e Vd 2011 15 22. *Mokesčiai – mokestis už civilizaciją ir modernią visuomenę, tad jei nori gyventi ž m o n i š k o j e a p s u p t y j e, turi susimokėti* Vd 2011 15 70. *Tenka mokytis naujų v e r t y b i ų a p s u p t y j e* Vd 2010 39 66.

KPP 1976 ir 1985 pataisė: *supanti aplinka – aplinka*. Bet šito negana, o kai neaiškinama, kodėl negerai, tai taisymo sėkmė menka. Reikėjo labai mažai – nurodyti rus. *окружающая среда*. Dabar galų gale reikia jau išsamiau.

Rus. *окружение* ir [1]*среда* leksikografijoje fiksuoti jau nuo 1627 m. (ССРЛЯ VIII 1959 ir XIV 1963). Rūpimomis naujesnėmis reikšmėmis labiau paplitęs tik [1]*среда* – 3. „*социально-бытовая обстановка, <...> окружение*“ (A. Gercenas, I. Turgenevas) ‖ „совокупность людей, связанных общностью жизненных условий, занятий, интересов или кого-либо“ (M. Saltykovas-Ščedrinas, M. Gorkis), o 4. „группа людей“ (M. Lermontovas, F. Dostojevskis) – устар., todėl iš *окружение* dabar aktualus 3. ‖ „окружающие люди, общество“. Ir [1]*среда* – 2. „ совокупность природных или социальных условий, <...>“: *географическая, окружающая*, ir *окружение* – 3. „окружающая обстановка, среда“: *окружение растения*, bet tik [1]*среда* – 1. „вещество, заполняющее какое-либо пространство и обладающая определенными свойствами“: *воздушная, однородная, питательная*, Dabartinė rus. *среда* reikšmė platesnė negu *окружение* – apima ir *окружение: среда*[1] – 1. *aplinka, aplinkuma; tarpas: в среде учёных – mokslininkų tarpe*, 2. *terpė: воздушная – orinė* RLKŽ II 1967, 1. spec. *terpė, mediumas: agrarinė terpė, distorsinė terpė / distorsinis mediumas, почвенная – dirvinis substratas* RLKŽ IV 1985, o *окружение* – 1. *aplinka, aplinkuma; sfera: literatūrinė aplink[um]a* (4. *apsuptis, apsupimas*) RLKŽ II 1967, 2. *aplinka, aplinkuma: geografinė, smulkiaburžuazinė* RLKŽ II 1983; *aplinka – среда, окружение: geografinė, literatūrinė* LRKŽ 1971, *среда, окружение: geografinė, literatūrinė, iškilminga, mūsų aplinkoje – в нашей среде* LRKŽ 1988, o *terpė – среда* (aplinka): *maitinamoji* LRKŽ 1971, *terpė* (aplinka) – *среда*: *maitinamoji* LRKŽ 1988. Iš šito reikšmių lyginimo darosi suprantamas pažyminio *окружающая (среда)* reikalingumas, o šį junginį vartojant – termino *окружение* būtinumas. Rusų kalboje įprasti junginiai *в среде жить, существовать, обитать, расти* ir *среда окружает* ССРЯ XIV 1963. *Среда* aiškiai motyvuojama *среди – tarp(e)*, o *окружающая среда* – tai vis dėlto *contradictio in adiecto* (oksimoronas). Pagal tą junginį aklai susidarytas liet. *supanti aplinka* – pleonazmas. Nors nesuprastas, iš kur radęsis, bet pastebėtas ir šalintas, netiesiogiai padėjo rastis, o ypač plisti ir įsigalėti *terpei. Aplinka* savo motyvacija panaši į angl. *environment : environ – (ap)supti* ir vok. *Umgebung : umgeben – (ap)supti* ir *Umwelt (aplinkinis pasaulis* VLKŽ II 1992).

Netikra išeitis iš šios kolizijos buvo, bet, beje, ir vėlai – tai *išorinė aplinka: išorinė aplinka – outdoor environment – среда внешняя* AATŽ 2000; *dezinfekcija – patogeninių mikroorganizmų naikinimas išorinėje aplin-*

k o j e LTE III 1978. *Oda – svarbus sudėtingas organas, kuris atlieka daugybę funkcijų: padeda orientuotis i š o r i n ė j e a p l i n k o j e,* <...> Sav su TV 2012 4 13. *Taigi i š o r i n ė s a p l i n k o s dirginami vaikai dabar bręsta greičiau* Vd 2010 36 36. Tai – antras pleonazmas, šokimas nuo vilko prie lokio. Aklai nuoseklūs eina iki buko galo: *būtina ir v i d i n ė s, ir i š o r i n ė s įmonės a p l i n k o s analizės dermė* AtsV 2011 1 8. Pasitaiko ir priešpriešų *(išorinė) aplinka ↔ vidus: I š o r i n ė a p l i n k a, be abejo, turėjo įtakos, bet jei valstybės v i d u j e bus chaosas, jokia aplinka nepadės* Vd 2009 17 17. <...> *fiziologija – mokslas apie tai, kas vyksta organizmo v i d u j e, o ekologija – apie tai, kas vyksta i š o r i n ė j e a p l i n k o j e* MkslL 2012 19 9. *Mindaugui rūpėjo* <...> *didinti savo dinastijos prestižą šalies v i d u j e ir tarptautinėje krikščioniškoje a p l i n k o j e* MkslL 2009 8 11. Nieko nevertas *išorinis pasaulis, aplinka* Sav su TV 2012 1 30.

Kai *terpės* reikalingumas jau visai aiškus, reikia plačiau terminologiškai aptarti *aplinką*, kad pasidarytų visai suprantamas jų abiejų skirtumas.

Sąvokos *aplinka* raidą, kuri vyko už lietuvių kalbos ribų, atskleidžia terminų žodynai ir enciklopedijos. Pvz.:

a p l i n k a (vok. *Umwelt*) – „J. Uexküllis („Gyvūnų aplinka ir vidaus pasaulis", 1909) tai sąvokai suteikė gamtinės Δ (veikimo pasaulio), kuri daro gyvūnams poveikį ir kurioje šie orientuojasi pagal savo juslinę organizaciją, reikšmę; vėliau ši reikšmė buvo išplėsta, įtraukus į ją ir augalijos bei žmonių gyvenimo erdvę. Tada filosofinė antropologija pabrėžė, kad žmogus, kaip „pasauliui atvira būtybė" (M. Scheleris), dvasiškai peržengia natūralias Δ ribas, nes sugeba jas keisti, todėl specifinė žmogaus Δ jau yra paženklinta kultūros. <...>, tai nesaikingo mokslinio, techninio bei ekonominio gamtos keitimo krizių metu kyla ypatingų ekologijos, Δ apsaugos ir etikos problemų" FilosŽ 2002.

Nurodomas ir sociologinis šios sampratos ištakų aspektas: *socialinė ekologija* (gr. *oikos* – buveinė ir *logos* – mokslas) – „*sociologijos* skyrius, kuriame nagrinėjamos žmogaus ir a p l i n k o s santykio problemos. S. e. atsirado XX a. 3 dešimtmetį Jungtinėse Amerikos Valstijose (...). <...>. Kai kurie sociologai mano, kad ji turinti tirti žmogaus santykius su gamta – a p l i n k i n e gyvūnija ir augalija; kiti S. e-ją apibrėžia kaip mokslą apie visuomeninių formų santykį su socialiniais veiksniais, kurie šių formų atžvilgiu esą „a p l i n k a"; <...>. Ypač aktualus pasidarė gamtos ir visuomenės santykio klausimas ryšium su dabartine *mokslo ir technikos revoliucija*, dėl kurios išsekinami gamtos ištekliai ir užteršiama ž m o g a u s a p l i n k a. <...> FilosŽ 1975.

Pateikiant enciklopediškai visas dabartines *aplinkos* reikšmes jų eilė keičiasi – seniausia tėra 3. (biol.) – „gamtos objektų, reiškinių ir sąlygų visuma, kurioje gyvena individas, populiacija ar rūšis“, per vidurį – 2. (geogr.) – „žmogų (visuomenę) supanti ir abipusiais ryšiais su juo susijusi negyvosios ir gyvosios gamtos bei antropogeninių teritorijos elementų visuma“ (samprata gana įmantriai teorizuojama: „antropoekosistema traktuojama kaip ekol. sistemos, kurios centr. organizuojantysis elementas (šeimininkas) yra žmogus, o kiti su juo susiję gamtiniai arba antropogeniniai dariniai sudaro jo gyvenamąją Δ (namus)“), o *aplinka* 1. yra tarsi apibendrinimas – „ką nors supanti erdvė arba objektų visuma (t e r p ė, vad. namai), sąveikaujantys su jos supamu objektu arba subjektu (vad. šeimininku). <...>. Pagal nagrinėjamos terpės pobūdį arba dominuojančius erdvės komponentus skiriama gamtinė (natūrali), antropogeninė, techninė, ekonominė, socialinė, dvasinė Δ ir kitos Δ rūšys“ VLE I 2001. *Aplinka* 4. yra labai speciali – mat., tačiau LTE I 1976 *aplinka* buvo dar tik mat., žinoma, atskirai – *geografinė aplinka* – „gyvosios ir negyvosios gamtos objektų ir reiškinių (klimato, dirvožemio, žemės gelmių turtų, reljefo, augalijos, gyvūnijos) visuma, sudaranti vieną būtinų visuomenės egzistavimo sąlygų. <...>“ LTE IV 1978. Kol nebuvo *šeimininko* ir *namų* įvardytos priešpriešos, ji ir be šių terminų buvo suvokta, pvz.: *Tarp o r g a n i z m o i r a p l i n k o s vyksta nuolatinė medžiagų ir energijos apykaita,* <...> ŽA 1972 30. *Šeimininkas*, žinoma, anaiptol ne tik žmogus, o *namai* – ne tik žmogaus. Bet kalbant apie žmogų ir žmones *gyvenamoji aplinka* labai dažna ir gyva, pvz.: *Miškas yra mūsų sąmonės dalis, mūsų g y v e n a m o j i a p l i n k a,* <...> Sav su TV 2011 42 5. Nors *gyvūnai* gyvojoje kalboje paprastai ne *gyvena*, o *laikosi* (o naminiai – *laikomi*), teoriškai, be abejo, *gyvena*, taigi ir jie turi savo *gyvenamąją aplinką*, pvz.: *Taigi dėl klimato atšilimo kintant gyvūnų migracijai keičiasi jų g y v e n a m o j i a p l i n k a* Vd 2009 11 45.

Apie *aplinką* dabar kalba labai daug kas. Pavyzdžiui, žinomas kalbininkas Davidas Crystalas: <...>*: ekosistemą sudaro visų gyvų organizmų, augalų, gyvūnų, bakterijų* etc *tarpusavio sąveika su fiziniais ir cheminiais jų aplinkos veiksniais* KM 2005 40. *Geografinę aplinką* mini etnografė Pranė Dundulienė (LEtn 1982 7). Ne to mokslo specialistai teorinę *aplinką* kartais vartoja ir gana savotiškai, pvz.: *Žmogų sąlygoja visa kita b ū t i s, s u d a r a n t i j o a p l i n k ą* UP 1992 164. *Visata nėra kokia k ū n ų a p l i n k a ar talpykla* UP 1992 140.

Tarp rūšių vis dar atsiranda naujų – *abiotinė aplinka* – „tai neorganinių sąlygų (↑abiotinių veiksnių) visuma, kurioje egzistuoja visi gyvieji organizmai“, o *biotinę aplinką* „sudaro gamtos veiksniai ir reiškiniai, atsiradę dėl kitų organizmų veiklos (daugeliui mikroorganizmų biotiniai veiksniai yra organizmo vidinė terpė)“ VLE I 2001. Plinta *dvasinė aplinka* Sav su TV 2009 27 23, *Kauno literatūrinė aplinka* AtsP. Cvirk 1969 449 ar *literatūrinė Maskvos aplinka* MokslL 2001 11 5, *akademinė aplinka* IQ 2011 4 111, *informacinė aplinka* MokslL 2007 1 7, *verslo aplinka* IQ 2010 4 29, *verslumo aplinka* IQ 2010 4 78, *investicinė aplinka* Vd 2007 3 11. Kai kas gal tik terminijos paribyje ar užribyje, pvz.: *<...> dabartinėje visuomenėje ir kultūroje grožinė literatūra jau egzistuoja kitoje suvokimo aplinkoje* SLL 23 2007 305. Beje, rūšis gali būti ir be pažyminio, pvz.: *aplinka* – 1. „erdvę užpildanti tam tikrų savybių medžiaga arba laukas, kuriame yra tiriama sistema arba vyksta nagrinėjamas reiškinys“, pvz., *skystoji aplinka* 2. „išorinės sąlygos (temperatūra, drėgmė, slėgis, vibracija), turinčios poveikio įrenginio veikimui“, pvz., *elektromagnetinė aplinka* AETŽ 2010. *Pozityvistinė metodologija ieškojo teksto atsiradimo priežasčių, įtakos ir šaltinių lygindama jį su kitais tekstais. Aplinka* (milieu) *buvo reikalinga ne tik jo genezei ištirti, bet ir prasmei aptarti* SLL 23 2007 305. Poetas (Albinas Žukauskas) turi ir *širdies aplinką: Širdis ginasi nuo sugriovimų, kuriuos be pertraukos išdarinėja laikas jos aplinkoje* AtsP.Cvir 1969 634. Neatsilieka... patalynės reklama: *Dvigulė, jauki antklodė <...> palaiko gaivią miego aplinką.*

Tiek *aplinkos* mokslo. Gyvenimo praktikai aktualiausias vienas – apsauginis *aplinkos* aspektas: *aplinka – gamtoje funkcionuojanti visuma tarpusavyje susijusių elementų (žemės paviršius ir gelmės, oras, vanduo, dirvožemis, augalai, gyvūnai, organinės ir neorganinės medžiagos, antropogeniniai komponentai) bei juos vienijančios natūralios ir antropogeninės sistemos: fizinė, gamtinė, natūrali, sveika, žmogaus, antropogeninė, degradavusi, gamybinė,...* AATŽ 2000. Aplinkos apsaugos įstatyme (2005 m. Įstatymo redakcija) pateikiama tik paredaguota ši apibrėžtis (MkslL 2011 9 7). Taigi čia svarbiausia *aplinkos apsauga* nuo fiz., cheminio, biologinio ir kitokio neigiamo poveikio, atsirandančio naudojant gamtos išteklius, *aplinkos monitoringas, aplinkos stebėsena* – „sistemingas aplinkos ir jos elementų būklės stebėjimas, antropogeninių pokyčių vertinimas bei prognozė“, *aplinkos tarša, aplinkos tvarkymas, aplinkos vertinimas (: aplinkos apsauginė vertė, aplinkos funkcijos, aplinkos pavojingumas, žmogaus poveikis aplinkai)* TechEnc I 2000,

aplinkos inžinerija ir kraštotvarka (KTU specialybė), *aplinkos chemija* „chemijos šaka, nagrinėjanti aplinkos užterštumą ir jo mažinimo būdus“ ChŽ 2003.

Išsiaiškinus, kas yra *aplinka*, galima atsakyti ir į pačioje pradžioje minėtą klausimą – yra *jūros aplinka* MkslL 2011 9 7 (minėto Įstatymo 3 str. 7 d.), 11 12.

Terpė irgi yra gyvosios kalbos duomuo – žodžio *tarpas* variantas: *terpė* 1. žr. [1]*tarpas* 1: *Nepalik terpių verdama audeklą* Dusetos (dar ir Smálvos); 2. žr. [1]*tarpas* 3: *Aš čia sienos terpėn visa sudedu* Sudeikiai (dar ir Dusetos). Seniai bandyta pritaikyti ir bendrinei kalbai, terminijai: *terpė* 3. „laisva, neužimta tarnybos vieta, vakansija“: *Wakancyja iákiego vrzedu. Vacantia officia, dignitates. Terpe wiresnibes kokios* SD 1642, 4. (neol.) „skliaustelis“ A. Baranauskas, taip pat *terpė* 2: *tilto terpė* VĮ 1924 (LKŽ XVI 1995). *Terpės* dar nėra LKV 1950 žodyne (161–604). Tik naujausiais laikais randasi ir prigyja *terpė* 2. „medžiaga, užpildanti erdvę ar kūnus, supančius ką nors“: *Oras yra paprasta terpė gaisrui. Vanduo yra terpė žuvims gyventi. Maitinamoji terpė bakterijoms auginti* DŽ 1954. Kiek vėliau ši reikšmė perskiriama – *terpė* 1. „medžiaga, užpildanti erdvę“: *Oras* <...>, 2. „aplinka egzistuoti“: *Vanduo* <...>. *Maitinamoji terpė* DŽ 1972. Paskui „medžiagos“ pagrįstai nelieka: *terpė* 1. spec. „aplinka kam nors egzistuoti, reikštis, vykti“: *Oras yra terpė gaisrui. Kraujas yra vidinė organizmo terpė. Maitinamoji (mitybinė) terpė bakterijoms auginti. Kietoji, skystoji, laidžioji terpė. Rūgštinė, šarminė terpė (aplinka). Grūdinimo terpė* (tech.) (2. ryt. „tarpas“) DŽ 1993. Apmaudu, kad vos po dvejų metų LKŽ XVI 1995 vėl grįžtama atgal: *terpė* 5. „m e d ž i a g a, užpildanti erdvę“: *Šviesa, sutikusi didesnio optinio sūdrumo terpę, sulėtina savo sklidimą* P. Avižonis. *Kraujas drauge su limfa yra vidinė organizmo terpė* Raštai ir 6. „a p l i n k a kam nors egzistuoti, reikštis, vykti“: *Vanduo yra terpė žuvims gyventi* DŽ.

Terpės terminiją terminografijoje ir tekstuose reikia pradėti nuo jos skyrimosi nuo *aplinkos*. Tai atskiras šios mikrosistemos tarpsnis – netrumpas, nespartus, iš esmės baigtas. Bet tas skyrimosi vyksmas tebėra aktualus, reikalingas atidumo, nes kai kur vartosenoje dar gana gausiai užsilikęs. 1927 m. žymusis filosofas ir terminologas – teoretikas ir filosofijos bei pedagogikos terminijos kūrėjas ir tvarkytojas – rašė: *Savitarpinis žmonių veikimasis sudaro visuomenėje a p l i n k i n į t a r p ą, arba a p l i n k u m ą, kurią prancūzai vadina* milieu S. Šalk R I 1990 171. Pradžia ir jam buvo

sunki. Bet ir po 70–80 metų panašiai grebezojama: *Šis virusas itin atsparus i š o r i n ė j e a p l i n k o j e, <...>* ir *2009 m. gripas H1N1 yra viena iš gripo atmainų, susiformavusi kiaulių t e r p ė j e <...>* Sav su TV 2009 50 6. *Kiekviena šeima s u k u r i a a p l i n k s a v e giminių, draugų šeimų t e r p ę, <...>* G.GosNR 2010 116. *Dėl sparčios technikos pažangos visada esama pavojaus nutolti nuo pamatinės tikrovės, nuo gamtos, kuri mums duota, nuo t e r p ė s, k u r i a p l i n k mus* M.D.PhilTI 2009 69. *Ir neduok Dieve, kad ateitų toks laikas, kai žurnalų viršeliuose ims puikuotis ir mus gyvenimo tiesų mokyti kiemsargiai, išdidžiai pasivadinę kokiais nors „i š o r i n ė s gyvenimo t e r p ė s ir būdo stilistais“* Vd 2010 41 62.

Niekaip nepateisinama ir iki pat dabar neišnykusi vartosenos sinonimija: *Gripo virusas žūsta šarminėje a p l i n k o j e (t e r p ė j e)* Sav su Tv 2009 47 31.

Daug gausesnis yra pakaitinis abiejų iš esmės skirtingų terminų vartojimas: *Vanduo yra daugelio chem. r e a k c i j ų t e r p ė <...>. Per evoliuciją kai kurie vandens augalai ir gyvūnai prisitaikė gyventi sausumoje, bet vanduo buvo ir yra svarbiausias jų a p l i n k o s v e i k s n y s* TechEnc IV 2010 (veiksniai yra terpėje, o aplinkoje – sąlygos). *<...> žmogaus veiklos nepakeista (...), t. y. natūrali jūrų ir vandenų a p l i n k a (tai yra t r i m a t ė s t e r p ė s samprata)* MkslL 2011 9 6. *Man teko pakeisti tris a p l i n k a s, kai iš vienos mokyklos pereidavau mokytis į kitą. – Tačiau grįžkime prie mano minėtų trijų a p l i n k ų a r b a t e r p i ų, kuriose man teko bręsti. – Tada aš nesupratau savo a p l i n k o s. – <...> gimnazijoje susiformavusi t e r p ė buvo mišri. – Ketvirtoji t e r p ė buvo Politechnikos institutas* NŽA 2008 9–10 392, 393, 393, 394, 394.

Tačiau reikia gerai įsigilinti, kad suprastum, katras iš pakaitomis vartojamų žodžių yra tinkamas. Tikrai ne visada tai *terpė*, neretai kaip tik – *aplinka*, pvz.: *Pasaulis susideda iš dviejų dalių <...> (žemynų, sausumos) ir vandens (...). <...>. Labai skiriasi šių dalių augmenija bei gyvūnija, bei antropogeninė t e r p ė (a p l i n k a)* MkslL 2011 9 6. *<...> lokalios v i e t o s y r a ne tik fiziniai geografiniai taškai ir a p l i n k o s, <...>. Tad ikimodernios lokalios v i e t o s – laukai, sodyba, kaimo pievos, bažnyčia, turgaus aikštė, dvaras – yra kone visų socialinių sąveikų geografinės „v i e t i n ė s“ t e r p ė s* J. TomlG ir K 2002 61. *– Molis, granitas druska. Kuri t e r p ė branduolinėms atliekoms laidoti geriausia? – Sunku pasakyti, <...>. Tenka laidoti toje a p l i n k o j e, kuri yra konkrečioje šalyje* MkslL 2008 18 7. *Mokslo ir technikos a p l i n k a mus slopina, ypač atsiradus kompiuteriui, informatikai ir t. t. Visa tai gali panardinti mus į tokią t e r p ę, kuri nebebus iš tiesų žmogiška*

M.D.PhilTI 2009 68. *Kiekvienas laivas – <...> – autonomiška struktūra, dažnai su savita sociokultūrine a p l i n k a (...)* ir *jūrinė sociokultūrinė t e r p ė* MkslL 2011 9 7 ir 14. *Makroekonominė t e r p ė* ir *makroekonominė a p l i n k a* Vd 2008 30 11. *Vilnius galėtų siekti išsiskirti kaip teisiškai palanki t e r p ė steigti alternatyvaus investavimo fondus. <...>. Reikia viską pradėti nuo tinkamos įstatymų a p l i n k o s kūrimo, palanki a p l i n k a neturėtų keistis bent 7–10 metų, <...>* IQ 2010 3 68. *<...> atvirumu apibūdintoje t e r p ė j e mes regime įvairiopus asmens ir bendruomenės santykius su savimi bei savo a p l i n k a* SLL 23 2007 34. Šitokios klaidos ištinka rašant tokius nekramtytus dalykus: *Šios p r o b l e m o s itin glaudžiai s u s i j u s i o s su socialiniais m o k s l a i s, k u r i e u ž i m a vis didesnę t e r p ę kiekvienos valstybės ir visuomenės g y v e n i m e* Vd 2010 25 47.

Dar vieno atsargumo labai reikia – greta vartojami *aplinka* ir *terpė* gali nebūti nei sinoniminiai, nei pakaitiniai, o kiekvienas savo reikšme ir savo tikroje vietoje: *Seni drevėti medžiai, negyva mediena – tai g y v e n a m o j i t e r p ė įvairiems gyviems organizmams: grybams, kerpėms, samanoms, moliuskams ir kt., kurie gali gyventi tik senoje arba supuvusioje medienoje. <...> miške yra tūkstančiai gyvybės formų, kurias reikia puoselėti, pirmiausia išsaugant jų g y v e n a m ą j ą a p l i n k ą* Vd 2010 19 32. *<...> mažiau reguliuojamoje v e r s l o a p l i n k o j e menkesnė t e r p ė k o r u p c i j a i* Vd 2011 3 32. *Už šios kraupios ledkalnio viršūnės, ankstyva mirtimi pasibaigiančio save ir kitus naikinančio elgesio epidemijos fasado, yra pasislėpusi šią epidemiją m a i t i n a n t i t e r p ė – apnuodyta d v a s i n ė a p l i n k a, <...>* Vd 2009 18 62. *<...> šeima ir mikrosociumas (...) sukuria t e r p ę, kuri padeda arba trukdo formuotis paauglių dvasiniam atsparumui. Visuomenės krizė, pasireiškianti rizikos veiksnių gausa ir dideliu socialinės a p l i n k o s toksiškumu, socialine atskirtimi bei tolerancijos stoka, nuodija trapų paauglių dvasinį pasaulį ir skatina liguistas maištavimo formas* Vd 2007 38 78. *<...> šeima ir yra t e r p ė, kurioje meilė turi būti sergstima bei puoselėjama* ir *<...> be šeimos, reikalinga dar ir kita a p l i n k a* M.D.PhilTI 2009 96.

Kodėl *š e i m a* jau *terpė*, o ne *aplinka*? Teologas tėvas Marie-Dominique Philippe OP ir jo vertėjai – Šv. Jono bendruomenės broliai ir seserys terminologiškai visiškai tikslūs – pedagogikoje (edukologijoje) skiriama *aplinka* ir *terpė*: *aplinka – environment – Umgebung – средa* – „žmogaus ugdymo veiksnys: gamtinių, geografinių, klimatinių, socialinių, kultūrinių sąlygų visuma, kurioje gyvena individas ar žmonių grupė. Tai ekologinė terpė, *su kuria* sąveikauja individas ar grupė. Socialinė m a k r o-

aplinka – visuomenė, jos institutai, mikroaplinka – kontaktinė terpė (šeima, mokykla, gamykla, įstaiga). <...>“ PT 1993, **1.** „<...> *Socialinė aplinka – <...>. Mikroaplinka – bendravimo terpė (...)* EncEŽ 2007.

Čia prieiname dar vieną žingsnelį, bet jau lemiamą. Ar tik šeima – *terpė*? Natūrali – gamtinė, geografinė,... – *aplinka* yra gyvenimo sąlygos – ir palankios, ir nepalankios, turinčios ir poveikio vyksmams. Anaiptol ne visada, bet kai kada vartojamas terminas *aplinkos veiksniai – environmental factors – факторы окружающей среды* – „abiotiniai, t. y. fiziniai (drėgmė, vėjas, srovės, potvyniai ir atoslūgiai, saulės spinduliai ir kt.), cheminiai (neorganiniai elementai ir įvairūs jų junginiai bei daugelis organinių junginių – gyvybinės organizmų veiklos šalutinių produktų) bei biotiniai veiksniai, t. y. augalai, gyvūnai, mikroorganizmai ir jų tarpusavio sąveika“ AATŽ 2000. Kai sąlygas reikia konkretizuoti, skaidyti, tai atsiranda *veiksniai*. Tačiau dirbtinė antropogeninė aplinka (techninė, kultūrinė, socialinė, dvasinė, ...) kuriama (bent stengiamasi kurti) palanki ir veiksminga – darosi lyg *terpė* (tiesiog lemiami veiksniai), tik jei pastangos nevaisingos – ne. Jei šito – beje, subtilaus – skirtumo nejustume, atrodytų, kad šios *terpės* turėtų būti *aplinkos: Būdamas svetimoje terpėje žmogus pamiršta daug dalykų* Vd 2007 4 54. *Senojo Vilniaus fotografo kūrybinė terpė buvo tas tyrasis eteris, kuriuo kvėpuoja Dievai* NŽA 2007 11–12 535. <...> *lietuviškasis tapatumas* <...> *ateityje* <...> *vis sunkiau „beišsiteks“ tradicinės kultūros terpėje* B.KuzTTS 2007 173. <...> *lietuvių kultūra, kaip tautinio sąmoningumo išeivijoje terpė,* <...> B. KuzTTS 2007 178. Bet šitos *terpės* yra (beveik) konkretūs veiksniai, kurie daro aiškius veiksmus ir poveikius (su *aplinka* – sąveikos!). Ar ne publicistikoje, eseistikoje pirmiausia pajuntami minties ir niuansai, ir poslinkiai?

O poslinkiams paskui būdinga ir inercija – tada jau dažnai ar gal beveik visur darosi *istorinė ir kultūrinė terpė* MokslL 2009 6 4, *tarptautinė kultūrinė terpė* IQ 2010 4 93. Šitoms *terpėms* būdingi visai konkretūs pažyminiai, tarp kurių pirmas – *maitinanti:* <...> *kasdienė korupcija ir yra maitinanti terpė, iš kurios kyla valdžios korupcija* Vd 2010 2 12. <...> *atsigręžti į sodrią mūsų kultūrinę terpę* Sav su TV 2012 38 21. *Palanki verslo daigų terpė tarsi skatina kurti naują, bet ne plėtoti, auginti sukurtą verslą* IQ 2011 4 75. <...> *sparčiai mažėjančios saulės jėgainių statybos kainos ir vyriausybių dotuojami fiksuoti energijos supirkimo tarifai – puiki terpė jėgainių statybos bumui* IQ 2010 8 89. <...> *socia-*

liniai tinklai yra p u i k i a u s i a t e r p ė kurti naują politiškumo profilį NŽA 2012 1 9. <...> *spartusis internetas jau tapo u n i k a l i a t e r p e integruoti naujausias technologijas, kokybę ir prieinamumo galimybę* Vd 2009 13 30. *Plačiai išgarbintas naujosios žiniasklaidos „dialogiškumas“ yra didžiai perdėtas; labiau tiktų kalbėti apie „i n t e r a k t y v i ą v i e n k r y p t ę t e r p ę“* Z. BaumG 2007 84. <...> *stigo n o r m a l i o s „s o k r a t i š k o s“ intelektualios t e r p ė s* IQ 2010 4 19. *Specialistų visuomenė p u i k i a u s i a t e r p ė ne tik diktatoriams, bet ir politikams populistams* NŽA 2012 5 319. Yra ir daugiau *terpių* konkretumą ir veiksmingumą rodančių pavyzdžių: *Kalbos egzistavimas yra ne tik priemonė, bet ir pažinimo galimybės prielaida – priemonė, nes pats pažinimas gali v y k t i tik k a l b o s t e r p ė j e, prielaida, nes pažinimas į savo objektą nukreiptas kaip į tai, kas s k l e i d ž i a s i teiginių pavidalu* FĮ 1992 149. <...> *subręsti aukštesnei kultūrai b ū t i n a atitinkama istorinė t e r p ė* KngA 2009 2 27. *Su Lietuvos nepriklausomybės atkūrimu atsiradusi t e r p ė k a l b ė t i t i e s ą* NŽA 2012 5 289; *puiki terpė gamtinės aplinkos apsaugos idėjoms aiškinti ir įgyvendinti* MkslL 2008 16 4, *terpė piktnaudžiauti* Vd 2010 22 21, *puiki terpė šešėlinei veiklai klestėti* Vd 2010 37 78. Toliau vėl – inercija (o gal net sistemos spaudimas): *socialinė terpė* Sav su TV 2008 25 6, *sociokultūrinė terpė* NŽA 2007 3 115, *politinė terpė* NŽA 2008 6 284, 2011 2 138, *gyvoji mokslinė terpė* MkslL 2010 9 9, *akademinė terpė* MkslL 2006 22 3, Vd 2007 37 34, IQ 2010 4 95. Gal ne (tik) iš inercijos, bet ir dėl kitos priežasties (ji paaiškės kalbant apie *mediją* ir *terpę*) turime šias *terpes: informacinė terpė* Sav su TV 2009 45 7, *elektroninė terpė* KKS 2005 211, SLL23 2007 307, VD 2007 7 51, 2011 8 7, *internetinė terpė* NŽA 2011 3 162, *skaitmeninė terpė* MkslL 2006 19 13, NŽA 2011 6 408.

Baigiant apie šitą lemiamą žingsnį reikia dar tarstelti apie minėtą inerciją. Išeina ji jau ir į lankas, pvz.: <...> *gamtos m o k s l a i apskritai y r a labai kūrybiška t e r p ė – juos reikia suprasti ir perprasti* Vd 2010 25 48. Bet ten jau išplūdusi ir *erdvė*, pvz.: *bene palankiausia diskusijoms erdvė – internetas* NŽA 2012 5 320. Saiko reikia abiem. Visi mato, kad ir pačiai tai terpei: „internetas tiesiog „užmuša“ žmogiškąją civilizaciją, pakeisdamas ją paviršutinišku bendravimu“ Sav su TV 2008 14 5 (str. *Pasaulinė terpė ... profanams*).

Pasitaiko ir visokių nepaprastų dalykėlių. Negalima sakyti, kad nebūtų įmanoma *į(si)terpti į aplinką*, pvz.: *Gyvulys neturi kalbos todėl, kad, heideggeriškai kalbant, nebuvoja „būties proskynoje (Lichtung)“ o yra įterptas į savo aplinką* A.MacR VI 1994 283.

Pasitaiko kartais pleonazmas *vidinė terpė*, pvz.: *„Lokalūs“ ir „globalūs“ yra griežčiausios sąvokos tos v i d i n ė s t e r p ė s, kurioje pagrindinė dalis vadinama „nacionalinė“ ar regioninė* M.B.StegG 2008 35. Ar *terpė* būtų lyg *tarpas: J u n g i a m ą j a t e r p e t a r p m a t e r i j o s i r d v a s i o s sferų čia tarnauja pirmykštė materija* UP 1992 128. Terminografijoje neišvengta iš dalies *idem per idem*, pvz.: *aplinka* – 1. „reakcijos t e r p ė“, o *terpė* – „a p l i n k a kam nors egzistuoti, vykti“ ChŽ 2003 (galėtų gelbėti „a p l i n k u m a“). Kartais tai tikrai pavojinga, pvz.: *aplinka* 1. – „<...> t e r p ė, vad. namai)“ VLE I 2001.

Taigi *aplinka* davė pradžią, bet *terpė* jau aiškiai nuo jos skiriasi, nors abi sudaro mikrosistemą. Tai gerai parodyta žodyne: *aplinka – environment, ambient – environnement – Umgebung – окружающая среда* – dar žr. *terpė*, o *terpė – medium – milieu – Medium – среда* – dar žr. *aplinka* RTŽ 2000. Dabar matome, kad labai konkrečios ir labai veiksnios *aplinkos* virsta *terpėmis*.

Kas lieka? Lieka tai, nuo ko *terpė* prasidėjo – *medium – terpė* (medžiaga, kuri ką nors supa arba kurioje kas nors vyksta) – *среда* [o *milieu exterieur* pr. *(...) – išorinė aplinka – наружная среда, milieu interieur (...) – vidinė aplinka* (sąlygos) – *внутренняя среда*] MedŽ 1980, „a p l i n k a, kurioje organizmas gali gyventi, vystytis ir daugintis“ – *medium: fiziologinė, mitybinė, auginimo, daiginimo, inkubacijos,..., medium* – 2. *terpė, a p l i n k a* (?!): *onulient medium – a p l i n k a, surrounding medium – a p l i n k a* [o *aplinka* – „išorinių poveikių visuma, veikianti organizmo vystymąsi“ – *environment, surroundings; environment – aplinka, išorinės sąlygos, surroundings – aplinka*] AugbiolŽ 1998, *medium – среда* – „a p l i n k a, kurioje organizmas gyvena (minta, auga, vystosi ir dauginasi); jo gyvenimo sąlygų visuma“: *fiziologinė, maitinamoji, natūralioji, dirbtinė; skystoji, kietoji, rūgštinė, šarminė* AATŽ 2000.

Būtų nereikalingas kartojimasis komentuoti čia *vidinę aplinką* ir kt., bet primintina, kad panašių dalykų būta ir kitur: *organizmo v i d a u s t e r p ė* Zoopsich 1983 41, *ląstelė ir ją s u p a n t i t e r p ė* ŽA 1972 13. *Organizmo terpę* kartais atstoja tiesiog *organizmas (in vivo)* kaip priešybė *dirbtinei terpei (in vitro)* M ir T 1974 6 24, kartais net *vidaus terpė: Vidaus terpės pokyčius registruoja nervų sistema* Zoopsich 1983 121. Tačiau *terpė* yra ne tik visas organizmas, bet ir tam tikra jo dalis, pvz.: *Kraujas – puiki terpė daugintis bakterijoms* Sav su TV 2010 43 10. *Dirbtinė terpė* gali būti ne tik *in vitro*, t. y. *tiriamoji / tyrimo*, pvz.: *Atliekant dirbtinį apvaisinimą iš moters paimamos aštuonios kiaušialąstės, iš kurių specialioje t e r p ė j e spermatozoidai a p v a i s i n a šešias* Vd 2010 40 45.

Terpė netinkamai vietoj *aplinkos* pasitaiko retai, deja, vis dėlto pasitaiko: *Kelių dešimčių metrų storio apatinė troposferos dalis yra labai svarbi kaip augalijos, gyvūnijos ir žmonių g y v. t e r p ė (=gyv. aplinka)* TechEnc IV 2010. *Antai natūralizmas remiasi g a m t o s, kaip vieningos (=bendros) reiškinių bei objektų t e r p ė s (=aplinkos), sąvoka* NŽA 2007 8–9 411.

Dar pora šalutinių dalykėlių. Su *terpe* susijęs *įterpti* – ne tas, kuris reiškia „įdėti į tarpą“ (*Įterpė žodį į sakinį*) DŽ 1972, o „kalbant apie birių daiktų barstymą, skysčių pylimą“ (=*išbarstyti, išlaistyti, užarti*) KPP 1976, beje, dar pasitaikantis, pvz.: *<...> kuo stambesnė s ė k l a, tuo giliau ji s ė j a m a. Taigi p u p o s, p u p e l ė s į t e r p i a m o s į 4–6 cm gylį, <...>. Be to, lengvesnėje smėlingoje dirvoje s ė k l o s s ė j a m o s kiek giliau nei priemolyje*, nors jau pirmiau: *Dažnai į tokią lysvę i š b e r i a m a 3 pakeliai* Sav su TV 2011 17 10. Prie n e t ų priklauso genetikos terminas *įsiterpimas* – *integration* – *интеграция* – „DBR molekulės arba jos dalies, plazmidės, fago chromosomos įsijungimas į ląstelės, bakterijos, plazmidės DBR dalyvaujant fermentams; <...>“ GenŽ 1995 (užtai kitur *integruoti* virtęs tiesiog leksikos parazitu!), pvz.: *Į taip auginamas daržoves į t e r p i a m a s žuvies g e n a s, kad šios ilgiau negestų* Vd 2010 16 38.

Turbūt nuo *įsiterpti į aplinką (gyvos būtybės <...> į s i t e r p i a į savo a p l i n k ą ir įsitaiso joje* FĮ 1992 126) šoktelta ir prie šiaip ne naujo, bet reto *įtarpinti* (dažno, bet daugiareikšmio žodžio *įtarpuoti* varianto), pvz.: *Dostojevskio tikslas buvo akumuliuoti Evangelijos dvasią, į t a r p i n t i t r a d i c i j ą į d a b a r t į, pabrėžti etinę Evangelijos tiesą* NŽA 2011 7 487. Filosofijoje prasmę turi, taigi reikalingas *savyje įtarpinti: <...>: substancija yra s a v y j e į t a r p i n t a arba savyje reflektuota. Tai reiškia, kad tikrojoje būtybėje visa, kas yra dalis, daugis, įvairovė, yra tokie todėl, kad būtybė grįžta į save* FĮ 1992 111. *Sąvoka yra tai, kas gyva, yra savęs pačios įtarpinimas savimi* FĮ 1992 323.

Mažesnė ir naujesnė dalis – *terpė* ir *medija* sužadinta angl. *environment* ir ypač *medium* (dgsk. *mediums* ir lotyniškoji – *media*). Nuo to sužadinimo radosi net trys vyksmai ir trejopi rezultatai – ***ž i n i a s k l a i d a, t e r p ė*** ir ***a p l i n k a***, taip pat ***m e d i j a***.

Gana greitai ir sėkmingai atsirado *žiniasklaida* – „informavimo priemonės – spauda, radijas, televizija“ MokLKŽ 2000 [bet dar nėra beveik stereotipinėje DŽ 1993 kartotėje – DŽ 2000, tik DKŽ$_e$ 2006 – „viešosios informacijos priemonės (periodinė spauda, radijas, televizija, internetas)“], *mass media* – *žiniasklaisda* PoNS.ALKŽ 2004.

Žiniasklaisda – Amerikos lietuvių įnašas. Tuo metu Lietuvoje sovietinės *visuomenės informavimo priemonės* („TASSas įgaliotas pranešti!“) jau buvo beveik išleidusios savo totalitarinį dvoką, nors kai kas dar puoselėjo jas santrumpos *VIP* pavidalu (nepaisant kone tarptautinio homonimo *VIP* – angl. *very important person*!..). Teorijos erdvėje sklandė *masinė komunikacija – массовая коммуникация – mass communication* – „sistemingas specialiai parengtų visuomeninės reikšmės pranešimų teikimas (panaudojant technines tiražavimo priemones) didelėms, anoniminėms, išsklaidytoms auditorijoms. Tikslas – veikti žmonių nuostatas, vertinimus, nuomones ir elgesį. Δ yra svarbus socialinis ir politinis šių dienų visuomenės institutas, *komunikacijos* posistemis. <...>. Δ šaltiniai yra institucinio pobūdžio, tarp jų ir auditorijos palaikomas grįžtamasis ryšys. Δ priemonės yra spauda, radijas, televizija, kinas, garso, vaizdo įrašai. <...>. Δ turi daugiau socialinių ir psichologinių galimybių, negu tradiciškesnės komunikacijos rūšys – tarpasmeninė, viešoji komunikacija. <...>. Psichologija, sociologija ir semiotika tiria įvairias Δ problemas, <...>“ PsichŽ 1993. Pavadinimai keičiasi, bet: *Demonizmu galime sąlygiškai vadinti p o p u l i a r i ą j ą ž i n i a s k l a i d ą, kurios esame labai pažeisti* ŠA 2001 30 7. *Ž i n i a s k l a i d o s p a s a u l i s čia atsiveria kaip įteisintos apgaulės utopinė erdvė* NŽA 2003 10 571.

Prigijo gana greitai, nes čia taip ir reikėjo apsispręsti – dvejaip vadinti negalima. Vieši pritarimai (atsakant į vartotojų klausimus) – *palaikytina, galima* ir pan. (Šiupienienė 1997, Murinienė 1997) susilaukė plataus palaikymo, nors būta ir visokių abejonių, prieštaravimų – tai minėtas *VIPas*, siūlyta netgi *medijos*, nors tai yra *m a s s media*, be to, kasdienybės praktikai tarptautinis žodis neparanku. Prieštaraujantiems – be rimtų argumentų – smarkokai atsakyta (eteryje) šio straipsnio rašytojo. Tik pačioje pradžioje pasitaikydavo sąvokos apimties nesupratimo: *informacinė civilizacija (ją suprantant kaip ž i n i a s k l a i d ą i r i n t e r n e t ą)* MT 2010 10 103 ir jo pataisymo: *Internetas irgi žiniasklaidos priemonė* ŠA 2001 15 3 ar ko nepaprastesnio: *žiniasklaidos s i s t e m a* KB 2001 5 20, *televizijos ir radijo ž i n i a s k l a i d o s t i n k l a i n ė* L ir M 1999 34 2, *globalizuotas ir „sužiniasklaidintas“ pasaulis* KB 2001 10 5. Radosi rūšinių pavadinimų: *teležiniasklaida* L ir M 1999 34 2, *televizinė žiniasklaida* GK 2001 5 25, *internetinė žiniasklaida* ŠA 2001 15 3, NŽA 2002 11–12, 508, Vd 2004 12 23, *elektroninė žiniasklaida* ŠA 2001 15 3, *interaktyvi žiniasklaida* ŠA 2001 15 3, *sekuliari ir konfesinė žiniasklaida* NŽA 2004 3 117, *pasaulietinės ir bažnytinės žiniasklaidos* (iš eterio). Yra ir išvirkščioji rūšis *melasklaida, purvasklaida*.

Ne kaip pavadinimas, o kaip apibūdinimas vartojama ir *informacijos sklaida* Vd 2003 7 4, 31 41 – kaip ir kitos panašios *sklaidos: kultūros sklaida* NŽA 2003 9 489, Vd 2004 20 46, NŽA 2004 5 277, *kultūrinės informacijos sklaida* NŽA 2003 3 130, *idėjų vieša sklaida* NŽA 2004 6 242, *meno sklaida* NŽA 2003 1–2 53, *mokslo sklaida* MkslL 2012 22 Prd 1, *vokiškos teisės sklaida* MkslL 2012 20 6, *inovacijų sklaida* KngA 2003 3 29, *technologijų sklaida* MkslL 2003 15 3, Vd 2004 18 53, net *triukšmo ir taršos sklaida* Vd 2003 37 9, dargi *kultūros ir švietimo sklaida žiniasklaidoje* NŽA 2004 4 174.

Čia kaip tik dėl *žiniasklaidos* atsiradimo prasidėjo nedidelis *sklaidos* pokytis. *Sklaida* buvo „sklaidymas“: (*kulkų*) *sklaidos dėsnis* LKV 1950 žodynas (161–604), 1. „sklaidymas(is)“, 2. fiz. „įvairios spalvos šviesos spindulių išsiskyrimas einant per juos laužiantį daiktą (pvz. prizmę)“ DŽ 1954, 3. biol. „pirminė audinių, organų raida“: *Gemalo sklaidos sutrikimai* DŽ 1993, o dar žodynuose nefiksuota senokai atsiradusi (daugiausia filosofijoje) reikšmė „skleidimasis, išsiskleidimas“. Bet jau apie 20 metų vietoj šios naujosios dar nefiksuotos *sklaidos* plačiai vartojama aiškesnė ir tikslesnė (be daugiareikšmiškumo) *išsklaida* (žinoma, atitinkamai – ir *iš(si)skleisti*), nors, pradžioje – pramaišiui su *sklaida* (ir *skleĩsti(s)*): *Tiesa, šios sąvokos mokslininkas neišskleidžia* NŽA 2004 5 251. <...> *klausimą apie žmogų, orientuotą į metafizikos pagrindimą, išskleisti kaip esmingąjį klausimą* M.HeidRR 1992 39. *Kantas, skleisdamas savąjį pagrindimą,* <...> M.HeidRR 1992 39; *išskleisti problematiką* M.HeidRR 1992 41, *išskleisti vientisą transcendencijos kaip „rūpesčio“ interpretaciją* M.HeidRR 1992 54. *Todėl Niutonas sakė*: hypotheses non fingo, *principai nėra išgalvojami savavališkai. Jie yra išskleidžiami iš gamtos plano ir šiame plane inkrustuoti* M.HeidRR 1992 141. *Išsiskleisdamas tyrinėjimas neišsibarsto į atsitiktinius,* <...> M.HeidRR 1992 143. *Nyčė* <...> *neišskleidė išbaigto subjektiškumo metafizikos* M.HeidRR 1992 200. <...> *mąstymas pats savaime kaip apmąstomo objekto apmąstymo išskleista pilnatvė* M.HeidRR 1992 343. ‖ *Parengiamasis mąstymas ir jo išsklaida* M.HeidRR 1992 170, <...> *„filosofinės antropologijos“ sisteminė išsklaida* M.HeidRR 1992 30. *Metafizikos pagrindimas tiek savo keliamų uždavinių, tiek pradmens, tiek sklaidos, tiek ir šio uždavinio realizacijos tikslo požiūriu* M.HeidRR 1992 50; *klausimo išsklaida* M.HeidRR 1992 115, *klausimo apie Nieką išsklaida*

M.HeidRR 1992 115, *problematikos išsklaida* M.HeidRR 1992 54, *supratimo interpretacinė išsklaida* M.HeidRR 1992 83, *pamatinės metafizinės pozicijos išsklaida* M.HeidRR 1992 170, *nihilizmo išsklaida* M.HeidRR 1992 176. *Šneka, suprasta kaip reikšmių sklaida* M.HeidRR 1992 391, *Šv Tomo Akviniečio minties išsklaida* NŽA 2001 5 212; *prasmių išsklaidos būdas* NRom 200 3 16, *teorinė išsklaida* NRom 1998 5 54, bet dar ir *individualumo Viduramžiais sklaida* KngA 2001 1 13, *moters asmenybės sklaida*. Tačiau šiedu pavyzdžiai gal turi dar kiek kitokią reikšmę – „at(si)skleidimas". O jau yra ir *atsklaida* (kartu su *atskleisti*): *Jis* [pavadinimas *humanizmas*] *neišreiškia ir krikščioniškosios teologijos išskleistos sukurto, nupuolusio ir išganyto žmogaus teorijos. Jis ženklina tokį filosofinį žmogaus aiškinimą, kuris esinių visumą atskleidžia ir vertina tik remdamasis žmogumi ir orientuodamasis į žmogų* M.HeidRR 1992 151. *Tačiau, kad būtų teisinga, konstatacija nebūtinai turi atskleisti dalyko esmę. Tik ten, kur vyksta tokia atsklaida, įvyksta tiesa* M.HeidRR 1992 219. *<...> intelektas yra būdas, o mąstymas yra priemonė Nieką suvokti pirmapradiškai ir spręsti apie jo galimą atsklaidą* M.HeidRR 1992 116. Taip galiausiai prieiname ir *užsklaidą: Nepagrįsto sakymo ir persakymo pakanka, kad atsklaida virstų užsklaida* M.HeidRR 1992 85. Randasi net *dvisklaida: <...> visos Heidegerio filosofijos ašis yra vadinamoji būties ir esinio dvisklaida (Zweispalt)* Arvydas Šliogeris (M.HeidRR 1992 18).

Žiniasklaida įsitvirtinusi. Tačiau teorijos erdvėse kaip tam tikros sklaidos priemonės pavadinimas dar yra ir *medija: Kas užginčys, kad medijos šiandien tapo ne tik atviresnės, bet ir klastingesnės, galingesnės?* L ir M 2004 19 22, Skirmantas Valiulis. Neretai – greta su *žiniasklaida: žiniasklaida, kurianti kontroliuojamą „medijų erdvę"* NŽA 2004 3 117. *Kita Bažnyčios atžvilgiu labai nevienaprasmė žiniasklaidos savybė yra visuotinumas. Nuošaliausius užkampius pasiekianti spauda, radijas ir televizija kuria vadinamąsias „medijų bendruomenes"* NŽA 2004 3 117. *Tokios* [TV] *kampanijos, kurių aukomis tampa milijonai žmonių, neabejotinai bus tęsiamos, o jų mastai didės. Kitaip negali nė būti, nes jos vis labiau atskleidžia gyvenimo žiniasklaidos medijuojamoje tikrovėje pranašumus ir naudą* NŽA 2002 11–12 508. *Šio margo, virtualaus karo pagrindiniai dalyviai ir herojai yra nebe apkasuose ir atakose žūstantys kareiviai, o žiniasklaidos atstovai. Šautuvą laikančių žmonių paskirtis yra nebe laimėti mūšius, o tiekti žaliavą, iš kurios gaminama medijuota*

karo t i k r o v ė, savo realumu užgožianti fizinėje erdvėje vykstantį karą <...> Ten pat 510, Vytautas Radžvilas. Palaikymą *medijai* suteikė Marshallo McLuhano knygos (1964) vertimas – *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniui*. Jo teorijos ir termino esmę galima suprasti iš Lewio H. Laphamo įžangoje *Amžina dabartis* pridėtos vertėjos Dainos Valentinavičienės išnašos: „Bendrojoje McLuhano teorijoje *medija* visų pirma reiškia bet kokią techninę žmogaus raiškos formą, technologiją, išradimą ar netgi pagrindinę kokios nors veiklos žaliavą (pavyzdžiui, popierius, skaičius, kirvis, drabužiai, namas, nuotrauka, laikrodis, pinigai, elektros šviesa etc.). Žinoma, dauguma medijų yra komunikacijos priemonės tiesiogine ar perkeltine prasme (kelias, dviratis, spausdinimo presas, laikraštis, telegrafas, televizija etc.) arba informavimo priemonės, o dažnai ir viena, ir kita“ (McLuhan 2003: 7). Vertėja teisi, kad *žiniasklaida* yra siauresnė. Pridurtina, kad *žiniasklaida* apima tik m a s i n e s informacijos (daugiausia) ir komunikacijos priemones, bet neapima jų medžiagų (ne žaliavų!) ir konkrečių techninių formų (daiktų), be to, McLuhanui net pranešimas yra *medija*, kalba – žmogaus tęsinys[1] (McLuhan 2003: 26, 91). Taip ir toliau dvilypuojasi. 2007 m. vyko konferencija *M e d i j o s ir imperializmas: spauda, fotografija, filmai, radijas ir televizija moderniojo imperializmo eroje. ‖ Pati asociacija [The International Association for Media and History – IAMHIST] ilgainiui ėmė telkti ne tik mokslininkus, istorikus, bet ir visus užsiimančius tyrimais kino, televizijos, radijo, fotografijos, spaudos bei kitų m e d i j ų (ž i n i a s k l a i d o s p r i e m o n i ų) srityse* NŽA 2011 6 425. Pasitaiko net nesuprantamo vartojimo: *apie m e d i j a s i r t e r p ę, be kurios nėra nieko, šnekėjo N* NŽA 2011 5 350.

Kompiuterijoje yra *environment* ir *medium*, bet labai susiję. Bandyta verstis vienu lietuvišku terminu *terpė* – 2. „a p l i n k a, kurioje funkcionuoja objektas (*environment*). Taikomosios programos vykdymo terpė – kompiuteris, operacinė sistema, atminties įtaisas, duomenų rinkinys“: *aparatinė, informacinė, operacinė* ir *programinė terpė* ir 1. „informacijos laikymo a p l i n k a (*medium*), t. y. m e d ž i a g a duomenims įrašyti ir laikyti“: *fizinė* ir *įsiminimo terpė*; plg. *duomenų laikmena* – (data) *medium, media* – „medžiaginė terpė duomenims įrašyti ir saugoti“ AKŽ 1995. Tačiau grei-

[1] Beje, tai nėra vienintelis kalbos kaip medijos supratimas, plg.: „Kalba yra daugiau negu tik priemonė susisiekti ar susižinoti. „Kalba, – teigia H. G. Gadameris, – yra greičiau toji visuotinė e r t m ė (M e d i u m), kurioje vyksta pats pažinimas“ (Maceina 1994: 436; 1978 m.).

tai atsirado du – *terpė* (plg. *aplinka*) – *environment; medium – среда – Umgebung, Umwelt; Medium, Mittel* – ir *operacinė, programinė, techninė, vartotojo, žmogaus ir kompiuterio sąveikos terpė*, ir *atmenioji, įrašymo, perdavimo terpė,* ir dar *aplinka* (plg. *terpė*) – *environment; neighbourhood – среда – Umgebung, Umwelt*: *realioji išorinė aplinka* Inf 1997. Greičiausiai čia yra „visų išorinių sąlygų ir poveikių, tam tikrą akimirką veikiančių sistemą, visuma“ – *aplinka – environment – environnement – окружающая среда* ATeleKŽ 2004. Tačiau tuoj pat bandoma įtvirtinti *aplinka – environment* – „aparatinės ir (arba) programinės įrangos priemonių visuma, su kuria sąveikauja ir kurios ištekliais naudojasi kurios nors užduoties vykdytojas ir tiesiogiai tai užduočiai reikalinga programa“, dar vartojama *terpė*, bet... *terpė* žr. ↑ *aplinka* EncKompŽ$_1$ 2005, taigi *terpės* iš tikrųjų atsisakoma. Nelieka netgi *medium* – tik *multimedium – multimedija* – „bendras ↑ *įvairialypės informacijos*, ↑ *įvairialypės įrangos* ir ↑ *įvairialypės terpės* pavadinimas. Verčiant iš kitų kalbų, pageidautina parinkti kurį nors vieną iš išvardytų terminų, geriausiai atitinkantį kontekstą“, o *įvairialypė terpė* – „terpė, sudaryta iš įvairialypės informacijos ir ją apdorojančios įvairialypės įrangos“ EncKompŽ$_1$ 2005.

Vartosenoje *multimedijos* jau iki tol buvo neretos: *VDU Informatikos fakulteto M u l t i m e d i j o s laboratorija* GK 2001 5 26; *multimedijos produktai* Vd 2003 35 45, 41, 51, *multimedijos servisai* Vd 2003 38 46. Ir po to vartosenoje dar pasitaiko, net *medija: Daug galvosūkių teksto kritikams užmena najausios technologijos ir m e d i j o s. Elektroninė leidyba iš pagrindų keičia literatūros kūrinių prieinamumą* NŽA 2007 11–12 558; *konferencija „M e d i j ų istorija ir kultūrinė atmintis“; m e d i j ų kultūra* NŽA 2001 6 425, *interaktyvusis m e d i j o s portalas* Vd 2006 52 56. Visokio marginio dar yra – ir *programa* Grid *a p l i n k a i* MkslL 2007 1 3, ir: *I n t e r n e t a s mums visų pirma t e r p ė* Vd 2006 52 56, ir *daugialypė terpė* Vd 2006 52 55, Sav su TV 2009 15 31, 18 11, 2012 16 6, ir net... *multimedijos terpė* Vd 2011 1 57.

Taigi *multimedinis raštingumas* MkslL 2009 18 5 terminologiškai beveik sutvarkytas – EncKompŽ$_2$ 2008 viską paliko kaip buvo, tik – nežinia kodėl – pridėjo: *medijos leistuvė* – „programa įvairialypės informacijos failams leisti“. O vartosena dar kiek nespėja su norminimu.

Trečioji *medija* yra institucinė – *Vilniaus dailės akademijos Fotografijos ir m e d i j o s m e n o katedra* L ir M 2004 20 22, taip pat „*m u l t i m e d i j i n ė*

dailė“ NŽA 2003 7–8 412, *multimedijų meno festivalis* L ir M 2004 20 22 ir net nelinksniuota (!!!): *Video ir medija meno tolesnei raidai būdingas skirtingų sričių jungimas bei interakcijos. <...>. Šiuolaikinio meno informacijos centras ir kūrėjų grupė RÜT RÜT <...> pristato Lietuvos multimedija meno ir muzikos festivalį „Centras“* L ir M 2004 20 21. *<...>, prieš parodos atidarymą <...> žymus Šveicarijos video ir medija parodų kuratorius skaitys paskaitą „Parodų eksponavimas ir navigacija“ (anglų kalba)* L ir M 2004 19 21. Taip jie ir verčiasi – pusiau angliškai, net su *parodų navigacija* – ko labai ir norėti, kai net automobilininkai *navigatoriaus kelrodžiu* pasikeisti negeba ar nenori. Kiti bent norėtų: „<...> net naujų meno reiškinių – *intermedia, multimedia, junk* pavadinimų lietuviški atitikmenys dar nesukurti, neįsitvirtinę“ KngA 2004 1 38. Čia galima priminti pradžiai bent apytikslius apibūdinimus: *<...> viena vertus, mene svarbu yra tai, kas yra pateikiama arba išreiškiama, t. y. dvasinis turinys. Antra vertus, yra tam tikra terpė, medžiaga, kurios pagalba perteikiama arba išreiškiama* FĮ 1992 31; medium – 2. *išraiškos priemonė mene* PONS. ALKŽ 2004. Žinant architektūros stilių *techno* (gal *technostilius, technoarchitektūra*), *technomuzika* TŽŽ 2001 būtų galima siūlyti svarstyti ir visai suprantamą *technodailę*.

Iš lot. *medium* – 1. *vidurys* LoLieŽ 2007 turime *mediumas* 1. „asmuo, galintis sukelti hipnozę, turintis įtaigos ir telepatijos galių; aiškiaregys, spiritistų laikomas tarpininku tarp žmonių ir dvasių“, 2. „vidurinis dainininkų balso registras“, 4. „studentų šventė, švenčiama įpusėjus studijas“ ir *medijas* – „sen. indoeuropiečių kalbų veiksmažodžio rūšis, išlikusi hetitų, graikų, indoiranėnų ir tocharų kalbose, savo reikšme artima liet. k. sangrąžinei veiksmažodžio formai“ TŽŽ 2001 (KTŽ 1990 *medijo* nėra). *Medium* 3. „terpė, aplinka“ yra vėl. lot. (Bažnyčios autorių) LoLieŽ 2007 (*mediumas* – 3. *terpė, aplinka* TŽŽ 2001), todėl *medija* ir *multimedija* negali būti lotynizmas kaip teigiama TŽŽ 2001, bet yra anglybė, o tik angl. *medium* (1. *vidurys; vidurkis*, 2. *priemonė, būdas*, 3. (gyvenimo) *sąlygos, aplinkybės*, 4. fiz. *terpė, aplinka*, 5. *tarpininkas*, 6. *mediumas* (pas spiritistus), 7. (dažų) *tirpiklis* ALKŽ 1975) savo ruožtu yra skolinys iš lotynų kalbos. Vnsk. *medija* vargu iš angl. dgsk. *media* (nors skolinantis daugiskaitos formos vienaskaitinimo pasitaiko, pvz.: *pirsas, sibsas*) – gali būti kaip *auditorija* iš *auditorium*.

Gana neseniai pasitaikė dar viena *medija: Daugiausiai kalcio ir fosforo junginių susikaupia viduriniame arterijos sluoksnyje – medijoje,* <...> MkslL 2009 7 13. Daug yra visokių vidurinių sluoksnių – negi reikia *medijomis* vadinti?

IŠVADOS

Aplinkos (fizinės, geografinės, gamtinės, gyvenamosios,...) ir *terpės (fiziologinės, mitybinės,...)* terminizacija yra sužadinta kitų kalbų žodžių – rus. *среда*, angl. *medium* ir tai vykę ne be kolizijų – kitokia negu *aplinkos* (plg. *aplink(ui)*, plg. taip pat angl. *environment – environ* „(ap)supti“) rus. *среда* (plg. *среда* „tarp(e)“) motyvacija reikalavo „aplinkos“ reikšme pažyminio *окружающая*, o dėl interferencijos radosi akla reikšmės svetimybė (ir kartu oksimoronas) *supanti*, vėliau *išorinė aplinka*, paskui mechaniškai „terpės“ reikšme, nors reta, *vidinė aplinka* ir net *vidinė terpė*, galiausiai *aplinkos* ir *terpės* sinoniminis ir pakaitinis vartojimas, t. y. painiojimas. O greta vartojamos *aplinka* ir *terpė* gali būti kiekviena savo reikšme ir savo tikroje vietoje, tik atskirti, kur gerai, kur supainiota darosi nelengva. Nors *aplinkos* apibrėžtys gerokai įvairuoja (tai priklauso ir nuo sąvokos išsklaidos, rūšių gausėjimo ir reikšmių kaitos), jos esmė – „sąlygos kaip visuma“, be abejo, turinčios poveikio vyksmams, o *terpė* – lemiamieji „veiksniai“. Tačiau „aplinkos“ sąvokai plėtojantis ir sąlygoms konkretėjant, ryškėjant jų veiksnumui, nemaža tokių dalinių „aplinkų“ (šeima, mokykla, įstaiga,...) virsta *terpėmis (bendravimo, sąmoningumo, kultūrinė, sociokultūrinė, socialinė terpė* arba *terpė kalbėti tiesą, piktnaudžiauti)*.

Angl. *mass medium* sėkmingai įvardyta *žiniasklaida* (priemonė, o ne veiksmas). Jai atsiradus, *sklaida* „skleidimasis, išsiskleidimas“ (*klausimo, sąvokos, metafizikos,...*) pakeista tikslesne, vienareikšme *išsklaida*. *Medija* pavartojama teorijoje (verstinėje ar kompiliacinėje literatūroje), o praktikoje – tik kaip apibūdinimas, o ne terminas.

Kompiuterijoje iš pradžių *environment* buvo *aplinka*, o *medium – terpė*, tačiau dabar iš *terpių* liko tik *įvairialypė* (ne *daugialypė*) *terpė* ir nediferencijuotos reikšmės *multimedija*.

Liko dar ir *medijos menas* (net nelinksniuojama *(multi)medija menas*) – ir terpė, ir medžiaga.

Iš lot. *medium* yra ir *mediumas* (daugiareikšmis), ir istor. gram. *medijas*, ir kalbamoji *medija*.

Šie dalykai svarbūs ne tik įvairioms terminijoms, bet ir norminamajai leksikografijai.

ŠALTINIAI

AATŽ 2000 – *Aplinkos apsaugos terminų žodynas*. Red. kom. V. Raškauskas, K. Jankevičius, P. Zajančkauskas, Vilnius: Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija.

AETŽ 2010 – *Aiškinamasis elektrotechnikos terminų žodynas*. Vyriaus. red. S. Žebrauskas, Kaunas: Technologija.

AKŽ 1995 – Paulauskas K. V., Jasinevičius R. *Aiškinamasis kompiuterijos žodynas*. Ats. red. V. K. Paulauskas, Kaunas: Technologija.

ALKŽ 1975 – Svecevičius B. *Anglų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mintis.

ATeleKŽ 2004 – *Aiškinamasis telekomunikacijų terminų žodynas*. Parengė V. Valiukėnas, R. Sabaliauskaitė, J. Gabijūnienė, Vilnius: AB „Lietuvos telekomas“.

AtsP. Cvirk 1969 – *Atsiminimai apie Petrą Cvirką*, Vilnius: Vaga.

AtsV – *Atsakingas verslas* (laikraštis).

AugbiolŽ 1998 – *Trumpas anglų–lietuvių ir lietuvių–anglų kalbų augalų biologijos terminų žodynas*. Parengė O. Rupainienė, Vilnius: UAB „Nacionalinių tyrimų centras“.

Z. BaumG 2007 – Bauman Z. *Globalizacija: pasekmės žmogui*. Vert. V. Rubavičius, Vilnius: Apostrofa.

ChŽ 2003 – *Chemijos terminų aiškinamasis žodynas*. Ats. red. Z. Mačionis, spec. red. R. Mudėnienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DŽ 1954 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

DŽ 1972 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mintis.

DŽ 1993 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

DŽ 2000 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

$DŽ_e$ 2006 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. VI (III el. leid.), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

EncEŽ 2007 – Jovaiša L. *Enciklopedinis edukologijos žodynas*, Vilnius: Gimtasis žodis.

$EncKompŽ_1$ 2005 – Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*, Vilnius: TEV.

$EncKompŽ_2$ 2008 – Dagienė V., Grigas G., Jevsikova T. *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas* , Vilnius: TEV.

FĮ 1992 – Anzenbacher A. *Filosofijos įvadas*. Vert. red. V. Ališauskas ir T. Sodeika, Vilnius: Katalikų pasaulis.

FilosŽ 1975 – *Filosofijos žodynas*. Liet. leid. red. R. Plečkaitis, Vilnius: Mintis.

FilosŽ 2002 – Halder A. *Filosofijos žodynas*. Vert. A. Tekorius, red. E. Dagytė, Vilnius: Alma littera.

GenŽ 1995 – Rubikas J. *Dažnesnių lietuviškų genetikos terminų žodynėlis*, Vilnius: Biochemijos institutas.

GK – *Gimtoji kalba* (žurnalas).

G. GosNŽ 2010 – Gospodinov G. *Natūralus romanas*. Vert. G. Kubilickaitė, Vilnius: Baltos lankos.

M. HeidRR 1992 – Heidegeris M. *Rinktiniai raštai*. Vert. A. Šliogeris, red. J. Pribušauskaitė, Vilnius: Mintis.

Inf 1997 – *Lietuvių–anglų–rusų–vokiečių kalbų terminų žodynas. Informatika*. Red. R. Valatkaitė, Z. Kudirka, Vilnius: Matematikos ir informatikos institutas.

IQ – *IQ* (žurnalas).

KB – *Kultūros barai* (žurnalas).

KKS 2005 – Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius: Gimtasis žodis.

KM 2005 – Crystal D. *Kalbos mirtis*. Vert. E. Šidlauskaitė ir G. Gailiūtė, Vilnius: Tyto alba.

KngA – *Knygų aidai* (žurnalas).

KTŽ 1990 – Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

B. KuzTTS 2007 – Kuzmickas B. *Tautos tapatumo savimonė. Lietuvių savimonės bruožai*, Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.

LEtn 1982 – Dundulienė P. *Lietuvių etnografija*, Vilnius: Mokslas.

L ir M – *Literatūra ir menas* (laikraštis).

LKV 1950 – *Lietuvių kalbos vadovas: Tartis ir rašyba. Kirčiavimas. Kalbos dalykai. Žodynas*. Sudarė Pr. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis, Bielefeld: Lietuvių tremtinių bendruomenė.

LKŽ I_1 1941 – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
LKŽ I_2 1968 – *Lietuvių kalbos žodynas* 1, Vilnius: Mintis.
LKŽ XV 1995 – *Lietuvių kalbos žodynas* 15, Vilnius: Mokslas.
LoLieŽ 2007 – Kuzavinis K. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
LRKŽ 1971 – Lyberis A. *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, Vilnius: Mintis.
LRKŽ 1988 – Lyberis A. *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
LTE I 1976 – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslas.
LTE III 1978 – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 3, Vilnius: Mokslas.
A. MacR VI 1994 – Maceina A. *Raštai* 6, Vilnius: Mintis.
MedŽ 1980 – Astrauskas V., Biziulevičius V., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius: Mokslas.
M ir T – *Mokslas ir technika* (žurnalas).
MkslL – *Mokslo Lietuva* (laikraštis).
Prd – *Priedas*.
Mt – *Metai* (žurnalas).
NRom – *Naujoji Romuva* (žurnalas).
NŽA – *Naujasis židinys–Aidai* (žurnalas).
M. D. PhilTI 2009 – Phellipe M. D. OP. *Trys išmintys*, Vilnius: Agapetos.
PONS. ALKŽ 2004 – PONS. *Anglų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius: Šviesa.
PsichŽ 1993 – *Psichologijos žodynas*. Spec. red. P. Augis, R. Kočiūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
PT 1993 – Jovaiša A. *Pedagogikos terminai*, Kaunas: Šviesa.
RLKŽ II 1967 – *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 1. Paruošė V. Baronas, V. Galinis, red. B. Larinas, J. Macaitis, Vilnius: Mintis.
RLKŽ II 1983 – *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 2. Sudarė Ch. Lemchenas, Vilnius: Mokslas.
RLKŽ IV 1985 – *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 4. Sudarė J. Kardelytė, Ch. Lemchenas, J. Macaitis, A. Mankevičienė, Vilnius: Mintis.
RTŽ 2000 – *Radioelektronikos terminų žodynas*. Vyr. red. V. Palenskis, Vilnius: Litimo.
Sav su TV – *Savaitė* (su TV) (žurnalas).
SD 1642 – *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*: Konstantinas Sirvydas. *Dictionarium trium linguarum* [fotografuotinis tekstas], Vilnius: Mokslas, 1979.
SLL 23 2007 – *Senoji Lietuvos literatūra* 23, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
M. B. StegG 2008 – Steger M. B. *Globalizacija. Labai trumpas įvadas*. Vert. E. Vareikis, Vilnius: Eugrimas.
ŠA – *Šiaurės Atėnai* (laikraštis).
S. ŠalkR I 1990 – Šalkauskis S. *Raštai* 1, Vilnius: Mintis.
TechEnc I 2000 – *Technikos enciklopedija* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
TechEnc IV 2000 – *Technikos enciklopedija* 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
J. TomlG ir K 2002 – Tomlinson J. *Globalizacija ir kultūra*, Vilnius: Mintis.
TŽŽ 2001 – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera.
UP 1992 – Gineitis L. *Istorinis kelias į universalią pasaulėžiūrą*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
Vd – *Veidas* (žurnalas).
VĮ 1924 – Vireliūnas A. *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos*, Kaunas: Sakalas.
VLKŽ II 1992 – Križinauskas J., Smagurauskas S. *Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 2, Vilnius: Mokslas.
Zoopsich 1983 – Bagdonas A. *Zoopsichologija*, Vilnius: Mokslas.
ŽA 1972 – Pavilonis S., Strolus R., Tamašauskas K. ir kt. *Žmogaus anatomija*, Vilnius: Mintis.
ССРЛЯ VIII 1959 – *Словарь современного русского литературного языка* 8, Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.
ССРЛЯ XIV 1963 – *Словарь современного русского литературного языка* 14, Москва–Ленинград: Издательство Академии Наук СССР.

LITERATŪRA

KPP 1971: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius: Mokslas.
KPP 1985: *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė A. Pupkis, Vilnius: Mokslas.
Maceina A. 1994: *Raštai* 6, Vilnius: Mintis.
McLuhan M. 2003: *Kaip suprasti medijas. Žmogaus tęsiniai*. Vert. D. Valentinavičienė, Vilnius: Baltos lankos.
Murinienė L. 1997: Iš konsultacijų. – *Lietuvos rytas* 1997 09 26.
Šiupienienė A. 1997: Klausiate. Atsakome. – *Vakarinės naujienos* 1997 08 21.

Gauta 2012-12-27

Jonas Klimavičius
Erfurto g. 56-14
LT-04107 Vilnius, Lietuva

Recenzijos, apžvalgos, informacija, bibliografija

Terminotic applications in the Republic of Moldova

INGA DRUȚĂ
Institute of Philology, Academy of Science of Moldova

GABRIELA ŞAGANEAN
Moldova State University

Terminological dictionaries, including the electronic ones, are efficient tools for promoting national terminologies and connecting to the current international terminology.

An electronic dictionary of terms created according to modern rules is an excellent source of mastering the specialized languages and of efficient transfer of knowledge from a culture into another that contributes to facilitating the intercultural and interlinguistic dialogue.

Terminological concerns were determined by progress of new spheres of science – triggering neologisms – as well as by the tendency towards globalization and multilingual societies, and the need to unify the terminologies quickly and efficiently.

We are going to refer to the experience of the National Centre for Terminology at the Institute of Philology in Chisinau in the given field and to similar products from the Republic of Moldova.

Compiling electronic terminological dictionaries has multiple social, scientific, cultural, economic implications. It is necessary to establish modern terminological data banks within the research centres in the Republic of Moldova that operate interactively and contribute to the Romanian Language institutionalization as official language.

A significant step in creating a modern electronic terminological dictionary is the *Dictionary of Legal Terms* available on the web page of the Centre of Legal Information at the Ministry of Justice of the Republic of Moldova (http://www.justice.md/md/dic/). The dictionary is monolingual, explanatory with term definition in Romanian compiled in alphabetical

order and comprises about 700 terms. The value of this work is indisputable and due to the fact that the Moldovan society is bilingual and more open to the contacts with the other languages and cultures, it is important to complete the dictionary with terminological equivalents in Russian, English and French as well as to extend / update it constantly by involving specialists and terminologists-translators.

The definitions of terms are given according to the legislation of the Republic of Moldova – a fact that gives the terminological units a character of official terminology i.e. validated.

The present format of the dictionary must be revised by changing it into a terminological data base that will be more compact on the web page and more convenient for the users.

Another terminotic work in the Republic of Moldova is the Electronic Romanian–Russian and Russian–Romanian Dictionary RORUS, created by the Company PRIMASOFT (Chisinau).

Basic Features:

- Russian–Romanian and Romanian–Russian;
- 200,000 words and phrases translated from one language to another;
- A quick switch from one language to another;
- Modern lexicological basis;
- Direct translation from textual editors MS Word etc. through combination of keys;
- Possibility of avoiding the use of diacritical symbols for the Romanian language;
- Finding words through the way of combining in phrases (selecting);
- Sections: *general, economic, legal* and *technical.*

Interface of the RORUS Dictionary:

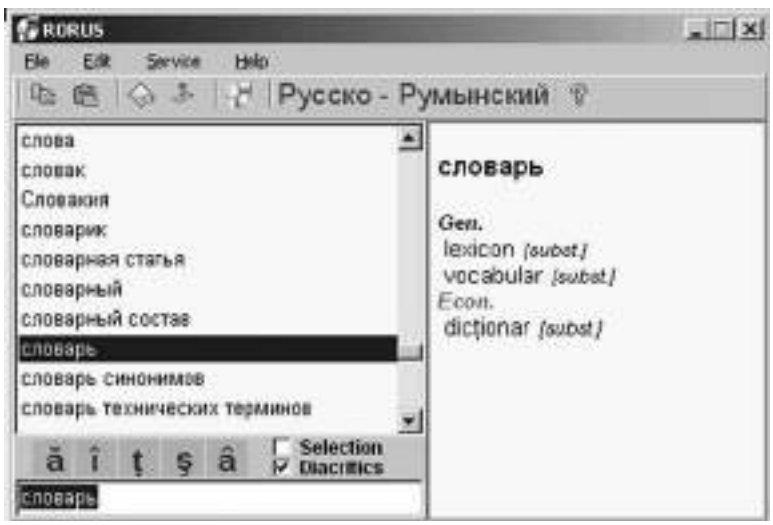

RORUS is a commercial product and is available on CD that can be installed in a single computer with a code being protected from copying.

The installed version in the user's computer is updated periodically by accessing producer's web page. On-line version of the RORUS dictionary operates on the page http://rorus.net/.

On-line version of the RORUS Dictionary:

PRIMASOFT created the Romanian–English and English–Romanian Electronic Dictionary ROMEN using the same model and with the similar interface, that comprises 200,000 words and phrases.

This product consists of the following sections: *general*, *economic*, *legal*, *technical*, operating in on-line version too: http://liderra.com/. Both dictionaries have been compiled with the participation of the specialists from the National Centre of Terminology in Chisinau.

On-line Version of the ROMEN Dictionary:

In March 2012, the National Centre of Terminology and the PRIMASOFT Company signed a cooperation agreement. Currently, on-line versions of the RORUS and ROMEN dictionaries are managed by the National Centre of Terminology that constantly updates them. Both dictionaries are interactive, following the multitran.ru model. Users can request terms and phrases on the website that are not found in the dictionaries and can contribute with their own variants of translation that are verified and validated by NCT experts. The page www.liderra.com has 13,198 registered users, who pay an annual subscription for services and the daily number of requests is around 1000–1200.

Another important terminotic application is **ITeC: InfoTerminographe Communautaire** (Database on Community law), created at the International Free University of Moldova.

The structure of the terminological record:

1) data referring to terms: basic form of the term, grammatical category, etymology, abbreviated forms, equivalents in other languages, the term

in the context, phraseological units from the legal domain, commentaries from different sources that can make clear the meaning of the given term through their content;

2) data referring to concepts: definition, polysemy, synonyms, antonyms, hipo-/hyperonyms;

3) data of an organisational character: used sources, the date of the record, the person who recorded the term.

ITeC address is http://lhometkovski.ulim.md/app/lawdex.php; it provides equivalents in four languages: Romanian, French, English and Russian.

The following headings are available for the ITeC user: *A propos de l'ITeC*, *Mode d'emploi*, *Corpus* and *Contactez-nous*, which contain data with terminological and informative character.

The heading *A propos de l'ITeC* contains the paratext of the product. Here one can find the description of the database, its advantages are emphasized, the categories of users are established and the explanations about the used sources are given etc.

The heading *Mode d'emploi* is a guide of using the base. Explanations and examples regarding the possibilities of searching terms through different ways as well as the description of the Community Law options can be found here.

One of the most important components of the ITeC is the heading *Corpus*, consisting of four parts corresponding to those four languages of the base, containing the most important EU acts in force.

ITeC design allows the legislative corpus to be completed in an unlimited volume when new treaties and other EU official acts come into force. The heading *Contactez-nous* ensures the contact between the base administrator and the user.

The efforts of the National Centre for Terminology from Chisinau regarding the creation of the terminological database began in 2000, the project was finished in 2008 (being opened to revision / later updating).

Within the TD the concepts are represented by terms that belong to the following categories:

- advisable terms (descriptors), that represent exactly the concepts that they are associated to and whose usage is recommended by certain sources;
- standardized terms whose usage is regulated by the standards;
- favourite terms used more frequently than the descriptors;
- terms that are not recommended and whose usage should be avoided.

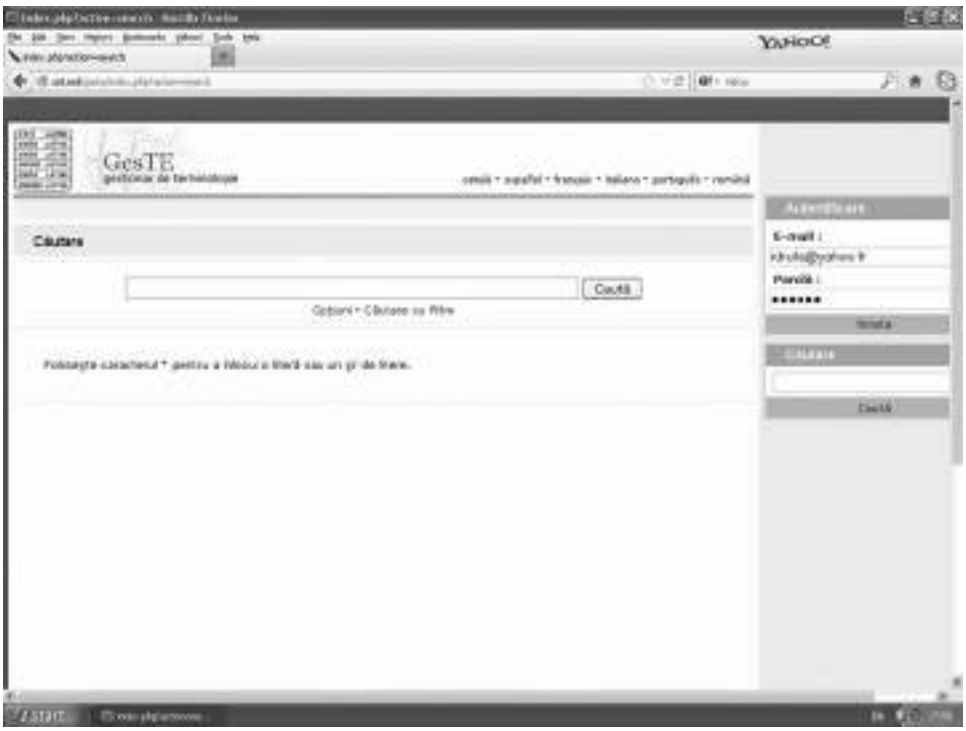

The terminological record of the TD comprises 16 fields, the date of registration is added to and attached automatically to it.

A terminographic recording in the database includes the following information regarding the concept: the linguistic label (the term that names the concept), domain, definition in Romanian, the source of definition, the context, equivalents in Russian, French, English (for plants, species, medical terms, etc. – also in Latin), the accepted or not recommended synonyms, the symbol, abbreviation, recording status (validated, suggestion).

As metadata, the grammatical features and the terminographer's name are presented for every concept. Some records are accompanied by notes regarding the status or the usage of the stored terms.

Using TD consists of choosing the language followed by typing the searched term in the search cassette indicating or not the domain:

The terminological database of the NCT comprises about 20,000 of terminological records from more than 40 domains. Currently the specialists from the NCT update and complete the terminological records from the TD, identify the domains and make efforts regarding record validation.

Terminology database of the NCT is made on GesTE platform, an application term storage created in Timisoara (Romania), in a project funded by the Latin Union. GesTE is a flexible program, adaptable to any desired configuration database.

Terminological database of the NCT is available on the internet: http://cnt.md/geste/index.php?action=search and may be used by those who are interested in it without any restrictions, being an efficient tool in promoting the national terminologies.

Since 1989 (the year of foundation), the National Centre for Terminology has set more major objectives: creating a favourable framework for terminological research; elaborating multilingual terminological resources

(dictionaries, lexicons, glossaries) in order to unify the Romanian terminology with the European Union one; creating and updating the terminological database; identifying modern tools of work for translators.

Collecting terminological information from different sources, in particular specialised dictionaries, terminological standards, instructions, official texts etc. became a constant terminographic activity within the NCT that resulted in bilingual glossaries and represented the series *The Dictionary of Profession* (that included *Public Servant's Dictionary*, 1996–2007; *Names of Professions and Occupations*, 2000; *Forester's Dictionary*, 2000; *Moto-car Glossary,* 2002; *Textile Worker's Dictionary*, 2003; *Railway Worker's Dictionary*, 2004; *Taxi Driver's Dictionary*, 2005 etc.), and later TD.

At present, creating electronic terminological dictionaries and terminological databases is one of the priorities of terminological theory and practice.

These products facilitate communication by offering validated standards of language used in industry and technology and as a consequence help language affirmation.

BIBLIOGRAPHY

Alic L. Définition terminographique vs définition lexicographique. – *Terminology and translation studies. Plurilingual terminology in the context of European intercultural dialogue*, Cluj-Napoca: Scientia, 2011, p. 139–152.

Bourigault D., Jacquemin C. Construction de ressources terminologiques. – *Ingénierie des langues*, J.-M. Pierrel (éd.), Hermès, Paris, 2000.

Cabré M.T. *La terminologie. Théorie, méhode et applications*, Paris: Armand Colin, 1998.

Gouadec D. *Terminologie. Constitution des données*, Paris: Afnor, 1990.

Hamon T., Nazarenko A. (éds), Structuration de terminologie. – *TAL (Traitement Automatique de la Langue)*, Vol. 43, n° 1/2002.

Pavel E., Rucăreanu C. *Introducere în terminologie*, Bucureşti, 2001.

Picht H., Draskau J. *Terminology: An Introduction*, Guilford: University of Surrey Press, 1985.

Terminologia în România şi în Republica Moldova, Cluj-Napoca: Clusium, 2000.

Gauta 2012-09-26

Inga Druţă
Institute of Philology, Academy of Science of Moldova
Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt 1, Chişinău, MD-2001, Moldova
E-mail idruta@yahoo.fr

Gabriela Şaganean
Moldova State University
Str. M.Kogălniceanu 65, Chişinău, MD-2009, Moldova

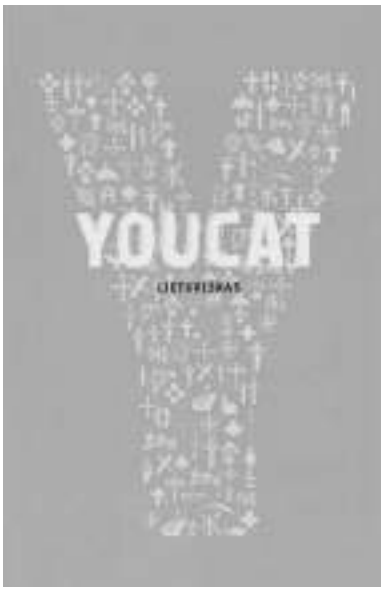

YOUCAT: LIETUVIŠKAS JAUNIMO KATEKIZMAS. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2011, 306 p.

AUŠRA RIMKUTĖ
Žemaitijos kolegija

2011 m. Lietuvos Vyskupų Konferencijos leidykla *Katalikų pasaulio leidiniai* 10 000 tiražu išleido jaunimui skirtą katekizmą *YouCat: lietuviškas jaunimo katekizmas* (toliau – *YouCat*). Leidinys laikomas ypatingu ir bene didžiausiu krikščionišku leidybos projektu, kurį, paraginti popiežiaus Jono Pauliaus II, įgyvendinti padėjo viso pasaulio vyskupai. Pagrindinė dvasininkų užduotis buvo aktualiai, naujai, jaunimo kalba parašyti Katalikų Bažnyčios katekizmą. Jaunimo katekizmo rengimui vadovavo Vienos arkivyskupas Kristofas Šionbornas (Christoph Schönborn). Austrijos vyskupų išleistą YouCat (angl. *Youth Catechism of the Catholic Church)* rengė daugiau nei 200 teologų ir tikybos mokytojų, kunigų ir pasauliečių. Jiems padėjo 16–26 metų jaunimas – moksleiviai ir studentai. Knyga jau publikuota 25 kalbomis, į lietuvių kalbą iš vokiečių kalbos katekizmą išvertė Teresėlė Danguolė Šniūrevičienė.

YouCat sudaro pratarmė – popiežiaus Benedikto XVI laiškas jaunimui – ir 4 katekizmo dalys: 1. *Ką tikime*; 2. *Kaip švenčiame krikščioniškuosius slėpinius*; 3. *Kaip gyvename Kristuje*; 4. *Kaip turime melstis*. Knygos pabaigoje pateikiama teminė rodyklė, nurodoma, kur ieškoti religijos terminų apibrėžčių, ką reiškia katekizme vartojamos Šventojo Rašto knygų, Visuo-

tinių Bažnyčios Susirinkimų dokumentų ir kitų šaltinių santrumpos. Jaunimo katekizmas parengtas, kaip ir būdinga katekizmams, klausimų ir atsakymų forma (PR 2007: 472), tačiau nuo tradicinių ir įprastų katekizmų jis skiriasi tuo, kad paraštėse gausu paveikslėlių, religijos terminų apibrėžčių, šventųjų ir tikėjimo mokytojų, rašytojų, filosofų ir kt. minčių, įvairių komentarų, kurie turėtų padėti jaunuoliams geriau suvokti konkretų klausimą ir atsakymą į jį.

Jaunimo katekizmo pratarmėje popiežius Benediktas XVI rašo, kad „ne tik žemynai ir jų tautų kultūros yra skirtingi, bet ir kiekvienoje visuomenėje esti atskirų „žemynų“: darbininkas mąsto kitaip nei valstietis, fizikas – kitaip nei filologas, verslininkas – kitaip nei žurnalistas, jaunuolis – kitaip nei senas žmogus. Todėl mūsų kalba ir mąstysena turėjo pakilti kiek aukščiau visų tų skirtybių, reikėjo ieškoti skirtingų mąstysenų bendrumo, sąlyčio taškų. Ir mums aiškėjo, kad šį tekstą reikės perkelti į skirtingus pasaulius, tarsi išversti į jų kalbą, kad supratę žmonių mąstyseną atsakytume į jų klausimus“ (p. 8–9).

Palyginus *YouCat* su 1997 m. išleistu *Katalikų Bažnyčios katekizmu*, matyti terminų skirtybių, pvz., jaunimui skirtame katekizme skiriamos tokios Šventosios Dvasios dovanos: *išmintis*, *supratimas*, *patarimas*, *tvirtumas*, *pažinimas*, *maldingumas*, *Dievo baimė* (p. 176), o *Katalikų Bažnyčios katekizme* yra ne *pažinimas*, o *žinojimas* (KBK 1997: 388). 2011 m. išleistame katekizme minimos tokios didžiosios nuodėmės: *puikybė*, *gobšumas*, *gašlumas*, *rūstumas*, *pavydas*, *saiko neturėjimas*, *tingumas ir visiškas abejingumas* (p. 179), o *Katalikų Bažnyčios katekizme* vartojamas ne terminas *saiko neturėjimas*, o *nesaikingumas valgant ir geriant* (KBK 1997: 392). Nevienodai įvardijami ir Šventosios Dvasios vaisiai. *YouCat* rašoma, kad Šventosios Dvasios vaisiai yra 9: *meilė*, *džiaugsmas*, *ramybė*, *kantrybė*, *malonumas*, *gerumas*, *ištikimybė*, *romumas*, *susivaldymas* (p. 76). *Katalikų Bažnyčios katekizme* jų nurodoma esant 12: *meilė*, *džiaugsmas*, *taika*, *kantrybė*, *malonumas*, *gerumas*, *romumas*, *meilumas*, *ištikimybė*, *kuklumas*, *susivaldymas*, *skaistybė* (p. 387). Šie skirtumai rodo, kad kai kurių religijos sąvokų turinys bei apimtis net ir XXI a. pr. yra nenusistovėję, dėl jų nesutariama.

Jaunimo katekizme vartojamas veiksmažodinis priesagos *-imas* daiktavardis *nupuolimas* (p. 49), jo *Katalikų Bažnyčios katekizme* nėra – vartojamas terminas *nuopolis* (KBK 1997: 27). Nerandame šio termino ir *Religijotyros žodyne* (RŽ 1991).

Recenzuojamame žodyne ypač įvairuoja junginiai su žodžiu *tikėjimas*, plg. *tikėjimas į Dievo Motiną* (p. 57), *tikėjimas į Dievą tėvą* (p. 29), *tikėjimas į Jėzų Kristų* (p. 69) ir *tikėjimas Švenčiausiąją Trejybę* (p. 29)[1] ir kt. Šių nevienodumų, matyt, atsirado dėl kalboje vartojamų dviejų variantų – *tikiu Dievą* ir *tikiu į Dievą*. Katekizme *YouCat taip pat randame ir* galininkinių junginių, ir junginių su prielinksniu *į*: *Jį [Dievą] tikėti* (p. 25), *tikėti Dievą* (p. 26), *tikiu Bažnyčią* (p. 30), *tikime vieną Dievą* (p. 33) ir *Tikiu į Dievą Tėvą* (p. 13, 31), *Tikiu į Dievą Tėvą visagalį* (p. 29), *Tikiu į Jėzų Kristų* (p. 13, 51), *Tikiu į Šventąją Dvasią* (p. 13, 29, 30, 73), *tikime į vieną Dievą* (p. 30, 33), *tikėti į Kūrėją* (p. 37), *krikštijamieji tiki į Dievą* (p. 28) ir kt. Reikia pasakyti, kad jau daugiau nei šimtas metų nesutariama, kuri forma teiktina, ar vartotinos abi. 1909 m. Seinuose susirinkusi pirmoji Poterių kalbos taisymo komisija – kun. Juozas Laukaitis, kun. Alfonsas Petrulis, kun. Aleksandras Dambrauskas (Adomas Jakštas) – kartu su ekspertais kalbininkais Kazimieru Būga, Juozu Balčikoniu, Jonu Jablonskiu, Jurgiu Šlapeliu taip pat svarstė šį klausimą. Kalbininkai siūlė apsieiti be prielinksnio *į*, nes jis lotyniškame originale yra atsiradęs ne pagal lotynišką *credo in Deum*[2], bet dėl lenkų kalbos įtakos[3]. Tačiau Poterių kalbos taisymo komisija, ieškodama kompromiso su senąja dvasininkija, nusprendė palikti žodžių junginius su prielinksniu *į* (PMT 1909: 19, PP 1909: 109).

Kaip teigia kun. Vaclovas Aliulis, „nuo pat XX a. pradžios žymūs lietuvių kalbininkai daugsyk reiškė nepritarimą formai *tikiu į ką*, laikydami tai kaimynų slavų įtaka. Lenkai mat be mažiausio objekto skirtumo turi: *Ja wierzę tylko w Pana Boga, a ty w każde głupstwo wierzysz* (pažodžiui: *Aš tikiu tik į Viešpatį Dievą, o tu tiki į kiekvieną kvailystę*). Bažnytinėje slavų kalboje *vieruju v* sakoma apie visas šventenybes be skirtumo, o gyvosiose rusų, baltarusių, ukrainiečių ir kt. slavų kalbose *vieriu / vieriu v* ir pan. sakoma ir apie šventybes, ir apie banalybes. Nematydami lietuviškoje vartosenoje nuoseklaus reikšmės skirtumo tarp *tikiu į ką* ir *tikiu ką*, mūsų šiuolaikinės bendrinės kalbos tėvai nutarė autentiška laikyti formą be prielinksnio ir reikalavo vartoti *tikiu Dievą*, bet ne *tikiu į Dievą*“ (Aliulis 2000: 47–49; 2008).

[1] J. Klimavičius straipsnyje *Katekizmo kalba – kalbos katekizmas* trumpai aptaria veiksmažodžio *tikėti* ir abstrakto *tikėjimas* vartoseną *Katalikų Bažnyčios katekizme* (Klimavičius 2002: 108–109).

[2] Prielinksnis *in* lotynų kalboje greičiausiai atsirado dėl vertimo iš graikų kalbos, o pastarojoje kalboje – iš hebrajų (aramėjų) kalbos (Zinkevičius 2000: 36).

[3] Plačiau apie Poterių kalbos taisymo komisiją žr. Zinkevičius 2000: 176–189; Rimkutė 2006: 154–155.

Dar vienas diskutuotinas dalykas – termino *atnaša* vartosena. Kalbininkas Jonas Klimavičius straipsnyje *Auka, apiera, atnaša: istorijos ir vartosenos bruožai* rašo, kad terminas *atnaša* yra „lenkiškos (nors lotyniškos kilmės) *apieros* vertalinis pakaitalas (nors atsiradęs jau esant *aukai*), bet netikslus ir net ydingas: nuo lot. *offero, obtuli, oblatum, offere* „nešti priešais; iškišti į priekį; atkišti; parodyti" nušoka į „atnešti" – paronimą *affero, attuli, allatum, affere*" (Klimavičius 2005: 44, plg. Klimavičius 2002: 109). Todėl taisyti reikėtų šiuos terminus: *atnaša (=auka)* (p. 126, 127), *šventoji atnaša (=auka)* (p. 127), *atnašavimo (=aukojimo) malda* (p. 127), *duonos ir vyno atnašos (=aukos)* (p. 127), *atnašų (=aukų) paruošimas* (p. 176).

Katekizme iš viso pateikiama daugiau nei 100 terminų apibrėžčių. Apibrėžiami ne tik religijos terminai, bet ir psichologijos, politikos, medicinos, sociologijos bei kitų sričių terminai, kurių prireikia, aiškinant pagrindines tikėjimo tiesas. Tai labai pagirtina, nes palengvina katekizmo skaitymą. Terminai, kad juos būtų lengviau rasti, išskiriami pusjuodžiu šriftu. Deja, ne visos pateikiamos apibrėžtys gerai nusako sąvokų esmę, yra aiškios, trumpos ir suprantamos, ypač jaunesnio amžiaus skaitytojui. Vieną kitą apibrėžtį būtų galima patikslinti, pvz., terminas *dvasingumas* (lot. *spiritualitas* „dvasia"): *Bažnyčios pamaldumo formos, kilusios iš įvairių šventųjų Šventosios Dvasios persmelktos gyvenimo praktikos. Kalbama apie benediktinų, pranciškonų ar domininkonų dvasingumą* (p. 273). Terminas *dvasingumas* pirmiausia turėtų būti apibrėžiamas kaip tam tikra tikinčiojo ypatybė, o ne pamaldumo forma ar formos. Būtų galima patikslinti ir termino *paruzija* (gr. *parousia* „asmeninis dalyvavimas") apibrėžtį: *Kristaus atėjimas per Paskutinįjį (=Paskutinį) teismą* (p. 72), nes šis terminas vartojamas tik Naujajame Testamente ir ankstyvosios krikščionybės literatūroje (RŽ 1991: 284). Paini *kreacionizmo* (lot. *creatio* „kūrimas") apibrėžtis: *supratimas* (geriau *samprata* – aut. past.), *kad Dievas sukūrė Žemę iš karto tiesiogiai veikdamas, tarsi Pradžios knyga būtų Sukūrimo įvykių ir faktų protokolas* (p. 37), plg. *kreacionizmas*: *koncepcija, teigianti, kad pasaulį sukūręs Dievas* (VaitkTŽŽ 2003). Kiek keistokai aiškinama, kas yra *katechumenas* (gr. *kat'echein* „mokyti"): *dar senovės Bažnyčioje norintieji priimti suaugusiųjų Krikštą – katechumenai – išeidavo trijų pakopų parengimą – katechumenatą – Žodžio liturgijos lydimą tikėjimo tiesų mokymą* (p. 117). Labai plačiai aprašoma, kas yra *Sutvirtinimas* (lot. *confirmatio* „sustiprinimas, sutvirtinimas"): *kaip Krikšto ir Eucharistijos sakramentai, taip ir Sutvirtinimas yra Katalikų Bažnyčios Įkrikščioninimo sakramentas. Per Sekmines Šven-*

toji Dvasia nusileido ant mokinių bendruomenės, taip Ji ateina ir pas kiekvieną pakrikštytąjį, kuris prašo Bažnyčią Šventosios Dvasios malonės, ir sutvirtina jį, kad gyvenimu pajėgtų liudyti Kristų (p. 120). Netiksliai įvardijama, kas yra *tabernakulis* (lot. *tabernaculum* „namelis, palapinė"): *analogiškas Senojo Testamento Sandoros skryniai, Katalikų Bažnyčioje atsirado tabernakulis kaip garbinga, iškili vieta Švenčiausiajam Sakramentui (Kristui duonos pavidalu) laikyti* (p. 131). *Religijotyros žodyne* rašoma, kad tai katalikų bažnyčios įtaisas – spintelė altoriaus (paprastai didžiojo) viduryje Švenčiausiajam Sakramentui laikyti (RŽ 1991: 371). Ši apibrėžtis kur kas aiškesnė. Patikslinti reikėtų termino *egzorcizmas* (gr. *exorkismos* „priversti atsitolinti") apibrėžtį: *malda, kuri saugo arba išvaduoja žmogų nuo piktojo* (p. 156). *Egzorcizmas* nėra malda, tai apeigos piktosioms dvasioms išvaryti (RŽ 1991: 111). Kaip matyti iš pateiktų terminų ir jų apibrėžčių, ne visomis apibrėžtimis nusakoma termino esmė, ne visos yra logiškos, aiškios ir suprantamos.

Katekizmo rengėjai ėmėsi nelengvo darbo – aiškinti tarptautinių žodžių ir skolinių kilmę, kai kada ir reikšmę. Gaila, kad tarptautinių religijos terminų kilmė aprašoma nenuosekliai, pvz., neaiškinama iš lotynų kalbos kilusio tarptautinio termino *religija* (p. 15) kilmė, tačiau aiškinama terminų *misija* (lot. *missio* „siuntimas") (p. 18), *paruzija* (gr. *parousia* „asmeninis dalyvavimas") (p. 72) ir kt. kilmė. Katekizmo skaitytojas gali susipainioti tada, kai termino kilmė aptariama ne vieną kartą, pvz., senojo skolinio *bažnyčia*. Vienur rašoma taip: „Bažnyčia (gr. *ekklesia*) – sušauktieji" (p. 77), kitur taip: „Bažnyčia (gr. *kyriake* – priklausanti Viešpačiui, senovės slavų *boznica* – maldykla) yra sušauktieji (gr. *ex kaleo, ekklesia*) iš visų tautų ir per Krikštą priklausantys Kristaus Kūnui" (p. 77).

Skaitant pastebėta ir kitų netikslumų, pvz., įvardžiuotinių ir neįvardžiuotinių formų įvairavimo: *amžinas gyvenimas* (p. 48) ir *amžinasis gyvenimas* (p. 94) *(=amžinasis gyvenimas)*; *Paskutinysis teismas* (p. 72) ir *Paskutinis teismas* (p. 42, 98) *(=Paskutinis teismas)*; kai kur reikėtų įvardžiuotinės formos, pvz., *kardinalios (=kardinaliosios) dorybės* (p. 173), plg. *dieviškosios dorybės* (p. 172), *žmogiškosios dorybės* (p. 172), *sunkioji (mirtina) (=mirtinoji) nuodėmė* (p. 178). Nevienodai įvardijamas tas pats dalykas, pvz.: *Nekaltasis Marijos prasidėjimas* (p. 57), *Nekaltasis prasidėjimas* (p. 57) ir *Nekaltasis Prasidėjimas* (p. 57) *(=Nekaltasis Švč. M. Marijos prasidėjimas)*; *Paskutinė vakarienė* (p. 115), *Vakarienė* (p. 124) ir *vakarienė* (p. 124) *(=Paskutinė vakarienė)*. Siūlytina vartoti kilmininko formą, o ne priesagos *-inis*

būdvardį, pvz.: *velykinis (=Velykų) Avinėlis* (p. 64), plg. *Velykų Avinėlis* (p. 105). Taisytina lietuvių kalbai nebūdinga žodžių tvarka: *Pratarmė popiežiaus Benedikto XVI (=popiežiaus Benedikto XVI pratarmė)* (p. 3). Be visų paminėtų netikslumų, pastebėta ir korektūros klaidų: *Laškas (=Laiškas) efeziečiams* (p. 23), *Hiteriui (=Hitleriui)* (p. 69).

Katalikiškų katekizmų leidimo lietuvių kalba tradicijos siekia XVI a. pabaigą – katalikams pirmąjį katekizmą Didžiojoje Lietuvoje parengė Mikalojus Daukša (1595 m., Vilnius). Iki šių dienų, jau daugiau nei puspenkto šimtmečio, katekizmai yra verčiami iš lotynų, lenkų, vokiečių ar kitų kalbų į mūsų gimtąją kalbą. Kaip jau minėta, *YouCat* išverstas iš vokiečių kalbos. Reikia apgailestauti, kad vertėja beveik neturėjo kuo remtis – nors išleistų religijos terminų žodynų yra, pvz.: *Religijotyros žodynas* (1991), Česlovo Kavaliausko *Trumpas teologijos žodynas* (1992), *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas* (1997), Gintaro Beresnevičiaus *Religijotyros žodynas: pagrindinės sąvokos* (2003), Herberto Vorgrimlerio *Naujasis teologijos žodynas* (2003)[4], tačiau jų nepakanka, žodynus būtina atnaujini, kai kurios sąvokos aiškinamos ateistiškai, juose nėra kitų kalbų atitikmenų ir pan.

„Savo kalbą reikia nuolat gryninti ir šalinti iš jos visa, kas netobula“, – rašoma *YouCat: lietuviškame jaunimo katekizme* (p. 16). Tai pasakytina ir apie tikinčiųjų kalbą, kuri turi būti ne tik visiems – tiek jaunam, tiek senam – suprantama, bet ir suprantama vienodai. Išsakytomis pastabomis ir pastebėtais nedideliais trūkumas, kurie jokiu būdu nemenkina kruopštaus vertėjos darbo, norėta parodyti, kad dar yra likę tobulintinų dalykų, kad tikinčiųjų kalba, taip pat ir terminija, kuria kalbiškai santykiaujama su Dievu, turi būti be „kasdienos šiukšlių ir nuodėvų“ (Maceina 1982: 129).

LITERATŪRA

Aliulis V. 2000: Tikėti ką, tikėti į ką? – *Sandora* 3, 47–49.

Aliulis V. 2008: *Tikėjimo išpažinimas: „tikėti Dievą“ ir „tikėti į Dievą“*? Prieiga per internetą: www.vlkk.lt/lit/naujienos/naujiena.1092.html.

Beresnevičius G. *Religijotyros žodynas: pagrindinės sąvokos*. Vilnius: Tyto alba, 2003.

Kavaliauskas Č. *Trumpas teologijos žodynas*. Vilnius: Logos knyga, 1992.

KBK 1997: *Katalikų Bažnyčios katekizmas*. Kaunas: LKB Tarpdiecezinė katechetikos komisijos leidykla.

Klimavičius J. 2002: Katekizmo kalba – kalbos katekizmas. – *Kalbos kultūra* 75, 105–119.

Klimavičius J. 2005: *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Krikščioniškosios ikonografijos žodynas. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.

[4] Iš vokiečių kalbos išvertė Gediminas Žukas.

Maceina A. 1982: Iš minties pasaulio. – *Aidai* 2, 128–132.
PP 1909: Pataisytieji poteriai. – *Vadovas* 14, 107–129.
PMT 1909: Prie maldų taisymo. – *Vadovas* 9, 17–37.
PR 2007: *Pasaulio religijos: naujas populiarus žinynas*. Vilnius: Alma littera.
Rimkutė A. 2006: Religijos terminijos tvarkyba *Draugijoje*. – *Terminologija* 13, 149–159.
RŽ 1991: *Religijotyros žodynas*. Sud. R. Petraitis. Vilnius: Mintis.
Šventasis Raštas: Naujasis ir Senasis Testamentas. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2009.
VaitkTŽŽ 2003: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Fotonija (e. leidimas).
Vorgrimler H. *Naujasis teologijos žodynas*. Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003.
Zinkevičius Z. 2000: *Lietuvių poteriai*: *kalbos mokslo studija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Gauta 2012-11-04

Aušra Rimkutė
Žemaitijos kolegija
Muziejaus g. 29, LT-87356 Telšiai
E. paštas ausra.rimkute@gmail.com

О Третьем Международном симпозиуме *Терминология и знание*

СЕРГЕЙ ШЕЛОВ, АЛЕКСЕЙ ЦУМАРЕВ
Институт русского языка им. В. В. Виноградова Российской академии наук

8–10 июня 2012 г. в Институте русского языка имени В. В. Виноградова РАН прошел III Международный симпозиум *Терминология и знание*, организаторами которого выступили Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН (Москва) и Научно-исследовательский центр русской филологии и культуры Хэйлунцзянского университета Министерства образования Китайской Народной Республики (Харбин). Оргкомитет симпозиума возглавили два сопредседателя: с Российской стороны – директор Института русского языка им. В. В. Виноградова академик РАН А. М. Молдован, с Китайской стороны – директор Научно-исследовательского центра русской филологии и культуры Хэйлунцзянского университета доктор филологических наук г-жа Сунь Шуфан.

Участникам симпозиума был предложен для разработки широкий круг вопросов по терминологии и языкам для специальных целей:

1. Философия термина: основные имена и идеи;
2. История терминоведения;
3. Национальные терминологические ресурсы в бумажной и электронной формах;
4. Что нового дало науке о терминах когнитивное терминоведение?;
5. Научная картина мира сквозь призму терминологии: имеются ли национальные особенности?;
6. История русской терминологии и российского терминоведения;
7. История китайской терминологии и китайского терминоведения;
8. Сопоставительные исследования в терминоведении;
9. Социолингвистические исследования в терминоведении;
10. Вопросы преподавания терминоведения;

11. Связь терминологии и научной теории;

12. Особенности терминологии гуманитарных наук;

13. Терминология и другие классы специальной лексики – профессионализмы, профессиональные жаргонизмы, предтермины, прототермины, терминоиды и т.п.;

14. Непрофессиональная терминологическая лексика;

15. Прикладное терминоведение: состав, современное состояние, перспективы;

16. Книжная и компьютерная терминологическая лексикография: состояние и ближайшие перспективы;

17. Терминологизация и детерминологизация лексики;

18. Принципиальные идеи автоматизированного извлечения терминов из текста;

19. Роль терминологии в формализованном представлении научного знания.

В симпозиуме приняли участие около 40 специалистов из России, Китая, Белоруссии, Украины и Финляндии. Со вступительным словом выступили директор Научно-исследовательского центра русской филологии и культуры Хэйлунцзянского университета доктор филологических наук г-жа Сунь Шуфан, которая рассказала о направлениях работ руководимого ею Центра, и ученый секретарь Института русского языка В. А. Пыхов, который представил историю Терминологического центра Института русского языка и проводимых им симпозиумов *Терминология и знание*.

На пленарном заседании были обсуждены новейшие результаты разнообразных исследований профессиональных языков и их терминологической лексики. В ходе заседания многие участники получили возможность познакомиться с работами в области терминоведения, проводимыми в Китае и, в частности, в Научно-исследовательском центре русской филологии и культуры Хэйлунцзянского университета, с историей формирования китайской терминологии и терминологической науки в Китае. В свою очередь зарубежные коллеги смогли ознакомиться с состоянием терминоведения в России, с когнитивным направлением российского терминоведения, с особенностями исторического развития профессиональной и терминологической лексики

русского языка и становлением целого самостоятельного раздела исторического терминоведения. Перечень докладов, сделанных на пленарном заседании, включает следующие выступления:

1. Чжэн Шупу (Харбин, Китай), Очиров О. Р. (Москва, Россия). *Китайское терминоведение: от традиции «упорядочения названий» к современной теории*; 2. Новодранова В. Ф. (Москва, Россия). *Методы когнитивного анализа в исследованиях языков для специальных целей*; 3. Е Цисун (Харбин, Китай). *Терминология в Грамматике «Ма Цзянчжуна» («Ма ши вэньтун») и ее системное описание*; 4. Фельде О. В. (Красноярск, Россия). *Историческое терминоведение русского языка: достижения, проблемы, перспективы*; 5. Wei Xiangqing, Hu Ye, Wang Dongbo (Нанкин, Китай). *Building a Large-Scale Interchange Oriented Chinese-English Term Bank: The NUTERM BANK*; 6. Шелов С. Д. (Москва, Россия). *Новая парадигма терминоведения: некоторые перспективы*.

Докладчики секции *Терминология отдельных наук, областей знания и деятельности* представили широкий спектр исследований специальной лексики самых различных областей знания – от медицины до языкознания и от археологии до химии. В поле их зрения оказались и вопросы терминологической вариантности, и динамика развития терминологических систем, и вопросы авторской терминологии, и проблемы систематизации и упорядочения терминологии и многие другие. Среди докладов этой секции представлены следующие:

1. Алексеева М. О. (Москва, Россия). *Своеобразие динамических процессов в терминологии православия*; 2. Дмитриева Л. О. (Москва, Россия). *Терминологический аспект логического анализа слов Рене де Соссюра*; 3. Иванова Г. А. (Киров, Россия). *Терминологическая вариантность в метаязыке лингвистики: нормативный аспект*; 4. Какзанова Е. М. (Москва, Россия). *Химические термины-эпонимы топонимического содержания*; 5. Карпухина Н. М. *Метафоризация как способ образования профессиональных номинаций (на материале экономической лексики)*; 6. Кокорина Ю. Г. (Москва, Россия). *Археологическая терминология и терминосистема археологии: две структуры концептуальной области – две парадигмы знания*; 7. Краснов А. Н., Слоева Е. А., Журавлев А. П. и др. (Самара, Россия). *Роль терминологии в формировании концептуальной модели предметной области (на примере подъ-*

языка травматологии); 8. Лазуткина Е. М. (Москва, Россия). *Термин «литературный язык»*.

Значительный интерес вызвали выступления в секции *Терминология и общая лексика. Терминология среди других языковых единиц*. В них была представлена целая палитра соотношений общеязыкового значения слова, значения того же по форме слова в специальном подъязыке той или иной тематической области и, наконец, того же слова в другом подъязыке другой (хотя, возможно, смежной) области. Эта непростая картина семантики специальных языковых единиц осложняется еще и различиями в восприятии тех же единиц различными культурно-региональными общностями и образованиями, а также наличием разных видов общения, использующих не только специальную лексику, соответствующую литературной или профессиональной норме, но и разговорные единицы (профессионализмы, профессиональные коллоквиализмы), лексику профессиональных жаргонов и профессионального просторечия. Среди докладов этой секции выступления:

1. Крысин Л. П. (Москва, Россия). *Термин как объект лексикографии*; 2. Иконникова В. А. (Москва, Россия). *Отражение научной и языковой картины мира в языке юристов и обывателей*; 3. Виноградов С. Н. (Нижний Новгород, Россия). *Аксиологические аспекты термина*; 4. Лейчик В. М. (Москва, Россия). *Сопоставление русского общего и профессионального просторечия с жаргонами*; 5. Цумарев А. Э. (Москва, Россия). *Сочетания словарных помет как средство характеристики специальной лексики*.

Часть докладов была посвящена национальным терминологическим ресурсам, терминологическим банкам данных, интернационализации и автоматизации терминологической работы. Выступления на соответствующие темы составили самостоятельную секцию, в ходе работы которой были заслушаны следующие доклады:

1. Kudashev I. S. (Helsinki, Finland). *Quality Assurance Infrastructure for Term Banks and Collaborative Terminological Projects*; 2. Туровская Л. В. (Киев, Украина). *Сопоставительное терминоведение в Украине конца XX–начала XXI в.* (доклад был зачитан Л. Н. Васильковой); 3. Shelov S. D. (Москва, Россия). *How much do we know when we know nothing but term definitions?*; 4. Сунь Хуань (Харбин, Китай). *Истоки исследования китайской терминологии*.

На секции *Когнитивное терминоведение и языки для специальных целей. Способы образования и форма специальных языковых единиц* участники симпозиума обратились к анализу языковых единиц (и терминов, в частности) сквозь призму категории языковой личности и дискурса, отмечая также связь терминологической проблематики с вопросами языковой картины мира. На этой секции выступили:

1. Казимирова И. А. (Киев, Украина). *Языковая личность в современном украинском когнитивно-дискурсивном терминоведении: аспекты изучения*; 2. Комарова З. И., Глазырина А. И. (Екатеринбург, Россия). *Английские контактные морфемы в вариантах русского компьютерного подъязыка*; 3. Лазарева М. Н. (Пермь, Россия). *Когнитивный аспект структурно-семантических особенностей фитонимов, функционирующих в терминологии прикладной науки (на материале французского языка)*; 4. Мишланова С. Л. (Пермь, Россия). *Когнитивно-дискурсивный анализ семантических отношений в процессе терминологизации*; 5. Шмелев А. Д. (Москва, Россия). *Научная картина мира и научная терминология: универсальное и лингвоспецифичное.*

Прикладным аспектам терминоведения была посвящена работа секции *Терминологическая лексикография, прикладное терминоведение и преподавание языков для специальных целей.* В выступлениях докладчиков были продемонстрированы аспекты взаимодействия терминологии и информационных технологий и, соответственно, терминоведения и информатики. Эта проблематика была обусловлена содержанием докладов:

1. Беляева Л. Н. (Санкт-Петербург, Россия). *Технический перевод, терминология и информационные технологии*; 2. Силков С. В. (Минск, Белоруссия). *Терминологический словарь и информационные ресурсы по архивологии, документологии, терминоведению и поиску информации*; 3. Авербух К. Я. (Москва, Россия). *Проблема преподавания LSP*; 4. Табанакова В. Д. (Тюмень, Россия). *Авторский термин: воспринимаю, интерпретирую, перевожу*; 5. Кантышева Н. Г. (Тюмень, Россия). *Гипермедиальность современных терминологических словарей (на примере электронного глосссария Экологический аудит).*

В заключение симпозиума были высказаны пожелания относительно целесообразности продолжения исследования терминологии и языков для специальных целей, кооперации и координации этой ра-

боты на международном уровне, необходимости издания в России международного журнала по терминоведению, а также относительно новых форм проведения будущих научных мероприятий в области терминоведения.

Gauta 2012-06-24

Сергей Шелов
Институт русского языка им. В. В. Виноградова
ул. Волхонка, д. 18/2, 119019, Москва, Россия
Эл. почта volehs@mail.ru

Алексей Цумарев
Институт русского языка им. В. В. Виноградова
ул. Волхонка, д. 18/2, 119019, Москва, Россия
Эл. почта zumarew@yandex.ru

Tarptautinė mokslinė konferencija *Kalbos gramatinė ir leksinė sistema, jos funkcionalumas ir normatyvumas*

SOLVITA LABANAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Šių metų pavasarį Latvijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Latvistikos ir baltistikos skyriaus Latvių ir bendrosios kalbotyros katedra ir Baltų kalbotyros katedra surengė 48-ąją tarptautinę konferenciją *Valodas gramatiskā un leksiskā sistema, tās funkcionalitāte un normatīvums* (*Kalbos gramatinė ir leksinė sistema, jos funkcionalumas ir normatyvumas*), skirtą žymiam latvių kalbininkui, folkloristui, literatūrologui ir metodininkui Arturui Uozuolui (Arturs Ozols). Kovo 15–16 d. diskutuoti į universitetą atvyko pranešėjai iš Latvijos, Lietuvos, Rusijos ir Suomijos.

Rytinė pirmosios dienos dalis buvo skirta A. Uozuolo asmenybei ir jo veiklai atskleisti. Ojaras Lamas (Ojārs Lāms) pranešime *Arturas Uozuolas ir latvių literatūrologija* supažindino su mokslininko straipsniais, kurie yra svarbūs, tiriant moderniąsias literatūros tendencijas Europoje, nepublikuota literatūros mokslo medžiaga ir latvių literatūros istorijos paskaitų konspektais. Mara Vyksna (Māra Vīksna) ir Rita Treija kalbėjo apie Latvių folkloro saugyklos fonduose saugomą archyvinę A. Uozuolo medžiagą, liudijančią tyrėjo gebėjimą sudominti folkloro rinkimu jaunimą. Raštijos ir muzikos muziejaus (buvęs Rainio Literatūros ir meno muziejus) atstovė Ilona Miezytė (Ilona Miezīte) apžvelgė profesinę A. Uozuolo veiklą (jo daktaro disertaciją, skirtą latvių liaudies dainų sintaksei) ir jo asmeninį gyvenimą. Pasakojo, kad paskutiniais gyvenimo metais A. Uozuolas buvo pradėjęs rašyti humoristinę pjesę, kurios pagrindinio veikėjo prototipas veikiausiai buvo jis pats, o kiti veikėjai – jo kolegės kalbininkės.

Vėliau darbas buvo tęsiamas dviejose sekcijose. Pirmoje sekcijoje *Kalbos norminimas* Dzintra Lelė-Rozentalė (Dzintra Lele-Rozentāle) ir Ineta Baluodė (Ineta Balode) kalbėjo apie XIX a. matininkų laikų „pidžinizaciją“, kuriai buvo būdingas perdėtai taisyklingas kalbėjimas (*Fardon* (= *Pardon*)), vartoti Baltijos vokiečių kalbos elementai (/g/ > /j/) ir kt.

Rasuolė Vladarskienė paminėjo aktualias Europos Sąjungos dokumentų vertimų kalbos tvarkybos problemas: terminijos, morfologijos, sintaksės dalykus. Pranešėja pabrėžė būtinumą rūpintis vertimų kalbos taisyklingumu, kadangi Europos Sąjungos dokumentų vertimai tiesiogiai veikia bendrinę lietuvių kalbą. R. Vladarskienės žodžiais tariant, verčiant ES dokumentus būtina nenutolti nuo originalo, todėl ilgi, sudėtingos struktūros, neaiškūs sakiniai iš ES dokumentų patenka į lietuvišką tekstą ir keičia savitas, dešimtmečius puoselėtas administracinio stiliaus ypatybes.

Valda Salminia (Valda Salmiņa) savo pranešime atkreipė dėmesį į armėnų vardų vartojimo tendencijas latvių kalboje – paralelinių formų egzistavimą ir jų priežastis.

Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną pristatė Rita Miliūnaitė. Kalbininkė akcentavo teorinius ir taikomuosius projekto tikslus: sukurti duomenų bazę, joje nuolat kaupti naująją lietuvių kalbos leksiką ir ilgainiui, atliekant mokslinius tyrimus, atskleisti sisteminį šios leksikos vaizdą. Naujažodžių duomenynas, pasak R. Miliūnaitės, leidžia daryti išvadą, kad lietuvių kalba turi užtektinai darybinių išgalių atsinaujinti ir tenkinti pačius įvairiausius ją vartojančios visuomenės poreikius.

Antroje sekcijoje *Gramatika ir leksika* Bronius Maskuliūnas nagrinėjo XVIII amžiaus, kuris yra bene vienas mažiausiai ištirtų lietuvių rašomosios kalbos raidos laikotarpių, tekstus. Smulkiau jis apžvelgė vieną lietuvių rašomosios kalbos vartosenos aspektą – refleksyvumo raišką.

Anna Frydenberga (Anna Frīdenberga) aiškino latvių kalbos priesagos *-ība* (*-yba*) darinių motyvaciją pirmojo latvių kalbininko rašytojo Georgo Mancelio darbuose. Jaunosios kalbininkės nuomone, ypatybių pavadinimai su priesaga **-ībā* kaip atskiras žodžių darybos tipas būdingas būtent baltų kalboms.

Rolando Kregždžio pranešimas buvo skirtas lietuvių kalbos leksemų gramatinės formos nustatymo metodikos, grindžiamos semasiologine analize, kuri svarbi ne tik nustatant žodžio etimologiją, bet ir kodifikuojant jo gramatinę reikšmę, aktualizacijai.

Lienė Markus-Narvila (Liene Markus-Narvila) kalbėjo apie germanizmus pietvakarių Kuržemės tarmėse, jų skolinimosi šaltinius. Ji nurodė, kad dalis germanizmų yra gyvybingi ir XXI a. pradžioje – tarmėse randami jų fonetiniai ir morfologiniai variantai.

Po parodos *Arturui Uozuolui – 100* atidarymo Dzintra Paeglė (Dzintra Paegle) pasakojo apie užmirštą A. Uozuolo metodikos rankraštį, o Lidija Leikuma – apie A. Uozuolo latvių kalbos mokymo koncepcijos aktualumą šiandien.

Popietinė konferencijos dalis buvo skirta gimtosios kalbos problemoms svarstyti. Ina Boikienė ir Nadežda Ševeliova aptarė mokinių kūrybinių gebėjimų ugdymą gimtosios (rusų) kalbos pamokose. Pasak pranešėjų, problema aktuali tuo, jog kūrybinių gebėjimų ugdymas yra svarbi sąlyga lavinant mokinio asmenybę.

Latvijos švietimo kokybės klausimus įvairiais aspektais apžvelgė Latvių kalbos agentūros Švietimo skyriaus metodininkė Vineta Vaivadė (Vineta Vaivade). Išnagrinėjusi kai kurių leidyklų išleistas latvių kalbos mokymo priemones, skirtas 5–9 klasei, ji padarė išvadas: a) nėra bendro supratimo dėl mokymosi gebėjimų; b) mokiniams nesiūlomi užduočių atlikimo pavyzdžiai ir eiga; c) trūksta savarankiško mokymosi gebėjimų ugdymo ir kt.

Ingrida Balčiūnienė ir Gintara Povilaitienė pristatė rišliojo pasakojimo ugdymo, pasitelkiant paveikslėlių sekas, metodiką. Daug dėmesio skyrė užduoties kontekstui, kuris suteikia vaikui papildomų galimybių geriau suvokti rišliojo pasakojimo funkcijas, struktūrą ir taisykles.

Evelina Zilgalvė (Evelīna Zilgalve) svarstė dalelytės ir prieveiksmio skyrimo kriterijus, apžvelgė probleminius atvejus.

Sekcijoje *Leksika ir terminologija* skaityti trys pranešimai, kuriuose nagrinėti augalų vardai. Laimutė Baluodė (Laimute Balode) analizavo, kaip vartojamas *liepos* apeliatyvas Latvijos toponimikoje. Pirmoji pranešimo dalis buvo skirta objektams, kuriems pavadinti vartojama leksema *liepa*, probėgšmais pažvelgta į vietovardžių nominaciją, antroje dalyje autorė nagrinėjo žodžio *liepa* vedinius.

Pranešimą *Latvių liaudies dainų leksika lietuviškai: medžių pavadinimai* skaitė Regina Kvašytė. Medžiagą pranešėja rinko iš latvių liaudies dainų tekstų rinkinio *Lekia mano žirgelis* (1989; vertė Sigitas Geda) ir nustatė, kad vertimuose dažniausiai sutinkamas medžio pavadinimas *ąžuolas*, perpus rečiau – *beržas*.

Apie *Baltijos šalių floros* lietuviškus ir latviškus augalų genčių vardus kalbėjo Solvita Labanauskienė. Ji aptarė darybiškai neskaidomus genčių vardus, darinius bei dūrinius, parodė jų bendrybes ir skirtybes.

Paskutinis šios sekcijos Inetos Bernotos pranešimas buvo skirtas kulinarijos terminams pirmose latvių kalba išleistose virėjų knygose aptarti.

Antrąją konferencijos dieną pradėjo Diana Laiveniecė (Diāna Laiveniece) ir Normundas Dzintaras (Normunds Dzintars) (Latvijos universitetas). Pranešėjai apžvelgė A. Uozuolo įnašą į latvių kalbos mokymo metodiką. Inta Urbanoviča pristatė reikšmingą A. Uozuolo kalbotyros istorijos medžiagą, kuri atspindi Europos struktūralizmo idėjų plėtrą.

Gramatikos sekcijos pranešimuose buvo nagrinėti morfologijos ir sintaksės klausimai. Lyga Vogina (Līga Vogina) aptarė A. Uozuolo pastebėjimus dėl sakinio semantikos. Daugiausia sintaksės dalykų, pasak pranešėjos, nagrinėjama kalbininko daktaro disertacijoje *Klasikinių latvių liaudies dainų sintaksės klausimai*. Kitas latvių kalbos sintaksės problemas pranešimuose aptarė Natalija Perkova (Natalia Perkova) (*Savybinių įvardžių ir naudininko linksnio vartojimas latviškuose sakiniuose su neveiksmažodiniais predikatais*), Lienė Kalviša (Liene Kalviša) (*Reikiamybės nuosaka ir evidencialumas*) ir Linda Apsė (Linda Apse) (*Prielinksnio ANT reikšmių ir vartosenos ypatybės*).

Gita Elksnytė (Gita Elksnīte) skaitė pranešimą apie būdvardinius žodžių junginius XVII a. žodynuose. Pranešėja lygino Georgo Mancelio, Janio Langijo (Jānis Langijs) ir Kristoforo Fyrekerio (Kristofors Fīrekers) žodynuose vartotus šių žodžių junginių sintaksinių ryšių tipus.

Leksikos ir leksikografijos sekcijoje Brigita Bušmanė kalbėjo apie veiksmažodžio *valgyti* semantiką. Ji atskleidė, kad tarmėse registruoti šio žodžio sinonimai gali rodyti veiksmo intensyvumą, greitį, trukmę, būdą ir pan. Janina Švambarytė-Valužienė pristatė rengiamą Mato Slančiausko ir jo bendradarbių pasakojamosios tautosakos leksikos istorinį žodyną, kuriame pateikiama Šiaurės Lietuvos leksika.

Apie frazeologinius palyginimus latvių liaudies dainose referavo Ilga Migla. Anot tyrėjos, savo darbuose A. Uozuolas išvardija, kokie augalų ir medžių pavadinimai vyrauja latvių liaudies dainose: *liepa, ąžuolas, rožė, gėlė*.

Violeta Černė pranešime nagrinėjo muzikos instrumentų pavadinimų pateikimą aiškinamajame *Lietuvių kalbos žodyne*, atkreipdama dėmesį į jų semantinių duomenų ir iliustracijų laukus.

XIX a. pabaigos–XX a. pradžios pirmosios pusės lietuvių matematikos terminijos formavimosi tarpsnį ir pirmųjų spausdintų lietuviškų aritmetikos vadovėlių terminiją aptarė Diana Šilobritaitė. Ji palygino žymių visuomenės veikėjų Povilo Matulionio, Jono Spudulio ir Petro Vileišio vadovėlius, atliko matematikos terminų analizę.

Popietinėje *Fonetikos* sekcijoje kalbėta apie akustinius latvių kalbos garsų požymius. Pranešimus apie tai skaitė Juris Grigorjevas (Juris Grigorjevs) (*Latvių kalbos šoninių priebalsių ir vibrantų akustinės ypatybės*), Inesė Indričanė (Inese Indričāne) (*Dusliųjų afrikatų /c/, /č/ ir priebalsių /ts/ /tš/ atskyrimas*), Solveiga Čeiranė (Solveiga Čeirane) (*Formančių pereigų pa-*

lyginimas: CV ar VC). Ilzė Auzinia (Ilze Auziņa), Gunta Nešporė (Gunta Nešpore) ir Baiba Saulytė (Baiba Saulīte) pasakojo apie skaitomo teksto kalbos intonaciją.

Antrojoje sekcijoje kalbos norminimo klausimus gvildeno Dzintra Šulcė (Dzintra Šulce). Ji nagrinėjo 1933–1942 m. Rygos Latvių draugijos Kalbotyros skyriaus posėdžių protokolus. Pranešėja pristatė Janio Endzelyno (Jānis Endzelīns) nuomonę atskirų gramatinių formų darybos, vartosenos ir rašybos klausimais.

Daiva Murmulaitytė kalbėjo, kaip Lietuvių kalbos institute rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* stengiamasi laikytis sistemiškumo principo pateikiant vedinius, su kokiais sunkumais susiduriama. Nagrinėti trijų rūšių vediniai: veiksmažodžių bei vardažodžių abstraktai, deminutyvai ir vediniai su priešdėliu *ne-*.

Vilija Sakalauskienė aptarė sinoniminių reikšmių pateikimo problemas aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose. Jos nuomone, kylančios diskusijos rodo, jog sinonimiškumo problema tampa labai aktuali. Tai verčia iš naujo atkreipti akis į sinonimiją ir sinonimo sampratą, peržiūrėti jau išleistus žodynus ir ypač būti akyliems rengiant naujus.

Latvių mokslininkė Olga Uozuolinia (Olga Ozoliņa) savo pranešime nagrinėjo viduramžių bendrinę prancūzų kalbą.

Baigiamieji konferencijos pranešimai buvo skirti A. Uozuolo sintaksės darbams. Andra Kalnača skaitė pranešimą *Šiandieninė Arturo Uozuolo analitinio debityvo interpretacija*, o Ilzė Lomanė (Ilze Lokmane) – *Arturas Uozuolas ir probleminiai dabartinės sintaksės klausimai*.

Tarptautinės teminės A. Uozuolo konferencijos Rygoje organizuojamos nuo 1965 m., tad rengėjai susitikti kviečia ir kitais metais. Išleistas konferencijos pranešimų tezių rinkinys.

Gauta 2012-11-16

Solvita Labanauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas labanauskiene@lki.lt

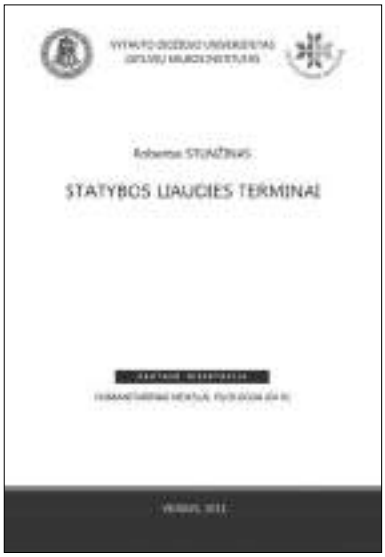

Robertas Stunžinas
STATYBOS LIAUDIES TERMINAI.
DAKTARO DISERTACIJA
Vilnius: Lietuvių kalbos institutas,
2011, 159 p.

SOLVITA LABANAUSKIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

2011 metų birželio 28 d. Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro darbuotojas Robertas Stunžinas klotingai apgynė daktaro disertaciją *Statybos liaudies terminai*, kuriai autorius pasirinko bemaž netyrinėtą leksikos sluoksnį. Tiriamąjį darbo objektą sudaro 5533 statybos liaudies terminai ir jų variantai. Disertacijos tikslas – nustatyti statybos liaudies terminų santykį su mokslo terminija, ištirti statybos liaudies terminų raišką, reikšmes ir tarpusavio ryšius. Statybos liaudies terminai darbe nagrinėjami aprašomuoju, lyginamuoju ir statistiniu metodais, taip pat naudojamasi komponentinės analizės principais. Kaip pagrindinius šaltinius disertacijos autorius pasirinko *Lietuvių kalbos žodyną* ir *Lietuvių kalbos atlasą*. Išsamesnį tiriamosios srities vaizdą praplečia tarmių žodynai: *Druskininkų tarmės žodynas*, *Kaltanėnų šnektos žodynas*, *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* (I t.), *Kupiškėnų žodynas* (I t.), *Lazūnų tarmės žodynas*, *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas* ir *Zanavykų šnektos žodynas* (I–III t.).

R. Stunžino darbą sudaro įvadas, dvi dėstomosios dalys, išvados, pagrindinių šaltinių (10 pozicijų), papildomų šaltinių (15 pozicijų) ir literatūros (119 pozicijų) sąrašai.

Įvade nurodomi disertacijos temos pasirinkimo motyvai, darbo naujumas, aktualumas, trumpai apžvelgiami statybos liaudies terminų šaltiniai ir ty-

rinėjimai, pristatomas tiriamasis objektas, darbo tikslas, uždaviniai ir metodai, paaiškinama disertacijoje vartojamų *liaudies terminų, statybos liaudies terminų, lietuviškų terminų, skolinių, hibridinių terminų, sinoniminių terminų, daugiareikšmių liaudies terminų, homoniminių terminų, variantų, metaforinių terminų* ir *metoniminių terminų* samprata. Jame taip pat pateikiami ginamieji teiginiai ir autoriaus skelbtos publikacijos disertacijos tema.

Pirmojoje iš pagrindinių dalių *Liaudies terminų samprata, požymiai ir santykis su mokslo terminais* aptariami liaudies terminijos bruožai ir jos santykis su mokslo terminija. Autorius išsamiau nagrinėja, kokiais keliamais reikalavimais skiriasi liaudies ir mokslo terminai, aptaria jų semantinius laukus, kategorizavimą, klasifikavimą, liaudies ir mokslo terminų nominaciją.

Antrąją dalį *Statybos liaudies terminų reikšmės skyriai, kilmė, sinonimija, daugiareikšmiškumas, homonimija ir varijavimas* sudaro aštuoni skyriai ir dvidešimt du poskyriai. Šioje dalyje nagrinėjama terminų reikšmė, kilmė, sinonimiškumas, daugiareikšmiškumas, homonimija ir varijavimas. Visą tiriamą medžiagą sudaro šie reikšmės skyriai: 1) pastatų, jų dalių ir patalpų pavadinimai, 2) pastatų konstrukcijų pavadinimai, 3) pastatų įtaisinių pavadinimai, 4) tvorų ir aptvarų pavadinimai, 5) statybinių medžiagų pavadinimai, 6) statybos įrankių, priemonių ir atliekų pavadinimai, 7) statybinių medžiagų gaminimo vietų, įrenginių ir dirbtuvių pavadinimai, 8) statybos amatininkų pavadinimai.

Kilmės atžvilgiu aptariami lietuviški, svetimos kilmės ir mišrūs terminai. Autoriaus pirmiausia skiriami pagrindiniai, svarbiausi, terminai, kurie toliau aprašomi pagal tarpusavio hierarchinį ir nehierarchinį išsidėstymą. Hierarchinis išsidėstymas nagrinėjamas pagal giminės ir rūšies bei visumos ir dalies santykius. Skiriant gimininius ir rūšinius terminus, atsižvelgiama į terminų aiškinimus šaltiniuose ir į logines įvardijamų sąvokų sąsajas. Šiame skyriuje aptariami ir hiponiminio varijavimo atvejai – jais siekiama parodyti terminų raiškos priemonių įvairumą. Nagrinėjant terminų sinonimiją, aptariama terminų kilmė ir sinonimų eilutės. Atskiras dėmesys skiriamas metaforiniams ir metoniminiams terminams. Analizuojant terminų daugiareikšmiškumą, naudojamasi paradigminiu semantinės analizės principu, atsižvelgiama į tai, kokiais ryšiais siejasi terminai. Paskutinėje kiekvieno skyriaus dalyje aptariamas terminų išraiškos varijavimas. Disertacijoje apsiribota tik tais atvejais, kai variantai skiriasi tik vienu kuriuo

požymiu. Varijavimas nagrinėjamas pagal kalbos lygmenis ir skiriami trijų tipų variantai: akcentiniai, fonetiniai bei morfologiniai.

Parašytas nuodugnus liaudies terminų tyrimas, kuris yra aktualus, pateikiama nemažai apibendrintos informacijos apie statybos liaudies terminiją. R. Stunžino disertacija galės naudotis dabartinės statybos terminijos tvarkytojai, normintojai ir tobulintojai.

Gauta 2012-12-03

Solvita Labanauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas labanauskiene@lki.lt

Disertacija apie Tautos Atgimimo laikų lietuviškų katekizmų religijos terminus

STASYS KEINYS
Lietuvių kalbos institutas

Visų trijų turinčių rašto paminklų baltų kalbų pìrmosios spausdintos knygos yra katekizmai – prūsų išleistas 1545 m. ir lietuvių – 1547 m. (abudu evangelikų liuteronų) Karaliaučiuje, o latvių – 1585 m. (katalikų) Vilniuje. Pačiame to pat XVI amžiaus gale Vilniuje išėjo dar du lietuviški katekizmai – 1595 m. katalikų ir 1598 m. evangelikų reformatų.

Būdami labai brangūs ir svarbūs mūsų kalbos paminklai, senieji katekizmai jau trečias šimtmetis lietuvių ir apskritai baltų kalbų, taip pat senosios lietuvių literatūros tyrinėtojų vis neišleidžiami iš akių. Be kito ko, apie juos parašyta mokslo laipsniams gauti skirtų disertacijų, pavyzdžiui, 1929 m. daktaro disertaciją apie Martyno Mažvydo 1547 m. katekizmo kalbą paskelbė norvegų kalbininkas Christianas Šveigardas Stangas (1900–1977), šešto dešimtmečio pradžioje mokslų kandidato (dabar būtų – mokslų daktaro) disertaciją apie Merkelio Petkevičiaus 1598 m. katekizmo leksiką apgynė Jonas Kruopas (1908–1975). Mikalojaus Daukšos 1595 m.

katekizmo kalbai, ypač leksikai, ne vieną puslapį savo monografijos apie šį raštijos darbininką (*Mikalojus Daukša*, 1963 m.; jos pamatu 1966 m. apginta mokslų daktaro, dabartiniais terminais – habilituoto mokslų daktaro, disertacija) paskyrė Jurgis Lebedys (1913–1970). Tačiau vėlesnių amžių katekizmų kalbai didesnio dėmesio iki šiol nerodyta. Tai, be kitų dalykų, galėjo lemti apskritai suprastėjusi, stipriai aplinkybių ir paprastai lenkiškų originalų paveikta tikybos raštų kalba, prisidėjusi prie lietuvių kalbos, ypač jos žodyno ir sintaksės, lenkinimo. Tad svarbiausias XIX amžiaus gale išsiplėtusio Tautos Atgimimo sąjūdžio kalbos baro žygis buvo dabartinės bendrinės kalbos kūrimas ir ugdymas jos savitumo, gyvumo, t. y. lietuviškumo, pamatu. Šio laikotarpio pradžios (1880–1901 metų) kalbos norminimo veiklai skirta 1952 m. apginta Jono Palionio mokslų kandidato disertacija.

Kalbamu atžvilgiu Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centre Aušros Rimkutės parašyta ir 2012 metų gegužės 18 dieną tame institute apginta humanitarinių mokslų daktaro disertacija *1883–1916 metų katekizmų religijos terminai* (darbo vadovas dr. Jonas Klimavičius) yra lietuviškų Vakarų krikščionybės katekizmų (disertacijos antraštė platesnė) leksikos svarbios dalies tyrinėjimų tąsa ir tuo pat metu perėjimas prie nuodugnesnio naujųjų laikų tikybos kalbos tyrimo. Plačiau žiūrint, ši disertacija įsiliejo į naujojo Tautos Atgimimo, prasidėjusio, kaip įprasta teigti, su *Aušra* (1883 m.) ir atvedusio į tėvynės valstybingumo atkūrimą 1918 metais, taip pat kartu nuo šio Atgimimo neatskirtino spartaus dabartinės bendrinės mūsų kalbos kilimo studijų srautą.

Disertacijos autorė iš bibliografijos šaltinių nustatė, kad tiriamu laiko tarpu, t. y. per 34 (ne 33, žr. p. 41) XIX amžiaus galo ir XX amžiaus pradžios metus, buvo išleisti 99 lietuviški katekizmai – 87 katalikams, 9 liuteronams ir 3 reformatams (p. 13, 41). Medžiaga rinkta iš 65 katekizmų ir penkių papildomų šaltinių (p. 41 visi 70 pateikti kaip katekizmai), kiti (29) esą nauji nekeisti ar menkai keisti kartotiniai leidimai. Iš viso su variantais ir pasikartojimais iš skirtingų katekizmų surinkta 20 900, o, atmetus keleto išnašoje pasakytų grafikos atvejų (dėl didžiųjų ir mažųjų raidžių, balsių *ė* ir *ē,* priebalsių *v* ir *w, l* ir *ł, š* ir *sz* bei *č* ir *cz* vartojimo) variantus, liko apie 11 000 terminų (p. 14–15). Terminų varijavimas darbe netiriamas (tai pasakyta p. 15 išnašoje), tačiau kaip nagrinėjamų dalykų pavyzdžiai įvairiausi, taip pat ir minėtų grafikos atvejų, variantai pateikiami gausiai. Ateityje, tęsiant šį tyrinėjimą, termino ir termino variantų dalykus reikėtų skirti ir tirti.

Disertaciją sudaro smulkus turinys ir pratarmė (p. 3–11), įvadas (p. 12–18) bei kaip ir dvi dalys – *Religijos terminijos raidos apžvalga: nuo XVI amžiaus iki XX amžiaus II dešimtmečio* (p. 19–57) ir *1883–1916 metų katekizmų religijos terminija* (p. 58–194), taip pat išvados (p. 195–202), šaltinių (p. 203–210) ir literatūros (p. 211–221) sąrašai ir priedas *Aiškinamasis 1883–1916 metų katekizmų religijos terminų žodynėlis* (p. 222–271). Disertacijos dydį nemaža dalimi lėmė tai, kad negailėta kiekvienam plano skirsniui skirsneliui pateikti pavyzdžių ir kad pridėtas žodynėlis. Bet ir viena, ir kita yra gerai ir naudinga, kadangi padeda skaitytojui susidaryti visai neblogą ir tikrą populiariõsios Tautos Atgimimo laikų tikintiesiems skirtõs ir jų kalbą veikusios tikybos terminų dalies vaizdą.

Striukame disertacijos įvade surašyti įprastì tokiems darbams dalykai – temos ir darbo objekto pagrindimas, darbo aktualumas ir naujumas, šaltinių atranka, tikslas ir uždaviniai, taikyti metodai, darbo sandara, ginamieji teiginiai, darbo pamatu paskelbti straipsniai (septyni) bei moksliniai pranešimai (keturi, skaityti Lietuvoje, Latvijoje ir Vengrijoje).

Iš įvado matyti, kad disertacijoje norėta (tikslas, p. 15) sistemiškai pateikti sulasytų terminų reikšmę (suskirsčius reikšmės skyriais skyreliais, poskyriais ir poskyrėliais), kilmę (visų pirma lietuviškų ir skolintinių grupėmis, kurios toliau suskirstytos į grupeles, grupelaites ir grupelaitytes) ir sinonimiją, nustatyti terminų lietuvinimo ir norminimo apraiškas bei mastą. Sumanytų tikslų nuosekliai siekiama labai smulkiu kiekvienai reikšmės padalai priskirtų terminų skirstymu ir aptarimu. Pats darbas yra aprašomasis.

Tikybos terminologijos (ne vien pačių terminų visumos) raidos nuo XVI amžiaus iki antro XX amžiaus dešimtmečio vidurio apžvalgos pradžioje glaustai paminėti kai kurie rašomosios kalbos būklės ir raidos iki 1883 metų dalykai daugiausia pagal profesoriaus Zigmo Zinkevičiaus ir iš dalies profesoriaus Jono Palionio bei kitų darbus. Kur kas platesnė, paremta ir pirminiais šaltiniais, yra disertacijoje tiriamo meto (1883–1916 metų) tikybos kalbos ir terminų vartojimo, kūrimo bei tvarkymo pateikà. Čia apžvelgtì ano meto periodikos rašiniai dėl tikybos kalbos ir terminų, 1909 metais suburtõs Poterių komisijos veikla, suminėti kunigų Juozo Laukaičio (1873–1952), Kazimiero Paltaroko (1875–1958), kalbininko Jono Jablonskio (1860–1930) ir kitų darbai ir nuopelnai tikybos kalbos atnaujinimo bare, jos suderinimo su tuomet sparčiai kùrta ir díegta į vartoseną dabartine rãšomąja (bendrine) kalba rūpesčiai, pagaliau atskirai aptartì per

tiriamą šimto metų trečdalį išleistì katalikų, liuteronų ir reformatų (kalvinų) katekizmai. Dalies gale paaiškintas religijos termino supratimas. Daugiausia, be paties termino, čia rašoma apie paprastųjų žodžių terminologizaciją (darbe ji vadinama kitų išgalvota *terminizacijos* skirtybe); beje, jos aiškinime yra suplaktas Kazimiero Gaivenio *Lietuvių terminologijos: teorijos ir tvarkybos metmenų* (remiamasi tos knygos p. 18) terminologizacijos ir transterminologizacijos supratimas. Pridurtina, kad, be *termino* ir *terminologizacijos*, būtų nebuvę pro šalį paaiškinti ir kai kuriuos kitus darbe kiek savičiau vartojamus terminus, pavyzdžiui, *nomenklatūrinis pavadinimas, hibridas, sinonimas, variantas* ir kt. O kadangi aiškinama ne istoriškai, bet dabartiškai, tą dabartinį ar tik šiam darbui reikalingą supratimą, regis, labiau būtų tikę pateikti disertacijos įvade.

Bemaž tris ketvirtadalius pagrindinio disertacijos teksto sudaro iš esmės paties darbo antraštę turinti dalis *1883–1916 metų katekizmų religijos terminija*. Joje pasirinktais atžvilgiais terminai tiriami dviejuose skyriuose – *Religijos terminų semantika ir kilmė* (p. 58–178) ir *1883–1916 metų katekizmų religijos terminų sinonimija* (p. 178–194). Reikšmė ir kilmė nagrinėjama smulkiai, o sinonimai – rupiau.

Skyriuje *Religijos terminų semantika ir kilmė* pagrindinis yra terminų skirstymas kilmės atžvilgiu, t. y. pirmiausia tiriami didžiausią grupę (bemaž pusę visų terminų, p. 61) sudarantys grynai lietuviški terminai, po to – nelietuviški terminai (bemaž penktadalis visų terminų, žr. p. 122), apraše suskirstyti į tarptautinius terminus, tikruosius skolinius, svetimybes (taip vadinami dabartinei bendrinei kalbai neteikiami skoliniai), vertinius su reikšmės skoliniais, ir pagaliau – hibridiniai terminai (jų esą 33 % visų tiriamų terminų, žr. p. 169, iš jų vienažodžiai, t. y. tikri, hibridai tesudarą 8 %, o kiti 92 % – skirtingos kilmės dėmenis turintys sudėtiniai terminai, žr. p. 174). Taip (kilmės atžvilgiu) išskirtos terminų grupės viduje skirstomos pagal kilmės ar tarpininkių vaidmenį atlikusias kalbas ar didesnius jų junginius (galvoje turima dalis slavybių, t. y. šiuo atveju tie žodžiai, kuriuos keblu susieti su kuria atskira slavų kalba). Šiame skyriuje yra susipynę du su skoliniais susiję kilmės dalykai – 1) žodžio etimologija (ši ne visais atvejais imama iki pirminio šaltinio) ir 2) žodžio skolinimosi šaltinis. Toms grupėms priskiriant surinktus terminus, remiamasi lietuviškais tarptautinių žodžių žodynais ir lietuvių (Ernesto Frenkelio ir Vaitiekaus Smočinskio), lenkų (Alek-

sandro Briuknerio), rusų (Makso Fasmerio) etimologijos ir kitais žodynais. Pagaliau tų grupių terminai pateikiami ir apibūdinami suskirstyti pagal dalykinę (religijos) reikšmę.

Reikšmės atžvilgiu, remiantis *Katalikų Bažnyčios katekizmo* (Vilnius, 1997) sandara (tai pasakyta p. 59), tiriami terminai visų pirma yra padalyti į dvi – 1) tikėjimo išpažinimo ir 2) tikėjimo gyvenimo – dalis, iš kurių savo rėžtu išskirti išeiliui šeši ir devyni skyreliai (p. 58). Tikėjimo išpažinimo dalyje skiriami tokie skyreliai: 1) pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos, 2) religijos veikėjų pavadinimai, 3) antgamtinių būtybių pavadinimai, 4) religinių knygų, tekstų ir kitų dokumentų pavadinimai, 5) tikėjimo simbolių pavadinimai ir 6) sakramentų pavadinimai, o tikėjimo gyvenimo dalyje – 1) dorybių pavadinimai, 2) nuodėmių ir ydų pavadinimai, 3) religinių apeigų pavadinimai, 4) maldų pavadinimai, 5) liturginių reikmenų pavadinimai, 6) religinių švenčių, švenčiamų dienų ir kitų religijai reikšmingų laiko sąvokų pavadinimai, 7) bažnytinių drabužių ir jų dalių pavadinimai, 8) religinių vietų pavadinimai ir 9) Bažnyčios administracijos, administracinio suskirstymo pavadinimai. Tie skyreliai yra smulkiausios aprašomųjų disertacijos dalių plano padalos, ir visame darbe jie pateikiami ta pačia tvarka.

Iš to skirstymo ir pagal jį sudėliotų terminų aprašymo galima suprasti, kad kai kurie terminai dabartinėje tikybos kalboje galbūt turi siauresnių, apibrėžtesnių, suskaidytų, reikšmių, negu paprastoje kalboje įprasta suvokti (kaip vieną reikšmę), ir, matyt, dėl to kai kurių sąvokų įvardijimai patenka ne į vieną skyrelį ar net abidvi dalis. Tarkim, tikėjimo išpažinimo dalyje skiriami religijos veikėjų pavadinimai (žodis *veikėjas* čia vartojamas ne žodžių daryboje įprasta reikšme), pvz.: (tam tikromis kuopelėmis išskaidyti) *Dangiškasis Tėvas, Dievo Sūnus* ir *pirmasis žmogus, pranašas, kunigas, pamokslininkas, vienuolis, -ė, tikintysis, stabmeldys, nusidėjėlis,* net *numirėlis, girtuoklis, melagis* ir kt., ir atskirai antgamtinių būtybių pavadinimai, pvz.: *svetimas Dievas, angelas, dvasia, siela, šėtonas, velnias* ir, kita vertus, *Dievas, Viešpats, Dievas Tėvas, Dievas Sūnus, Dievas Dvasia* ir kt. Be to, *Dievas, Viešpats, Viešpats Dievas, Dievas Tėvas, Dievas Sūnus, Dievas Dvasia* ir kiti su šiomis sąvokomis susiję įvardijimai aptariami dar ir pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų skyrelyje. Bet ar tikrai kiekvienas, atskirai paimtas, minėtas Dievo įvardijimas tikybos kalboje laikytinas nevienareikšmiu? Semantikos mokslo atžvilgiu kaip ir netikslu būtų atskirti maldų pavadinimus (tikėjimo gyvenimo dalyje; beje, į tą skyrelį pateko

ir *pamokslas*) nuo religinių knygų, tekstų ir kitų dokumentų pavadinimų (tikėjimo išpažinimo dalyje). Tokie ir kitokie svarstytini, tikriausiai ir pačiai darbo autorei abejonių kėlę ar net rūpesčių darę klasifikacijos ir atskirų terminų priskyrimo kuriam reikšmės skyreliui dalykai nėra jokia naujiena mokslo darbu užsiimantiems žmonėms, juo labiau, kad dalyko ir kalbos atžvilgiu atliekamų reikšmės skirstymų gaviniai gali net smarkiai skirtis.

Religija apima visą tiek dvasinį, tiek medžiaginį žmonių gyvenimą nuo krikšto iki laidotuvių ir dar tolesnių atminų̃. Todėl nenuostabu, kad didelė ar gal net didžioji žodyno dalis patenka į religijos kalbos apyvartą. Tačiau taip pat akivaizdu, kad ne visi religijos (tikybos) tekstuose vartojami žodžiai yra tos srities terminai ir, kita vertus, nemažai paprastųjų žodžių ar ir kitų sričių terminų įeina į sudėtinių tiriamos srities terminų sudėtį. Pavyzdžiui, atskirai paimtus žodžius *raštas, savaitė, šeštadienis* ar *vakarienė* kažin ar kas laikytų tikybos terminais, bet jie įeina į tikrų terminų *Šventasis Raštas, Didžioji savaitė, Didysis šeštadienis* ir *Paskutinė vakarienė* sudėtį. Be to, aiškioje tekstų aplinkoje tokie daiktavardžiai gali būti pavartojami kaip atitinkamų sudėtinių terminų atstovai (pakaitalai). Tačiau ar tiktų dėl tokių pavartojimų manyti ir juos pačius esant tos srities terminais? Tai rodo, kad disertacijos autorei teko apsispręsti dėl ne vieno teorijos dalyko, taip pat ir dėl čia užsimintų religijos termino ir žodžio santykių bei ribos tarp jų. Beje, reikia ją pagirti, kad yra mąsli, įsigilinusi į tiriamos srities terminologiją, keblesnius atvejus stengiantis išsiaiškinti ir paaiškinti tyrėja. Kita vertus, būtų keista, kad dėl atskirų terminų ar žodžių niekam nekiltų nė mažiausios abejonės. Be to, disertacijoje specialiau netirtì religijos nulemtì jos terminų ryšiai su filosofijos, etikos, psichologijos, meno ir daugelio kitų sričių terminais, pagaliau religijos ir krikščionybės, krikščionybės ir katalikybės, katalikybės ir liuteronybės bei kalvinybės terminologijų santykiai. Tačiau, matyt, tai jau yra už disertacijos tikslų ir uždavinių ribos esantys dalykai.

Nedideliame *1883–1916 metų katekizmų religijos terminų sinonimijos* skyriuje sinonimai yra aprašyti panašiu planu kaip ir prieš tai semantika bei kilmė. Ir čia terminai visų pirma suskirstyti į grynai lietuviškas, svetimos kilmės ir kilmės atžvilgiu mišrias eilutes. Tačiau antros skirstymo pakopos pamatu imtà sinonimų eilutes sudarančių terminų sandara – žiūrėta, ar tas eilutes sudaro tik vienažodžiai, ar tik sudėtiniai, ar kartu vienažodžiai ir sudėtiniai terminai. Trečią, smulkiausią, sinonimų eilučių išdėstymo pakopą ir čia sudaro anksčiau aptartieji reikšmės skyreliai.

Šiame skyriuje tiriami tik pačiuose katekizmuose kaip sinonimai įdėti terminai. Disertacijos duomenimis, greta kits kito pateiktų sinonimų tiriamuose katekizmuose yra apie 7 % visų surinktų terminų, iš viso jie sudaro 1420 eilučių (p. 179). Daugiausia (82 %) esama iš nevienodos kilmės (grynai lietuviškų ir skolintų žodžių ar hibridų) sudarytų sinonimų eilučių, pvz.: *atlaidai* ir *atpuskai, globėjas* ir *patronas, įsčios* ir *živatas, paskučiausias sudas* ir *paskučiausias teismas, piktžodžiavimas* ir *bliuznijimas, viera* ir *tikėjimas* ir kt. Be to, nemažai lietuviškų terminų iš skirtingų katekizmų eilutėse įvairuoja, pvz.: *cnata* ir *dora/dorybė, čystata* ir *grynumas/grynybė/nekaltybė/skaistybė, pakūta* ir *apgaila/atgaila* ir kt. Tokie dalykai rodo katekizmų rengėjų ir vertėjų tinkamo lietuviško žodžio paieškas, bet, kita vertus, bent ne vienu atveju šalia skolinio gali būti prirašytas lietuviškas žodis ar atvirkščiai dėl aiškumo – paliktì ar primintì iš anksčiau įsigalėję ir dėl nuolatinės vartosenos įprastì pasidarę bažnyčios kalbos skoliniai. Disertacijoje teigiama, kad dažniausiai pirmas dėtas lietuviškas terminas, nors tie minimi 52 % atvejų (p. 193) greičiau rodo dažnio pusiausvyrą. Mokslui būtų labai naudinga patyrinėti ankstesnio meto katekizmų terminus, taip pat detaliau parodyti jų kaitą tiriamuoju laiko tarpu tam, kad būtų nustatyta, kokio masto lūžis lietuvėjimo kryptimi brendo XIX amžiaus gale ir vyko XX amžiaus pradžioje. Jaunoji kalbininkė mokslų daktarė tokiam darbui šiuo tarpu geriau negu kas kitas yra pasirengusi.

Disertacijos gale įdėtame áiškinamajame tirtų katekizmų tikybos terminų žodynėlyje yra bemaž 190 straipsnių, kuriuose su tuose straipsniuose pateiktais rūšiniais terminais susidarys apie pustrečio šimto anuomet ne tik katekizmuose vartotų tikybos terminų (tam tikra jų dalis ir dabar tebevartojama). Terminų aiškinimai (matyt, su visomis aptiktomis skirtybėmis) imtì iš pačių katekizmų ir pateiktì su šaltinių nuorodomis. Tad tas žodynėlis ne tik papildo tyrinėjamojoje dalyje pateiktą vaizdą, bet kartu galėtų būti ir paskata autorei kitais atžvilgiais tirti sukauptą terminyną.

Literatūros sąraše paminėta per pustrečio šimto religijos, kalbotyros, filosofijos, literatūros mokslo, knygotyros ir bibliografijos darbų, paskelbtų nuo 1892 metų iki šių dienų.

Disertacija rodo, kad Aušra Rimkutė prasmingai ir su nauda kalbos mokslui, religijos kalbai ir tautos praeities būties pažinimui praleido devynetą darbo metų. Tautos Atgimimo laikų katekizmų terminų studijos ir tyrimas jos buvo pradėtas Vilniaus pedagoginiame universitete, ėmus

rašyti magistro darbą apie to pat meto lietuviškų katalikų katekizmų terminus, ir vaisingai pratęstas Lietuvių kalbos institute dirbant jaunesniąja mokslo darbuotoja bei po keleto metų jo daktarantūroje. Per tą savo gyvenimo dešimtmetį ji nuo daug žadančios išaugo iki nemažai nuveikusios tikybos kalbos tyrėjos. Disertacijoje ir mokslo straipsniuose bei kituose skelbiniuose pateiktas gana išsamus ir patikimas tirtais atžvilgiais lietuviškuose Vakarų krikščionybės katekizmuose vartojamų terminų vaizdas, praėjus apie pusketvirto šimto metų nuo M. Mažvydo ir pusšimtį mažiau nuo jau kitos kartos M. Daukšos ir M. Petkevičiaus laikų. Palaimingai sutapo, kad darbo autorė, ynà žemaitaitė iš vidurio Žemaičių žemės, nuo Telšių, savo disertaciją apgynė Žemaičių krikšto pradžios šešiašimtmečio išvakarėse. Labai reikėtų, kad šio darbo pagrindu būtų parengta ir išleista knyga. Taip pat būtų svarbu, kad, įgijusi patirties, teoriškai ir praktiškai tikybos kalbai tirti pasirengusi mokslų daktarė tęstų sukauptos ir naujos medžiagos tyrinėjimą, pavyzdžiui, terminų sandaros, darybos, varijavimo, paplitimo ir kitais atžvilgiais. Be to, kadangi, matyt, dėl bažnytinio paveldumo Lenkijos katalikų bažnyčiai gera dalis lietuviškų katalikų katekizmų yra lenkiškų katekizmų vertimai ar sekimai, o, kita vertus, bent dalis protestantų katekizmų tokiais saitais yra susijusi su vokiškais originalais (būta pavienių vertimų ir iš kitų kalbų), labai reikia gretinamųjų katekizmų terminų ir apskritai tikybos kalbos tyrinėjimų.

Daug dar būtų galima priminėti tirtinų dalykų, bet svarbiausia, kad darbai nesustotų, kad ir toliau būtų dìrbama, kaip sakydavo pirmos XIX amžiaus pusės žemaičiai patriotai, Žemaičių ir Lietuvos naudai ir garbei.

Gauta 2012-11-21

Stasys Keinys
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas terminologai@lki.lt

Naujausi lietuviški terminų žodynai

JOLANTA GAIVENYTĖ-BUTLER
Lietuvių kalbos institutas

2011 m.

Fonologijos terminai: žodynėlis ir mokomosios užduotys: metodinė priemonė / Rima Bakšienė; Lietuvos edukologijos universitetas. Lituanistikos fakultetas. Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedra. – Vilnius: Edukologija, 2011. – 115, [1] p. – Tiražas 150 egz. – ISBN 978-9955-20-708-5.

Žodynėlyje aiškinami pagrindiniai fonologijos terminai, surinkti pirmiausiai iš A. Girdenio knygos *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai* (2003), taip pat kitų lietuvių ir užsienio šalių autorių bendrinės kalbos ir tarmių fonologijai skirtų darbų, kalbotyros ir fonologijos žodynų. Leidinys skirtas lituanistinių programų studentams, dėstytojams, kalbos mokslo specialistams, mokytojams ir moksleiviams, susiduriantiems su fonologijos terminija. Žodynėlyje aiškinami terminai suskirstyti pagal šias temas: bendrieji fonologijos dalykai, fonologinių elementų tipai ir funkcijos, fonologinių elementų nustatymas, funkcinės fonemų klasės, fonologinio skiemens struktūra, supersegmentiniai elementai. Temų viduje terminai suskirstyti pagal abėcėlę. Po kiekvienos temos pateikiama fonologijos terminų sampratai ir teorijos dalykams įtvirtinti skirtų užduočių. Aiškinama kai kurių tarptautinių terminų ar jų dėmenų kilmė. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Gale įdėta abėcėlinė lietuviškų terminų rodyklė ir svarbesnių terminų rusiškų ir angliškų atitikmenų sąrašas.

Informatikos, kompiuterijos ir telekomunikacijų anglų–lietuvių kalbų žodynas / Valerijonas Žalkauskas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011. – 831, [1] p. – Tiražas 1000 egz. – ISBN 978-5-420-01701-2.

Verčiamajame žodyne pateikta daugiau kaip 33000 angliškų informatikos, kompiuterijos ir telekomunikacijų terminų ir per 38000 jų lietuviškų atitikmenų. Didžioji dalis terminų surinkta iš anksčiau išleistų žodynų. Prie kai kurių svarbesnių terminų skliaustuose įdėti trumpi paaiškinimai. Sandara abėcėlinė lizdinė. Gale įdėta abėcėlinė lizdinė lietuviškų terminų rodyklė. Lietuviški terminai sukirčiuoti. Žodyno aprobata: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja“.

Lietuvių–anglų ir anglų–lietuvių psichoanalizės terminų žodynėlis [Elektroninis išteklius] / sudarė Tomas V. Kajokas, Vitalija Mickutė, Birutė Didžiokaitė. – Vilnius: Lietuvos psichoanalizės draugija, 2011. – [http://psichoterapija.org/zodynas].

Verčiamasis žodynėlis skelbiamas Lietuvos psichoanalizės draugijos svetainėje. Jame pateikti svarbiausi, dažniausiai vartojami terminai, surinkti iš įvairių šaltinių. Remtasi anksčiau lietuviškai išleistais verstiniais žodynais – T. Auchter ir L. V. Strauss *Psichoanalizės terminų žodynėliu* (2003) bei S. Fhanér *Psichoanalizės žodynu* (2005). Žodynėlio pagrindu tapo J. Laplanche ir J.-B. Pontalis *Glossary. The Vocabulary of Psychoanalysis* (1997). Šį nuolatos papildomą žodyną galima rasti Europos psichoanalizės federacijos (EPF) interneto svetainėje. Kaip pažymima įvade, leidiniu siekta susisteminti kelių dešimtmečių vertimo patirtį ir sunorminti lietuvišką psichoanalizės terminiją. Jis skirtas plačiam skaitytojų ratui: studentams, psichoterapeutams, psichologams, vertėjams. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Žodyno aprobata: „Valstybinė lietuvių kalbos komisija neprieštarauja".

Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija / sudarytoja Vida Savoniakaitė; [redakcinė kolegija: Petras Kalnius, Irena Regina Merkienė, Vida Savoniakaitė (sud.), Aušra Zabielienė]; Lietuvos istorijos institutas. – Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011. – 516, [1] p. – Tiražas 850 egz. – ISBN 978-9955-847-41-0.

Enciklopediją sudarytoja pristato kaip „įvadą į Lietuvos etnologijos, antropologijos mokslo istoriją" (p. 8). Leidinį sudaro didelio autorių kolektyvo iš įvairių Lietuvos mokslo tyrimų institutų ir universitetų parengtas 101 straipsnis, aiškinantis etnologijos ir antropologijos sąvokas, atskleidžiantis lietuvių ir Lietuvos etninių mažumų tapatybės bruožus. Kiekvieno straipsnio gale įdėtas literatūros sąrašas. Yra atskiras biografijų skyrius, kur pateikiamos trisdešimt šešios tyrinėtojų biografijos su bibliografiniais duomenimis. Straipsniai išdėstyti pagal abėcėlę. Gale įdėtos asmenvardžių ir dalykinė rodyklės. Enciklopedija skirta mokslo, kultūros ir švietimo institucijų darbuotojams, aukštųjų mokyklų studentams. Leidinys parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą *Tautinis identitetas: lokalių bendruomenių lyginamosios perspektyvos globalizacijoje*. Žodyno pratarmėje pateiktos nuorodos į internetinę enciklopedijos versiją – http://identitetas.mch.mii.lt, etnologijos.istorija.lt. Elektroninėje enciklopedijoje straipsniai suskirstyti pagal temas. Ji iliustruota nuotraukomis, filmais, autentiškais Lietuvos žmonių pasakojimais. Keletas straipsnių išversta į anglų kalbą.

Lietuvos paukščių rūšių sąrašas / sudarytojas Vytautas Jusys. – Kaunas: Lututė, 2011. – 80 p. – Tiražas 1000 egz. – ISBN 978-9955-37-133-5.

Literatūros enciklopedija mokyklai / [sudarytojos Loreta Mačianskaitė, Donata Mitaitė, Dainora Pociūtė-Abukevičienė, Dalia Satkauskytė; redkolegija Aušra Martišiūtė ... [et al.]. – [Vilnius]: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, [2011]. – 427, [1] p. – Tiražas [3000] egz. – ISBN 978-609-425-047-7 (įr.).

Enciklopedijoje pristatomi ne tik literatūros, bet ir svarbiausi religiniai, istoriniai, filosofiniai, kultūros tekstai nuo Antikos iki XXI a., Lietuvos raštija, kurta lietuvių, lotynų, senąja gudų, lenkų kalbomis, aprašomi lietuvių ir pasaulio literatūros, tautosakos reiškiniai, kultūros epochos, literatūros teorijos sąvokos. Po kai kuriais straipsniais pateikiama bibliografinių nuorodų. Sandara abėcėlinė. Kai kurie terminai sugrupuoti pagal temą. Terminai nekirčiuoti. Užsienio šalių rašytojų pavardės pateikiamos sulietuvintos, šalia nurodoma originali rašyba. Enciklopedija skirta vyresniųjų klasių moksleiviams, mokytojams ir studentams. Aiškinama kai kurių tarptautinių terminų kilmė.

Mokyklinis dailės terminų žodynas: mokymosi priemonė vyresniųjų klasių mokiniams / Elida Ignatavičienė. – [Kaunas]: Ugda, [2011]. – 43, [1] p. – Tiražas [2000] egz. – ISBN 978-609-8051-01-8.

Gausiai iliustruotame žodyne pateikta per 500 vaizduojamosios ir taikomosios dailės terminų. Leidinys skirtas moksleiviams, kurie mokosi dailės, istorijos, dailės istorijos, literatūros, taip pat mokytojams, turizmo srities darbuotojams, visiems besidomintiems daile. Žodyne apibūdintos įvairios dailės šakos, technikos, darbo įrankiai ir medžiagos, aptarti įvairių laikotarpių meno bruožai, architektūros stiliai, pastatų tipai ir elementai, pristatyti žymiausi pasaulio meno muziejai. Kai kurie terminai paaiškinti plačiau. Sandara abėcėlinė. Šalia tarptautinių terminų įdėti sutrumpinimai, žymintys kalbą, iš kurios žodžiai kilę. Antraštiniai terminai nekirčiuoti.

Penkiakalbis specialiojo ugdymo terminų žodynas [Elektroninis išteklius] / sudarytojas ir atsakomasis redaktorius Juozas Petruševičius; Šiaulių universitetas. Specialiojo ugdymo mokslinis centras. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, [2011]. – 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM); 12 cm. – Tiražas [200] egz. – ISBN 978-609-430-059-2.

Žodyne pateikiami lietuviški specialiojo ugdymo terminai ir jų angliški, vokiški, prancūziški ir rusiški atitikmenys. Yra kitų kalbų terminų, prie kurių pateiktas ne lietuviškas atitikmuo, o sąvokos aiškinimas. Nurodytas angliškų terminų tarimas. Žodynas turi terminografinių trūkumų, jame yra kalbos klaidų, netaisyklingų terminų. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Įvado, pratarmės ar sandaros aiškinimo nėra. Terminų skaičius nenurodytas. Žodynas skirtas specialiesiems pedagogams, logopedams, surdologams, tiflologams, adaptuoto fizinio ugdymo specialistams, kinezite-

rapeutams, sveikatos edukologams, socialiniams pedagogams ir darbuotojams, minėtų specialybių studentams, bendrojo lavinimo mokyklose dirbantiems medikams, psichologams, mokytojams ir aukštųjų mokyklų specialybės kalbų dėstytojams.

Viešosios politikos terminų aiškinamasis žodynas / [sudarytojas Juozas Bagdanavičius]. – Vilnius: [J. Bagdanavičius]: Ciklonas, 2011. – 179, [1] p. – Tiražas 100 egz. – ISBN 978-609-408-217-7.

Leidinyje gan plačiai aiškinami dažniausiai vartojami viešosios politikos terminai. Greta lietuviško termino skliaustuose pateikiamas angliškas atitikmuo. Žodynas skirtas studentams, politikams ir visiems besidomintiems politika. Sandara abėcėlinė. Lietuviški terminai nekirčiuoti. Yra terminografinių trūkumų, kalbos klaidų. Gale įdėta abėcėlinė lietuviškų terminų rodyklė.

Gauta 2012-12-20

Jolanta Gaivenytė-Butler
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas jolantagb@lki.lt

Nurodymai autoriams

1. Straipsniai spausdinami lietuvių, anglų, ir rusų kalbomis. Visi pagrindinių skyrių straipsniai recenzuojami dviejų recenzentų.

2. Pageidautina, kad straipsniai būtų perrašyti ne žemesne kaip *MS WinWord 2000* versija arba *rtf* formatu. Pagrindinis tekstas turi būti surinktas *Palemono* šriftu. Jei kirčiuotoms raidėms panaudoti specialūs kompiuteriniai šriftai, jų rinkmenos turi būti pridedamos.

3. Prieš tekstą nurodomas nesutrumpintas autoriaus vardas ir pavardė, jo darbovietė (institucija), straipsnio antraštė ir ne mažiau kaip trijų esminių žodžių sąrašas. Teksto pabaigoje pateikiamas autoriaus adresas ir / ar el. pašto adresas, nurodoma straipsnio įteikimo data.

4. Pavyzdžiai išskiriami kursyvu, kai reikia – ir retinimu; pusjuodžiu šriftu nerašomi. Žodžių reikšmės nurodomos kiekvienai kalbai būdingos konfigūracijos kabutėmis.

5. Lietuviškame tekste kitų kalbų asmenvardžiai pateikiami pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 1997 m. birželio 19 d. nutarimą Nr. 60 (5–9).

6. Literatūra, kuria remiamasi, nurodoma tekste skliausteliuose: autorius, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis; jei nurodomas ne autorius, o publikacijos (žodyno ar pan.) raidinis ar kitoks sutrumpinimas, po jo taip pat pateikiami metai; žodynų abėcėlinės vietos puslapiai nenurodomi. Antraštės tekste rašomos kursyvu (o ne kabutėse). Būtinos išvados. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas. Straipsnių nurodomi puslapiai (nuo–iki). Prieš literatūros sąrašą gali būti dedamas ir šaltinių sąrašas.

7. Pagrindinių skyrių straipsniai turi turėti vieną arba dvi santraukas kitomis kalbomis. Santraukos apimtis 1500–2000 spaudos ženklų. Santraukų nereikia nepagrindinių skyrių straipsniams.

Guidelines for contributors

1. Articles are published in Lithuanian, English or Russian. All articles of the main sections are reviewed by two reviewers.

2. It is requested to present articles in *MS WinWord 2000* or later versions, or in *rtf* format. The main body of the text should be typed in Times New Roman. If special fonts are used, their files should be presented.

3. Before the text the full first name and surname of the contributor, the contributor's workplace (institution), the title of the article and not less than three key words should be indicated. At the end of the text the contributor's address and/or e-mail address and the date when the article is presented should be indicated.

4. Examples should be italicized; when necessary, spacing could be expanded; examples should not be put in bold type. Word meanings should be given in inverted commas of a configuration appropriate to a particular language.

5. Literature cited in the text should be presented in brackets: author's name, year and after a colon – page number; if not an author, but a literal or other abbreviation of a publication (dictionaries, etc.) is used, a year should also be indicated. Page numbers of dictionaries need not be indicated. Titles of publications in the text should be italicized, not presented in inverted commas. Conclusions are required. At the end of the article references should be presented. Pages of articles should be indicated (from–to). Before the references a list of sources could be presented.

6. Articles of the main sections should have summaries (1500–2000 characters) in either one or both other languages of the journal. Summaries are not necessary for articles presented outside the main sections of the publication.

Требования к авторам

1. Статьи печатаются на литовском, английском и русском языках. Каждая статья основных разделов рецензируются двумя рецензентами.

2. Желательно статьи получить в версии не ниже *MS WinWord 2000* или в формате *rtf*. Основной текст должен быть набран шрифтом *Times New Roman*. Если использованы специальные компьютерные шрифты, нужны их файлы.

3. Перед текстом дается несокращённые имя и фамилия автора, место работы (институция), заглавие статьи и не меньше чем три ключевые слова. После текста указывается адрес институции и / или адрес эл. почты автора и дата отправки статьи в редколлегию журнала.

4. Примеры выделяются курсивом, когда нужно – и разрядкой; полужирным шрифтом не пишутся. Значения слов даются в кавычках каждому языку свойственной конфигурации.

5. Ссылки на литературу даются в скобках: автор, год публикации и после двоеточия – страница; если указывается не автор, а буквенное или другое сокращение публикации (например, словаря), то за ним также дается год; страницы для алфавитных словарей не указываются. Заглавия в тексте пишутся курсивом (а не в кавычках). Обязательны выводы. В конце статьи дается список литературы. Нужно указание страниц статей (от и до). Перед списком литературы возможен и список источников.

6. Статьи основных разделов должны иметь одно или два сокращения на других языках издания. Объем сокращения – 1500–2000 печатных знаков.

TERMINOLOGIJA 19

Redaktorė *Irena Kaulakienė*
Redakcijos kompiuterinė rengyba ir korektūra *Adelė Noreikaitė*
Dailininkas *Jokūbas Jacovskis*
Maketavo *Nijolė Juozapaitienė*

SL 655. Tiražas 300 egz.
Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Savanorių pr. 174D, LT-03153 Vilnius